Pišu i govore:
Tomislav Reškovac, Davorka Vukov-Colić, Zlatko Šešelj, Višeslav Kirinić

stranice 21-27

Hrvatsko školstvo

7 SMRTNIH GRIJEHA

zarez

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 14. svibnja 1999, godište I, broj 7• cijena 8,00 kn

Razgovor:
VELIMIR SRIĆA

EUROPSKI MOZAK U HRVATSKOJ GLAVI

stranice **6-7**

BOJKOT HiNet-a:

Gubec ne bu čkomil

stranice **8-9**

Tajkunarije

Što se sprema Studentskome centru

stranice **10-11**

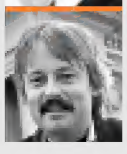

Kazalište

Riječki intendant u voćnoj salati

stranica **37**

Stara nova historiografija

BRAUDEL I LE GOFF MEĐU HRVATIMA

stranice **40 i 41**

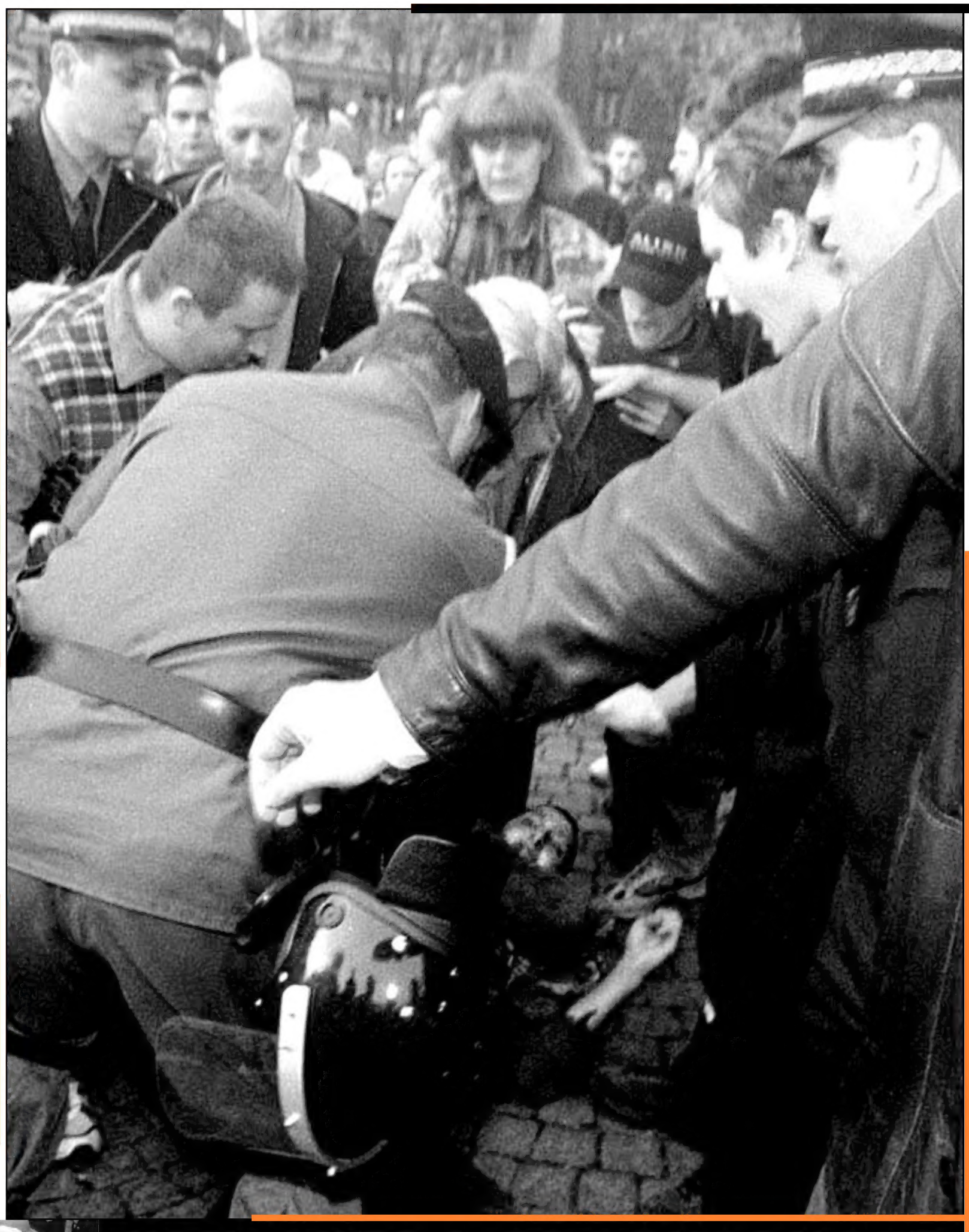

ZAGREB
9. svibnja
1999.

KRV, SUZE I ODGOVORNOST

Trg žrtava i fašizma stranica **17**

zarez

gdje je što

Zarezi

Info: svibanj 1999. • *Sabina Sabolović, Agata Juniku, Branko Cerovac, Grozdana Cvitan, Hrvoje Koržinek, Dušanka Profeta* **4**
Najave: svibanj 1999. • *Agata Juniku, Sabina Sabolović* **5**

Politika & kultura

U ime Oca • *Jurica Pavičić* **3**
Zrak s Pantovčaka i čista voda • *Boris Maruna* **3**
Ljudska prava na selu • *Pavle Kalinić* **5**
Bijela kultura • *David Šporer* **9**
Slučaj Studentskoga centra: Sprema se... • *Vid Mesarić, Marcella Jelić, Ivana Markuš* **10-11**
Oaza je močvara • *Dubravko Jagatić* **11**
Iznevjereni ideali • *Lazar Dodić* **16**
Trg žrtava neofašizma • *Agata Juniku* **17**
Čuvaj se Danajaca • *Branimir Donat* **20**

Znanost, tehnologija, komunikacija

Razgovor s Velimirom Srićom: Europski mozak u hrvatskoj glavi • *Višeslav Kirinić* **6-7**
Gubec ne bu čkomil • *Nataša Govedić* **8**
Delete HiNet • *Iva Šrot* **8-9**

Kosovo

Razgovor s Božidarom Jezernikom: Divljaci u pogrešno vrijeme • *Bernard Nežmah* **12-13**
Pismo se vratilo • *Slavoj Žižek* **13**
Izbjeglica broj 4178 traži neovisnost • *Omer Karabeg* **14-15**
Pobjeda političke korektnosti • *Ines Sabalić* **15**

Književnost

Razgovor s Mirkom Kovačem: Stanje opće bolesti • *Daša Drndić* **18-19**
Sajam knjiga: Pošto kila? • *Dušanka Profeta* **20**

Likovnost

Razgovor sa Željkom Serdarevićem: 505 s crtom • *Katarina Luketić* **28-29**
Tvornica i škola • *Olga Majcen* **30**
Ratnici i radnici • *Nataša Ivić* **31**
Arheologija svakidašnjice • *Ana Dević* **31**

Film

Kolonija zapadno od Pecosa • *Živorad Tomić* **32**
Svemirska utopija • *Nikica Gilić* **32**
Majstor crnine • *Ivan Žaknić* **33**
Filmski nacisti • *Josip Visković* **33**
Razgovor s Nevenom Hitrecom: Državni novac — državni film, europski novac — hrvatski film • *Vladimir Sever* **34-35**

Kazalište

Zoološki pandemonij • *Nataša Govedić* **36**
Voćna salata ili očevidnost očevida • *Marin Blažević* **37**

Glazba

Razgovor s udovicom Charlesa Mingusa: Treba znati • *Davor Hrvoj* **38**
Glazbeni mostovi • *Dina Puhovski* **38**
Continental Megastore vam predstavlja • *Dina Puhovski, Branimira Lazarin* **38**

Kritika

Istina o Ustašiji • *Ivo Banac* **39**
Pogled u obmane stvarnosti • *Višeslav Kirinić* **39**
Raskošno i manjakvo izdanje • *Stanko Andrić* **40**
Sredozemlje kao različita gledišta • *Jacques Revel* **41**
Inventura narodne kulture • *Dunja Rihtman-Auguštin* **42**
Knjige za čitanje • *Iva Pleše* **43**

Zarezi

Ukratko: knjige i časopisi • *Iva Pleše, Nikica Gilić, Dušanka Profeta, Srđan Rahelić, Katarina Luketić, Agata Juniku, Grozdana Cvitan, Višeslav Kirinić, John Casrez, Ronald Speirs* **44-45**
Eurozarezi • *Srđan Rahelić, Gioia-Ana Ulrich, Sabina Sabolović* **47**

Proza

Noćni čuvar. Spilja • *Rade Jarak* **46**

Slike vremena

Predstavljamo fotografe • *Walter* **48**

TEMA BROJA: HRVATSKO ŠKOLSTVO

Sedam grijeha hrvatskoga školstva • *Tomislav Reškovac* **21-24**
Razgovor sa Zlatkom Šeljem: Skepsa iz socijalizma • *Višeslav Kirinić* **25**
Školska knjiga kao školski primjer • *Davorka Vukov-Colić* **26-27**

Naslovnica: Zagreb, 9. svibnja 1999, prosvjed Odbora za vraćanje imena Trgu žrtava fašizma (foto: T. Serdar)

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva:
Hebrangova 21, Zagreb
telefon:
4855 578, 4856 401 (kućni 123)
fax:
4856 459
e-mail:
zarez@soros.hr
nakladnik:
Druga strana d.o.o.
za nakladnika:
Boris Maruna
glavna i odgovorna urednica:
Andrea Zlatar
zamjenik glavne urednice:
Dean Duda
redakcijski kolegij:
Boris Beck, Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga Gračan, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Višeslav Kirinić, Tanja Kovačević, Branimira Lazarin, Dragan Lucić – Luce, Katarina Luketić, Branko Matan, Jurica Pavičić, Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, Ana Schmidtbauer, David Šporer, Igor Štiks, Davorka Vukov Colić
grafički urednik:
Željko Zorica
lektura:
Marko Plavić
priprema:
Kolumna d.o.o., Zagreb
tisak:
Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a
Tiskanje ovog broja omogućio je
Institut Otvoreno društvo Hrvatska

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	6600 kn
1/2 stranice	3700 kn
1/4 stranice	2100 kn
1/8 stranice	1200 kn

PRETPLATNI LISTIĆ
izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarez*:
• 6 mjeseci 96,00 kn **s popustom 80,00 kn**
• 12 mjeseci 192,00 kn **s popustom 160,00 kn**
Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:
• 6 mjeseci **70,00 kn**
• 12 mjeseci **140,00 kn**
Za Europu godišnja pretplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke: 30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću.

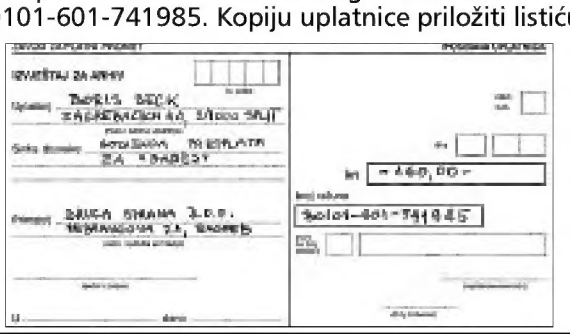

u žarištu

U ime Oca

Slučaj Šoić pokazuje da Tuđman (a dijelom i Pavletić) nisu ništa drukčiji od štemera koji prolaznicima prodaju ciglu, a onima koji je ne kupe priječe prolaz kroz uličicu

Jurica Pavičić

Još jedna tragikomična epizoda u farsi zvanoj hrvatski postkomunizam završena je. Komercijalna banka iz Zagreba pridružila se maloj, ali bolnoj niski hrvatskih banaka koje su bankrotirale. Zajedno s komercijalnom bankom i 180 milijuna maraka duga, vrtlog je nepovratno pojeo štedne uloge tisuća hrvatskih građana, uključujući i 9100 štediša čiji ulog ne premašuje zaštićenih sto tisuća kuna, ali banka kojoj su povjerili novac nije obavezno osigurala njihove male uloge.

Šef bankrotirane banke Josip Šoić na psihijatriji je u stanju akutne depresije. Pola njegove obitelji, uključujući i sina, iza rešetaka je. Prijatelji kojima je namještao materijalnu korist (poput Zlatka Canjuge) odrekli su ga se, a novac građana ispario je i nadoknadit će ga — naravno — ostali građani. Sve u svemu — ništa novo, ništa što već nismo vidjeli i što ne bismo očekivali.

Bankarski medaljoni

Novo poglavlje opće povijesti hadezeovskog beščašća donijelo je, međutim, i jedan pobočni motiv zanimljiv kulturnjacima. Jedan od razloga strelovitog kraha KB jesu i obilate donacije koje je Josip Šoić dijelio stranačkim fondovima, zakladi *Za djecu Hrvatske*, ali i goleme sume koje su potrošene za kupovinu videokasete i knjiga predsjednika Franje Tuđmana i predsjednika Sabora Vlatka Pavletića.

Kako izvještavaju politički tjednici, Josip Šoić je u proljeće 1996. za ukupno 220 000 kuna kupio različita Tuđmanova djela, i to od središnjice HDZ-a. Mjesec dana nakon toga banka je financijski pomogla tiskanje Tuđmanovih knjiga sa 100 000 kuna. Za različite Tuđmanove naslove Šoić je isprsio ukupno gotovo 500 000 kuna, a k tomu je otkupljivao i sponzorirao i djela predsjednika sabora Vlatka Pavletića. Za tiskanje njegovih *Odabranih djela* KB je Nakladnom zavodu dala 400 000 kuna. Kako kulturna javnost već zna, od najavljenih knjiga tiskana je samo jedna, *Kritički medaljoni*, a o Pavletićevom astronomskom honoraru u NZMH puno se već pisalo.

Suvišno je i spominjati da je od svoje izdašno sponzorirane i od banke predano otkupljivane knjiške produkcije Tuđman ubirao autorski postotak. Drugim riječima, postotak svake uplate koju je Šoić vršio protiv volje i bez znanja svojih prevarenih i opljačkanih štediša išao je izravno na žiro-račun *državnog poglavara*.

Usudbena cigla

Prošle godine čitava je nacija bila šokirana kad se otkrilo da je predsjednikova supruga položila na banku 400 000 maraka devizne štednje. Ankica se Tuđman tada trudila uvjeriti ljutitu javnost da je veliki devizni iznos zarađen autorskim honorarima uza knjige Franje Tuđmana. Javnost ju je ismijala. Dogodio se paradoksalan obrat: novinarski i revizorski *upad* u knjigovodstvo Komercijalne banke pokazao je da Ankica Tuđman nije lagala! Ali, od toga joj je slaba utjeha. Jer, poslovne knjige Komercijalne banke optužuju Tuđmana mnogo više od obavještajnog herojstva Ankice Lepej. Ako je posjedovanje znatnog novca nejasnog podrijetla bilo *tek* nemoralno i *tek* sumnjivo, financijski izvještaji Komercijalne banke potvrđuju ono što smo pretpostavljali: da je Tuđman naprosto kriminalac koji se obogatio iz štednje prevarenih građana. Vlastitim je stranačkim udvoricama omogućavao da kupuju vlastite povlastice kupovinom golemih količina njegovih knjiga od kojih je vukao korist. Pri tome je kao posrednik služila stranka kojoj pripada.

Budimo otvoreni do kraja: Franjo Tuđman bi nakon otvaranja dosjea Komercijalna banka morao iz istih stopa dati ostavku. Prljavštine sasvim slične ovoj u Italiji su izazvale lanac suđenja pod geslom *mani pulite*. U kako-tako moralnoj (a potom i pravnoj) državi Tuđman bi poput Craxija morao već biti u privatnom avionu na putu za Tunis, ili u zatvoru.

Povjesničaru koji je odlučio proizvoditi povijest umjesto da je opisuje mora se, međutim, priznati da je unio dosad nepoznatu inovaciju u tisućljetnu kulturu knjige: knjižarski reket.

Od Nerona do Budaka i od Marka Aurelija do Havela bilo je vođa, diktatora, monarha i državnika koji su neki vrag pisali, pjevali, mislili i sve to skupa ukoričavali. Bilo je i onih poput Maoa i Gadafija koji su svoje podanike pridavljivali crvenim i zelenim knjigama. Bilo je, dakako, u povijesti čak i suvremenih demokracija napretek političara koji su se okorištavali državničkim položajem da *u fušu* poprave bankovni račun. Dovoljan je primjer Clinton koji je kao guverner usput švercao terenima u Whitewateru.

Tuđmanova je inovacija u tome što je suintetizirao ove dvije *hvalevrijedne* rabote. Ne samo da je javnim novcem štancao vlastite knjige i bombardirao njima pučanstvo, nego je usput iz tog posla povukao i tantijeme. A autorski postotak poslužio je kao ne osobito sofisticiran oblik mita: kvragu, ipak ne bi bilo zgodno da je Šoić *tek tako* na Tuđmanov račun poslao koju stotinu tisuća.

Pokušavamo zamisliti što bi se dogodilo da su NZMH ili ogranak HDZ-a *doista* isporučili sve te stotine tomova Tuđmanove historiografije i Pavletićeve esejistike Josipu Šoiću. Siroti bi bankar imao ozbiljne probleme sa skladišnim kapacitetima. Što bi s tim knjigama učinio? Dijelio ih poslovnim partnerima? Teško, jer poznavajući naš poslovni soj takvi svoja reketom iznuđena *Bespuća* već imaju. Dijelio ih zaposlenima? Pokušavamo zamisliti desetke šalterskih činovnica, daktilografkinja i knjigovođa Komercijalne banke kako za Novu godinu dobijaju Pavletićeve *Kritičke medaljone* u situaciji kad bi im miliji medaljoni bili oni teleći koje si baš i ne mogu često priuštiti.

Ma što god o njihovoj politici mislili, Tuđmana i Pavletića se dosad ipak držalo ozbiljnim intelektualcima koji su neki vrag ipak napisali i koji nisu samo ukoričili svoje zbrčkarije poput Canjuge. Ma koliko god bili ideolozi i izvršitelji jedne posve antiintelektualne vlasti, Tuđman i Pavletić su bili ljudi koje je inteligencija doživljavala izdankom svog *stališa*. Afera KB baca na to novo svjetlo: nijedan čovjek u Hrvatskoj koji piše, čita, izdaje, prodaje ili voli knjige ne bi smio više stisnuti ruku niti boraviti u istoj prostoriji s ljudima koji su se knjigom okoristili kao reketaškom *ciglom*.

Slučaj Šoić pokazuje da Tuđman (a dijelom i Pavletić) nisu ništa drukčiji od štemera koji prolaznicima prodaju ciglu, a onima koji je ne kupe priječe prolaz kroz uličicu. Samo što se cigla ovaj put zove *Usudbene povjestice* i *S vjerom u samostalnu Hrvatsku*, a kupci nikom potrebne cigle kupovinom su plaćali prolaz ka prašumi hadezeovskog mafiokratskog Disneylanda. Nažalost, oluja nelikvidnosti potopila je i taj brod slatkog života. Njegovi putnici poput Šoića sve su češći gosti hrvatskih pritvora i psihijatrija. Ne treba ih žaliti. Što je — međutim — s onima koji su im prodali ulaznicu? To jest, ciglu? To jest, knjigu?

Ako baš pitate, odgovor je jasan: u tamnicu!

Vjera za mjeru

Zrak s Pantovčaka i čista voda

Čini se kao da mi svi zajedno nemamo što reći

Boris Maruna

Marek Edelman, posljednji zapovjednik ustanika u varšavskom getu, istaknuo je u svom pozivu zapadnim šefovima vlada da je »odluka država članica Sjevernoatlantskog pakta da se bombardira Kosovo odluka koja mijenja lice svijeta. Po prvi put u Povijesti riječ je o ratu koji nema za cilj ni osvajanje nekog teritorija ni neke vlasti, ni obranu gospodarskih interesa. Po prvi put svijet je obznanio rat zbog humanitarnih razloga.« Siguran u pobjedu, ali poučen također vlastitim iskustvom (uzaludnim obećanjima predsjednika Roosevelta i premijera Churchilla), Edelman poziva svijet da *odmah* krene kopnenim snagama na Kosovo, jer bi se u protivnom moglo dogoditi da ne bude nikoga tko bi mogao »uživati plodove mira«.

Suprotstavimo li taj poziv iz poljskog dnevnika *Gazeta Wyborcza* držanju naše vlasti, teško je proniknuti kako operiraju hrvatski mozgovi na Pantovčaku, ukoliko uopće operiraju!? Dok ovo pišem, čini se da je čak i neizbježnom Vuku Draškoviću postalo jasno da bi napokon trebalo okončati sa sramnim i besramnim laganjem srbijanskom narodu. Premda ta spoznaja u Draškovićevu slučaju dolazi ponešto prekasno, jer su u međuvremenu uglavnom uništena sva sredstva javnog priopćavanja, zabrinjava činjenica da je u vijestima svjetskih medija iz Washingtona (posljednji dan obilježavanja pedeset godina Atlantskog pakta) uzelo puna dva sata prije nego što je, uz druge susjedne zemlje, napokon spomenuta i Hrvatska. Iz toga treba zaključiti da su se složili svi ostali, od kojih su neki, zacijelo, u znatno težem položaju od našega, a tek potom bilo je potrebno izvršiti poseban napor da bi i nestašni hrvatski predstavnici stali u red. Ili, drugim riječima, čini se da je bio potreban stanoviti pritisak da bi se napokon i na Pantovčaku, usprkos uredu za etiku, ukazalo moralno svjetlo.

U čemu je problem?

Pretpostavimo li našu zabrinutost kao posljedicu straha od Rusije, taj je svakako opravdan, ali položen na krivo mjesto. Naime, navodna sklonost jučerašnje ili današnje Rusije nekakvoj balkanskoj ili pravoslavnoj Srbiji nije nikada bila i nije danas vrijedna spomena: to je Srbija mogla lako naučiti da je kojim slučajem bila spremna saslušati Bogdana Bogdanovića ili, umjesto mita, prihvatiti povijest. U svakom slučaju nije sporno da Rusija, uz bitno različite prioritete i potrebe, ne pati od srpskih kompleksa manje ili veće vrijednosti. Ono pak od čega sigurno pati, i što u današnjoj Rusiji sigurno zabrinjava i mora zabrinuti svakoga razboritoga, nije, možda na njezinu nesreću, nikakva odanost bilo čemu, najmanje zaluđenoj Srbiji, nego činjenica da je današnja Rusija teški bolesnik, da je trula iznutra i da podnosi golemu slabost svojih institucija i gotovo sveopći raspad svoga društva. Želimo li biti barem donekle objektivni, Rusija u tom pogledu nije zapravo različita, ili bitno različita, od nas ili od drugih naroda koji su izišli iz komunizma. Razlika je samo u skali njezinih poteškoća. I to je ono što zabrinjava. A što se patnje tiče, za nju je, prije svega i svakoga drugoga, sama odgovorna. Toliko je, nadam se, jasno.

Ako je pak problem u gospodinu Miloševiću ili njegovoj Srbiji, treba dopustiti da se službeni Zagreb teško miri s gubitkom tako pouzdana i predvidljiva partnera i sugovornika. I to dopuštam. Ali, s druge strane, treba također dopustiti da iznad tog *partnerstva* postoji i nešto što se zove *hrvatskim narodnim interesom*. Štoviše, vjerujem da postoji i nešto što se zove *srbijanskim narodnim interesom*. Ma kako se to pričinjalo u čistu i svježu zraku na Pantovčaku, ne vjerujem da u današnjem svijetu, isključujući mitsku Srbiju, postoji bilo tko s nepoljuljanom vjerom da je upravo Slobodan Milošević nužan dio bilo jednoga bilo drugoga od tih interesa. Ili dio solucije problema. Osim toga, premda se to može reći i za sve druge Hrvate, na čisto osobnoj razini, gospodin Milošević, zajedno s famoznim ili manje famoznim akademicima, meni duguje dvoje zaklanih Maruna Potpragom i sve krovove, i ponešto drugo, u Jasenicama (Maslenici i Rovanjskoj). Mislim također da je prvenstveno gospodin Milošević odgovoran za sva razaranja u Hrvatskoj, za petnaestak tisuća mrtvih Hrvata, kao i za sve zlo koje su podnijeli i podnose hrvatski Srbi. Prijeđemo li u Bosnu i Hercegovinu, razaranja se vrtoglavo umnažaju i mrtvi muslimani broje u stotinama tisuća, s time da ga također treba smatrati najodgovornijim što je danas hrvatsko stanovništvo u toj zemlji desetkovano i etnički prepolovljeno. I onda, kao vrhunac ljudskog razumijevanja i povijesnih napora, Kosovo: mitomanski delirij u *kolijevci*, ili prava sreća za Srbiju.

Hrvatska šutnja

Uzevši sve to u obzir, uz spoznaju da samo nestanak Slobodana Miloševića sa srbijanske političke scene može osigurati barem nekakvu stabilnost prostora na koji smo osuđeni, postaje jasnije zbog čega se slabo snalazim u velikoj mudrosti hrvatske službene politike. Čini se kao da mi svi zajedno nemamo što reći. Umjesto da smo prvi reagirali pozitivno na međunarodne zahtjeve i potrebu za uporabom kopnenih snaga na Kosovu, ili umjesto da smo, kao prva oštećena strana u desetljetnom beogradskom Stenjevcu, prvi načelno pristali na propuštanje savezničkih postrojbi kroz našu zemlju i, štoviše, obećali angažman naših najelitnijih jedinica, ukoliko to bude potrebno (i na taj način stekli barem nekakve simpatije svijeta o čijim će odlukama ovisiti naše postojanje kroz dugi niz godina), mi smo, još jednom, u osnovi izabrali šutnju i naknadna, slabo naplativa, pristajanja pod pritiskom. Jasnije, ostavili smo, možda sa zlobom onih kojima su nanošene nepravde u prošlosti, da drugi rješavaju stvari koje se nas *uistinu* tiču, neposredno i vitalno. Ali na taj se način neće ispraviti nikakve prošle nepravde, premda mogu uspješno oblikovati buduće. Inače, kao stari gospodin Eldeman, nimalo ne sumnjam, niti treba sumnjati, da će ih drugi, *American boys* ili ma tko oni bili, riješiti *uspješno*. Ali to ne znači da će rješenje nužno biti na naše veliko zadovoljstvo.

Neshvatljivo je također da se ponašamo kako se ponašamo, uzmemo li u obzir da današnja tragedija albanskog postojanja uznemiruje čak i najudaljenije kutove zemlje, kao i činjenicu da bilo kakav naš angažman danas ne može u nikojem slučaju biti uzet kao čin usmjeren protiv Srbije: kao što treba žaliti sve patnje kosovskih Albanaca, tako treba žaliti i današnju Srbiju koja je poodavno prešla onu granicu ljudskog ponašanja kad bilo kakve strasti, ljubavi ili mržnje, više ne znače ništa. Samo Srbija slobodna od svojih Miloševića, ili kako bi rekao bivši sekretar obrane Sjedinjenih Država, Caspar W. Weinberger, samo Srbija s Miloševićem »u doživotnu zatvoru ili u očekivanju izvršenja smrtne kazne zbog ratnih zločina«, može doživjeti katarzu i napustiti ludnicu u koju je zatočena. Dok mogu razumjeti da to nije i ne može biti jasno svim izbezumljenim ljudima u Srbiji, nije nimalo razumljivo što priječi ljude na Pantovčaku?

Odgovor na to pitanje ne može biti jednostavan, ali pokušat ću ga, s manjom ili većom vjerojatnošću greške, predočiti u najkraćem mogućem obliku. Ako netko nekome nešto duguje, ili inače ne zna kako van iz procjepa, ako naša vlast duguje nešto bilo Moskvi bilo dragom gospodinu Miloševiću, ona u novonastaloj situaciji nije više kadra voditi Hrvatsku. A to je nešto što u ovakvim, i njima sličnim, okolnostima nikada nije bezazleno. Štoviše, može biti fatalno. S obzirom pak na to da se upravo ta vlast do dosade i iznemoglosti poziva na svoje navodno domoljublje i uvijek ponovo predstavlja kao zrcalo svijesti našega patriotizma, najmanje (i najviše!) što ona može učiniti za Hrvatsku jest da odstupi i prepusti Hrvatsku onima koji bi je bez ikakvih opterećenja i hipoteka mogli usmjeravati prema čistijim vodama.

N. B. U međuvremenu svima je jasno, ili bi barem trebalo biti, da je Srbija izgubila bilo kakva realna prava da utječe na Kosovo i sudbinu njegovih stanovnika. I ovo: Ako ljudi u Srbiji, ni nakon svega, još nisu spoznali neke stvari, podsjećam ih da je svojedobno Solženjicin u svojim mitskim i retrogradnim razmišljanjima oslikavao i propovijedao idiličnu Rusiju od prije ne znam koliko stoljeća. Američki liberali odgovorili su mu da su njegova razmišljanja idealna i lijepa, ali da za Rusiju kakvu on priželjkuje više nema dovoljno *drva*. Oni u Srbiji kojima to još nije jasno, naučit će tu istinu već sljedeće zime.

info

s v i b a n j 1 ' ' '

Branko Cerovac/Hrvoje Koržinek/Dušanka Profeta/ Grozdana Cvitan/Agata Juniku/Sabina Sabolović

Stelarcova treća ruka

Klub Palach, Galerija O. K., Rijeka, 7. 5. 1999.

Rijeka je drugi grad u Hrvatskoj (nakon Zagreba) u kojemu je ikada išta izveo slavni australski kibernetički umjetnik i izvođač performansa Stelarc, sjajan teoretičar i predavač. Naime, 7. svibnja Stelarc se drugi put umiješao u »povijest Hrvata«, i to isključivo zahvaljujući uspješnoj suradnji između »tvrde jezgre« iz i oko agilnog riječkog *Kluba Palach* i ljubljanskog *ŠOU-a, Galerije*

Kapelica, održavši iscrpno predavanje uz video projekcije i prigodnu demonstraciju funkcioniranja svoje čuvene *treće ruke*, *Touch screena*, uz sudjelovanje dvoje mladih dragovoljaca iz publike. Stelarc je do Rijeke skoknuo na jedan dan, odnosno večer jer boravi na nešto dužem gostovanju u susjednoj Sloveniji, gdje se u Mariboru od 10. do 14. svibnja održava *5. međunarodni festival računalnih umjetnosti* (Stelarc je jedan od selektora i sudionika). Dan prije on je u ŠOU-u Galeriji Kapelica u Ljubljani održao istoimenu prezentaciju triju recentnih projekata u kontekstu vlastita dugogodišnjeg rada na protetičkom proširenju i preobražaju tijela i percepcije: FROM ZOMBIES TO CYBORGS — EXOSKELETON, EXTRA EAR AND AVATARS.
Istaknimo da u ovogodišnjem radu spomenutoga mariborskog Festivala računalnih umjetnosti sudjeluju i riječki *Otvoreni krug, Klub Palach* i riječki filozof i povjesničar umjetnosti *Branko Cerovac* (kustos Moderne galerije u Rijeci od 1988. godine) koji posljednjih dviju godina intenzivno surađuje na koncipiranju i realizaciji umjetničkog programa Kluba Palach (Galerije O. K.), a koji je i autor popratnog teksta u deplijanu (katalogu — pozivnici) za Stelarcov nastup u *Palachu*.
Recimo još nekoliko riječi o Stelarcovim projektima: *Exoskeleton* je pneumatski pokretni šestonožni hodajući stroj, sličan divovskom kibernetičkom pauku, kontroliranom gestama tjelesnih udova *performera*; *Treće uho* bi bio *cyborg-konstrukt* trećeg uha koje bi bilo svojevrsna *Internet-antena*, dakle moćno proširenje Stelarcove senzorske aparature; *Movatar* je autonomni i operacionalni *Avatar* koji bi bio sposoban djelovati u stvarnom svijetu, kibernetički povezan s psihosomatskim organizmom ljudskog subjekta: inteligentni protetički utjelovljeni Avatar!
Kao oblik suradnje *Kluba Palach* u organizaciji mariborskog *Festivala* bit će u srijedu, 12. svibnja, u Galeriji O. K. priređena izložba kompjutorskih grafika (digitalnih slika) dvojice sudionika na Festivalu: *Marka Rodošeka i Leonarda Rubinsa*. To je početak kreativne »bilokacije«, odnosno poli-lokacije mariborskih *cyber-artističkih* pionirskih nastojanja na ovom dijelu otkačenog planeta zvanog Zemlja. (B. C.)

Alienov prvi dan

U Mariboru se od 5. do 9. svibnja održavao 5. međunarodni festival kompjutorske umjetnosti. Zahvaljujući agilnosti riječkog *Kluba Palach*, dio Festivala se po prvi put uselio i u Hrvatsku. 12. svibnja su, naime, u spomenutom Klubu gostovala dva renomirana autora kompjutorske grafike Marko Radošek i Leonardo Rubins. Njihovi radovi mogu se pogledati do 25. svibnja. Dan kasnije pak, povjesničar umjetnosti Branko Cerovac se iz Rijeke otputio u Maribor, gdje je održao predavanje naslovljeno *Alienov prvi dan*, uz koje je prikazana i kompjutorska animacija *NATO*, slovenskog umjetnika Bojana Štokelja. (A. J.)

Svijet bez sustava

U Kazalištu Kerempuh 23. travnja premijerno je izvedena *Gnjida* Ive Brešana u režiji Božidara Violića. Kako je prosječnom domaćem kazališnom tarcu prva asocijacija, vezana uz ovaj autorsko-redateljski dvojac, ipak *Hamlet u Mrduši Donjoj*, praizveden u Teatru &TD 1971. godine, Ivo Brešan u programskoj knjižici nije mogao izbjeći usporedbu: »Tada (1971) živjeli smo u određenom ideološkom sustavu, koji je bio ugrađen u sve sfere života, pa se tako u svakom i najmanjem segmentu stvarnosti odražavala cjelina sustava. Zato je bilo moguće oslikati odnose unutar neke zabite seoske zajednice kao što je Mrduša Donja, pa da to samo sebe preraste i postane metafora cijelog sustava. Ali sada, kad živimo izvan svake sustavnosti, kad posvuda, od materijalne proizvodnje do kulture, nailazimo na stihiju i kaos, segment nema mogućnosti prerasti u metaforu cjeline, nego ostaje pukim segmentom. U svijetu bez sustava umjetnost ne može ništa destruirati, jer je svijet po sebi destrukcija svih vrednota. Time ona nije manje umjetnost.
Upitajmo se samo tko je junak našeg vremena? U Mrduši Donjoj bio je to Bukara, čovjek sustava. U vremenu koje nije sustavno, to može biti samo čovjek bez sustava — Gnjida. Kad nestaju sva načela, tada glavnu riječ vodi onaj tko je bez načela; onaj s načelima postaje invalid i gurnut je u stranu. Je li Gnjida metafora za vrijeme u kome živimo na način na koji je to bio Bukara u Mrduši Donjoj? Teško je reći. Možda je on trajno obilježje, a možda je i prolazna pojava. Na ovo odgovor može pružiti samo vrijeme, jer to, napokon, ne ovisi samo o komadu, nego je uvjetovano i okolnostima u kojima se on igra.« Glavne uloge u *Gnjidi* igraju Ljubomir Kapor, Jadranka Elezović, Linda Begonja, Joško Ševo, Nina Erak-Svrtan, Otokar Levaj i Predrag Vušović. (A. J.)

Američki grafičari

U Studiju Josip Račić, suradnjom Moderne galerije i 5. bienala

slovenske grafike, predstavljeno je nekoliko američkih suvremenih grafičara. Po četiri rada izlaže dvanaest autora: Dan Britton, Carmen Colangelo, Sidney Cross, Oscar Gillespie, Beth Grabowski, Fred Hagestrom, Adelle Henderson, Kurt Kemp, Karen Kunc, Phyliss McGibbon, Laurie Sloan i Mark Sisson. Zamišljeno je da radovi predstave neke od smjerova kojima se grafika kreće posljednjih godina. Specifično je da svi izlagači predaju na odsjecima likovne umjetnosti na sveučilištima i koledžima pa se u katalogu donose i neke od njihovih teoretskih postavki. One variraju od koncentriranja na tradicionalnu figuraliku, interesa za sam proces, ekoloških preokupacija do preispitivanja povijesnog nasljeđa i tradicionalog poimanja grafike. Kvaliteta radova je raznolika, ali je u svakom slučaju zanimljivo dobiti uvid u dio produkcije i promjene u ovome specifičnom mediju. (S. S.)

Za autonomiju arhitekture

U prostoru Muzeja grada Zagreba otvorena je izložba originalnih kazališnih i scenografskih radova suvremena talijanskog arhitekta Alda Rossija. Izložba prati objavljivanje njegove knjige *Arhitektura grada* u Biblioteci *Psefizme*. Rossi je bio jedan od istaknutijih talijanskih arhitekata, predavao je na poznatim sveučilištima po Italiji i Americi, uređivao je i arhitektonske časopise, a bio je poznat i po

svojim crtežima koji su se izlagali po muzejima i galerijama. Realizirani su mu mnogi projekti u Italiji, Francuskoj, Americi i Japanu, a njegova je arhitektura inspirirana jednostavnim geometrijskim formama. Zalagao se za autonomiju arhitekture unutar pojedinih kultura, a posebno se bavio i scenografijom. Njegova knjiga *Arhitektura grada* prvi put je objavljena u Padovi 1966. godine u kojoj Rossi postavlja teoretska polazišta za novo viđenje grada i arhitekture. Knjiga je postala jedno od temeljnih djela o suvremenoj arhitekturi, a njeno izdanje u Biblioteci *Psefizme* predstavljeno je prvo u Karlovcu. Zagrebačko predstavljanje slijedi 25. svibnja u 19 sati u Muzeju grada Zagreba kada će se održati i predavanje Patrizie Montini Zimolo iz Venecije, koja je diplomirala kod Rossija te nastavila surađivati s njim na temama projektiranja kolektivne zgrade u središnjim dijelovima grada te (re)projektiranju muzeja i kazališta. (S. S.)

Jednom na kraju puta

U Muzeju suvremene umjetnosti održana je tijekom prvog vikenda u svibnju izložba koja je predstavila fotografske radionice organizirane na temu *Put od starog do novog Muzeja suvremene umjetnosti*. Radionice su dio edukativnog programa MSU-a, a ovaj su put organizirane povodom obilježavanja Međunarodnog dana muzeja. Vodili su ih Sanja Bachrach Krištofić, Jadranka Mlinar, Boris Cvjetanović, Vladimir Gudac i Mario Krištofić. Zadatak im je bio da snimaju put od nove lokacije za MSU na križanju Avenije Većeslava Holjevca i Avenije Dubrovnik do njegovih sadašnjih prostorija na Katarininu trgu. Svaki se sudionik koncentrirao na neki element puta (sjene, svjetiljke, reklame, pločnik, spomenici, drveće...), a na izložbi su sve fotografije bile izložene u vodoravnim trakama. Pokazane su i dokumentarne fotografije mentora i video-zapis o radionicama. Nadajmo se da će barem najmlađe od sudionika dočekati i nova zgrada i stvarni Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu. (S. S.)

Dvostruke slike Duje Jurića

U Galeriji Grubić otvorena je izložba slika Duje Jurića koji niz godina, uz konceptualno djelovanje, istražuje i razrađuje geometrijske strukture u slikarstvu. Nekad isključivo akromatske, a danas s jakim interesom i za boju.
Tako u Galeriji Galženica 1996. godine u Jurićevim radovima prevladava svojevrsni dualizam. Dijeli površinu svake slike na dva dijela, suprotstavljajući akromatsku kompoziciju, sastavljenu od kvadratića različitih veličina i tonova od bijele do crne, koloristički intenzivnoj monokromnoj površini. Nakon ove

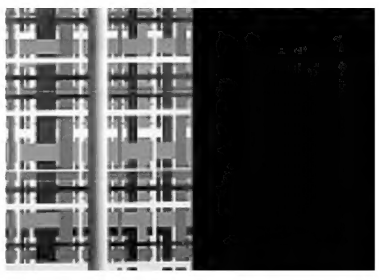

izložbe boja postaje značajnija, najprije samo kao akcent u složenom akromatskom ambijentu (Galerija Karas 1997. godine), a zatim s izrazitijom upotrebom. Gustu strukturu, mrežu crnih linija različitih debljina, Jurić zapunjuje intenzivnim koloritom. Tim jakim kolorističkim izmjenama pojačava ritam i iluzionizam slikane površine. Dodaje i *oblicu*, od ranije česti neoplastički okomiti motiv, čija je valjkasta forma izvedena u nijansama sive. Jurić *oblicu* smješta uglavnom po sredini, ona je — premda vertikala — smirujući element u slici i postaje »skrivenim« glavnim motivom u čitavoj kompoziciji (Zavičajni muzej grada Rovinja 1998). Na najnovijoj izložbi pokazane *dvostruke slike* zapravo su diptisi u kojima je jedna strana koloristički bogata, gusto isprepletena neoplasticistička rešetkasta konstrukcija. Sastavljena je od vodoravnih i okomitih traka, minuciozno izvedena, fino satkana i s omiljenom *oblicom* u ulozi pojačanja iluzionističkog efekta. Druga strana je jednostavna, monokromna, škrta crna ili bijela površina koja ima zadatak da djeluje smirujuće kao kontrapunkt na cjelinu diptiha. Ta izložba je samo jedan od rezultata koje nam Duje Jurić podastire u svom istraživanju, što nam govori da je riječ o jednom od naših ponajboljih umjetnika srednje generacije. (H. K.)

Knjiga nije *in*

U okviru predstavljanja nakladničkih kuća koje organizira Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 6. svibnja predstavljena je naklada Jesenski i Turk. J&T poznati su knjigoljupcima kao vlasnici malog antikvarijata u Hotelu Dubrovnik (čiji je opstanak na istoj lokaciji neizvjestan). Antikvarna djelatnost prerasla je u izdavačku 1995. godine, otkad su izdali tridesetak naslova s područja sociologije, antropologije i drugih društvenih znanosti. Gosti naklade bili su profesori sociologije na Filozofskom fakultetu i jedna modna kreatorica. O Emilu Durkheimu i njegovoj nedavno objavljenoj knjizi govorili su Veljko Cvjetičanin i Rade Kalanj, o Maxu Weberu Ivan Kuvačić i Vjeran Katunarić te o časopisu *Polemos* njegov glavni urednik Ozren Žunec. Potom su stigle manekenke u kreacijama Sanje Stanešić kojoj su inspiracija bile knjige. No, to vas ne bi smjelo navesti na zaključak da je knjiga u Hrvata postala *in*. (D. P.)

Rasprava o školstvu

Forum za slobodu odgoja o školi za 21. stoljeće

Forum za slobodu odgoja na tribini organiziranoj 27. ožujka u Europskom domu aktualizirao je među znanstvenicima, učiteljima i roditeljima, probleme u hrvatskom školstvu. Pod naslovom *Škola za 21. stoljeće* sudionici tribine razmatrali su pitanja relacija učenik — učitelj, autonomnost i neautonomnost škola u Hrvatskoj te način stjecanja znanja i vještina. Istom prigodom zaključeno je da škola za 21. stoljeće mora biti autonomna, pluralistička i praćena adekvatnim materijalnim standardima.
Nastavljajući propitivati sadašnjost i budućnost hrvatskog školstva, Forum za slobodu odgoja, u suradnji sa srodnim udrugama, organizira, u četvrtak, 20. svibnja u Institutu Otvoreno društvo Hrvatska, tribinu o nužnim zakonodavnim promjenama u području školstva. Uvodno izlaganje podnijet će Ivan Padjen. Već sad je moguće reći kako Padjen probleme vidi kroz dva osnovna pravca:
a) *na planu upravljanja odgojno-obrazovnim sustavom u cjelini i svakom pojedinom odgojno-obrazovnom ustanovom* te
b) *na planu uklanjanja zakonskih prepreka afirmaciji pluralizma u školstvu*.
Najavljena tribina početak je cjelovitog niza sličnih tribina u organizaciji Foruma, čija je namjera *inicirati širu raspravu o svim segmentima hrvatskog školstva te ponuditi svoju viziju na temelju koje bi se izradila platforma koja bi u perspektivi mogla dovesti do pozitivnih promjena u hrvatskom školstvu*. (G. C.) Z

najave

s v i b a n j 1 ' ' '

Agata Juniku/Sabina Sabolović

Novi *Višnjik*

Čini se da su zagrebačka kazališta uglavnom »ispucala« premijere za ovu sezonu. Od svih prošle jeseni najavljenih programa, u potpunosti nije realiziran niti jedan. Neki su projekti otkazani, a neki odgođeni za nekoliko mjeseci. Teatar ITD će, primjerice, Vidićevo »Bakino srce«, umjesto ovog mjeseca, premijerno prikazati tek na jesen. Jedina kazališna »novost« u mjesecu svibnju obnova je Čehovljeva, odnosno Magellijeva »Višnjika« u Kazalištu Gavella. Magelli koji se od 1994. godine uglavnom bavio Rusima, a ponajviše Čehovom, želio je ovom prilikom istražiti »što se još može napraviti s tom predstavom, a da ona bude relevantna«. Nije, međutim, želio precizirati u kojoj je mjeri »obnova« drukčija od »originala«. Jedini konkretni podatak, koji je najavio, jest da će brata Ranjevske, umjesto Galliana Pahora, igrati Livio Badurina. Pretpremijera starog-novog »Višnjika« bit će 20, premijera 21, a prva repriza 22. svibnja. (A. J.)

Strategija razvoja

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Sveučilište u Zagrebu, kao dio Akademijina projekta »Prilozi za strategiju razvoja Hrvatske«, u srijedu 26. svibnja organiziraju skup na temu znanosti u Hrvatskoj na pragu trećeg tisućljeća. S izuzetkom predsjednika HAZU Ive Padovana i rektora zagrebačkog Sveučilišta Branka Jerena, koji će skup svečano otvoriti, svi ostali prijavljeni izlagači članovi su Inicijative za promjenu položaja znanosti u Hrvatskoj. To su Gvozden Flego, Dioniz Sunko, Sibila Jelaska, Vlatko Silobrčić i Velimir Pravdić. Početak je u Velikoj dvorani palače HAZU točno u 9 sati. (A. J.)

Hrvati i dizajn

U sklopu ciklusa tribina o dizajnu i ideologiji, Institut Otvoreno društvo do kraja mjeseca priprema još dvije teme: 20. 5. bit će riječi o tradiciji kulture vizualnog komuniciranja u Hrvata, odnosno o tome što je pedesetih godina, u zadanom kontekstu, značilo djelovanje grupe *Exat*. Kao glavni gosti najavljeni su Vjenceslav Richter i Branimir Donat. 27. 5. s prakse će se prijeći na teoriju. Željka Čorak i Radovan Ivančević odgovarat će na pitanja voditeljice Jasne Galjer, koja glase otprilike ovako: Kakvu Hrvatsku odražava njen suvremeni dizajn? Odnosno, je li današnje oblikovanje samo kondenzator realnoga socijalnoga, političkog i gospodarskog stanja ili može biti riječi o nukleusu nekog budućeg, boljeg stanja stvari? Zašto uređivanja i preuređivanja javnih prostora idu uglavnom po političkom diktatu ne uvažavajući struku? (A. J.)

Zagrebački književni razgovori

Našim piscima mjesec svibanj očito je naročito drag mjesec u kojemu se već tradicionalno sastaju, druže ili razgovaraju. U tu svrhu, obično ih okuplja Društvo hrvatskih književnika. Tako samo dva tjedna nakon *Dana Antuna Šoljana* u Rovinju 14-16. svibnja, Društvo hrvatskih književnika u suradnji s Društvom hrvatskih književnih prevodilaca u Zagrebu organizira Književne razgovore. Dvadesetak pozvanih književnika iz 16 zemalja, među kojima je i »nekolicina doista svjetski glasovitih pisaca«, nisu umakli zamci kraja stoljeća pa su temu svog zagrebačkog susreta, koji će trajati od 28. do 31. svibnja, uobličili u pompozni radni naslov *Pisci pred trećim tisućljećem*. Konkretno o toj temi razgovarat će se samo prvi dan, u Europskom domu. Dan poslije, voditelj razgovora Srećko Lipovčan vodit će svoje goste na neformalni književni susret u Samobor. Plan i program u nastavku razgovora predviđa susret domaćih i gostujućih pisaca, nakladnika i prevodilaca, pri čemu će biti promovirano i nekoliko novih knjiga. Posebnu pažnju i vrijeme sudionici Razgovora posvetit će čileanskom piscu hrvatskog porijekla Antoniu Skarmeti i njegovoj prvoj knjizi prevedenoj na hrvatski jezik naslovljenoj *Nerudin pismonoša*. Uz gostovanje samog autora u sklopu ove promocije predviđene su i projekcije filmova snimljene prema istoj knjizi. (A. J.)

Dubrovnik i disciplina mode

Francuski institut u Zagrebu od 27. do 29. svibnja u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku organizira simpozij na kojemu će znanstvenici iz cijeloga svijeta predstaviti svoja istraživanja i predviđanja njezine budućnosti. Kako to moda stoji sa znanošću, i obrnuto, do sada, naime, u »krugovima« nije bilo posve jasno. Istina, modom su se u posljednjih sto godina bavili sociolozi, povjesničari, psihoanalitičari, semiolozi i antropolozi, a pokoji pisani trag o istom fenomenu ostavili su Veblen, Simmel, Barthes i Baudrillard. No, riječ je uvijek bila o modi kao rubnom predmetu znanstvenih istraživanja. Ovaj bi simpozij, nasuprot dosad uvriježenom stavu, htio »pridonijeti ustoličenju mode kao akademske discipline«. Jedna od najglasnijih pobornica novog tretmana mode bit će svakako gospođa Nadine Gelas, profesorica lingvistike i semiologije te osnivačica i ravnateljica Sveučilišta mode u Lyonu. (A. J.)

Umjetnost poštom u Karlovac

U povodu Dana grada Karlovca (13. srpnja), jednog od rijetkih za koji se precizno zna kad će se planski izgraditi, održat će se specifična izložba. Radi se o tzv. *mail-artu* tj. otvorenom natječaju na koji se radovi šalju poštom i izlažu bez selekcioniranja. Projekt je pokrenula kulturna Udruga A3 u suradnji s Gradskim muzejom u čijem će se prostoru izložba održati. Natječaj je tematski, a tema je grad. Povodom izložbe bit će izdan katalog sa svim radovima, dio će ostati u fundusu muzeja, a dio će biti poklonjen školama i bolnicama. Ako ste razmišljali i stvarali na temu grada, imate vremena do 15. lipnja da radove pošaljete na adresu: Udruga A3 p.p. 2, 47000 Karlovac. (S. S.)

Kratko i jasno

Ljudska prava na selu

Uzaludno je gledati na sat kad je stoljeće nepoznato

Pavle Kalinić

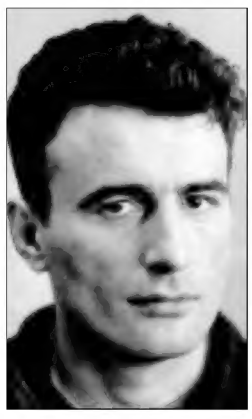

U posljednjoj ili, kako mnogi navode pretposljednjoj godini dvadesetog stoljeća ljudska su prava stekla svoju punu afirmaciju u Europi i onome što njoj teži. Naravno Europi koja se do jučer zvala Zapadnom.

Ljudska prava su rak-rana svih totalitarnih režima od njihove inauguracije za vrijeme Carterove administracije. SSSR je grmio kako je to njihova unutarnja stvar i kako se u to nitko ne smije miješati. Naravno »proleterski internacionalizam« kao službena ideologija nije mogao prihvatiti pojedinca, već se temeljio isključivo na kolektivitetu i to nauštrb prava pojedinca. Logori su na Istoku nastali upravo iz boljševičke krilatice: *pojedinac je ništa partija je sve*. Kako ta ista partija nije mogla pogriješiti, tako je pojedinac postao lako potrošiva roba. Tako i određeni »kolektiviteti« — »države« nisu imali pravo na samostalnu vanjsku i unutarnju politiku, već je o tome vodio brigu »Veliki Brat«. Raspad Istočnog carstva dogodio se nenadano unatoč tisućama plaćenih kremljologa i to ne zbog logora u kojima su nestajali čitavi narodi i deseci tisuća nepodobnih grupa i pojedinaca, već isključivo zato što su samoposluge bile prazne.

Zapad je imao svoj način sa sličnim ciljem. Igra se igrala u rukavicama, a te rukavice, grubo rečeno, bile su visok životni standard koji je rastao iz godine u godinu uz rijetke padove tijekom neizbježnih recesija.

Upotrebom ljudskih prava Carter je povisio standarde diljem svijeta jer su mnogi tek tada uvidjeli koji ih sve problemi okružuju i načine kako ih, ako ne riješiti, onda barem ublažiti.

Izvorna kaljuža

Padom jednopartijskih diktatura otvoren je prostor za razvoj višestranačja. Svaka nova višestranačka država koja se istrgla ruskom medvjedu iz šapa sama se suočila s činjenicom da samo dopuštanje i provođenje višestranačkih država ne znači automatski i uspostavu demokratskog društva. Upravo na tom mjestu otkrivena je potreba za razvojem civilnog društva kojemu je samo polazište zaštita i promicanje ljudskih prava. To nije samo problem jugoistočnih europskih država, da ne kažem onih na Balkanu i onih koje nisu na Balkanu, ali su duhovno izvorna balkanska kaljuža.

Problem nacionalnih manjina nije se »pojavio« samo na prostoru ex-Jugoslavije, već je taj problem tinjao u cijeloj Istočnoj Europi te je padom »internacionalnih diktatura« problem proključao. Čak i civilizirani Česi i Slovaci koji su se uljuđeno »rastavili«, desetljećima su se zajednički brinuli za sustavnu sterilizaciju Roma. Slovaci također nisu trpili značajnu mađarsku manjinu. Česi nisu patili za sudetskim Nijemcima niti su Rumunji tolerirali posebnost transilvanskih Mađara. Bugari su terorizirali tursku manjinu uvjeravajući ih kako su to Bugari islamske vjeroispovijedi te su im uredno mijenjali imena tj. slavenizirali ih. (Zvuči poznato?!)

Kako se ne bi stekao dojam da je problem ljudskih prava samo problem na Istoku, može se navesti niz sličnih primjera i na Zapadu, ali se tu na kraju ovog stoljeća radi o potpuno drukčijem problemu koji je uglavnom individualiziran, a i zakoni i njihovo provođenje obvezni su za svih. Zaštita i promicanje ljudskih prava su temelj društva.

U Zapadnoj Njemačkoj se zna što su radili nacionalsocijalisti što se, nažalost, za Istočnu Njemačku ne može baš sa stopostotnom sigurnošću tvrditi. Dok su Poljaci istovremeno vrlo poduzimljivi u objašnjavanju kako su njihove Židove eliminirali isključivo nacisti, dok su oni to »nemoćno« promatrali. Uostalom ne smijemo zaboraviti koliko je austrijskih civila i vojnika poginulo u herojskoj obrani od Hitlerove Njemačke (nijedan).

Suđenje na selu

No na svu sreću vremena su se promijenila tako da pučkoškolski obrazovani filozofi povijesti i povjesnici moraju otići s političke scene Europe jer *suvereniteta* koji bi oni htjeli u ovakvoj Europi više jednostavno nema. Suverenitet 19. stoljeća zamijenila su ljudska prava 21. stoljeća koja su nadređena suverenitetu. To veliki mudrijaš s istoka, balkanski krvnik, nije shvatio pa zbog toga sada skuplja zastarjele igračke nikad odigranog sukoba između Istoka i Zapada. Čak i rušenje mostova »s jugoslavenske strane«, naš dio je čitav smatra HTV, nije navelo čelnika »regionalne sile« da napokon pogleda u kalendar. Uzaludno je gledati na sat kad je stoljeće nepoznato. I upravo to nesnalaženje u vremenu i prostoru, gaženje ljudskih i političkih prava kao i pljačka svega i svačega planetarnih *razmera* i čerečenje susjedne države ukazuje da odlazak balkanskog krvnika neće biti bez njegovih vjernih pomagača ma s koje se strane Drine nalazili. Svima njima KLM je već u nagradnoj igri dodijelio besplatne karte za Haag samo je orarij još neutvrđen. Igrom sudbine Den Haag nema status grada. A ljudska su prava nastala na kršćanskoj tradiciji baš u multikulturalnoj i multietničkoj konglomeraciji zvanoj *grad*. Zato se onima koji mrze grad iz dna duše i sudi na selu. No, na njihovu žalost ljudska prava su pobijedila čak i na gostujućem terenu.

razgovor

Govori: Velimir Srića

Europski mozak u hrvatskoj glavi

Nekadašnji direktori išli su po svoje mišljenje u komitet, a ovi danas idu u središnjice. To je hijerarhija koja počiva na podobnima i poslušnima, a ne na sposobnima

Višeslav Kirinić

Velimir Srića vodeći je hrvatski stručnjak za menadžment. Diplomirao je na Columbia University koji slovi kao jedna od najboljih poslovnih škola u Americi. Predaje na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu te gostuje kao predavač na sveučilištima u SAD-u, Kini, Austriji i Sloveniji. Suradnik je u projektu Međunarodne enciklopedije biznisa i menadžmenta, a također je i jedan od autora popularne knjige o menadžerskim kulturama širom Europe (Managing People Across Europe). Urednik je časopisa Udruge poslovnih škola Centralne i Istočne Europe CEEMAN News. Programski je direktor privatne poslovne škole *Delfin*.

Postoji li u Hrvatskoj dovoljna svijest o važnosti informacije i informacijske tehnologije za donošenje pravilnih prosudbi u svim sferama društvenog života? Kakva je, drugim riječima, informacijska infrastruktura?

— Osobno vjerujem da se zemlje u gospodarskom smislu mogu dijeliti na uspješne i neuspješne iz mnogo razloga, ali jedan od najvažnijih je kvaliteta informacijske infrastrukture i način korištenja informacija u odlučivanju te njihova zastupljenost u donošenju odluka. Najrazvijenije zemlje svijeta danas nisu toliko superiorne tehnološki, menadžerski ili sa stajališta ljudskih resursa, a osobito ne sa stajališta nekakvih naslijeđenih komparativnih vrijednosti koliko su superiorne u brzom ovladavanju informacijama i kvalitetnom korištenju informacija u donošenju najboljih odluka. Analizirajući situaciju u Hrvatskoj s tog aspekta, cijelu scenu mogli bismo oslikati prilično sivom, da ne kažem, crnom jer se kod nas odluke u načelu vrlo rijetko donose na osnovi dobre prosudbe, kvalitetnih analiza, simulacijskih modela ili vrijednih informacijskih podloga. Za razliku od toga može se šaljivo reći da kod nas dominiraju *dr. Štimac* i *dr. Rukavina*, odnosno da se informacije naštimavaju ili se tresu iz rukava. Uzmite samo primjer našeg ministra financija koji suprotno svim statistikama i službenim pokazateljima stalno izbacuje nekakve brojke koje nigdje nemaju svog pokrića, samo zato što mu mogu služiti u dnevnoj politici. Te se brojke od službenih statističkih pokazatelja ponekad razlikuju i 30%, kao na primjer u procjeni BDP-a (brutto društvenog proizvoda), što je naprosto smiješno.

S druge strane, tragično je da čak i na vrhu političke strukture može postojati takav pristup informacijama, koji otprilike izgleda ovako: informaciju koja mi odgovara ću uvažiti, onu koja mi ne odgovara ću ignorirati, a ako mi neka informacija zatreba, a nemam je, onda ću je izmisliti. To je obrazac kojim se danas koriste mnogi politički, a i poslovni menadžeri. Posljedice toga su, neću reći tragične, ali objektivno, komentar nije daleko od toga. S jedne strane, dolazi u pitanje sustav vrijednosti jer objektivna informacija čini podlogu za stavove i mišljenja koji su objektivni, pa su, prema tome, i donesene odluke kvalitetne. Tamo gdje dominira subjektivizam i gdje interes dolazi u prvi plan, ljudi jednostavno ne mogu imati pravu sliku o svijetu, pa se bore s iskrivljenim slikama svijeta koje su utemeljene na jednom selektivnom pristupu informacijama. Dobar primjer tog trenda predstavlja činjenica da u novinama možete pročitati vrlo dokumentirane prikaze kojekakvih malverzacija, kriminalnih radnji i zločina koje su počinili istaknuti ljudi u političkim i gospodarskim strukturama, a da se iza toga ništa ne događa. U tome se razlikuju zapadne demokracije od ovoga što se u Hrvatskoj naziva demokracijom. Razlika je u tome što kada se u jednom sustavu sazna neka informacija, iza nje slijedi akcija. Kada se kod nas dozna neka informacija, iza nje se vrlo često ništa ne događa. Malo smo proširili navedeni kontekst informacije, ali mislim da je slika vrlo loša po Hrvatsku te da odražava suštinu naše udaljenosti od razvijenog svijeta i zapadne Europe, jer oni ne poznaju takav odnos prema informacijama. Njima je nepoznat takav način iskrivljavanja informacija i tako snažna dominacija interesa nad objektivnom istinom, pa nam je zato teško s njima razgovarati, zato nas slabo razumiju i zato smo tako daleko od svih tih integracija.

Vode nas ljudi 19. stoljeća

Koji su razlozi takvog stanja i kako biste opisali situaciju u Hrvatskoj prije i nakon devedesete godine?

— Možda je grubo reći da smo devedesete godine bili na povijesnoj prekretnici koja nas je mogla uvesti u 21. stoljeće ili vratiti u 19. s raznih aspekata. Elementi 21. stoljeća bili su kozmopolitski odnos prema svijetu, uvažavanje svjetskih kriterija, težnja za kooperacijom i slično, a priključak 19. stoljeću jamčila su svojevrsna autarkična, nacionalistička razmišljanja, zatvaranje u svoje okvire, vraćanje u prošlost, afirmiranje stvari koje nas razlikuju, poticanje sukoba, nesposobnost za suradnju, a najbolja preslika toga po mom je sudu to što su nas od devedesete na tom raskršću počeli voditi ljudi čiji su svjetonazori bili oni iz 19. stoljeća. Riječ je bila, dakle, o jednom plemenskom, zatvorenom i na informacije neosjetljivom konceptu. Govorili ste o dobrim pretpostavkama i ja se s tim slažem. Hrvatska ima oko 7,5% akademski obrazovanih građana,

Mi smo nevoljom na izborima devedesete pa nadalje imali jadnopartijski pristup vladanju koji je promijenio samo ideologiju, a metode, pa čak i one najgore, iz bivšeg sustava su zadržane uz malo ove demokratske šminke

ima značajnu sposobnost komuniciranja sa svijetom zbog dobrog poznavanja stranih jezika te ima dobar geostrateški položaj. Moram naglasiti da smo do devedesete godine bili prisutni u svim procesima zapadnih integracija barem kao promatrači, od OECD-a, UNESCO-a, pa čak i EU-a i njenih tijela. Osobno sam sudjelovao u velikom broju tih procesa do devedesete. Osim toga bili smo barem polutržišno gospodarstvo koje je imalo veze sa svojim okruženjem i nije palo s neba u kapitalizam kao što se to dogodilo u bivšem Sovjetskom savezu, Madžarskoj, Poljskoj ili Češkoj. Imali smo, dakle, silnu količinu kulturoloških i ostalih prednosti koje se nažalost nisu pravilno koristile tako da je Hrvatska danas jedan od relikata ovog dijela svijeta, uz Slovačku, Bjelorusiju i slične, a to je pomalo tragično.

Koji su temeljni trendovi organizacijske i poslovne kulture kod nas? Prevladavaju li elementi moderne ili tradicionalne organizacijske kulture?

— Kod nas to nasljeđe Austro-Ugarske Monarhije u stilu organizacije u jednome dobrome birokratskom pristupu državi nikada nije bilo do kraja uništeno. Zbog toga su u bivšoj državi Hrvatska, Slovenija i ostali krajevi koji su pripadali Austro-Ugarskoj, zadržali jedan red, sustav, način razmišljanja koji nas je dijelio od onih dijelova bivše Jugoslavije u kojima takav pristup nije postojao. Jedna od posljedica toga je to što smo se osjećali kulturno drukčijim. Osjećali smo se pripadnicima Europe, dok je onaj drugi dio pripadao, nazovimo to tako, bizantinskom načinu razmišljanja i Balkanu. Mi smo to doživljavali u svakodnevnim kontaktima i pomalo smo se uzajamno zarazili tim virusom, pri čemu smo mi pokupili malo više bizantinskog nego što je trebalo, a uspjeli smo isijati nešto austro-ugarskog. To je situacija koju smo zatekli ponovo u ovim godinama tranzicije. Istodobno, gradili smo jedan autonomni, samoupravni sustav upravljanja državom i poduzećima. Napisao sam 1989. godine knjigu u kojoj sam ismijao taj sustav, iako sam tada bio u aktualnoj vlasti, ali sam smatrao da sve te stvari treba mijenjati, a knjiga se zvala »Od krize do vizije«. Između ostalog sam pokušao opisati gluposti i pogreške takvog samoupravljanja. Mi smo u tom sustavu imali pravo birati svoje delegate u SIZ-ove znanosti, prosvjete, kulture i tako dalje, znači upravljati onim dijelom sustava koji nije jako presudno utjecao na naše živote, ali s druge strane, nismo imali pravo demokratski utjecati na stvarne parametre našeg života; nismo mogli birati predsjednika države, gradonačelnika i stvarne predstavnike u tijelima vlasti tako da je to bilo jedno nakaradno samoupravljanje. Drugi element tog sustava bio je izjednačavanje interesne i stručne sfere po kojoj su čistačica i inženjer imali i u stručnoj sferi jednako pravo glasa. U interesnoj sferi svi su imali jednako pravo glasa bez obzira tko je bio vlasnik jer smo svi nasilno bili nekakvi jednaki vlasnici. Istraživanja profesora Županova pokazuju da se taj egalitarni sindrom, koji se razvijao nekakvih četrdesetak godina, ne može tek tako napustiti i on je razlog zašto se danas ponekad i nekritički napada tajkune bez obzira kakvi su i onoga tko ima bez obzira kako je to stekao. Jedan je opći osjećaj da se moramo mjeriti jednakom *veličinom trbuha* bez obzira koliko su nam glave različite.

Poslušno more prosječnosti

Kakva je situacija u tom kontekstu u privatnim i javnim poduzećima? Često se, naime, čini kao da u Hrvatskoj nedostaje zdravih, transparentnih i kvalitetnih poduzetničkih inicijativa?

— Današnja organizacijska kultura, po mom sudu, podvojena je, s jedne strane, na onu u privatnim, posebno malim tvrtkama gdje vlada zakon džungle koji se negdje pretvara u prevarantstvo prvobitne akumulacije na Zapadu, a negdje u časni pokušaj poduzetničkih pothvata koji bi htjeli biti jednako kvalitetni i jednako uspješni kao na Zapadu. Ljudi koji se bave poduzetništvom danas se lome između toga da rade na kratki rok, da varaju, da paktiraju s politikom i ostvare svoje ciljeve vantržišnim mehanizmima ili da se stvarno bore na tržištu. Što se pak tiče javnih poduzeća, tu se odražava jedan sindrom bivšeg sustava koji se nije promijenio osim u političkom predznaku. Ja to volim šaljivo reći, direktori javnih poduzeća u sličnoj su poziciji kao direktori nekadašnjih samoupravnih giganata i poduzeća. Oni su išli po svoje mišljenje u komitet, a ovi danas idu u središnjice. To je, praktički, jedina razlika i ona, naravno, odražava isti način poslovne kulture, a to je hijerarhija koja počiva na podobnima i poslušnima, a ne na sposobnima. Velika posljedica takvog pristupa je zatiranje svakog dijaloga, umrtvljivanje inicijative, situacija u kojoj tko god ima nešto protiv, ima ideje i ima kritiku, njemu se nudi knjižica da ide raditi negdje drugdje. Mi smo se generalno pretvorili, i u državnoj birokraciji i u poslovnoj kulturi poduzeća — uz male oaze koje negdje postoje — u poslušno more prosječnosti u kojem se vrlo malo

radi i vrlo malo ostvaruje. Nije toliko problem gospodarska neefikasnost tog sustava kada bi on u sebi, ovakav kakav je, imao perspektive. Ali ova kultura po mom je sudu poslovna i politička kultura slijepe ulice jer je ona nastavak jednopartijske logike. Mi smo nevoljom na izborima devedesete pa nadalje imali jadnopartijski pristup vladanju koji je promijenio samo ideologiju, a metode, pa čak i one najgore, iz bivšeg sustava su zadržane uz malo ove demokratske šminke koja se, naravno, ne može izbjeći jer smo ipak u nekakvoj formalnoj demokraciji.

Projekti

U bivšem sustavu aktivno ste sudjelovali u vođenju brojnih projekata od kojih su neki funkcionirali i na međunarodnom planu. Jedan od zanimljivih projekata bio je i onaj informatizacije glasovanja u sabornici. Zašto taj projekt nije realiziran?

— Po funkciji sam bio na mjestu koje se danas naziva Ministar znanosti, tehnologije i informatike — u to vrijeme predsjednik komiteta bio je član Vlade — pa sam naslijedio projekt informatizacije republičkih organa i organizacija kao predsjednik savjeta tog projekta. Projekt smo nastojali provoditi po tehničkim i organizacijskim standardima zapadne demokracije. U isto vrijeme smo i u znanosti uvodili OECD-ove kriterije vrednovanja znanstvenog rada. Zatim smo OECD-u prezentirali strategiju znanstvenog razvoja koja je bila vrlo dobro prihvaćena i u toj sam prezentaciji osobno sudjelovao. Bili smo zatim u situaciji voditi znanstveno-tehnološku suradnju *Alpe — Jadran*, a ja sam bio predsjednik te komisije gdje smo također ne samo uvažavali, nego i promovirali neke standarde te kooperacije UNESCO-u i OECD-u. Sasvim prirodno došli su i rezultati takvih veza sa svijetom i pokušaja da ne samo slijedite, nego i trasirate neke putove jer smo za to imali šanse. Imao sam osobno nekoliko puta priliku predsjedati tim skupovima OECD-a jer sam bio najviši u rangu, ali i zbog nekih ideja koje smo tada zastupali. Nastojali smo, dakako, i u svom dvorištu raditi iste stvari. Jedan od projekata, koji je negdje krajem osamdesetih, početkom devedesetih trebao biti implementiran, elektronsko je glasovanje u sabornici koje je u pravom smislu tajno, ako se to želi. Svatko na taj način ima priliku izreći svoje mišljenje, a ne mora slijediti neku stranačku disciplinu ili stegu. Koliko znam taj je projekt bio odbijen početkom devedesetih, a pretpostavljam da je lako zaključiti zašto. Kada imate takav oblik glasovanja, onda ne možete, kao što neki članovi osobito vladajuće stranke rade, provjeravati pridržavanje stranačke stege, ne možete vladati rukama zastupnika i ne možete do kraja kontrolirati njihove glasove. Ovo je, dakako, samo jedan od primjera kako tehnologija pomaže demokraciji i kako izostanak tehnologije može dodatno potencirati izostanak demokracije.

Bolje pakt s vragom nego rat s vjetrenjačama

Programski ste direktor poslovne škole* Delfin. *Kakva je razlika u metodološkom pristupu poslovnoj problematici između* Delfina *i službenog sveučilišnog pristupa u Hrvatskoj?

— Osobno sam u oba procesa, i u izobrazbi menadžera i poslovnih ljudi na Sveučilištu kroz redovne studije i kroz postdiplomske studije, a angažiran sam i u konzultantskom radu i školovanju menadžera koje se u svijetu naziva *executive development* — kod nas pravog izraza za to i nema nego to nazivamo razvoj menadžera. Svuda u svijetu postoji velik broj inicijativa i tržište je ogromno zato što se investira-

Kod nas dominiraju *dr. Štimac* i *dr. Rukavina*, odnosno da se informacije naštimavaju ili se tresu iz rukava

nje u izobrazbu menadžera i u poboljšanje njihova znanja smatra jednim od prioritetnih ulaganja. Na primjer, kada Amerikanci preuzimaju menadžerski ugovor, najčešće se u tom ugovoru obvezuju da će najmanje dva do tri puta godišnje sjediti na seminarima i učiti. Moraju također i odgovarati pred vlasnikom, odnosno dioničarima zašto nisu to napravili, ako nisu. Isto vrijedi za japanske i zapadnoeuropske menadžere. Hrvatski menadžer nije u najvećem broju slučajeva još osjetio tu potrebu iz svih onih razloga o kojima smo pričali. Naime, kod nas se još uvijek daleko lakše uspijeva ako ste podobni, a ne ako ste sposobni. Dakle puno je teže izabrati donkihotski put hrvanja s vjetrenjačama, jer je lakše napraviti pakt s vragom i onda linijom manjeg otpora postizati rezultate. Zbog toga kod nas potreba za razvojem menadžmenta još nije dovoljno jaka. Uzmemo li za primjer Ameriku, oni imaju oko sedamsto poslovnih škola od kojih je preko dvjesto akreditiranih. Dobile su, dakle, potvrdu da rade vrhunski. Osim toga postoji na tisuće konzultantskih tvrtki koje se bave sličnim poslom. U Hrvatskoj vlada potpuna oseka takvih programa. Mi imamo onaj sveučilišni dio znači četiri sveučilišta — Zagreb, Split, Osijek i Rijeku — koja imaju možda desetak postdiplomskih studija i možda četiri do pet smjerova koji razvijaju menadžere, ali je to sustav koji boluje od svih bolesti našeg obrazovnog sustava. S jedne strane, taj je sustav silno birokratiziran, a sveučilišta nemaju autonomiju kao ona na Zapadu i ona su državne službe u kojima ministarstva kroje što god žele, daleko više nego što bi to trebalo. Nemaju slobodu stvarati nove programe, a da ne prođu kroz jednu opaku, ponekad i zločestu, dugotrajnu i neefikasnu proceduru odobravanja tako da je kod nas na postdiplomskom, kojem sam voditelj, trebalo tri godine da prođemo kroz tu proceduru i kad smo prošli kroz nju, shvatili smo da je naš program zastario dvije godine jer smo ga radili godinu dana unaprijed koliko je i razumno raditi. Hoću reći da naš službeni obrazovni sustav, koji država podupire putem Ministarstva znanosti, boluje od silne količine dječjih bolesti te da je output relativno loš, odnosno lošiji nego što bi mogao biti. Privatne inicijative koje bi to pokrpale izostaju i najčešće ih koči taj isti sustav koji bi im morao davati pravo javnosti koje praktički nikome ne daje. Osnivati privatna sveučilišta u Hrvatskoj pod tim uzusom, jako je sporo i praktički nemoguće, osim ako niste politički podobni. Ostaju dakle inicijative za koje imate prostora kao *Delfin*.

Delfin, jato delfina...

To je elitno organizirana poslovna škola koja je orijentirana prvenstveno na pomoć menadžerima u uspješnim tvrtkama, jer mi pazimo s kim radimo i radimo samo s onima koji nam grade imidž, te čije je ponašanje na tržištu i menadžmentska kultura sukladna idejama koje mi podupiremo. *Delfin* je kratica od *developing effective leadership for inovation* (*razvijanje efikasnog vodstva u inoviranju i promjenama*), dakle u našem je žarištu menadžment promjene. Imamo zanimljive partnere od Coca-Cole, preko Ericsona-Tesle, pa Carneta, akademske mreže, Prve obrtničke štedionice i mnogih drugih. Tvrtke s kojima radimo su tvrtke koje natprosječno shvaćaju potrebu za razvojem svog ljudskog resursa. Mi tu sudjelujemo na nekoliko načina. Tu su seminari za Top-menadžment, za članove uprave i nadzorne odbore i to je jedna vrsta potresanja glave i informiranja o aktualnim trendovima i načinima na koje te procese obavljaju oni najbolji. Pokušaj je to da se jedna po jedna napadnu strateške teme u tim tvrtkama od strateškog menadžmenta do timskog rada, rukovođenja i vođenja organizacije, tema iz financijskih područja, pa čak do antistres-programa i imidža menadžera. Mi naše usluge nudimo u nekoj vrsti švedskog stola koji ima oko trideset tema. Znači mi prezentiramo taj švedski stol i svaka tvrtka može s njega uzeti ono što joj se sviđa. Utvrdi se na primjer da mi trebaju ova dva predjela i tri deserta, a preskočit ću glavna jela. Svaki program kreiran je prema određenom korisniku, a jedan je od glavnih zadataka upravo stvarati menadžment za promjene.

Amerikanci u gospodarstvu, Hrvati na izložbama

Činjenica je da društvo najbolje potiče inovativnost i kreativnost onda kada dopušta, pa čak i stimulira što veće razlike u mišljenju. Omogućavaju li danas u Hrvatskoj čimbenici unutar organizacija i oni iz društvenog okruženja kreativnost i inovaciju?

— Pozvan sam održati jedno predavanje na *Inovi*, na temu *Domaća znanja, domaći proizvodi* i gdje je Hrvatska u tom kontekstu. Paradoksalno je da hrvatske inovacije u novije doba često dobivaju nagrade na međunarodnim sajmovima i izložbama, a da istodobno imamo vrlo slabo inventivno i kreativno gospodarstvo koje se razvija logikom imitacije, kupovanja znanja i tehnologije, te mahom trgovinom, a ne proizvođenjem nečega što je autohtono, vrijedno i proizvedeno kod kuće. Taj paradoks rezultat je situacije u kojoj se nalaze naši poduzetnici, bilo kao pojedinci bilo kao institucije. Zašto, naime, Amerikanaca koji imaju najkreativnije gospodarstvo na svijetu nema na tim natjecanjima? Zato što tamo inovacija odmah nalazi svoj put do tržišta, a u Hrvatskoj ga ona ne može naći. Niti ima poduzetnika koji je prepoznaju, niti ima poduzetničkog kapitala koji bi stao iza toga, niti ima opće klime u kojoj bi nešto takvo kroz inkubatore, kroz infrastrukturu, kroz poticajne zakone te kroz poticajnu gospodarsku politiku i dugoročnu strategiju našlo put do realizacije i primjene. Zato je

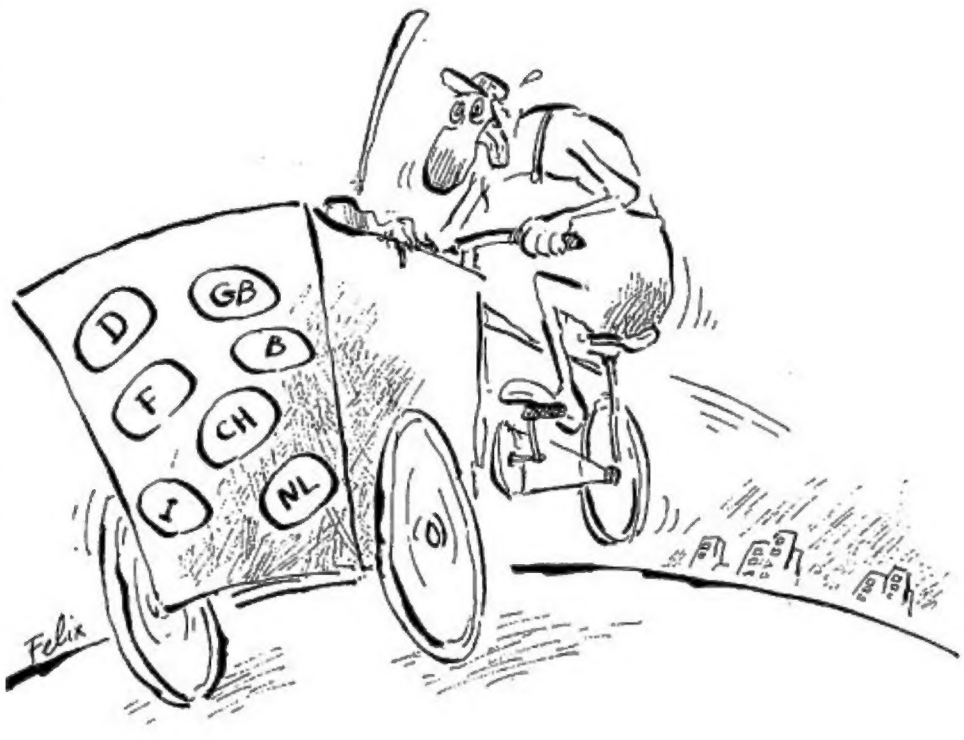

Hrvatska zemlja s ljudima koji imaju fantastične ideje, puno kreativnosti, silnu energiju i motivaciju, ali sve to odlazi van jer ljudi nakon par udara u zid institucija ili organizacija odluče probati negdje drugdje ili se pak priguše, ostanu ovdje, rade rutinski i naviknu se na pravila ponašanja u kojima za kreativnost i inovaciju ima vrlo malo prostora. Mislim da je glavna nevolja upravo način na koji se kod nas uspijeva. Ako vi možete uspjeti tako da neki vaš prijatelj može za vas izboriti neki povoljan status ili vam radi bilo kakve koristi mimo tržišta — recimo, dobijete narudžbu, a lošiji ste u ponudama pa sklopite posao mimo ekonomske logike — onda se vi ne morate truditi biti kreativni ili inventivni. Inovacija traži objektivnu tržišnu infrastrukturu, traži menadžment koji se oslanja na šanse, koji prepoznaje kvalitetu, koji se bavi lovom na talente, koji se ne boji rizika i menadžment koji ne odgovara nikakvoj politici osim poslovne. Mi u Hrvatskoj tu infrastrukturu nemamo, a ondje gdje smo je gradili prilično je karikaturalna. Recimo, tržište kapitala u Hrvatskoj primjer je za udžbenike kako ne treba raditi, a ne za nešto što je infrastruktura uspješnog gospodarstva. Isto vrijedi i za politiku državnog proračuna, izostanak strategije gospodarskog razvoja i slično.

Krpamo li u Hrvatskoj rupe ili se radi na gradnji splavi? Postoji li, drugim riječima, definicija ciljeva budućeg razvoja ili je prevladavajuća vizija uska i autarhična?

— Razmišljamo kratkoročno, staromodno i tehnološki neavangardno. Stvaramo infrastrukturu slijedeći utabane staze, a ne pokušavamo nešto novo. Moja je teza oduvijek bila da Hrvatska vrlo lako može postati Kalifornija Europe. Mi smo fleksibilni jer smo mali, naslijedili smo nevjerojatne komparativne prednosti — onih 1.183 otoka, naftu u slavonskoj ravnici, plodnu zemlju sjevera Hrvatske i centralno mjesto, grad Zagreb, koji je raskršće šest glavnih prometnica u ovom dijelu Europe. Naslijedili smo kvalitetnu ljudsku infrastrukturu, ljude koji znaju jezike, poznaju kulture i koji čak mogu služiti kao kulturni i tehnološki most za razne stvari. Pitanje je samo strategije, koncentracije pameti i ignoriranja ovih gluposti koje nam se događaju, a to je da podobni, a ne sposobni donose odluke u društvu. Onog časa kada se počne provoditi sustavna akcija, da tako kažem, *omozgljivanja* Hrvatske — da se u svim tijelima, političkim i gospodarskim, počne provoditi objektivna kadrovska politika i na temelju nje počnu donositi odluke — Hrvatska vrlo brzo može preskočiti sva ova zaostajanja s kojima smo suočeni i možemo promijeniti ovaj put iz 19. u 21. stoljeće, samo prije treba dobiti neke izbore. Z

Internet u mreži Hrvatskih telekomunikacija

Delete HiNet!

Hrvatski korisnici Interneta teško se probijaju mrežom, ali zato masno plaćaju

Dosta je zagušenja

Dio domovine povezan u tkivo međunarodnih odnosa na neslužbenoj, međuljudskoj osnovi

Iva Šrot

Internet je, kako u svijetu, tako i u nas, najprije svoju primjenu pronašao unutar akademskih krugova. Veze hrvatskih Internet-poslužitelja (u daljnjem tekstu ISP, *Internet Service Provider*) na svjetski Internet ostvaruju se najmom propusne moći (*bandwidth*) u vidu prekoatlantske veze na *backbone* (kralježnicu) Interneta u SAD-u. Kako su se nekoć putem Interneta razmjenjivali uglavnom samo stručni tekstovi koji zahtijevaju najmanje propusne moći, i to unutar relativno uskog akademskog kruga, tako je i veza bila poprilično uska. Pojavom WWW (World Wide Web) i sličnih naprednijih oblika Internet-usluga koji sadrže grafiku, animaciju, zvučni ili video-zapis koji zahtijeva znatno više propusne moći (za jednu WWW-stranicu sa sličicama i zvučnom pozadinom potrebno je otprilike jednaka propusna moć kao za prosječnu knjigu), javila se i potreba za širenjem resursa Interneta. Naime, kada se kroz isti komunikacijski kanal pokuša provesti znatno veći broj informacija, zagušenje je veze nemi-

novno. Kako je Internet širio svoju primjenu, postao je zanimljiviji i privukao širu mrežu korisnika koji su se spajali na isti broj modemskih ulaza i tako stvarali dodatna zagušenja i opterećenja mreže. I tako sveučilišni ISP-i kakav je CARNet, i koji su uglavnom besplatni, s povećanim brojem korisnika postali su preopterećeni i doveli do potrebe za novim, komercijalnim poslužiteljem. Godine 1996. HPT ponudio je rješenje — javio se HiNet, komercijalni ISP sa znatno većim brojem ulaza i bitno širom vezom sa svjetskim Internetom. Ali ono *komercijalni* podrazumijeva i određenu sumu novca koju su korisnici obavezni plaćati za njihove usluge. Dok se za usluge CARNeta plaćalo samo potrošene impulse i to po lokalnoj tarifi, HiNet je za korištenje svog ISPa uveo mjesečnu pretplatu od oko 85 kn i impulse po znatno skupljoj tarifi. Više para — kvalitetnija usluga; broj korisnika i dalje je rastao. Ali onda su se i na HiNetovom sistemu počela događati zagušenja — najprije u kritičnom periodu (poslije 22 h kada se impulsi obračunavaju po jeftinijoj tarifi), a zatim i u drugim razdobljima dana. Da ne bi bilo zabune — u međuvremenu se pojavila još nekolicina komercijalnih ISP-ova na hrvatskom tržištu (IBM, BBM, Iskon), ali, nažalost, njihove cijene također uvelike ovise o HT-u. Naime, oni sami mogu odrediti pretplatu kako bi privukli korisnike, ali cijene impulsa i dalje određuje HT, a one su, podrazumijeva se, po skupljoj tarifi (cijena impulsa fiksna je za sve komercijalne ISP-ove u Hrvatskoj). Dakle, kvaliteta usluga opada, a razvoj konkurencije nemoguć je. Uvid u cjenike Internet-poslužitelja i telekomunikacijskih kompanija zapadnih zemalja doveo je do još većeg vala nezadovoljstva. Primjera radi, u SAD-u lokalni su impulsi kojima se korisnici spajaju na Internet posve besplatni — plaća se jedino mjesečna pretplata na Internet u iznosu otprilike 20 USD za čitav mjesec proveden na Internetu. Sve to rezultiralo je stvaranjem organizacije *Dosta!*, udruge nezadovoljnih korisnika HiNeta

Dosta! su svoju prvu akciju održali 24. travnja. Nekoliko dana ranije putem Interneta obavijestili su korisnike da zakazanoga datuma bojkotiraju HiNet, odnosno suzdrže se od surfanja na mreži. Koliko je akcija uspjela, upitno je, jer je obaviještenost medija nažalost bila prilično slaba. Organizatori *Dosta!* sastavili su proglas u kojem su od HT-a tražili sastavljanje radne grupe koja bi se sastojala od predstavnika korisnika, tehničkog osoblja HiNeta, tehničkog osoblja drugih ISP-ova, vlasnika HiNeta, te predstavnika vladajućih struktura Republike Hrvatske zaduženih za telekomunikacije koja bi rješavala krizne situacije na mreži (zagušenje modemskih ulaza i sl.). Nadalje od HT-a očekuju prihvatljiviju tarifu koja bi se obračunavala prema cijeni za lokalne gradske impulse, kao i diobu zarade s ostalim ISP-ovima prema zasluženom udjelu kako bi ovi mogli održavati svoju kvalitetu. *Dosta!* traži i izdavanje detaljnog računa s popisom svih poziva, barem za one korisnike čiji iznos računa prelazi 100 kn (drugim riječima svim korisnicima Interneta). Zahtijevaju i razbijanje monopola HT-a te donošenje jasnog razvojnog plana u Hrvatskoj glede Interneta i naprednih komunikacija, a sve u svrhu ubrzanja uvođenja novih tehnologija i sniženja cijena usluga. Kako sami kažu: »Mi smatramo kako se naši interesi poklapaju s interesima Hrvatske, i držimo sebe onim dijelom naše domovine koji je u najvećoj mjeri prisutan u svijetu i povezan u tkivo međunarodnih odnosa na neslužbenoj, međuljudskoj osnovi.«

Hrvatske telekomunikacije 30. su travnja reagirale i donijele odluku o novom cjeniku. Koliko on odgovara zahtjevima udruge *Dosta!*, prosudite i sami. Naime, uvedene su dvije kategorije malih korisnika: mali korisnik koji ne plaća pretplatu, ali zato mu se impulsi obračunavaju po skupljoj tarifi i mali korisnik plus koji plaća pretplatu od 171 kn i impulsi mu se obračunavaju po lokalnoj gradskoj tarifi. Sve bi to bilo jako *simpatično* da lokalni gradski impulsi nisu istovremeno poskupili za 30%! Drugim riječima, promjena je čista kozmetika i savršeno se uklapa u trend politike HT-a. Nažalost, teško da će protest građana pomutiti unaprijed zacrtane planove HT-a, a oni očigledno ne uključuju želje korisnika o kojima ovise. Pitanje je samo do kada.

Francuzi na mreži

Do dolaska ljevičarske vlade, francuska je politika Internet poistovjećivala s američkim imperijalizmom

Srđan Rahelić

Da u najrazvijenijim državama svijeta situacija s Internetom nije bajna, pokazuje primjer Francuske. Tome je ponajviše razlog što je Francuska, inače jedna od vodećih zemalja u svijetu na području telekomunikacija, prije nešto više od deset godina razvila sličan sustav koji se zove *Minitel*, a funkcionira po principu današnjeg Interneta. Kako je *Minitel* (isključivo unutar zemlje) u širokoj upotrebi već gotovo više od deset godina, razumljivo je da se Francuzi nisu takvom brzinom upustili u razvoj i širenje Internet mreže.

Po službenim procjenama francuske vlade, Francuska je u zakašnjenju za ostalim razvijenim zemljama, osobito Sjedinjenim Američkim Državama, otprilike jednu godinu. Francusko je Ministarstvo ekonomije i financija tek pred nešto više od godinu dana (16. siječnja 1998) formuliralo niz prijedloga kako bi se izašlo iz »nepokretnosti« u pogledu Interneta i osobito elektroničke trgovine. Tako je prošle godine, zahvaljujući mjerama dotičnog ministarstva, informatička opremljenost domaćinstava porasla za čak 21%, dok je broj korisnika Interneta udvostručen (3,5 milijuna). Po nekim procjenama tijekom 1999. godine u Francuskoj treba biti *informatizirano* 26% domaćinstava. No iako se broj korisnika čini relativno velik, *medijametrijske* statistike (www.mediametrie.fr) korisnikom Interneta u Francuskoj smatraju svakoga tko se na mrežu priključio barem jednom u proteklih dvanaest mjeseci! Jasno je da to ne daje realnu sliku broja korisnika, jer po istim podacima onih koji se priključuju bar jedanput tjedno ima samo 800.000. Dakle, za zemlju poput Francuske relativno malo. No treba znati da je sve do dolaska ljevičarske vlade Lionela Jospina Internet od strane francuske politike bio poistovjećivan s američkim imperijalizmom, ali se danas ipak shvaća da je zemlja u zaostatku za ostatkom svijeta. Zbog svega toga ne čudi da Francuska u tome još uvijek kaska za vodećim gospodarskim silama svijeta, pa je, na primjer, u 1998. prodaja putem Interneta u Francuskoj ukupno iznosila 500 milijuna franaka, nasuprot oko 7 milijardi, koliko je zabilježeno putem *Minitela*. I što je još gore: na *webu* je puno teže kupiti kartu za avion ili vlak nego putem *Minitela*.

Ipak, razvoj mreže u Francuskoj još ne dostiže zadovoljavajuće rezultate, pa tako francuske *web*-stranice predstavljaju tek 1% svjetskih Internet *siteova*, dok je samo 8% francuskih domaćinstava spojeno na mrežu, što je još vrlo mali postotak u usporedbi s Njemačkom, Engleskom ili Sjedinjenim Državama. Francuzi drže da je tome razlog visoka cijena minute provedene na Internetu kao i (što je možda točnije) mali broj *siteova* i poslužitelja na francuskom jeziku. Francuzi, naime, za sve nazivlje, pa i ono informatičko, koriste termine na francuskom jeziku (poput, na primjer, naziva za *e-mail*: *messagerie électronique*, skraćeno *mél* i sl.). Iako se poznavanje engleskoga među mlađom populacijom polako ali sigurno širi, ne čudi da na ljestvici vodećih *siteova* koje Francuzi posjećuju vodi *Yahoo France*. No odgovorni u francuskim poduzećima koja se bave informatičkim uslugama za to ponajviše krive francuske

Kolektivna akcija

Gubec ne bu čkomil

Uz prvu protestnu akciju korisnika HiNetovih usluga

Nataša Govedić

U istom tjednu povorka hrvatskih građana u pratnji lijesa s natpisom *Leš gospodarskog čuda* prošetala je od Trga bana Jelačića prema Maksimiru, dok je udruga bijesnih građana pod nazivom DOSTA pokrenula akciju bojkotiranja usluga HiNeta, čitaj: državnopoštanskog monopolista za pristup Internetu. Svega nekoliko dana nakon održanog štrajka korisnika HiNeta, Hrvatske telekomunikacije i HiNet proglašavaju poskupljenje usluga za male (privatne) korisnike modemskih usluga, također i povišenje telefonske pretplate te cijene impulsa, niti ne spominjući niz neprofesionalnosti za čije promjene istupaju sudionici akcije DOSTA. Primjerice, zakrčenje veza nakon 22 sata, česta pucanja modemskih linkova, jednu od najskupljih pretplatničkih tarifa Europe, monopol HiNeta na pristup globalnoj mreži Interneta. Po običaju, Hrvatska je među posljednjima *u redu za virtualni kruh* (da posudim naziv doktorata koji je u Sloveniji nedavno obranila Riječanka Marina Gržinić — zašto u Sloveniji? zato što u Hrvatskoj ne postoje Medijski studiji). Ako koga tješi, sve su slobode na potezu 1789-1999. osvojene po cijenu kolektivne akcije razbješnjenih građana: od Francuske revolucije, pokreta sufražetkinja, marševa koje je predvodio Martin Luther King, poljskoga sindikata *Solidarnost* ili promjena edukativnog sustava koje su mjeseca svibnja 1968. g. tražili pariški studenti. Ni u jednom od navednih slučajeva država nije bila sklona samoinicijativno prekinuti nagluhi stil vlastita monologiziranja; trebalo ju je *nešto glasnije* pozvati na red. Primjerice, štrajkom. Recimo i da je štrajk posebno učinkovit način klasne ili profesionalne solidarnosti istupanja protiv institucionalnog autoriteta. Prema istraživanjima sociologa Sidneyja Tarrowa (usp. *Democracy and Disorder. Protest and Politics*, 1979), štrajk je najviši na ljestvici društvenih rituala koji doista donose političke promjene; daleko ispred marševa, demonstracija, peticija, javnih okupljanja, medijskih protesta, otvorenih pisama itd. Tome je vjerojatno tako jer štrajk obično sa sobom donosi i ekonomske gubitke bojkotiranoj instituciji, dok mirne demonstracije, peticije i sl. ni jednu od strana puno ne koštaju. Društvo iz akcije DOSTA možda treba podsjetiti da su konkretne rezultate u XX. stoljeću imali samo oni pokreti — ekološki, feministički, usmjereni na građanska prava — koji su organizirali *dugoročnu* strategiju protesta; pobuniti se jednom pa zašutjeti isto kao povjerovati da će se kuća izgraditi donošenjem prve cigle. Inicijativu svrgavanja HiNetovog monopola koju je započeo časopis BUG iz istog bi razloga nedvojbeno valjalo proširiti na ostale nezavisne medije, kao što bi i simpatičnu seriju individualnih psovki te zapaljene agitacije koju možete pročitati na stranicama *http//dosta.cjb.net* valjalo nadopuniti pregovaračkim *specijalcima* koji bi dan za danom visjeli za vratom odgovornih ljudi Hrvatskih telekomunikacija. Kvalitetan *repertoar pobune* u demokratskim društvima ionako uključuje tako raznorodne djelatnosti kao što su lijepljenje plakata po fakultetima, mnogosatne sjedeljke pred vratima Sabora, javne tribine i rock-koncerti (sjetimo se primjera »Radija 101«); ako je moguće — čak i kontaktiranje filantropski raspoloženog Billa Gatesa. Bez medijske pozornosti, suvremeni protesti, ma kako opravdani bili, nemaju nikakve šanse za postizanje zacrtanih ciljeva.

Tip of the day: pristup neo-Aleksandrijskoj biblioteci Interneta u *vašem* (i mojem) slučaju zasigurno ne treba ograničavati represivna kombinacija HiNetove bahatosti i pohlepe — za taj koktel društvenog monopola dovoljne su nam usluge predragoga ZET-a. Ukratko: infomirajte se. Radovi na putu, buna u tijeku. Ne isplati se plaćati porez na vlastitu inerciju.

tvrtke koje uvođenje Internet stranica smatraju troškom, a ne ulaganjem. Da se vratimo na cijene. One su u Francuskoj sljedeće: priključak na Internet stoji između 75 i 150 franaka, ovisno kod kojeg se poduzeća pretplaćuje (dakle, isključen je monopol kao u Hrvatskoj), a plaća se jednokratno, što znači da ne postoji mjesečna pretplata. Plaćaju se, međutim, impulsi provedeni na mreži (16 franaka skuplja ili 9 franaka jeftinija tarifa na sat). Postoji mogućnost i kabelskog priključka koji košta oko 280 franaka mjesečno, bez obzira na broj sati provedenih na Internetu. To znači da za 280 franaka mjesečno (oko 300 kuna) možete biti na Internetu 24 sata dnevno, što iznosi nešto više od 40 lipa po satu provedenom na mreži! No, iako te cijene izgledaju nešto više od cijena u Hrvatskoj, ili pak puno povoljnije za velike korisnike, one su u Francuskoj prilično visoke ako ih se usporedi s ostalim cijenama telekomunikacijskih usluga, pa su stoga tako česti prigovori na visoku cijenu korištenja Interneta.

Zbog svega navedenog Internet je u Francuskoj tema mnogih rasprava, ponajprije stoga što su Francuzi svjesni da informatička tehnologija predstavlja vodeći pokretač u razvijenim zemljama, pa naprimjer u SAD-u taj sektor predstavlja gospodarski rast veći od 40%, dok u je Europi porast zaposlenosti u tom sektoru pet puta veći od prosjeka. Tako je u Francuskoj broj poduzeća koji se bave multimedijom porastao sa 600 u 1997. na 2.000 u 1998. Prosječna dob zaposlenih? Nešto niža od 25 godina! Možda ovo pročita netko iz hrvatske vlade, koja navodno donosi mjere za smanjenje nezaposlenosti!

Udruga nezadovoljnih korisnika HiNeta *Dosta!*

Kraj monopolu

Odazivom smo zadovoljni. Iako nam točne brojke nisu poznate, imamo saznanja da su na dan štrajka linije bile jako propusne, a taj podatak sve govori o odazivu. Prema novom cjeniku imamo vrlo negativan stav i smatramo da je to samo još jedan način jačanja HT-ovog monopola u Hrvatskoj, pa tako i HiNet-ovog. Budući da je naše stajalište takvo, mi ćemo svakako nastaviti s akcijom dok ne postignemo željene ciljeve. Naravno, želimo što više upoznati javnost o štrajku putem medija, zato jer javnost mora znati istinu o stanju do kojeg su dovele Hrvatske telekomunikacije, a na taj način se povećava i broj naših pristalica. Budući da korisnici Interneta čine Internet, samo uz njihovu pomoć možemo stati na kraj HT-ovom monopolu. Toliko od nas.

Oleg Maštruko, izvršni urednik *Mreže* i urednik u *Bugu*

Nepovoljan pristup

Prema našim saznanjima, pristup Internetu je u Hrvatskoj nepovoljniji nego u zemljama s kojima bi se mogli i trebali uspoređivati. Namjerno kažem *nepovoljniji*, a ne samo *skuplji*, jer na povoljnost utječu i mnogi drugi, apsolutni i relativni faktori, osim same cijene pristupa po satu.

Što se tiče posljednje *korekcije* cijena HiNeta — pogrešno je smatrati da je ona nastala kao odgovor na protestnu akciju domaćih korisnika Interneta (akcija *Dosta*!), jer su te cijene, u golemoj organizaciji kakva je HiNet i HT, donošene u dugotrajnijem postupku. Osim toga, osobno i neslužbeno (bez ikakvih statističkih pokazatelja), smatram da je akcija *Dosta*! zabilježila vrlo slab efekt na ukupan promet preko HiNeta, i da su organizatori akcije debelo precijenili vlastite mogućnosti. Sumnjam da se na takav način, takvim i sličnim akcijama, može nauditi HiNetu, dok barem 50% korisnika ne bi bilo spremno podržati akciju. Neslužbeno bi i *od oka* ocijenio da je u akciji sudjelovalo manje od 15% korisnika HiNeta, istina — vjerojatno onih koji inače dosta *vise* na Internetu.

Imajući sve to u vidu, uvođenje novih, pomalo smiješno nazvanih kategorija korisnika (*mali korisnik plus*) nije ništa drugo, nego način da HiNet, kao najmoćniji Internet-provider u Hrvatskoj, ekonomskim rječnikom, *maksimizira dobit*. Ne vidim način da ih se u dogledno vrijeme spriječi ili onemogući, što je šteta. Od trenutka kada je HPT, odnosno HiNet postao prvi i vodeći davatelj usluge Interneta u Hrvatskoj — a to je bilo početkom 1996. — smatram da se politikom cijena kontinuirano radi ogromna šteta širenju informatičke i internetske pismenosti u zemlji. Šteta je i to što se interes javnosti usmjeri na taj problem tek povremeno, a stvar traje već više od tri godine. Dok god je HT ogromno mastodontsko javno poduzeće, zaštićeno od Vlade i države, tražit će način da generira sredstva za preživljavanje na štetu svojih korisnika. Nema tu ništa novoga...

Katarina Kantolić, CARNet, Ured za odnose s javnošću

Neumjesno prosuđivanje

CARNet je akademska i istraživačka mreža i kao takva nije samo *Internet-provider* već teži pospješivanju napretka unutar društva putem informacijskih tehnologija. Izuzetno cijenimo činjenicu da mediji prate aktivnosti Hrvatske akademske i istraživačke mreže — CARNet, čiji je jedan od osnovnih ciljeva promicanje informacijskih tehnologija i Interneta kao i edukacija na tom području, pa u tom smislu objavljivanje naših aktivnosti u javnosti pomaže ostvarivanju svih naših ciljeva. Ipak kao nekomercijalni *provider* ne smatramo umjesnim prosuđivati o cijenama usluga komercijalnih providera.

Ovim putem ističemo da je uporaba javnih modemskih ulaza CARNeta besplatna, što znači da korisnici plaćaju samo troškove kao kod običnog telefonskog razgovora, od mjesta s kojeg zovu do lokacije javnog modemskog ulaza (najčešće lokalni telefonski impulsi). Upozoravamo da s tog stajališta akcija *Dosta!* nije dovoljno ciljano usmjerena, jer su pozivom na nekorištenje Interneta tijekom 24. travnja organizatori obuhvatili sve providere u Hrvatskoj, pa i CARNet koji svojim korisnicima ne naplaćuje usluge.

Koristimo priliku da ocijenimo kako je ta akcija pokazala da je zainteresiranost za informatičke tehnologije u porastu te da se Internet kao medij sve više i češće koristi te da su dobro primljene višestruke mogućnosti njegove uporabe.

Dario Sušanj, zamjenik glavnog urednika u *PC Chipu*

Utemeljeno nezadovoljstvo

Nije toliko važno je li promjena cijena pristupa Internetu posljedica akcije *Dosta!*« jer iskustva sličnih štrajkova po Europi — uključujući i prošlogodišnji štrajk u osam zemalja istovremeno — pokazuju da telekomi obično neće priznati da snižavaju cijene zbog štrajka korisnika, premda to, potaknuti i pravom konkurencijom, najčešće čine. U slučaju HiNeta, *pojeftinjenje* zapravo i ne postoji: za većinu korisnika nove cijene značit će skuplji Internet. Pretpostavljam da je prividno *pojeftinjenje* HiNeta HT najavio paralelno s povećanjem cijena impulsa kako bi se smirili ljuti pretplatnici. Dakle — obična *patka*.

Ukidanje same pretplate za većinu korisnika nema važnost, jer ili nisu plaćali tu pretplatu (bila je uključena u skuplju telefonsku pretplatu od 70 kn) ili će tih 70 kn »poklona« vrlo brzo »progutati« povećanje cijene impulsa od 30 % (sat na Internetu sada stoji 16 kn) jer HiNet je ukinuo i mogućnost korištenja Interneta po lokalnim impulsima 10 sati mjesečno. Nova kategorija »mali korisnik plus« (170 kn pretplate, pristup po cijeni lokalnih impulsa) odgovarat će samo onima koji mnogo koriste Internet, jer se, prema nekim računicama, isplati tek s više od četrdesetak sati mjesečnog pristupa. I vrlo iskusni korisnici potpuno su zbunjeni budući da je vrlo teško izračunati isplati li se »mali korisnik plus«.

Neki od zahtjeva pokretača akcije *Dosta*! zasigurno se neće ostvariti u bližoj budućnosti: traženje »kraja monopola HT-a«, nažalost, nerealan je zahtjev u našim uvjetima. Iako akciju *Dosta*! korisnici svakako trebaju podržati, bilo bi bolje kada bi njezini organizatori krenuli prema HiNetu s konkretnijim zahtjevima. Premda se broj korisnika Interneta kod nas trenutačno procjenjuje na stotinjak tisuća (barem polovica koristi HiNet), i iako se akcija *Dosta*! posljednjih tjedana mnogo pojavljivala u medijima, teško je procijeniti kakav je bio njezin dosadašnji učinak. Gubici HT-a zbog prvog štrajka, ako uopće i postoje, u postocima su vjerojatno beznačajni i nedovoljni da bi bili povodom za ikakve promjene. Upitno je i kakav utjecaj na formiranje cijena uopće ima HiNet, budući da očito nema potrebnu autonomiju u okviru HT-a. Tek kada bi HiNet djelovao kao izdvojena tvrtka, makar i u većinskom vlasništvu HT-a, ali po zakonima tržišta, bilo bi realnije očekivati promjene.

Premda iz HiNeta često naglašavaju da su »među najjeftinijima u Europi«, gotovo se u svakoj europskoj državi može pronaći komercijalni pristup Internetu jeftiniji od HiNeta. Pritom zaboravljaju da naš standard nije na razini zapadnoeuropskih zemalja i da izravne usporedbe cijena, na kakve se često pozivaju, niti nisu primjerene. Osim toga, kvaliteta njihove usluge već mjesecima nije na europskoj razini — modemske su linije često prezauzete, nove se ne otvaraju, a opterećenost HiNeta doseže 80% tijekom većeg dijela dana (u svijetu je običaj da se novi modemi kupuju čim prosječna opterećenost prijeđe 60%). Nezadovoljstvo korisnika HiNetom itekako je, dakle, utemeljeno. Z

Uzaludna razmatranja

Bijela kultura

U tkanje odnosa moći kultura je doslovno upletena baš kada metaforički kaže da je neupletena

David Šporer

Sve ono što je vezano uz Maticu hrvatsku i *Vijenac*, a što je vodilo nastanku *Zareza*, mislim da ne treba ponavljati. Zbilo se nedavno i bitno je tek kao povod za razmišljanje o tezi koja se mogla čuti prošle jeseni, a koja kaže da politici nije mjesto u novinama za kulturu. Zašto je ona bitna? Ponajprije zato što je poslužila kao jedan od ključnih prigovora tadašnjem *Vijencu* i što je možda jedan od glavnih uzroka postojanja ovakvog *Zareza*. A on je, za razliku od ondašnjeg i od današnjeg *Vijenca*, u podnaslovu određen kao *dvotjednik za kulturna i* društvena *zbivanja*. Još jedan, možda važniji razlog jest da ta teza mnogima izgleda samorazumljivo.

Djevica i bludnica

Kada se govori o »autonomiji« kulture, obično se misli na neutralnost »čistu« od svake politike. U skladu s tim »autonomna« kultura i umjetnost shvaćene su poput neke esencije estetskoga koja nema pretjerane veze s političkom i društvenom egzistencijom. Takvo je mišljenje legitimno, ali to još ne znači i da je točno ili barem točnije od drugih. Naime, čitavu stvar moguće je postaviti sasvim drugačije.

Na prvi pogled princip nemiješanja kulture u politiku djeluje zdravorazumski jasno i točno, tim više što je toliko uvriježen da izgleda gotovo »prirodan«. No, nije li »apsolutna autonomija« tek romantična iluzija u kojoj kultura figurira kao čedna *virgo intacta* daleko od razvrata bludnice politike? Nije li previše naivno vjerovati u takvu nevinost? Jer malo je vjerojatno da postoji išta što bi bilo tako »čisto«. Prije će biti da je takva kultura slijepa, namjerno ili ne, za naličje svoje »autonomije« i »slobode«, da zaboravlja jednu dimenziju vlastita odnosa s politikom. Zaborav i sljepilo na određen način omogućuju odvijanje kulture u smislu u kojem je obično shvaćena kada se govori o njezinoj »autonomiji«. Takva kultura sebe može shvaćati kao moralno »čistu« i »nevinu« upravo zato što je zaboravila, ili ne želi vidjeti, da počinja prijevaru.

Naime, ako su istine iluzije čija je iluzornost zaboravljena, i ako su doslovne riječi metafore čija je metaforičnost zaboravljena, tada bi se moglo reći i da je kultura politična makar je njezina političnost zaboravljena. »Neutralnost« kulture njezina je uloga u društvu. Takva »bijela« kultura treba društvu, jer kada prekorači svoj zadani prostor, kada izađe iz uloge koju igra u tom (kom)plotu, ona postaje polutan. Premda ona to doista jest, o njoj se kao nepoželjnoj govori zbog straha. »Kultura u politici« i »politika u kulturi« je izrod, mješanac zato što krši harmoniju kodova, jer donosi na svijet plod »nedozvoljene« veze miješanja žanrova. Skidajući sa sebe ulogu koja joj je scenarijem propisana, odnose koji se čine normalnima, prirodnima i dezideologiziranima kultura razodijeva i razotkriva kao konvencionalne, umjetne i ideologizirane. Gola je istina da nema ničeg prirodnog što ne bi bilo činjenica kulture: kultura i umjetnost mogu se samo na umjetan način, kulturalno uvjetovanom gestom izdvojiti iz odnosâ u koje su upletene. U tom smislu »autonomija« može biti tek indikator mreže odnosa moći i u toj je mreži kulturu moguće uhvatiti *in flagranti* s politikom, samo ako se to želi vidjeti. U to tkanje odnosa moći kultura je doslovno upletena baš kada metaforički kaže da je neupletena. U trenutku u kojem kultura, potpisujući svoju neutralnost, sklapa brak s »autonomijom«, ona se istovremeno upušta u tajnu aferu s politikom.

Izgubljena nevinost

U tom kontekstu otvoreno ideologizirane oblike umjetnosti (poput »soc-realizma« ili »proletkulta«) moguće je protumačiti kao naličje, negativ te pozitivno shvaćene »autonomije«. Jer u oba slučaja kultura igra ulogu koja joj je nametnuta, predbilježena. U oba slučaja pred njom stoji znak zabrane. U jednom slučaju brani joj se ulaz u politiku kao da politika već nije »unutra«, kao da kultura već u začetku ne gubi nevinost. U drugom, brani joj se izlaz iz veze koja se razvila iz pogrešnoga koketiranja. I ako postoji razlika, onda je to utoliko što u prvom slučaju kultura *vrši preljub* uz ugašena svjetla, dok je u drugom slučaju *silovana* usred bijela dana. S radošću zatvarati oči, prihvaćati vlastito sljepilo slično je kao morati gledati sebe kao služavku.

»Autonomija« kulture, u ovom smislu, također je ideološki mehanizam, samo što je teže u njega proniknuti jer je ljepše odjeven. To što se ne vidi odmah, ne znači da ne postoji — to što u prvom slučaju kultura izabire odjenuti ono što se od nje očekuje, ne razlikuje se mnogo od slučaja u kojem su je svukli. Kultura koja mora biti zakopčana do grla u sličnoj je situaciji kao kultura koju tjeraju na nudističku plažu ideologije. U oba se slučaja kulturi *nameće* sloboda istim pokretom kojim joj se *uskraćuje* izbor. I ako je istina da su najerotičnija mjesta na tijelu ona koja se vide kroz zijev odjeće, onda bi se moglo reći da se autonomija kulture nalazi u *njezinom* izboru kostima. Zato bi možda na *Zarez* trebalo gledati kao na nju. Kada kaže »da«, onda misli »da«, ozakonjujući vezu koja već ionako traje. A kada *Zarez* kaže »ne«, tada treba znati da to što svojim rukama navlači na sebe pojas nevinosti ne znači da ima ruke nevinije od drugih. Z

u žarištu

svoje projekte u sklopu SC-a, a u posljednje vrijeme sve su glasnije priče o dislokaciji SC-ovih sadržaja koje je dijelom potaknula

Studentski centar na tajkunskom jelovniku

Sprema se rasprodaja

Ivica Mandić, dominstar znanosti i tehnologije, najavljuje »dislokaciju« studenata i kulturnih sadržaja iz Studentskoga centra

Marcella Jelić, Vid Mesarić, Ivana Markuš

Svaki student zagrebačkog Sveučilišta bar je jednom kročio u veleban kompleks Studentskog centra u Savskoj 25. Najčešće je izlet na prostor nekadašnjeg velesajma završavao žgaravicom nakon neuobičajena gastronomskog užitka ili podizanjem »naloga za isplatu« realizirajući prešutnu poreznu olakšicu za nekog od članova svoje šire obitelji. Oni koji su od starije braće i sestara slušali priče o burnoj kulturnoj prošlosti tog prostora danas će ondje zateći tek *Teatar &td* kao jedino mjesto umjetničke proizvodnje i okupljanja.

Sedamdesetih, osamdesetih pa i početkom devedesetih publiku su u SC privlačili međunarodni festivali na kojima su gostovali umjetnici poput Toma Stopparda i Ellen Stewart, djelovalo je Studentsko eksperimentalno kazalište, Studentsko satiričko glumište i Kugla glumište. Tu su se po prvi put održali festivali kao Muzički Biennale Zagreb, zatim Međunarodni festival animiranog filma, Dani hrvatskog filma i Pasionska baština, aktivni su bili časopisi *Razlog* i *Teka*, jednako kao i njihove biblioteke, a tu su radili Vjeran Zuppa, Tonko Maroević, Ante Stamać, Albert Goldstein, te deseci drugih, ne manje važnih, kulturnjaka. *Galerija SC* je pod vodstvom Želimira Koščevića bila promotor i arbitar hrvatske likovnosti, u *MM centru* otkrivale su se nove mogućnosti medija, a filmovi u Kinu SC-a imali su i po stotinu i pedeset tisuća gledatelja.

Mrak posljednjih godina

Već na prvi pogled vidljivo je da je mrak u posljednjih nekoliko godina progutao gotovo sve kulturne aktivnosti koje bi kvalitetom mogle privući zainteresirane, ostalo je tek spomenuto kazalište, a povremeno se nekim zanimljivim programom javi i *MM centar*. Prije šest mjeseci na vodeća mjesta SC-a došla je nova garnitura ljudi, no usprkos očekivanjima studenata i kulturnih djelatnika, prevladava mišljenje da do napretka nije došlo. Nominalno SC i dalje studentima nudi brojne izvanstudijske aktivnosti poput *Muzičkog salona*, *Književnog kluba* ili *Galerije SC* koje nažalost ni kvalitetom ni kvantitetom ne zadovoljavaju njihove potrebe.

Mladi ljudi s idejama i voljom za stvaranje okupljeni oko ATTACK-a ili URK-a prisiljeni su skrasiti se u podstanarstvu, budući da nisu naišli na interes za izjava Ivice Mandića (dominstra znanosti i tehnologije, pomoćnika ministra za visoku naobrazbu) u razgovoru za posljednji broj časopisa *Godine*, u kojoj je kazao kako je prostor u Savskoj djelomično neiskorišten. »Postoje i razmišljanja o dislokaciji određenih sadržaja SC-a iz onog prostora, jer je onaj prostor vrlo vrijedan, i možda ga se može, u doslovnom smislu te riječi, unovčiti toliko da se na nekom drugom prostoru može sagraditi daleko više za potrebe studenata« izjavio je Mandić.

Slovenski model

Usporedbe radi slovenski studenti riješili su problem svog centra na bitno drukčiji način. Studentska organizacija Sveučilišta u Ljubljani (ŠOU) udruženje je studenata koje zastupa njihove interese. Unutrašnja struktura nalik je na ustrojstvo državnog sistema i sastoji se od Studentske vlade, koja je organ izvršne vlasti čije članove bira Studentski parlament. Studentski parlament je temeljno zakonodavno i nadzorno tijelo koje imenuje i smjenjuje Vladu, ali i profesionalnu upravu (stalno zaposleni koji se brinu za infrastrukturu i aktivnosti). Iako je i takav model vjerojatno daleko od idealnoga, barem studentima omogućuje neposredan utjecaj na koncepciju i funkcioniranje svojeg centra kako programski tako i financijski.

Istražujući problematiku zagrebačkog SC-a naišli smo na različite stavove: uprava ponuđene aktivnosti smatra posve zadovoljavajućima, a studenti koji su pokušavali vlastitim projektima obogatiti kulturne programe uglavnom su nailazili na nedostatak sluha i interesa. Oni koji nisu skloni vjerovati svemu što pročitaju u novinama mogu svratiti do Savske i provjeriti koji im se sadržaji nude ili pak predložiti upravi vlastiti projekt na razmatranje. Sretno!

Mladen Martić, urednik informativne djelatnosti SC-a

Kultura zavičajnih klubova

Došli smo u situaciju koju je teško objasniti

Kada je i kako došlo do urušavanja kulturnih djelatnosti u SC-u?

— Dogodilo se nekoliko stvari: rat, promjena društvenog uređenja i smjena generacija. Usprkos tome Dani hrvatskog filma i Pasionska baština krenuli su '91 i '92, kao i časopisi *Godine*, *Libra i Gordogan*, a '94 i '95, u vremena kada je rat završavao, počeli smo upadati u sve veće probleme da

Vid Mesarić

bi '99 došli do situacije koju je teško ukratko objasniti. Puno toga mi nije poznato, ali prepoznajem rečenicu kojom se ovih dana iskazujemo: »Imamo 70 sati programa tjedno«. Marksizam umije *količoću* prebaciti u kakvoću...

Kako to da je SC u ovom trenutku zatvoren za alternativne kulturne sadržaje koji su se stoga morali skrasiti na ulici ili, pak, u iznajmljenim stanovima i skladištima? Je li problem u njihovim »društveno-političkim orijentacijama«?

— U jednom trenutku, kada je rat to opravdavao, politika je izbačena iz SC-a. To bi čak bilo prihvatljivo kad ne bi bilo pomnih odabira onih sadržaja koji u Centar ulaze i kada ne bi bilo *pražnjenja* SC-a od studenata i njihovih inicijativa. Kada studenti moraju otići iz SC-a i snalaziti se po »močvarama«, politika je opet u SC-u jer ona nije dopustila da se vrate nekadašnji sadržaji. Nekoć je studentska kultura bila akademska i urbana i bila je dio opće kulture. U posljednjih nekoliko godina SC promovira kulturu zavičajnih klubova. Nigdje u svijetu studentski centri ne funkcioniraju kao ovaj u Zagrebu. Trebalo bi osmisliti koncept hrvatskih studentskih centara na temelju jasne vizije hrvatskog sveučilišta. Prijedlozi bi trebali biti identični onima formuliranima krajem osamdesetih, koji nisu bili ostvareni. To je bila ideja da SC bude najmanje osjetljiv u području prehrane i smještaja budući da mu tu nitko ne može konkurirati, no u području kulture postoji puno stvari koje bi se mogle promijeniti. SC bi trebao biti okupljalište svih kulturnih alternativaca koji preispituju institucije jer je to prirodno ovome dobu i jasno je da takvi pokreti trebaju biti u vezi sa Sveučilištem. S druge strane SC bi trebao biti premosnica između planova Sveučilišta koji su ostvarivi i onoga što je Sveučilište svjesno da će u budućnosti morati napraviti.

Kako riješiti taj problem?

— Mislim da bi studenti već sada mogli jasno formuliranim zahtjevima i istupom promijeniti neke stvari. U sektoru kulture možda neće naći ljude koji će ih saslušati, ali u upravi SC-a bi moglo biti sluha za njihove zahtjeve. Studenti u naselju *Stjepan Radić* imaju interni razglas jer su to tražili, no još prije 15 godina studenti su imali Stojedinicu u istom prostoru. Studenti u naselju imaju i internu televiziju koja na 6 prijamnika emitira videostranice s oglasima, ali još '89 je postojao *Z3* s osam sati emitiranja dnevno. Sve najviše ovisi o studentima.

Kornel Šeper, URK — Udruženje za razvoj kulture, voditelj kluba *Močvara*

Glupi i smiješni razlozi

Novoj vlasti nije odgovaralo da se okupljaju neki »čudni« ljudi

— U razdoblju od jeseni '90 do proljeća '91 *Galerija SC* je funkcionirala kao multimedijalan centar koji su vodili ljudi iz *Kugla glumišta* i grupe *Sexa*. Tamo su se održavale izložbe, koncerti, performansi. Dolazili su različiti ljudi sa svih strana svijeta, program je bio dobar i kvalitetan. Bio je to jedan od najaktivnijih kulturnih centara u ovom dijelu Europe. Ne znam točno zbog čega je napuštana ta koncepcija Galerije SC, ali je to isključivo bilo povezano s demokratskim promjenama u Hrvatskoj. Novoj vlasti nije odgovaralo da se tamo skupljaju neki »čudni« ljudi i da se događaju »čudne« stvari. Program se ugasio, a Galerija SC egzistira kao galerija koju gotovo nitko ne posjećuje.

Jeste li pokušali nešto napraviti da bi se situacija popravila?

— Ponudu od Kluba SC-a dobio sam '92. Nastojao sam osmisliti program različitih sadržaja

Vid Mesarić

— izložbe, koncerti, performansi, književne večeri, filmovi itd. Ispostavilo se da ne postoje nikakvi uvjeti za realizaciju programa. Čak sam ponudio i sponzore za koje uprava uopće nije bila zainteresirana, kao ni za čitav projekt. Razlozi za odbijanje su bili užasno smiješni — htjeli smo raditi izložbe, pa su oni rekli da se time već bavi Galerija, htjeli smo raditi filmove, ali, po njima, za to već postoji kino, koncerti su, po njihovom mišljenju, također bili pokriveni itd. Čini se kao da oni sve to imaju u malom prstu, da sve *pršti* od događanja, a istina je posve suprotna.

Kolega iz URK-a i ja smo prije četiri-pet godina pokušali organizirati neke koncerte i prvo nam je na pamet pao SC budući da raspolaže brojnim neiskorištenim prostorima kao što su dvorane u Savskoj 25, Lašćinskoj ulici, domu Cvjetno naselje, Domu na Šari, SKUC-u. Apsolutno ništa nismo uspjeli realizirati, bili smo stopirani na svakom koraku. Od tada više nismo kontaktirali sa SC-om jer nije bilo smisla. Nakon toga smo odlučili na svoj način organizirati koncerte iznajmljujući klubove i sl.

Je li bilo ikakva suvislog obrazloženja za odbijanje suradnje?

— Čovjek iz SKUC-a koji je i prije organizirao gostovanja stranih grupa bio je zainteresiran za suradnju, ali zbog viših sila kojima nije odgovaralo da se tamo nešto događa sve je stalo. Razlozi su stvarno bili jako glupi.

Goran Šikić, glavni urednik časopisa za kulturu *Godine* koji izlazi pod okriljem SC-a

Izdavaštvo bez izdavaštva

Ljudi iz uprave kulturu shvaćaju jako osobno

Doznali smo kako su* Godine *i* Libra*, časopisi za kulturu Studentskog centra Sveučilišta u Zagrebu, privremeno stopirani?

— Tri argumenta zbog kojih *Godine* neće izlaziti do jeseni rekao mi je Stipo Zeba na sastanku na kojem sam pokušao doznati koji je uopće moj status u SC-u. Prvi argument je bio nedostatak novca, a drugi to što su u tijeku kadrovska prestrukturiranja, ili drugim riječima dali su otkaz čovjeku koji je vodio izdavaštvo, jer im je stao na žulj, a obavijest o otkazu dobio je na kućnu adresu dok je bio na bolovanju sa slomljenom rukom. Skinut je s mjesta uz potpuno besmislene argumente i već mjesecima nitko ne vodi taj sektor. Treći argument je najvažniji, naime upravi SC-a nisu se svidjeli intervjui koje sam s njima napravio u posljednjem broju. Bili su nezadovoljni jer su ispali glupi. Na kraju razgovora Zeba mi je čak priznao kako, da nije bilo tih »grešaka« sada bismo već spremali novi broj. *Libra* je imala problema zbog jednog teksta Tarika Kulenovića, pa kada su shvatili da im se određeni pasus u tom tekstu ne svida naprasno su prekinute sva predstavljanja naših časopisa.

Kakvo je uopće stanje u izdavaštvu u SC-u?

— Izdavaštvo apsolutno ne funkcionira i, čini mi se, da im je ono najmanje važno od svih kulturnih djelatnosti. Objavljuju se tek dva izdanja godišnje, doduše nekad niti toliko, *Libra* i *Godine*. Kada je novi ravnatelj tek došao, razgovarao sam s njim i požalio mu se na uvjete u kojima radimo, jer nemamo nikakvu redakcijsku prostoriju, niti opremu, nego kod mene doma nastaje časopis. Čak i

Vid Mesarić

kad se novi broj napravi sami obilazimo knjižare i djelimo časopis, usprkos tome što SC ima svoju službu distribucije. Obećao nam je pomoć i dogovorili smo se da će *Godine* ubuduće redovitije izlaziti, odnosno četiri puta godišnje. No već je svibanj i niti jedan broj još nije izašao, a prema informacijama koje sam dobio od Zebe ni neće do jeseni. Niti jedno obećanje nije ispunjeno, a najzanimljivija je epizoda s distribucijom kada je došao jedan čovjek iz kuće da riješimo taj slučaj. On nam je kazao da je časopis koštao toliko, i toliko pa je tu povučena crta, te dodao kako smatra da ne treba uopće ići u distribuciju, jer su to dodatni troškovi. Naravno da sam se zgrozio i zapitao zbog čega smo onda sve radili. Čini mi se da ta epizoda dovoljno govori o tome kakav je stav izdavača prema tom izdanju. Bio sam u čudu dugo, dok nisam čuo priču o tome kako je na jednom sastanku još u bivšem režimu zaključeno da u *Teatru &td* glumci trebaju normalno dobijati plaće, programi za predstavu se treba normalno tiskati, ali predstave se ne trebaju raditi jer to previše košta. Takav je odnos i prema *Godinama*: u redu je da nominalno postojimo, ali nećemo se baš često tiskati, a pogotovo distribuirati.

***Kakva je situacija bila prije nego što ste preuzeli* Godine?**

— Prije nego smo mi došli, i *Libra* i *Godine* dugo vremena uopće nisu izlazile nego su postojale samo nominalno, na papiru.

Nije mi teško prihvatiti argument da nema novaca, ali kad vidim da ima novaca za druge stvari, a neslužbeno sam doznao da je kupljeno par novih Audija, čini mi se da novaca ima za sve osim za izdavaštvo. Ljudi iz uprave kulturu shvaćaju jako osobno i na unikatan način. Čini im se da moraju imati program i s tim se pokazivati što je češće moguće, zato i jesu jako ponosni na Teatar &td, jer svaku večer tamo dolaze ljudi, a u izdavaštvu se samo dva puta godišnje zapravo nešto događa.

Zanimljivo je i to da Uredi za kulturu Grada Zagreba i nadležna ministarstva, odnosno, komisije koje dotiraju izdavaštvo označivale su određene namjenske sume novca SC-u za izdavaštvo i ti novci još negdje postoje, pa ta tvrdnja da novaca nema nije posve uvjerljiva.

Darko Lukić, ravnatelj Teatra &td
Izvan pameti

Priče o amaterskim iskušavanjima na pozornici *Teatra &td* su stupidne

U kakvom je odnosu kazalište kojega ste ravnatelj s upravom SC-a?

— Formalnopravno mi smo sastavni dio SC-a. *Teatar &td* ima neograničenu umjetničku i kazališnu autonomnost, ali glede svih financijskih, organizacijskih i tehničkih poslova nadležan je SC. S novom upravom, ravnateljem g. Protuderom i voditeljem kulture g. Zebom u ovih pola godine suradnje imam sljedeće iskustvo — nijedan prijedlog ili zahtjev još nikada nisu odbili, nijednu potporu radu *&td-a* uskratili ili doveli u pitanje, i to što smo za šest mjeseci napravili četiri premijere i do kraja sezone spremamo još dvije, moram istaknuti da bi bilo potpuno nemoguće bez SC-a, s obzirom da ionako simbolična sredstva Republike i Grada kasne i ne pristižu.

***Zbog čega studenti koji se bave kazalištem nisu u mogućnosti predstaviti svoj rad u* Teatru &td?**

— Studenti Akademije dramskih umjetnosti i srodnih umjetničkih fakulteta i te kako rade u *Teatru &td*. Za amatersko bavljenje studenata kazalištem u pravilu osiguramo svu tehničku pomoć koju zatraže, ali mi smo profesionalno kazalište s golemom domaćom i međunarodnom reputacijom i izvan pameti je razgovor o pretvaranju *&td-a* u radionicu, vježbaonicu ili amatersku pozornicu, ili što već sve nije padalo na pamet raznim nazovi stručnjacima i kvaziekspertima za kazalište. Postoje prostori SKUC-a i studentskih domova koji su otvoreni za takve mogućnosti. Valja pogledati tko je sve režirao i tko je sve glumio na pozornicama *Teatra &td* u ovih više od trideset godina njegove povijesti, gdje je sve to kazalište gostovalo, pa da se odmah uvidi sva stupidnost i neukost pričica o slobodnoj sceni za amaterska iskušavanja i nekakvoj vježbaonici. Z

Stipo Zeba, voditelj programa kulture Studentskog centra nije dopustio objavljivanje njegove izjave o stanju kulturnih aktivnosti koje vodi te o eventualnoj privatizaciji i dislokaciji tih djelatnosti. Njegov vrlo iscrpan izvještaj nismo bili u mogućnosti objaviti u cijelosti zbog nedostatka prostora (zauzeo bi gotovo punu stranicu), a skraćenu verziju teksta Zeba nije htio autorizirati.

Klubovi
Oaza je močvara

Slobodna ponuda i protok informacija iz kulture i umjetnosti

Dubravko Jagatić

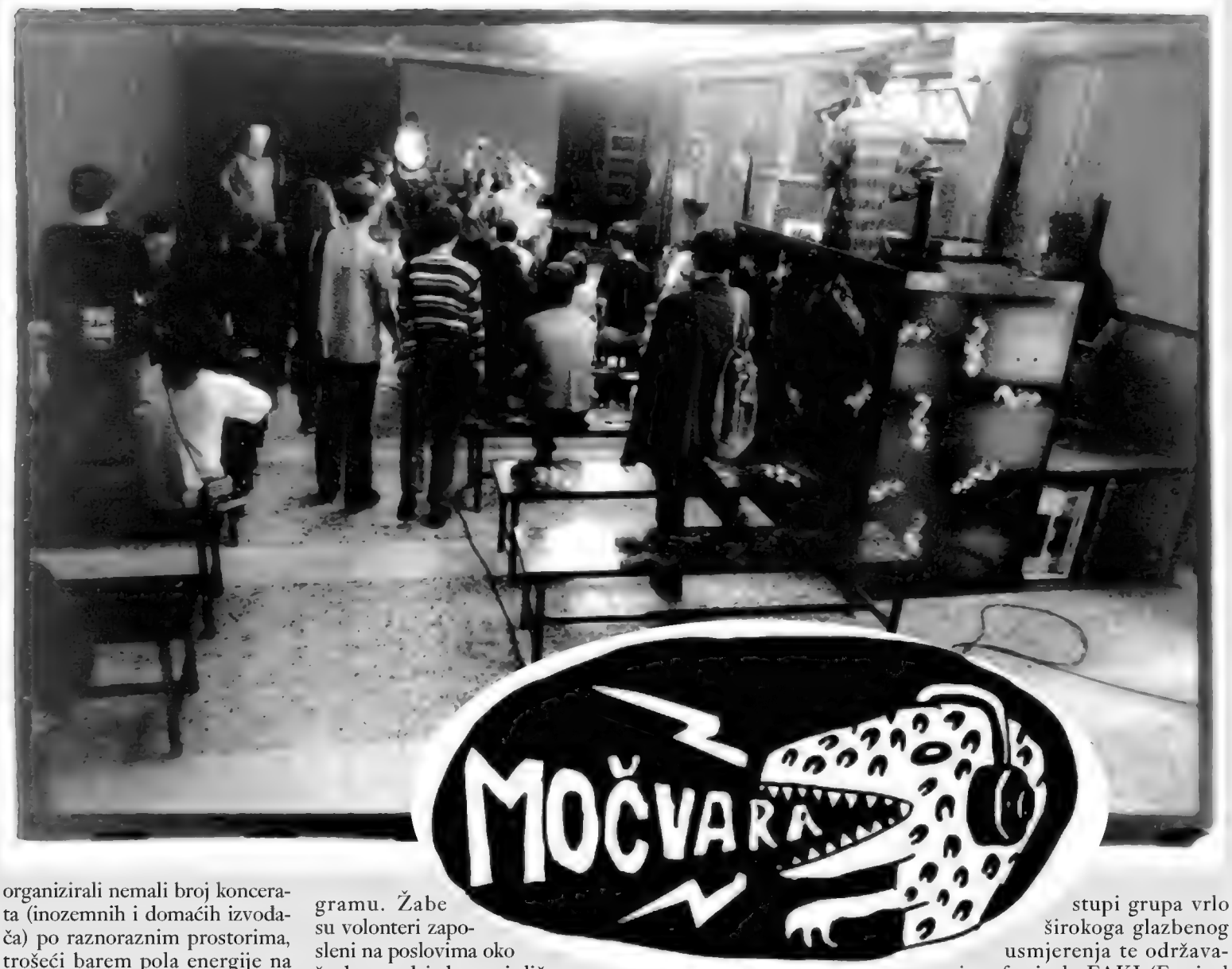

Upustinji kvalitetnih klupskih programa sredinom travnja otvoren je, bez velike pompe klub *Močvara*. Na otvaranju se, uz minimalnu reklamu, pojavilo oko tisuću petsto mladih žednih novih, interesantnih klupskih zabava neopterećenih pretencioznim ugostiteljskim ponudama i nepotrebnim glamurom. Danas Studentski centar više nije centar ičega (ne računajući upravu). Program po studentskim domovima svodi se na susrete po sobama, a namijenjeni Studentski kulturni centar, SKUC punih devet godina ne nudi skoro nikakva kulturna događanja. Klub JABUKA uskoro će obilježiti prvu godinu nerada zbog spora za gradom Zagrebom i pokušaja da zatvore taj klub s tridesetgodišnjom povijesti i isto tako dugim stažom kulturne ponude. Klub GJURO II već je duže vremena prebukiran tragačima za dobrom zabavom, dok Kulušić i Lapidarij također punih devet godina ne nude ništa više od bezlične plesne ponude. Klubovi poput Besta ili Saloona ionako nikada nisu imali razumijevanja za glad novih naraštaja za kulturnim događanjima.

Zbog takve kaljuže nastala je *Močvara*. Prije otprilike tri godine, tri su studenta, Marko Matošić, Kornel Šeper i Danijel Sikora, željni bogatije i raznovrsnije ponude, počeli organizirati programe gdje god se moglo. Kako bi si olakšali posao i pravno opravdali sve svoje zamisli, osnovali su URK tj. Udruženje za razvoj kulture registrirano kao udruga građana. Cijela priča započela je organizacijom ekološke rock-akcije *Ponikve* sa željom da se očisti od smeća to područje, ali i da se ekološki osviješteni ljudi dobro zabave. Isprobana formula, veliki rock-koncert i dodatna događanja. Odonda su organizirali nemali broj koncerata (inozemnih i domaćih izvođača) po raznoraznim prostorima, trošeći barem pola energije na nalaženje i iznajmljivanje mogućih privremenih klubova. Sasvim slučajno došli su do prostora u Runjaninovoj 3, smještenom između Botaničkog vrta i željezničke pruge. Tri su studenta ušla u prostor starog skladišta koji može primiti petstotinjak posjetitelja ne računajući dvorište u koje, za lijepih večeri, stane još oko tisuću gostiju. Oaza je stvorena, nastala je *Močvara*.

Klub je otvoren od 10 do 24 sata. Program se, naravno, odvija od 20 sati do ponoći (mada postoji i ideja da se jednom tjedno koncerti održavaju i u podne), dakle ne potpadaju pod *nepodobno* radno vrijeme postojećih klubova. Zaposlenici tj. volonteri podijeljeni su u skladu sa nazivom kluba u daždevnjake, žabe i gazivode. Daždevnjaci se brinu o radu kluba, administraciji i programu. Žabe su volonteri zaposleni na poslovima oko šanka, prodaje karata i slično, dok su gazivode izvođači. Kako bi izbjegli neželjenu klijentelu, a istovremeno zadovoljili pravne strukture, registrirali su se kao klub zatvorenog tipa za članove kluba, s tim da članovi mogu postati svi zainteresirani. Članarina je besplatna i svi članovi dobivaju iskaznice. Oko programa brinu se svi, odnosno, tko god ima kakvu zanimljivu ideju ili ponudu, dobro je došao. Najvažnije je da se mjesečnim programom sakupi novac za najam prostora i dodatne troškove. Dakako, ideja je da se sve zajedno jednog dana pretvori u »službeni« klub namijenjen kulturnim događanjima od kojeg će inicijatori ideje, ali i svi optimistični entuzijasti moći jednog dana živjeti. Drugim riječima, ostvarili su mogućnost da otvore nova radna mjesta u kulturi i zaposle mlade ljude koji izazov i karijeru vide na takav, u kontekstu službene hrvatske kulture, alternativan način. Cijene se karata kreću od pet kuna za filmske večeri (uglavnom su to rijetko prikazivani ili umjetnički filmovi) do četrdeset kuna sa koncerte inozemnih izvođača. Kultura viđena i promicana na taj način ne košta puno — skuplji su profesionalni redari. Osnivači-organizatori močvarnog života program u klubu ne žele imenovati, a ponajmanje im se svida uobičajena naljepnica undergroud. Kažu da žele predstavljati kulturu onakvom kakvom je vide, bez obzira kako je drugi prozivaju. U prvih su dvadesetak dana rada kluba i pokazali da njihov program nije striktno usmjeren. O tome svjedoče prikazani filmovi, slušaonice i nastupi grupa vrlo širokoga glazbenog usmjerenja te održavanjem festivala FAKI (Festival alternativnog kazališnog izričaja). Otvoreni su i za organizaciju likovnih izložbi te za raznovrsna predavanja uz jasan naglasak da se žele kloniti političkih utjecaja. *Močvara* ima informativni shopping-punkt gdje se nude fanzini iz cijele zemlje kao i raznovrsne informacije o kulturnim događanjima.

Sve u svemu, *Močvara* ostvaruje namjenu koja je odavno trebala biti cilj ustanove što se naziva Studentski centar, a to je slobodna ponuda i protok informacija iz kulture i umjetnosti. Z

kritika

Govori: Božidar Jezernik

Divljaci u pogrešno vrijeme

Bit će zanimljivo vidjeti kako će Srbi početi oponašati Amerikance

Bernard Nežmah

Prof. dr. Božidar Jezernik, etnolog, autor pronicljivih knjiga o životu u koncentracijskim logorima te o etnologiji balkanskih naroda. Ovoga puta objašnjava korijenje i pozadinu velikosrpskih mitova

U koje biste povijesno razdoblje, od srednjega vijeka naovamo smjestili rat na Kosovu?

— Mislim da bih ga smjestio u naše vrijeme. Glavni je problem Balkana bio da se uvijek lovio s Europom i to tako da ju je određenim elementima ili prestizao ili pak zaostajao za njom. Suživot među različitim kulturama, narodnostima i vjerama pod turskim je imperijem funkcionirao više stoljeća. Dakako, nije uvijek bio idealan, ali ipak na mnogo višem stupnju negoli na Zapadu. No, kad se propadanjem turske države Balkan počeo osamostaljivati, ljudi su ondje zamišljali da je europstvo upravo monokulturalnost. U 19. st. Englezi i Francuzi izbrisali su svoje narodnosti i etničke zajednice. Nestajale su bretonska, provansalska i druge kulture. Međutim, kad se balkanske države počinju ponašati na europski način, već je prekasno, jer je Europom već zavladala ideja multikulturalnosti. Balkan tako djeluje nesuvremenim, poput prikaze iz prošlosti. Balkanci nisu nimalo divljiji od zapadnjaka, samo je vrijeme njihova divljaštva drugo.

Tu pripadaju i mitološka omalovažavanja drugih naroda. Crnogorci su već u prošlom stoljeću pripovijedali da Turci potječu od svinje te da zato ne jedu svinjetinu. Kada se šire takve projekcije?

— One postoje od nastanka etničkih svijesti. Na Balkanu je stvar još dinamičnija, jer je tu bilo više gospodara. Nisu bile samo Turska i Austrija, postojale su još i francuske Ilirske provincije, Herceg-Novi bio je stanovito vrijeme španjolski, Krf i Vis engleski, da o Talijanima ne govorimo. Znate, jedna od osnovnih crta ljudi jest da vole oponašati pobjednike. Bit će zanimljivo vidjeti kako će Srbi početi oponašati Amerikance. Tako su i ljudi na Balkanu oponašali Turke, sve dok su bili pobjednici. Srbi kao pravoslavci odijevali su se i uživali u turskom.

Pili su tursku kavu...

— I sada to čine, samo sada nije turska nego srpska. A kad Turska počinje gubiti, Balkan počinje oponašati nove pobjednike i Turci najednom postaju utjelovljenje svega ružnoga i zla. To je slikovito opisala jedna Engleskinja koja je putujući Balkanom zabilježila da su u trenutku kad je netko ostao bez kišobrana čak i za to bili krivi Turci. Kad se pod utjecajem romantike u 19. stoljeću počnu razvijati nacionalne države, te se mitologije razbujavaju. Europska je romantika otkrila državotvornu moć nacionalizama i strašno je izrabljivala. Međutim, ta je romantika slijedila nakon razdoblja prosvjetiteljstva, koje joj je dalo stanovitu ručnu kočnicu.

Mislite ideje o poštovanju drugoga?

— Da, vrijednost čovjekova života i poštovanje razlika. Prosvjetiteljstvo je razvijalo individualnost, čovjeka kao pojedinca. A na Balkanu nije postojalo razdoblje prosvjetiteljstva, koje bi naglašavalo vrijednost pojedinca, njegova života, što bi davalo kontrolnu funkciju razumu. Dakako da je i stupanj pismenosti bio bitno niži te su mogli prodavati ideje, koje u Europi uopće ne bi više uzimali ozbiljno. Mađarski su nacionalisti tako tvrdili da su Adam i Eva izvorno Mađari, i to čak sveučilišni profesori. Dok su pak srpski nacionalisti tvrdili da riječ Adam potječe od vremena kad ga je Bog pozvao 'od amo!', a kad ga je kasnije upitao gdje je žena, Adam mu je odgovorio: 'evo je!' i zato je postala Eva.

O Albancima se širilo i vjerovanje da ne razlikuju šećer od snijega?

— Prvi je o tomu pisao ruski konzul u Prizrenu Ivan Jastrebov. Zanimljiv čovjek, vrlo obrazovan, služio se s više od deset jezika, pa i turskim, perzijskim, arapskim i čak albanskim. On je napisao da Albanci ne razlikuju šećer od snijega, rekavši da je to njegovo osobno iskustvo. Naime, kad je stavljao šećer u čaj njegovi su domaćini komentirali da je to snijeg. Zbog toga sam stanovito vrijeme bio u nedoumici, da ima nečeg u tome, jer me taj čovjek impresionirao širokim znanjem. Kasnije sam kod jednog engleskog putnika s kraja 19. stoljeća naletio na opis kako su mu posvuda nudili samo crnu kavu bez šećera. No kad su njegovi albanski domaćini saznali da ju pije sa šećerom, poslali su slugu k susjedu, koji je bio udaljen četvrt sata hoda. Bilo je to zimi i on se vratio sav zasnježen. Međutim, u kavu mu nije usuo snijeg, nego šećer. Čini se da je u jezičnoj upotrebi bila sličnost, koja je spajala snijeg i šećer. I tu anegdotu prihvatili su srpski nacionalisti jer im je služila kao dokaz da Albanci nisu sposobni vladati sami sobom, budući da ne znaju razlikovati ni šećer od snijega.

Kako to da su se metafore, koje Albance degradiraju tako reći na razinu životinjskog, opet pojavile na početku devedesetih godina dvadesetog stoljeća? Mislim i na slogane o »poštenim« Albancima, koji su reducirani na klimavce.

— Prije se nisu pojavljivali u novinama, na televiziji u javnim nastupima, ali to ne znači da ih uopće nije bilo. Ako srpski nacionalizam u Titovoj Jugoslaviji nije smio javno nastupiti, to ne znači da ga i stvarno nije bilo. Srpski su nacionalisti antialbanske mitove održavali usmenom predajom.

Jedan od najbolnijih, ali zato i najdjelotvornijih zapravo je onaj o Albancima, koji su stalno oskvrnjivali svete srpske samostane po Kosovu.

— Taj mit moram objasniti odlaskom turske vojske iz Srbije. Tada se srpska država obvezala međunarodnim ugovorom da će poštovati i sačuvati turske džamije i groblja. Kako su poštovali džamije znamo. Ako je u 18. stoljeću bilo stotinu džamija, do 20. stoljeća preživjela je jedna jedina. Manje je pak poznata sudbina groblja. To je strašnija priča. Ondje gdje su današnje *Terazije* nekoć je bilo tursko groblje. Što su napravili Srbi? Kad su se Turci povukli, najprije su izbrisali groblje, a onda preko njega izgradili ulice.

Monasi uništavaju ikone

To baš i nije bila europska gesta.

— Ne, to se vrlo kosilo s europskom tradicijom. Ali, radili su to i drugi, Grci, Bugari... Kad su Srbi predbacivali Albancima kako uništavaju njihove grobove, bila je to riječ o čistoj projekciji. To, što su sami nekoć radili, podmetnuli su Albancima. Isto je i sa štetom što su je pripisivali Albancima, to jest da su se iživljavali na freskama i ikonama, a to su radili sami Srbi.

Zašto su Srbi uništavali vlastite svetinje?

— Te freske nisu uništene, nego na određenim dijelovima sastrugane. Oni, koji su imali tegobe u rukama, strugali su ruke, kljasti noge, a oni, koji su imali tegobe s očima sastrugali su oči na svetim slikama. Diljem Kosova naći ćete gotovo u svakom samostanu sastrugane ikone. A te se freske ne nalaze nadohvat ruku, nego na visini od pet metara! Kad su to u 19. stoljeću primjećivali europski putnici, mo-

Milošević može, po uzoru na Obilića i Sinđelića, očekivati da će za šesto godina biti veliki srpski junak

nasi su im odgovarali da su to napravili Turci. Nisu se usudili priznati da to rade sami iz praznovjerja, jer bi tim devalvirali svoj ugled u očima Europejaca.

Što se tiče očiju, ruku i nogu, njih nisu smjeli strugati sami vjernici. Oni su vjerovali u svetu moć, a sveto ima tu osobinu da ga ne smije dotaknuti bilo tko. Ono je, doduše, snažan lijek, ali ako ga dotakne ruka koja nije sveta, pogubno je. Ukratno, ti koji su trebali pomoć u samostanima molili su za nju monaha, koji je bio posvećen i on im je sastrugao ikone. Svete su slike sastrugali popovi i monasi, dakako ne badava. Te su djeliće prašine prodavali prije svega pravoslavnim vjernicima. Mogli su ih prodavati i muslimanima, jer su i oni vjerovali u ljekovitu moć pravoslavnih fresaka. U Dečanima sam na vlastite oči vidio kako pravoslavni monah čita molitvu nad muslimanskom Albankom kako bi postala plodna.

Slična je trgovina u starijim razdobljima bila vrlo živa i među katoličkim svećenicima, a što je danas zaboravljeno. Iščeprkao sam zapise o tome da su u Poljskoj pred kraj 19. stoljeća još uvijek strugali prašinu sa crkava i upotrebljavali je kao lijek. U Sloveniji u Dobrem Polju svećenik Markun zabilježio je da su tamošnje žene molile crkvenjaka da im nastruže komadiće drva s kipa *Sv. Florijana* koje su potom palile kako bi time liječile djecu od epilepsije. Te žene s početka 20. stoljeća molile su crkvenjaka, a ne župnika. Župnik je već bio previše obrazovan, znao je da je to praznovjerje, zato i nisu pokušale kod njega, nego kod crkvenjaka. A prije dvjesto godina molile su svećenika.

Turska je vlast pravoslavni svijet zatirala i tako što mu nije dopustila osnivanje škola, posljedica čega su bili neobrazovani popovi, koji su vršili prakse, što su ih katolički svećenici napustili već prije sto i dvjesto godina.

Gdje leži razlog da je turska država tolerirala druge religije i narodima dopustila vjersku slobodu?

— Morate znati da su Turci smatrali sve kršćane manje vrijednima. Bili su tako samozadivljeni da su bili uvjereni da će svatko tko je pametan postati musliman. Pri pravoslavnim je crkvama važna njihova nacionalna usmjerenost. U katoličkim crkvama svece proglašava papa u Vatikanu. A kad je Njegoš postao vladika, njegov je prvi potez bio da strica Petra I. proglasi svecem, premda se tomu protivila ruska pravoslavna crkva. Pravoslavne crkve, koje su nacionalno omeđene, bile su mnogo bliže narodu, mitske su heroje, koji su bili značajni za državotvornost, uzdigle među svece.

Milošević kao svetac

Kao kad bi Slovenci smatrali svecem kralja Matjaža.

— Ili pak Edvarda Kardelja. On bi u pravoslavnom okruženju nedvojbeno bio svetac, a kad je jednom beatificiran, više ga se ne može odbaciti. To je važna osobitost, koju zapadni planeri uopće nisu predvidjeli prilikom akcije u Srbiji. Što će biti bude li srpska pravoslavna crkva proglasila Miloševića svecem? Američki i britanski planeri ravnaju se prema drukčijem kalendaru, prema kalendaru javnoga mnijenja, koje se mijenja iz dana u dan. Dok Miloševića zanima što će o njemu govoriti nakon šesto godina.

Kada Srbi utemeljuju srpstvo Kosova nude statistike iz Kraljevine Jugoslavije i iz vremena odmah nakon Drugog svjetskog rata. Kako na njih gledate? A priori ne vjerovati...

— A priori ne vjerovati, to je jedini put. Da su Srbi stalno imali većinu na Kosovu, naprosto nije istina. Početkom 20. stoljeća Srbija je na Kosovu imala svojega konzula. On je štitio interese srpske manjine.

Prije stanovita vremena Milošević je nonšalantno govorio o slozi i bratstvu među narodima. Očito ni srpsko pučanstvo ne smeta taj gubitak realnosti. Izvire li to iz nereflektirane srpske povijesti? Kad je turska vojska napustila Beograd, ubrzo zatim bilo je i civilno tursko stanovništvo razvlašćeno i protjerano iz grada.

— Ne samo u Beogradu, po svim su srpskim gradovima razvlastili turske posjednike ili im pak za smiješnu cijenu otkupili posjede. To je jedna strana, druga je pak odsutnost slobode medija. Na beogradskoj televiziji vidimo samo prosvjednike protiv NATO-a, a ja mislim da ima mnogo Srba, koji nisu zadovoljni dnevnom porcijom bomba što ih dobiju.

Čak je Drašković rekao da je dio vlasti iznimno zadovoljan razornim posljedicama bombardiranja, jer će kasnije, kao 1945. godine na ruševinama moći iznova graditi komunizam.

— Te su bombe dobrodošle i za to da se sadašnju nomenklaturu oslobodi od optužbe za sve pogreške, što ih je napravila u ekonomskoj politici, one su opravdanje za činjenicu da je Srbija osiromašena. Mene je Milošević cijelo vrijeme podsjećao na Hitlera, koji je doveo Njemačku u ruševine, a sam napravio samoubojstvo. Ali postoji još jedan moment. Najviše srpsko odlikovanje je medalja Obilića. To je bio junak, koji je krenuo u turski tabor da ubije sultana. Moralo mu je biti jasno da odande više neće izaći živ. Bio je to nekakav kamikaze. I on je ideal srpskih i crnogorskih junaka.

Još je radikalniji primjer Sinđelić, koji se prilikom poraza nije predao sa svojim četama, nego je ogromnom eksplozijom pogubio sebe i svoju jedinicu pod cijenu zadovoljstva, što će poubijati još nekolicinu turskih vojnika.

— To je još bolji primjer i Sinđelić je jedan od junaka kojega Srbi opjevavaju u pjesmama. Turci su kasnije sagradili *Ćele kulu*, kulu od lubanja poubijanih srpskih vojnika, koja je imala zastrašujuću funkciju. Međutim, kad je Niš došao pod srpsku državu, uzdigli su je na razinu nacionalnoga simbola, od velikoga značenja, što slavi samoubojstvo. Zato Milošević po uzoru na Obilića i Sindelića može očekivati da će za šesto godina biti veliki srpski junak. Koga će tada zanimati detalji o visini njegova bankovna računa na Cipru.

Kakve su geografske granice Balkana?

— Zapravo ih nema. Za Austrijance i Nijemce dugo vremena završavao je na rijeci Drini. Jovan Cvijić objavio je godine 1918. djelo o Balkanskom poluotoku, gdje je granicu postavio na Ljubljanicu i do rijeke Soče. Ako prema Cvijiću šećemo *Tromostovjem* stižemo iz Europe na Balkan. Uzmemo li u ruke enciklopediju *Britannicu*, u posljednjem izdanju Grčka nije više balkanska država, jer je članica EU. Sloveniju u vrijeme Austro-Ugarske nije nitko uvrštavao na Balkan, a u već spomenutom izdanju *Britanice* uvrštena je isto kao i Moldavija, premda je britanski *Foreign Office* i američki *State Department* ne uvrštavaju više u odjeljak za balkanske države, nego u odjeljak za Srednju Europu.

Ideologija pljačkaške ekonomije

Što je značio pojam slobode u balkanskim državama?

— Crnogorski kralj Nikola na Cetinju nadgledavao je ponudu knjiga u knjižari i nije imao osjećaj da komu uskraćuje slobodu.

Svoje je protivnike niz godina držao u zatvorima, bez ikakve sudske presude, a istodobno je govorio da su Crnogorci najslobodoljubiviji narod na svijetu. To proturječje nije uvidio, jer je poimanje slobode bilo poprilično drukčije. Na Zapadu su to sloboda pojedinca da izražava svoje mišljenje, sloboda kretanja, sloboda uživanja privatna vlasništva. Sve te slobode tadašnje kulture Istoka nisu poznavale. To vrijedi i za Tursko Carstvo. Pogledajte paradoks velikog vezira Köprülüja, koji je u glavnom gradu dao zabraniti sve kavane, porušiti ih i vlasnike povješati. Razlog je bio taj, što je, i sam zalazeći u kavanu, utvrdio da tamo ljudi politiziraju i čak kritiziraju

Na Balkanu nije postojalo razdoblje prosvjetiteljstva, koje bi naglašavalo vrijednost pojedinca, njegova života, što bi davalo kontrolnu funkciju razumu

tursku državu. A dopustio je da rade taverne, u kojima su točili alkoholna pića, koja su prema *Kuranu* bila zabranjena. Ali to ga nije smetalo, jer su se pijani ljudi hvalili svojim junaštvima, podvizima kod žena, a nisu kritizirali državu. Tu su logiku kasnije preuzele i novonastale balkanske države. Jedna od boljih poznavateljica Balkana Mary Durham pojam slobode definirala je ovako: »Sloboda je ružno govoriti o Turcima, ubijati ih, proganjati ih i zaplijeniti njihovu imovinu«.

Tome valja dodati još i činjenicu dugog postojanja plemenske logike. Po njoj treba biti pošten, to je najdragocjenija stvar. A tko je pošten? Onaj, koji ništa ne ukrade unutar obitelji. To znači, onaj tko doma ukrade kokoš, taj je kradljivac, a tko susjedu ukrade ovcu, taj je junak. Tu je u usporedbi sa Slovenijom najveća razlika. U Sloveniji, naime, već od 16. stoljeća nema velikih obitelji, nego samo male. A pod turskom su vlašću postojale velike obitelji s posve drukčijom logikom. Ona je posebno sačuvana među brdanima, koji žive u takvim predjelima koji ih nisu u mogućnosti prehranjivati. Tipični primjer bila je Crna Gora. Oni nisu mogli proizvesti dovoljno hrane, a pritom je hrana bila njihov jedini izvozni artikl. Zato su morali razviti posebni oblik pljačkaške ekonomije. Ta ekonomija treba i specifičnu ideologiju.

Protestantska etika rada tu ne bi upalila.

— Nikako. Kad su Crnogorci odlazili pljačkati, radili su to zato da bi preživjeli. Sličnu su ekonomiju imali mnogi brdanski narodi, pa i Albanci. Albanci su isto tako odlazili pljačkati k drugim Albancima, zato su i bili tako napeti odnosi među brdanima i ravničarima. Pa i k Srbima na Kosovo, koji su isto tako bili poljodjelci. A kad su se pretkraj 17. stoljeća u velikom broju povukli u Vojvodinu, nastao je prazan prostor. Albanci su se također morali spustiti u doline, ako su htjeli preživjeti, jer se više nije moglo živjeti samo od pljačkanja preostalih poljodjelaca. Istodobno su se pak i islamizirali kako bi pod okriljem državne vjere lakše naseljavali prostor. Tako se nekadašnji sukob među brdanima i ravničarima uzdigao u sukob među dvjema vjerama, a kasnije još i među dvama narodima.

Izgoni cijelih naroda čine se tipično balkanskom praksom, međutim, nije li već Katarina Velika u 18. stoljeću napravila plan za izgon Turaka iz Europe?

— Već je 1711. godine Petar Veliki poslao pismo Crnogorcima, u kojemu ih poziva na ustanak protiv Turaka, kako bi sukobe s Turcima razvukao na dvije fronte. Najdalje je išla Katarina Velika, koja je čak jednog unuka krstila imenom Konstantin i dala ga učiti grčki, računajući da će Carigrad biti prijestolnica nove države. Prema velikoruskim planovima svi bi pravoslavni Slaveni trebali biti ujedinjeni u jednoj državi i u takvoj državi više ne bi bilo mjesta za Turke. Preseljavanje naroda kao posljedica ratova ima vrlo dugu tradiciju. U drugoj polovici 18. stoljeća turska se država povukla iz Slavonije, a s njima i svi muslimanski zemljišni posjednici i svi muslimani. Kad su Crnogorci pobijedili tursku posadu u Nikšiću, svi su muslimani napustili grad. Riječ je bila o tome da si oni, kao muslimani, nisu znali predstaviti da bi mogli živjeti pod vlašću kršćanske države.

Najstrašnija noćna mora Srbina s Kosova zacijelo je ta da živi pod albanskim državnim uređenjem?

— To je i ono bitno tursko u Srba. To je element turske državne i političke kulture, što su ga Srbi preuzeli u vrijeme turske okupacije. Žalosna je činjenica da toga nisu svjesni. Dušan Silni, koji je bio car najvećeg srpskog imperija, bio je car Grka, Srba i Albanaca. Tada multikulturalnost nije bila problem za Srbe. Da je kočnica, najprije su učili od Turaka, a kasnije od Europejaca 19. stoljeća. Ali isto tako kao što Srbi ne znaju sebi predstaviti suživot s Albancima, ne znaju ni Albanci sa Srbima. Od 1981. sasvim sigurno su žrtve. Premda sam simpatizirao s njihovom stvari, ipak me uvijek smetalo to što ne znaju sebi zamisliti suživot sa Srbima, čak ni u slučaju da Kosovo bude albansko. Kad sam boravio ondje u ožujku 1991. godine i razgovarao s albanskim intelektualcima, za njih je dobar Srbin bio onaj koji ne živi na Kosovu.

Jesu li se i Albanci ideološki posrbili?

— Da, na stanovit način. Znate li što znači riječ Arnaut? To je na turskom Albanac. Ali njome su označavali i onoga Srbina, koji je preuzeo islam i naučio albanski. Pravoslavni Srbi su takvog ekskomunicirali. Njegova je albanizacija značila da je između njega i drugih Srba nastao zid, potpuni apartheid.

Jedna od vrijednosti života iz turskog svijeta bio je i kef, *duševno stanje ugodne klonulosti, bezbrižnog sjedenja uz kavu, možda piće. Vidite li možda nasljeđe* kefa *u sadašnjim srpskim provodima u zabavama?*

— Hja, činjenica jest da je kod tih zborovanja kao i prije kod mitinga riječ o nekom pasivnom uživanju. No, mislim da to nema ništa zajedničkoga s *kefom*, koji je stanje kad se šutke uživa u promatranju, prije svega ljepote prirode, kada je čovjek ushićen Božjom tvorevinom. Vrhunac je kad doživiš u sebi *Alah akbar*, kad gledaš ljepotu neke rijeke i utvrdiš: »To je tako lijepo da je mogao stvoriti samo Bog«. Dakako da je *kef* stanje predkapitalističkoga doba u potpunoj suprotnosti s logikom *time iz money*, kapitalizam treba nervozna čovjeka. A sadašnji su mitinzi na svaki način i izraz predindustrijskoga mišljenja. Da ljudi sate i sate stoje, slušajući glazbu, što su je čuli već stotinu puta i pritom ravnodušno gledaju kako im ruše tvornice i mostove. To je u suprotnosti s kapitalističkom logikom. Ti, koji su planirali avionske napade, taj element nisu uzeli u obzir. Po kapitalističkoj se logici vidi onaj koji ima više. A institucija predkapitalističke logike je *potlač*. To znači da je najugledniji onaj koji najviše stvari razdijeli i uništi. Ponašanje u Srbiji podsjeća upravo na taj predindustrijski *potlač*. Z

Sa slovenskoga prevela: Mirjana Hećimović

* *Mladina*, Ljubljana, 19. travnja 1999.

Pismo se vratilo

Slavoj Žižek

Prijedlog na natječaju za najvećeg gubitnika godine 1998. bio je latinsko-američki patriotski terorist, koji je poslao pismo-bombu američkom konzulatu u svrhu protesta protiv američkog upletanja u tamošnju politiku. Kao savjestan građanin, na omotnici je napisao svoju adresu, međutim nije stavio dovoljno poštanskih maraka na nju, pa mu je pošta vratila pismo. Zaboravljajući što je stavio u nj, otvorio ga je i raznio samoga sebe — savršen primjer kako, u konačnici, pismo uvijek stiže na svoje odredište. Zar se ne događa nešto vrlo slično režimu Slobodana Miloševića sa nedavnim NATO-vim bombardiranjem? Godinama je Milošević slao pisma-bombe svojim susjedima, od Albanaca do Hrvatske i Bosne, držao se van sukoba dok je palio vatru oko Srbije — napokon mu se njegovo posljednje pismo vratilo. Nadajmo se da će rezultat NATO-ove intervencije biti proglašenje Miloševića za političkog gubitnika godine. Z

* Ulomak iz opširnog teksta Slavoja Žižeka *Protiv dvostruke ucjene* (*Against The Double Blackmail*) objavljenog 14. travnja u njemačkom elektronskom časopisu *Telepolis*.

Prevela: Andrijana Azenić

razgovor

Govore: Aleksa Đilas i Behul Beqaj

Izbjeglica broj 4178 traži neovisnost

Radio Slobodna Evropa iz Praga emitirao je 2. svibnja 1999, u svojem poznatom programu Most, dijalog beogradskog sociologa Aleksa Đilasa i prištinskog politologa Behula Beqaja — objavljujemo transkript toga dijaloga, prvoga javnog srpsko-albanskog razgovora od početka najnovijega rata

Omer Karabeg

— **Karabeg:** Po mnogim ocjenama, odnosi između Srba i Albanaca nikada u istoriji nisu bili gori nego sada. Gotovo da nije ostalo ništa što vezuje ova dva naroda koji su vekovima živjeli zajedno na Kosovu. Između njih je napravljen, rekli bismo, nepremostiv jaz. Mislite li, gospodine Đilas, da je ovo definitivan razlaz Albanaca i Srba i da njihov zajednički život na Kosovu nije više mogućan?

— **Đilas:** Ja ne verujem da narodi mogu biti nepremostivo zavađeni, niti verujem da svi mostovi među njima mogu biti porušeni. Među narodima u Evropi postojali su sukobi neuporedivo gori nego što je ovaj sadašnji između Albanaca i Srba, pa su ipak mostovi gradeni, uspostavljana je saradnja. Nikad ne smemo da dozvolimo da mrzimo jedan narod, niti da ga gledamo u negativnim stereotipima, niti da greške njegovih lidera i ekstremista prebacujemo na ceo narod. Prema tome, ja mislim da će Srbi i Albanci i u buduće moći da žive zajedno i da saraduju, samo, naravno, put nije lak.

— **Karabeg:** Kakvo je vaše mišljenje, gospodine Beqaj?

— **Beqaj:** Ja sam donedavno, kao i gospodin Đilas, mislio da krivica ne treba da se svali na pleća celog naroda. Ali u poslednje vreme sve više preispitujem to svoje mišljenje. Iako znam da Beograd ima dosta intelektualaca koji su dizali glas protiv Miloševićeve politike i njegovog režima, uključujući i gospodina Đilasa, ne mogu, a da ne iskažem svoje razočarenje činjenicom da su sada svi stali uz režim. U početku ste, gospodine Đilas, ćutali, a kada ste se oglasili, napravili ste grubu grešku time što ste ustajući protiv etničkog čišćenja, istovremeno ustali i protiv intervencije NATO-pakta i Oslobodilačke vojske Kosova. Ovim ste činom zapravo rekli da Albancima ne treba nikakva zaštita koliko god ona bila minorna u odnosu na srpsku ratnu mašineriju. Zaboravljate da Oslobodilačka vojska Kosova nije postojala pre nekoliko godina. Vi biste hteli, možda to nesvesno radite, da Albanci postanu lak plen, da se nastavi ubijanje. Zaboravljate da je ovo što se dogodilo samo završni čin jedne politike koja je odlučila da ubija svoje političke protivnike, a pre svega Albance. Mislim da se pravac te tragedije na neki način mogao naslutiti, ali istini za volju, nisam verovao do koje mere može da ide taj iracionalni režim, na žalost, uz svesrdnu podršku naroda. Zbog toga sam, na neki način, rezervisan kada je u pitanju teza da narod ne može da bude odgovoran.

Đilas: Ako Albanci nama mogu da zamere što smo im oduzeli autonomiju i prihvatili represiju režima, mi njima možemo da zamerimo što nam nisu pomogli da zajednički stvorimo demokratsku Srbiju

— **Đilas:** Na Zapadu postoji pogrešno mišljenje, a imam utisak da ga deli i gospodin Beqaj, da je Milošević postao izuzetno popularan politički lider od kada su počeli sukobi. Međutim to nije slučaj. Koliko je meni poznato, njegova popularnost se nije povećala. Recimo, ako gledate te protestne skupove, ja na njima nisam primetio nijedan tekst, nijedan govor, pesmu ili, recimo, plakat koji bi, na bilo koji način, bili upereni protiv albanskog naroda, pozivali na nasilje nad Albancima ili na njihovo proterivanje. Prema tome, ukoliko postoji neki duh prkosa i gneva, to je usmereno protiv NATO-a, posebno protiv određenih lidera, na primer predsednika Clintona ili premijera Blaira. Ljudi se okupljaju da bi, na neki način, suzbili svoj strah, anksioznost i nemir zbog svakodnevnih bombardovanja. A što se tiče samog Miloševića, retko ćete videti da ljudi nose njegove slike. Toga ima nešto više u istočnoj i jugoistočnoj Srbiji, ali tamo on tradicionalno ima dosta pristalica. Kada neko u govoru spomene njegovo ime, obično je mlak aplauz. Prema tome, nema nekakvog velikog kulta Miloševića ili odbrane njegove politike. Ja nisam nikog čuo u Srbiji da govori da Albanci, koji su izbegli sa Kosova, ne bi trebalo da se vrate. Uostalom, i službena politika Beograda govori, bez obzira koliko je to iskreno ili nije, da oni treba da se vrate. Ja također smatram da će se oni vratiti, kakvo god da bude rešenje kosovske krize. Inače, kada govorimo o Miloševićevoj vladavini na Kosovu, ja sam uvek bio njegov kritičar, smatrao sam, i to sam rekao mnogo puta, da je velika greška što je ukinuta autonomija Kosova, što je policija postala jednononacionalna. Govorio sam protiv otpuštanja Albanaca s posla. S druge strane, ako mi je dozvoljeno, zamerio bih i albanskim političkim liderima što nisu učestvovali u političkim procesima u Srbiji. Da su Albanci učestovali na izborima, možda Milošević ne bi više bio na vlasti. Da su albanski politički lideri rekli Albancima da glasaju, Albanci bi imali veliku partiju u parlamentu Srbije. Albanska štampa na Kosovu, to mogu da tvrdim kategorički, bila je do ovog sukoba slobodnija nego štampa u bilo kojoj muslimanskoj zemlji od Maroka do Indonezije. Hoću da kažem, ako Albanci nama mogu da zamere što smo im oduzeli autonomiju i prihvatili represiju režima, mi njima možemo da zamerimo, naravno ne narodu nego liderima, što nam nisu pomogli da zajednički stvorimo demokratsku Srbiju. Put za pomirenje Albanaca i Srba vidim u demokratskoj Srbiji i visokoj autonomiji Kosova. Naravno, uz ne malo učešće stranog faktora, jer su Albanci sada s razlogom nepoverljivi prema Srbima. Ali istovremeno ne može se zahtevati od Srbije da potpuno povuče sve svoje vojne i policijske trupe, jer ko bi onda štitio srpsku manjinu i srpsku suverenost na Kosovu?

— **Beqaj:** Pa, ja bih imao dve primedbe. Gospodin Đilas je rekao da se ovim protestima suzbijaju strah i anksioznost i da su oni upereni protiv NATO-pakta. Ja bih se zapitao zašto srpski narod nije podržao politički sporazum iz Rambouilleta? Time bi bio izbegnut napad NATO-a. Zašto vaši istaknuti rokeri i folkzvezde nisu držali koncerte podrške tom sporazumu? Zašto mirovnjaci u znak podrške tom sporazumu nisu, recimo, opkolili Dedinje ili srpski parlament? Ja razumem vašu želju da na neki način opravdate svoj narod. Ali ako ovako budete krenuli, bojim se da nikad nećete naći pravo opravdanje. Drugo, vi ste rekli da su Albanci, naravno tu mislite na inteligenciju i političke lidere, napravili grubu grešku zbog toga što nisu dali politički doprinos demokratizaciji Srbije. Gospodine Đilas, ja od vas očekujem jedan pošten pristup kad je reč o ovom pitanju. Srpska inteligencija i politički faktori u Srbiji nikada nisu tražili od Albanaca da učestvuju u tom političkom procesu zbog toga da bi oni ostvarili svoja politička prava, uključujući i pravo na samoopredelenje. Vi ste tražili da Albanci učestvuju u političkom životu Srbije da biste smenili Miloševića. Vi ste zapravo od nas, koji smo obespravljeni već najmanje deset godina, tražili da vam pomognemo da svrgnete Miloševića, a ne da ostvarimo naša prava. I u tom kontekstu mislim da pravite zamenu teza.

— **Đilas:** Kad je reč o samoopredelenju manjina, a Albanci su manjina u Srbiji, međunarodna zajednica ima čvrst stav, utvrđen u mnogim dokumentima, da se granice ne mogu menjati. Sasvim je tačno da je postojala represija nad albanskom manjinom, ali imate takvu ili mnogo težu represiju u više desetina zemalja u svetu. Manjine postoje manje-više u svim zemljama Latinske Amerike, u većini država Afrike, u Kini, u Indiji, u Indoneziji. Ako bi se prihvatio princip da jedna manjina može da se otcepi od države u kojoj živi, to bi značilo da ulazimo u period nestabilnosti u svetu. Prema tome, kad govorimo o albanskim pravima, onda ja tu podrazumevam ona prava koja međunarodna zajednica smatra legitimnima, to znači da Albanci budu zastupljeni u policiji, da imaju svoje obrazovne institucije, da ih ne otpuštaju s posla. Ja mislim da su Albanci, boreći se za jednu demokratsku Srbiju, ulazeći u savez sa umerenijim političkim snagama u Srbiji, mogli da mnogo učine za sebe. Uostalom, pogledajte primere u susedstvu. U Rumuniji postoji mađarska manjina, koja je brojnija od albanske u Srbiji, pa ona ne traži da se otcepi niti bi to Evropa prihvatila. U Makedoniji je procenat Albanaca veći nego u Srbiji, ali niko ne bi dozvolio da se oni otcepe, jer bi to bio kraj Makedonije.

— **Beqaj:** Gospodine Đilas, da su srpska inteligencija i drugi relevantni faktori u Srbiji prihvatili dokument iz Rambouilleta, vi biste izbegli intervenciju NATO-pakta. I tada biste imali kredibilitet da kažete da ste protiv Miloševića. Ovako, sve što kažete ja prihvatam s rezervom. I da vam pošteno kažem, ne znam šta je danas veća nesreća — biti Albanac bez države, kao što sam ja, ili biti Srbin koji živi u etnocidnoj i apsolutističkoj državi, kao što je Srbija. To su za mene suštinska pitanja, a ne katalog nacionalnih i ljudskih prava, o kome vi govorite. Ja mislim da je to sporedno u odnosu na ovu krizu i na daleko dramatičnije stvari koje se trenutno događaju u srpsko-albanskim odnosima.

Većina je protiv NATO-a

— **Đilas:** Intervencija NATO-pakta je potpuno neopravdana. Pre svega, ona je došla bez odluke Saveta bezbednosti. NATO-pakt, tačnije rečeno nekoliko zemalja članica tog saveza — Sjedinjene Američke Države, Britanija, Nemačka i delimično Francuska — proglasile su sebe za međunarodnu zajednicu i za savest čovečanstva i preuzele na sebe ulogu i svetskog policajaca i svetskog tužioca i svetskog sudije. Međutim, to svet ne može da prihvati. Kad bi bilo moguće organizovati neki svetski referendum, govorim, naravno, hipotetično, i kada bi moglo da glasa blizu šest milijardi ljudi, koliko ih danas ima na svetu, garantujem vam da bi ogromna većina ljudi bila protiv bombardovanja koje NATO vrši u Srbiji. Cela Latinska Amerika je protiv, Meksiko je protiv, većina zemalja crne Afrike je protiv, protiv su i vrlo važne muslimanske zemlje, na primer, Irak, Iran, Egipat, onda velike zemlje kao što su Rusija, Kina i Indija. Samo te tri zemlje predstavljaju preko dve milijarde ljudi. Zašto bih ja kao legitimno uzimao mišljenje Velike Britanije, zemlje srednje veličine, a ne mišljenje Indije. Prema tome, sa stanovišta međunarodnih ugovora i međunarodnog javnog mnjenja, to je nelegitiman napad na jednu suverenu zemlju. Inače, smatram da je velika greška Zapada što je u početku podržavao Ibrahima Rugovu i mirovni pokret, a onda ga odbacio kao staru krpu. Odbacio je čoveka koji je dobio nekoliko međunarodnih nagrada, a prihvatio je Oslobodilačku vojsku Kosova i daje joj podršku. A Oslobodilačka vojska Kosova, složićete se, ima u svojim redovima i terorista i trgovaca drogama, a odgovorna je i za kidnapovanje civila i za nekoliko masakara. Ja, naravno, time neću da kažem da su svi ili čak većina boraca Oslobodilačke vojske Kosova zločinci, ali sigurno da u njoj ima kriminalnih i zločinačkih elemenata.

— **Beqaj:** Ja razumem vašu poziciju ili se bar trudim da je razumem. Niko ko je iole normalan ne bi voleo da vidi svoju državu i naciju kako je razaraju. Međutim, gospodine Đilas, sve to što ste rekli pada u vodu pred samo jednom jedinom činjenicom. Ispričaću vam sada ono što se meni desilo da biste to shvatili čisto ljudski, tu vam nije potrebna nikakva Kina, niti Rusija, niti Kuba. Dakle, evo priče izbeglice Behula Beqaja, s brojem 4178 koji traži nezavisnost, a ima zaštitu međunarodnog Crvenog krsta. Trećeg aprila 1999. godine u 14 sati i 25 minuta došla je policija u moj stan u Prištini i zatražila mi lični kartu. Ja sam im je dao, a oni su mi rekli: »Izađi napolje, daj ključ«. Ja sam im rekao: »Dajte mi ličnu kartu«, a oni su mi odgovorili: »To vam više neće trebati«. I tako sam ja krenuo u izbeglištvo koje se trenutno završilo u Strugi. To je moja sudbina, da ne pričam o tome kako su sve to preživljavali moja deca i supruga. Ja trenutno ne znam gde su mi majka i otac. Ja ne znam gde su mi braća, ali znam da su mnogi moji prijatelji ostali bez očeva, majki i dece. Moja priča je samo jedna mala tragedija u odnosu na mnogo veće tragedije koje su doživeli moji prijatelji. A pred tim tragedijama padaju sve odluke Ujedinjenih nacija. Drugo, ja se slažem sa vama da je ova naša sadašnja tragedija uzrokovana i političkim zabludama Albanaca. Politika Albanaca je doživela kolaps. Od svih tobožnjih institucija, o kojima je svojevremeno govorio gospodin Rugova, ostala je samo jedna, a ta se zove Oslobodilačka vojska Kosova. I zato ja ne mislim da su oni zlikovci ili teroristi. Naprotiv, pripadnici Oslobodilačke vojske Kosova su jedina snaga koja je ostala da čuva Kosovo, čast i dostojanstvo Albanaca. Ovo što vam ja kažem misli ogromna većina Albanaca, osim nekih minornih snaga, kao što su gospodin Rugova i njegovi rugovisti od kojih je većina pobegla sa Kosova. Gospodin Rugova je ostao tamo, ali on je povezao svoju sudbinu sa gospodinom Milošević.

— **Đilas:** Ja imam veliko razumevanje za vaš položaj. Moram da vam kažem da sam jedanaest godina živeo u Londonu kao politički emigrant, po svoj prilici mnogo komfornije nego vi. I, bogami, tih jedanaest godina života van zemlje palo mi je vrlo teško. Prema tome, imam velike simpatije za vas. Ali iskreno da vam kažem, ja sam priličan optimista kad se radi o albanskim izbeglicama, uključujući i vas lično. Uveren sam da će svaki mirovni ugovor, kakav god da bude, uključiti i povratak izbeglica. Prvo, zapadne zemlje neće prihvatiti albanske izbeglice, možda samo jedan mali broj, ali i oni će dobiti vize na određeno vreme, recimo na tri ili na šest meseci. Drugo, Zapad ne može da dozvoli da se u Albaniji i Makedoniji naprave trajni izbeglički logori kao što su palestinski u Libanu. Tako da očekujem da će ogromna većina albanskih izbeglica zimu dočekati u svojim domovima.

Vratit ćemo se ovoga ljeta

— **Beqaj:** Ja sam još veći optimista od vas, ja očekujem da će to biti još ovog leta. Ali mi se razlikujemo u tome da li je NATO prouzrokovao tragediju Albanaca ili je sve to bilo smišljeno već daleko pre NATO bombardovanja. Nemojte zaboraviti da je etničko čišćenje počelo mnogo ranije. Da vas podsetim na neke podatke. Do prošle jeseni ubijeno je oko 3.000 Albanaca, oko 400.000 Albanaca ostalo je bez doma, porušeno je ili zapaljeno 450 naselja. Nije, dakle, NATO uzrok stradanja Albanaca. NATO je samo poslužio kao dobar povod da se realizuje već pripremljeni scenario. Dok su Albanci pregovarali u Rambouilletu, srpski režim je pripremio sadašnju ofanzivu i poslao na Kosovo 40.000 pripadnika vojske i policije. Srbija je iskoristila Rambouillet ne za političko, već za vojno rešenje.

— **Đilas:** Kad govorimo o Rambouilletu, tačnije rečeno o Pariskom ugovoru koji Srbi nisu potpisali, opšte je mišljenje srpskih političkih partija i srpskih intelektualaca da je taj ugovor ustvari pravio državu u državi. Tu se nije radilo o autonomiji, kao što su druge autonomije u Evropi, na primer, autonomija mađarske manjine u Rumuniji, ili austrijske u južnom Tirolu u Italiji, ili autonomija švedske manjine u Finskoj. To je bila država u državi. Prema tom ugovoru nijedna institucija na Kosovu nije bila podložna nijednoj instanci u Beogradu. Predviđena su bila velika ograničenja za srpske vojne snage, a istovremeno je, na osnovu vojnog dela ugovora, NATO imao pravo da se kreće po teritoriji Srbije i Jugoslavije, što je mnogima izgledalo kao nekakva moguća okupacija Srbije. To je bio ugovor sa vrlo ekstremnim zahtevima, i, po mišljenju većine Srba, stvarno ga je bilo vrlo teško potpisati.

— **Beqaj:** Dobro, ali da je taj dokument potpisan, ne bi došlo do NATO-ve intervencije. Imali ste izbor ili da potpišete dokument ili da prihvatite činjenicu da će doći do intervencije. Očigledno se gospodin Milošević preračunao u svojoj proceni, tako da je ne samo Albance, nego i Srbe doveo u situaciju da im se zemlja praktično raspada.

— **Đilas:** Da li jedna regionalna bezbednosna organizacija, kao što je NATO-pakt, ima pravo da napadne jednu suverenu državu koja ni na koji način ne ugrožava nijednu članicu NATO-a, niti joj preti niti je ugrozila ijednog jedinog njenog građanina, samo zato što ta država, odnosno njeni predstavnici, a i sve opozicione partije, neće da potpišu određeni ugovor?

— **Beqaj:** Gospodine Đilas, vi ovakvim svojim stavom dajete legitimitet užasnom etničkom čišćenje koje sprovodi srpski režim na Kosovu. Da li smatrate da ta institucija koja se zove NATO-pakt, ili ta međunarodna zajednica, treba mirno da posmatra kako režim realizuje davnašnji srpski san, počevši od Garašanina, Čubrilovića, Andrića, Srpske akademije nauka do Miloševića, da Kosovo ostane bez Albanaca?

Čitajte Holbrookea

— **Đilas:** Kad je reč o etničkom čišćenju, nije tačno da NATO ne toleriše etnička čišćenja. NATO ne samo da nije reagovao na čišćenje Srba iz Hrvatske, nego su američki generali vežbali hrvatsku vojsku. Amerika i Nemačka su naoružale hrvatsku vojsku. U avgustu 1995. godine, u vreme napada na Krajinu, američki sateliti su davali podatke hrvatskoj vojsci. Ako pročitate knjigu Richarda Holbrookea o Daytonu, videćete da je on otvoreno nagovarao Tudmana da zauzima gradove u zapadnoj Bosni i tera Srbe. Recimo, Tudman nije hteo da zauzme Prijedor, zato što je srpski otpor bio već dosta jak, pa bi Hrvati imali gubitaka, a, osim toga, Tudman je znao da će Prijedor da pripadne Muslimanima. Holbrooke, vodeći američki diplomata, insistirao je kod Tudmana da hrvatska vojska zauzme Prijedor, bez obzira što je znao da će Hrvati da očiste Srbe. Nemojte imati iluzija da Zapad sada pomaže Albance iz nekakve sentimentalnosti. Pazite, Kurdi u Turskoj, u Siriji i Iraku u neuporedivo su težem položaju nego što su bili Albanci na Kosovu do ovog sukoba, ali to Zapad ne interesuje, jer je Turska važan faktor u borbi protiv Rusije i u borbi protiv Irana. U Ruandi ste 1992. godine imali genocid, kada su Hutu ekstremisti ubili, verovali ili ne, preko milion pripadnika Tutsi plemena, a Zapad nije ni prstom mrdnuo. Prema tome, ovo bombardovanje Srbije je ustvari više pokušaj da se kazni jedna zemlja i njeno rukovodstvo, koji su se drznuli da se ne povinuju volji NATO-pakta, nego što je reč o nekoj velikoj humanitarnoj brizi za Albance na Kosovu. Glavni motiv zapadne politike je interes, želja za prestižom NATO-pakta i ekspanzija po istočnoj Evropi i po svetu.

— **Beqaj:** Ja mislim da je Krajina Miloševiću poslužila kao model, ali gospodin Milošević je napravio pogrešnu procenu, jer nije verovao da će doći do NATO-intervencije. Da su se okolnosti objektivno analizirale, verovatno bi Srbija izbegla ovo što ju je sada snašlo. A kad je u pitanju odnos Zapada prema Albancima, ja tu nemam iluzija, ali i vi Srbi morate da imate u vidu jednu stvar, kad je reč o odnosu Zapada prema Srbiji. Ja ne mislim da je Zapad protiv Srbije. Ja mislim da će se uskoro u Srbiji pojaviti jedna nova generacija koja će se verovatno zahvaliti NATO-paktu i tražiti kolektivno izvinjenje od Albanaca za ono što što im je uradio Miloševićev režim. Prema tome, nemojte biti u zabludi da je Zapad protiv Srbije. Naprotiv, mislim da Zapad pomaže Srbiji time što uništava njenu vojnu mašineriju koja je bila i ostala glavna prepreka što Srbija nije do sada demokratizovana. Ja mislim da će Srbija, nakon raspada vojne i policijske mašinerije, ući u nove demokratske i civilizacijske procese, i u tom kontekstu vidim čak i mogućnost ravnopravne saradnje sa Albancina na Kosovu. A, što se Kosova tiče, mislim da je međunarodni protektorat iz dana u dan sve izvesniji i, naravno, okosnica tog protektorata mogao bi da bude sporazum iz Rambouilleta. Ali, ako Oslobodilačka vojska Kosova, uz pomoć NATO-avijacije, oslobodi Kosovo, ne isključujem ni stvaranje nezavisne države.

Beqaj: Ja sam donedavno, kao i gospodin Đilas, mislio da krivica ne treba da se svali na pleća celog naroda. Ali u poslednje vreme sve više preispitujem to svoje mišljenje

— **Đilas:** Dobro, kad već govorite o nezavisnom Kosovu, hteo bih nešto da vas pitam. Kako zamišljate to Kosovo, da li kao jednu centralizovanu državu, da li bi postojali neki mehanizmi u Skupštini za zaštitu Srba, da li bi oni imali teritorijalnu autonomiju, kakva bi bila njihova zastupljenost u policiji? Prosto me interesuje vaše mišljenje o tome kojim merama bi se obezbedila prava Srba na Kosovu. Morate da uzmete u obzir da je srpska manjina na Kosovu u vrlo delikatnom, osetljivom položaju, i to bi se naročito ispoljilo nakon okončanja ovog sukoba.

— **Beqaj:** Ja ću vam pošteno odgovoriti na vaše pitanje. Ako imamo na umu to stravično, užasno etničko čišćenje na Kosovu koje je išlo u pravcu Tirane, Struge, Tetova, ko može garantovati da, posle izvesnog vremena, neće krenuti i druga lavina, ovoga puta u pravcu Beograda. Niste svesni šta ste uradili srpskoj manjini na Kosovu. Ona više nema izvesnu perspektivu na Kosovu. Što se mene tiče, ja bih voleo da oni tu ostanu, ali oni čak ni meni ne bi mogli verovati, jer znaju šta su uradili Albancima.

— **Đilas:** Znate šta mene plaši u viziji Kosova koju vi dajete, a koja, na žalost, može zaista da se ostvari. Ako Srbi budu potpuni gubitnici na Kosovu, a već su potpuni gubitnici u Hrvatskoj, zar se ne biste plašili da će se kod Srba razviti vrlo jak revanšizam, da će u Srbiji stalno postojati političke partije koje će govoriti — nama je Kosovo silom oteto, treba da se spremamo i čekamo povoljan trenutak da ga povratimo. A kroz deset ili dvadeset godina možda neće biti ni NATO-pakta ni Amerike da vam pomogne.

Spreman za frontu

— **Beqaj:** Gospodine Đilas, vi ste rekli da ja nemam predstavu o tome koliko je Srbija razorena, ali vi ne znate šta se dogodilo na Kosovu. Vi ne znate da Albanci trenutno nemaju alternativu, a to je najgore što se može dogoditi jednom narodu. Vi sad razgovarate sa čovekom koji je spreman da ide u svim pravcima, jer nema alternativu, a jedan od tih pravaca jeste da ide na front. Prema tome, Albanci su dovedeni u situaciju da nemaju alternativu, a uzročnik te situacije je u Beogradu, to je gospodin Milošević. Izlišno je razgovarati o racionalnim potezima, sve dok postoji iracionalni izvor te krize.

Kosovske izbjeglice iz Suve Reke nakon požara u izbjegličkom logoru u Kukešu, 8. travnja 1999.

Beogradski vatrogasci gase požar nakon bombardiranja stožera srbijanske policije, 3. travnja 1999.

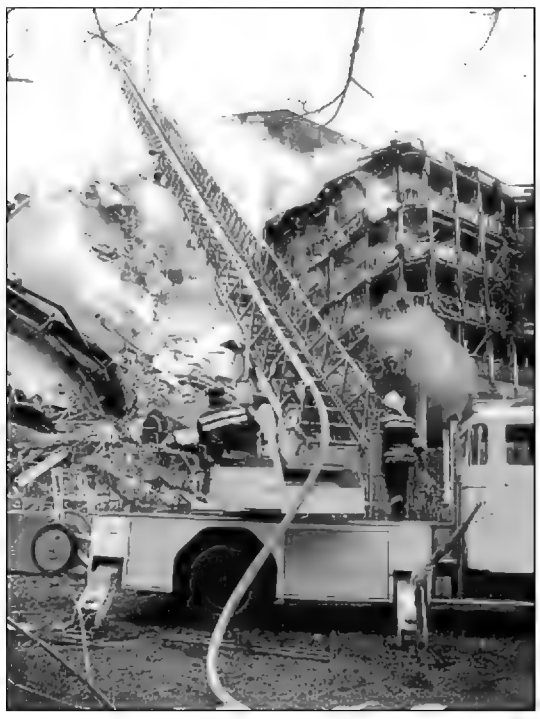

— **Đilas:** Ja želim gospodinu Beqaju da se što pre vrati i uveren sam da će se vratiti. Ja se nadam da će negde krajem leta biti u svom domu u Prištini.

— **Karabeg:** Da li možda mislite da rješenje treba tražiti u ideji da se Balkan demilitarizuje i načini regionom otvorenih granica i saradnje, umjesto da kao do sada stalno bude područje krvavih etničkih sukoba i otimanja o teritoriju? Kakvo je vaše mišljenje, gospodine Beqaj?

— **Beqaj:** Ja mislim da bi to bilo najbolje moguće rešenje za Balkan, jer su ovdašnji lideri previše zaokupljeni prošlošću i žive u zabludi da su dovoljno snažni da potčine druge. Zbog toga mislim da bi najbolje bilo da se čitav region demilitarizira, to bi bila dobra solucija koja bi stvorila novi balans između nacija i država u ovom regionu.

— **Đilas:** To bi sigurno bilo povoljno rešenje. Međutim, morate da uzmete u obzir da je ovaj napad NATO-pakta produbio jazove na Balkanu. Evo, navešću vam nekoliko primera. Srbija je uspostavila diplomatske odnose s Hrvatskom i počela da s njom izgraduje kakve-takve normalne odnose, da uspostavlja saobraćajne i privredne veze. Međutim, oduševljenje s kojim je najveći deo javnog mnenja i političkih partija u Hrvatskoj propratio napad NATO-pakta na Srbiju, još više će produbiti jaz između Srbije i Hrvatske. U Bosni je još više produbljen jaz između Muslimana i Srba, jer bosanski Srbi podržavaju Srbiju i solidarišu se s njom, dok je kod Muslimana, posebno kod političkih partija i u velikom delu štampe, vidljiva neskrivena radost zbog toga što Srbija strada. Sada su pokvareni dobri odnosi koji su postojali između Srbije i Bugarske, jer je bugarska vlada pod velikim pritiskom i ucenama NATO-pakta otvorila svoj vazdušni prostor za NATO-ve avione, mada je većina bugarskog javnog mnenja na strani Srbije i protiv je bombardovanja. Zatim, pokvareni su vrlo dobri odnosi između Srba u Vojvodini i tamošnje mađarske manjine, jer preko teritorije Mađarske preleću avioni koji napadaju ciljeve u Srbiji, a, ako su tačne vesti koje sam nedavno čuo, izgleda da će Mađarska dati i aerodrome za napad na Srbiju. Iz istih razloga delimično su pokvareni i odnosi između Rumunije i Srbije. Makedonija je također pokvarila svoje odnose sa Srbijom. Prema tome, umesto da smiruje region i stvara atmosferu poverenja i prijateljstva među narodima, Zapad čini još gorom situaciju na Balkanu koja i onako nikada nije bila dobra. Zato mislim da NATO i Zapad nisu doneli stabilnost ovom regionu. Ako hoće to da učine, morali bi da promene politiku, da ona bude mnogo uravnoteženija, da to bude politika koja neće favorizovati pojedine narode i političke grupe, a druge demonizovati.

— **Beqaj:** Ja mislim da nije Zapad uzročnik svega ovoga, nego Srbija, odnosno režim u Beogradu direktni je i neposredni uzročnik svega ovoga o čemu je govorio gospodin Đilas. Ja mislim da Srbi danas protiv sebe nemaju samo Albance, nego i sve relevantne faktore sveta. Realno gledano, svi Albanci su danas, nezavisno od toga gde se trenutno nalaze, na neki način direktno ili indirektno postali pripadnici Oslobodilačke vojske Kosova. Srpska država je u izvesnom smislu postala neposredni proizvođač možda najbrojnije armije na Balkanu. Srpski režim možda nije ni svestan šta je uradio.

u žarištu

Kosovo

Pobjeda političke korektnosti

Zapadna politika prema Kosovu promijenila je smjer — predstoji katastrofa

Ines Sabalić

Energija kojom je bila krenula zračna kampanja na Srbiju zbog Kosova bila je pomalo starinska. Ciljevi su gađani odlučno, kao da se nalazimo u razdoblju Hladnoga rata, a Bill Clinton podsjećao je na Johna Kennedyja u vrijeme intervencije u kubanskom Zaljevu svinja, 1962. godine. Američki prointervencionistički analitičari sudbinu poslijeratne, poražene Srbije, (ako bi tamo ostao Milošević ili ga zamijenila nacionalistička desnica), uspoređivali su sa Sjevernom Korejom ili Kubom. Ne bih voljela prevršiti mjeru ovom usporedbom, ali dok je još bilo govora o kopnenoj intervenciji ozbiljno se razmatrala i mogućnost da na Kosovo uđu samo pripadnici Oslobodilačke vojske Kosova. Ne podsjeća li to na američko iskrcavanje na Kubu, kad su Amerikanci obučili i naoružali kubanske izbjeglice, prije nego što su ih poslali u Zaljev svinja, Castru u ralje.

Odbljesak atmosfere Hladnoga rata bio je očit i u nastupima šefa NATO-a Wesleya Clarka i drugih prvaka. To se poklapalo s glasinama da je Madeleine Albright, tjednima prije početka zračnih udara, na zatvorenim sastancima vikala: *Bomb them, bomb Belgrade*, na što su joj, navodno, odgovarali: Ali gospođo državna tajnice, moramo naći povod!

Usprkos takvom raspoloženju u Pentagonu, vrhu NATO-a i State Departmentu, kao i u nevjerojatnoj konstelaciji da su dva velika partnera u NATO-u, Tony Blair i Jacques Chirac, bili izrazito skloni kažnjavanju Miloševića i stabiliziranju Balkana, konstelaciji koja se dugo neće ponoviti, usprkos vehementnim napadima, ipak je odlučeno, premda to nije jasno rečeno, da se od tih ciljeva odustane. Čini se da će se kriza na Kosovu nastojati riješiti po bosanskoj doktrini, što znači da će neriješenu, ali pogoršanu situaciju zamrznuti neka kosovska varijatna UNPROFOR-a, možda neki kenijski, luksemburški i češki vojnici u sastavu mirovnih snaga koji će trebati osiguravati povratak izbjeglica.

Milošević je pobijedio

Bez obzira kako će to interpetirati, rezultat povlačenja NATO-a od odgovornosti koju je preuzeo u rješavanju kosovske krize jest sljedeći: albanske izbjeglice neće se vratiti na Kosovo; zbog toga će se destabilizirati regija; Kosovo će ostati u Srbiji i na dulje staze opet biti generator nemira; Srbija je razrušena i unazađena; slomit će se demokratski pokret u Crnoj Gori; u Srbiji će zavladati unutrašnji teror. Na Kosovu će, uz birokratizirane postrojbe Ujedinjenih naroda, kojima će predsjedati posebni izaslanik, bizarnih političkih načela, Carl Bildt, vladati anarhija veća nego u divljim predjelima Bosne. Ostaci OVK, koje nitko neće moći razoružati, jednom kad im jasno bude dano do znanja da je cilj neovisnog Kosova neostvariv, propast će i pretvorit će se u bande. Arkanovci i slični ubojice divljat će i trijumfirati. Tko će im se suprotstaviti — tamo neki UNPROFOR? Nad načelima slobodnog svijeta, pobijedio je Milošević, opasni mali gad, i poručio siledžijama gorima od sebe da je doista sve dopušteno, ako si samo dovoljno drzak.

U Washingtonu, u vrijeme zasjedanja konferencije NATO-a, gdje sam bila kao novinar, palo mi je na pamet da su »načela slobodnoga svijeta«, kad se izgovaraju u političkom kontekstu, naprosto hladnoratovski koncept, pa da prema tome pripadaju epohi koja je završila padom Berlinskoga zida. Cijelo vrijeme dok su trajali zračni udari, vodila se i javna debata o njihovoj uspješnosti i koristi. Jasno da je velik broj republikanaca nastojao obezvrijediti Billa Clintona, jer mjesec dana ranije nije uspio pobijediti u aferi Levinsky. No u podtekstu velike nacionalne debate, bilo je natjecanje diskutanata tko će se pokazati progresivniji i osjetljiviji. Budući da je kosovska, odnosno, balkanska kriza, nastala u zadnjem desetljeću stoljeća i tisućljeća, šifra vremena drukčija je od one Hladnoga rata. Princip slobodnoga svijeta značio je, između ostaloga, da se ratovi vode da bi se neprijatelja pobijedilo. Danas, kad se svi gnušaju nasilja, a kako se pokazalo u Bosni s Karadžićem, s neprijateljem se želi razgovarati i na kraju pomiriti. Doslovno shvaćanje političke korektnosti nalaže da se neprijatelja razumije i da mu se pomogne da se promijeni te da mu se ispriča što mu se, tijekom svađe, nanijelo zlo. Cilj je, čini se, da Milošević shvati da nije lijepo što je potjerao kosovske Albance.

Biti u skladu s vremenom političke korektnosti ovaj se put činilo malo kompliciranim. Nije se jasno znalo je li korektnije biti za napade ili protiv njih. Kongreskinja Cynthia McKiney kritizirala je predsjednika Clintona što nije pružio podršku nenasilnoj opoziciji na Kosovu i demokratskoj opoziciji u Srbiji i time je zauzela prvo mjesto na popisu onih koji su provalili šifru vremena. Kongresmen Jessie Jackson prvo je bio za bombardiranje, a poslije se povukao. Naposljetku je s Rodom Blagoevichem, kongresmenom srpskog porijekla, otišao u Beograd. Zračnim udarima jako se protivio i Dennis Kuchinich, demokratski kongresmen hrvatskog porijekla. Kuchinich je bombardiranje nazvao »kobnom, opasnom pogreškom« i tako bio jedini demokratksi kongresmen koji se po tom pitanju izrazito oštro usprotivio Clintonu. Više od svih drugih, on se zauzeo da Amerika »ponovo promisli način na koji sređujemo ovaj sukob«. Kad smo već kod Kuchinicha, spomenimo kao kuriozum i da je kongresmen John Kashich, republikanac, također glasovao protiv nastavka zračne kampanje i pogotovo kopnene intervencije.

Albanski političari u kafićima

Nažalost, odustajanjem od kopnene intervencije, oduzeta je i prilika Srbiji da osjeti jasan, nedvosmislen poraz ideologije velikosrpstva koja je prije deset godina zapalila cijelu regiju. Ovako, na ruševinama svojih gradova, ali sa sviješću da su se oduprli najvećoj sili na svijetu i nisu poklekli u svojim razmišljanjima kamo ih to vodi, ta ideologija će se još nahraniti. Srbijanska demokratska opozicija neće moći razumjeti zašto je NATO najprije fizički razrušio Srbiju, a završio na tome da će Miloševiću dati novce i kredite da je ponovo izgradi. Tko će zadržati hladnu glavu u toj situaciji.

Istodobno, a to je zaista da čovjek dobije migrenu, dok se takva sudbina sprema za Kosovo, kosovska inteligencija u svakom je pogledu izgubljena. Za *Globus* smo pokušali o novome razvoju situacije dobiti komentar od vrhunskog, možda najvećeg kosovskog intelektualca, koji predaje na jednom od svjetskih sveučilišta. Na telefon se javio zbunjen, nabrajao svoje dnevne obaveze i nije uopće percipirao potpunu promjenu kursa zapadne politike prema Kosovu. Oni koji prate kosovsku krizu bili su prije dva tjedna iznenađeni reportažom u *Spiegelu*, koja je opisivala susret novinarke Spiegela s kosovskim liderom Ibrahimom Rugovom. Najčudniji odlomak bio je onaj u kojem je zabilježila da Rugova slabo sluša vijesti i interesira se za razvoj događaja.

U ovih šest tjedana bombardiranja, umjesto da su zajednički izašli s jasnim planom za nezavisnost Kosova, koju su trebali svuda plasirati kao viziju svoje budućnosti, oni su se bavili frakcijskim borbama. Već nakon tjedan dana rata za Kosovo, bilo je besmisleno, kako su to činili neki albanski političari, na konferenciji NATO-a u Londonu insistirati na tome da još uvijek podržavaju mirovni plan iz Rambouilleta. Prema tome planu, na Kosovu bi se trebalo zadržati oko pet tisuća pripadnika srpskih naoružanih postrojbi. Postoji li i jedan Albanac, a koji je prošao kalvariju, koji bi se vratio u ruke Miloševićevim policajcima?

Bila sam razočarana kad sam vidjela da se društvo iz kafića u Prištini preselilo u kafiće u Makedoniji i da i dalje piju čaj, kavu, sokove i razgovaraju na mobitel, umjesto da su se raspršili po svijetu, organizirali i bili korisni sa svojim znanjem jezika i elokvencijom.

No, što oni mogu, upozorili su me? Prava igra potpuno je izvan njihova domašaja. Vode je, u njihovo ime, međunarodna zajednica i OVK.

u žarištu

Dijasporenja

Izigrani ideali

Aktualno stanje u Hrvatskom svjetskom kongresu u Njemačkoj

Lazar Dodić

Premda zasnovan na zdravom principu izvanstranačkog okupljanja svih Hrvata i hrvatskih udruga u Njemačkoj te radi toga prihvaćen od najvećeg dijela naših ljudi u ovoj zemlji, Hrvatski svjetski kongres u Njemačkoj, od samog početka, nosi u sebi klice svoje propasti. Na osnivačkoj skupštini u Frechenu, u travnju 1994. godine došlo je do stranačkog miješanja u njegovu radu. Protivno osnovnom određenju udruge i prihvaćenim statutima, predstavnici ogranka Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) u Njemačkoj, zahvaljujući svom nadmoćnom broju, nametnuli su osnivačkoj skupštini pravo glasa za političke stranke, pa tako pravo glasa i za svoju stranku, Hrvatsku demokratsku zajednicu. Od tog vremena i ovim činom u Hrvatski svjetski kongres u Njemačkoj ušao je stranački utjecaj i razorni princip stranačke političke podobnosti. Predstavici HDZ-a u Hrvatskom svjetskom kongresu, po unaprijed pripremljenim listama, konsekventno biraju svoje ljude, bez obzira na to da li su sposobni ili ne. Biraju se na vodeća mjesta nesposobni i neodgovorni ljudi, a sposobni i iskusni nestranački ljudi ostaju po strani. Usprkos pisanih i usmenih protesta i negodovanja nestranačnih udruga i nestranačkih pojedinaca, vodeća garnitura HDZ-a u Hrvatskom svjetskom kongresu u Njemačkoj ne odustaje od svoje prakse. Hrvatski svjetski kongres u Njemačkoj zloupotrebljava se kao odskočna daska za političku karijeru i za skupljanje pluspunktova za centralu HDZ-a u Zagrebu. Dvojici od vodstva izabranog u Frechenu politička karijera je zaista i uspjela, postali su članovi Hrvatskog sabora.

Poslije osnivačke skupštine u Frechenu, princip političke podobnosti došao je do izražaja posebno u izbornoj skupštini u Kölnu, u lipnju 1996. godine. Na toj skupštini predstavnici HDZ-a nastupili su još radikalnije i monolitnije i zauzeli sva važna i nevažna mjesta. Tada je izabrano vodstvo koje je Hrvatski svjetski kongres u Njemačkoj, u kratko vrijeme, srozalo na nisku razinu.

U nekoliko mjeseci udruga je dovedena do rasula. Radi brojnih manipulacija došlo je do protesta, ostavki i zamrzavanja članstva u Hrvatskom svjetskom kongresu u Njemačkoj. Četiri mjeseca nakon izbora, član Predsjedništva dr. Marija Orlović, dala je ostavku, navodeći loše vladanje predsjednika i politički utjecaj na Hrvatski svjetski kongres u Njemačkoj. Uslijedili su protesti Udruge hrvatskih novinara u Njemačkoj i ogranka Matice hrvatske za ruhrsko područje. Ugledni zbor hrvatskih liječnika u Njemačkoj, koji je inicijator osnivanja Kongresa, zamrznuo je svoje članstvo, a to je učinila i brojčano jaka Udruga hrvatskih ugostitelja u Njemačkoj. U rujnu 1998. godine dao je ostavku drugi potpredsjednik Hrvatskog svjetskog kongresa, dr. Atos Juraga, a u listopadu drugi tajnik, Ivan Petrović. U to vrijeme od užeg vodstva distancirao se i član Predsjedništva, Ranko Effenberger.

U svojim pismenim ostavkama gospoda Juraga i Petrović navode kao glavni razlog svoje ostavke vrlo loše i nedemokratsko vladanje užeg Predsjedništva i jak politički utjecaj na Udrugu. Oni su dvije godine sjedili u Predsjedništvu i sve neposredno doživjeli. Kongresni odbor Hrvatskog svjetskog kongresa u Njemačkoj, sastavljen od dvadeset članova, demonstrativno nije radio tijekom cijelog dvogodišnjeg mandata, radi prilika u Predsjedništvu. Predsjednik Kongresnog odbora, Mate Barbić, osudio je stanje u Predsjedništvu i distancirao se od užeg vodstva. Uslijed ovih prilika predsjednik i tajnik centralnog Hrvatskog svjetskog kongresa u Zagrebu, dr. Šito Ćorić i Sovulj, uputili su Hrvatskom svjetskom kongresu u Njemačkoj otvoreno pismo, koje je objavljeno u *Večernjem listu* od 12. listopada 1998. U tom pismu oni pozivaju predsjednika Branka Marića da dâ ostavku i kažu: »Pa zna se kakav mu je ugled i što je svakom dužnosniku činiti kad se nađe u takvom stanju«.

Od svih triju dosadašnjih izbornih skupština Hrvatskog svjetskog kongresa u Njemačkoj najgora je bila zadnja koja se je održala u Kölnu 25. listopada 1998. godine. Mi potpisnici ove izjave svjedoci smo te skupštine, jer smo na njoj sudjelovali. Zbog odgovornosti koju snosi Predsjedništvo za nastalo stanje u Hrvatskom svjetskom kongresu u Njemačkoj na toj skupštini smo tražili ostavku preostalog dijela Predsjedništva i formiranje Inicijativnog odbora, koji će razmotriti aktualno stanje u Hrvatskom svjetskom kongresu u Njemačkoj i sazvati izvanrednu skupštinu u roku od šest mjeseci. Nadalje zahtijevali smo striktno pridržavanje statutarnih odredbi o izvanstranačkom karakteru Hrvatskog svjetskog kongresa u Njemačkoj i raspravu o nagomilanim problemima, posebnu raspravu o ostavkama u Predsjedništvu i otvorenom pismu predsjednika i tajnika centralnog Hrvatskog svjetskog kongresa u Zagrebu, Šite Ćorića i Sovulja. Stranački delegati odbili su ove zahtjeve i tražili su, da se najprije obave izbori organa Hrvatskog svjetskog kongresa u Njemačkoj i tek kasnije, pod točkom *Razno*, da se razgovara o njegovu stanju. Kad smo vidjeli, da ovim stranačkim predstavnicima uopće nije stalo do razmatranja stanja u Hrvatskom svjetskom kongresu u Njemačkoj, niti do pridržavanja Statuta i stvaranja zdravih uvjeta za rad, nego samo do položaja i moći, napustili smo skupštinu. Hrvatski svjetski kongres u Njemačkoj vjerojatno je jedina udruga u svijetu, koja raspravu o svome radu u dvogodišnjem mandatu stavlja pod zadnjom točkom *Razno*. Međutim, nakon obavljenih izbora ni pod točkom *Razno* nije se raspravljalo o stanju u Hrvatskom svjetskom kongresu u Njemačkoj, nego su sretni izabranici slavili i uživali svoj izbor.

Na izbornoj skupštini u Kölnu od 25. listopada 1998. godine bilo je nešto više od 70 sudionika te tako nije bilo kvoruma za održavanje skupštine, pa je skupština bila statutarno ilegalna. Na skupštini u Frechenu 1994. godine bilo je sto osamdeset delegata, a u Kölnu 1996. preko dvjesto, što prema broju Hrvata i hrvatskih udruga u Njemačkoj nisu veliki brojevi. Srozavanje na brojku od sedamdeset sudionika dokaz je da kod naših ljudi ne postoji interes za ovakav Hrvatski svjetski kongres u Njemačkoj. Stanje je još katastrofalnije ako se uzme u obzir činjenica da od brojke sedamdeset treba oduzeti oko pedeset sudionika iz Kölna i okolice. Na ovom području, naime, ljudi su skupljeni na brzinu da bi popunili dvoranu u kojoj se održava skupština. Mnoge nestranačke udruge i pojedinci, brojni čestiti članovi HDZ-a, pa i čitavi ogranci HDZ-a, nisu došli. I od krnjeg Predsjedništva četiri člana nisu došla, tako da je na skupštini bilo samo pet članova. Pod ovakvim okolnostima pristupiti novim izborima bilo je apsurdan i sramotan čin.

Od trinaest članova novog Predsjedništva, deset dolazi iz Kölna i okolice Kölna. To novo vodstvo ne zastupa Hrvate i hrvatske udruge u Njemačkoj. Taj sastav je produkt lokalnog, stranačkog dogovora. On je toliko jednostran da se s pravom može govoriti o uzurpaciji funkcija sa strane jedne lokalne, kölnske grupe.

Na skupštini u Kölnu čuli smo pet-šest nastupa u stilu krutih partijaša starog režima. Grubost tih ljudi ostat će nam dugo u sjećanju. U Kölnu je došla na vidjelo sva aktualna bijeda Hrvatskog svjetskog kongresa u Njemačkoj. Ova Udruga bombastičnog naslova pokazala je svoju mizeriju, koju je stvorila grupa neodgovornih ljudi.

U travnju ove godine navršit će se pet godina od osnivanja Hrvatskog svjetskog kongresa u Njemačkoj. Osim ostavki, zamrzavanja članstva i protesta, Hrvatski svjetski kongres u Njemačkoj nema ništa značajnoga pokazati. Nisu osnovani, a kamoli proradili, niti osnovni odbori za kulturu i medije. U zemlji velikih mogućnosti, gdje žive i djeluju mnogi Hrvati, izigrani su, na jedan grub i neodgovoran način, svi prvotni ideali Hrvatskog svjetskog kongresa u Njemačkoj.

Potpisnici

Prof. dr. Drago Novak, Bonn
Fra Ante Bilić, Bon
Dr. Atos Juraga, predsjednik udruge »Grgur Ninski«, Mönchengladbach
Dr. Jerko Usmiani, dopredsjednik udruge »Grgur Ninski«, Wuppertal
Luka Čirjak, predsjednik Diaspora Croatica, Siegburg
Željko Barišić, Diaspora Croatica, Siegburg
Vicko Malek, Mönchengladbach
Prof. dr. Lazar Lodić, St. Goar
Orsat Gozze, predsjednik Hrvatske udruge Sv. Vlaho e. V., Hilden

u žarištu

Trg žrtava i fašizma

Dok su dečki u crnom sa žarom u očima divljali i napadali, dečki u plavom su tupih pogleda i skrštenih ruku uglavnom pristojno stajali

Agata Juniku

»Okupimo se zato u što većem broju u nedjelju, 9. Svibnja 1999, u 18 sati, na zagrebačkom Trgu hrvatskih velikana (negdjašnjem Kulina bana)! Ne dopustimo antifašistima da ga ponovno krste sramotnim nazivom 'Trga žrtava fašizma', kojim je velikosrpska Jugovina desetljećima vodila promičbeni rat protiv hrvatske nacije!

Desničari, konzervativci, pravaši, državotvorni nacionalisti, hrvatski domoljubi — ne zaboravite svoju dužnost prema domovini! Budite u nedjelju na dužnosti, u stroju, pokažite bandi da je njezino vrijeme u nepovrat prošlo!«

Ovo su završne rečenice poziva na demonstracije naslovljenog »Stanimo na put antifašizmu!!!« što ga je Mladen Schwartz, predsjednik Nove hrvatske desnice, odaslao javnosti nekoliko dana prije proslave Dana pobjede nad antifašizmom, odnosno Dana Europe. Istu proslavu je, propisno najavivši okupljanje, devetu godinu za redom organizirao Odbor za vraćanje imena Trgu žrtava fašizma u Zagrebu.

Navoditi na ovome mjestu prvi, odnosno onaj veći i mračniji dio »poziva« što ga je smislio monstruozni Schwartzov um, značilo bi izazvati još jaču mučninu od one koju je izazvao sam ishod »proslave«. No, svatko tko je imao nesreću iščitati ga u cijelosti, mogao je naslutiti sljedeću kronologiju događaja: »Desničari«, »konzervativci«, »pravaši« i ostali Schwartzovi puleni koji se u ovom kontekstu mogu eufemistički nazvati samo neofašistima još prije početka skupa napadaju Srdana Dvornika koji lijepi plakate i odmah potom izbijaju zub Zoranu Pusiću koji Dvorniku priskače u pomoć.

Proslava ipak počinje. Nakon uvodnih riječi sada već ranjenog Zorana Pusića — predsjednika Građanskog odbora za ljudska prava, okupljenim građanima obraćaju se — između ostalih — Nenad Klapčić (IDS), Milan Bandić (SDP), Stipe Mesić (HNS), Silvije Degen (ASH), Igor Grovac (SRP). Za to vrijeme, Schwartz i neofašisti trude se biti što glasniji i vulgarniji. Pred kraj skupa ljude gadaju suzavcem. Prava panika počinje tek nakon što Tomislav Jakić skup zatvara. U općem metežu razilaženja, neofašisti kamenuju Zorana Oštrića iz Zelene akcije i 76-godišnju Aleksandru Novaković, a s pokojom pljuskom doma odlaze Stipe Mesić i Vesna Pusić.

Zagreb, 9. svibnja 1999. Prosvjed za povrat imena Trgu žrtava fašizma

No, bez obzira na teške fizičke ozljede s kojima su neki napustili nekadašnji Trg žrtava fašizma, nije problem u samom slijedu događaja. I suzavac, i razbijene glave, pa čak i Pusićev izbijen zub, rizik su posla. Od neofašista moglo se očekivati i gore. Ono što je u priči oko proslave Dana pobjede nad fašizmom najstrašnije, dakle ono što ulijeva najviše straha, jest ponašanje policije koja nije čak niti glumila policiju, već je doslovce — statirala. A u datoj situaciji ne agirati, značilo je — paktirati. Dok su dečki u crnom sa žarom u očima divljali i napadali, dečki u plavom su tupih pogleda i skrštenih ruku uglavnom pristojno stajali. U tih sat vremena, među njima nije bilo bitne razlike.

Dečkima u plavom takvo je ponašanje netko naložio. I taj je odgovoran za sve posljedice nedjeljnog skupa. No, taj isti poznat netko već godinama sustavno radi nešto još opasnije, što ima mnogo dublje posljedice na mentalno zdravlje hrvatskoga društva. On i svojim građanima nalaže stalno tiranje kao jedini poželjni modus socijalnog angažmana. Godinama on propagira takozvani objektivizam, neutralnost, toleranciju. Mediji vrve dvobojima i platformama o »srednjem putu«, »još jednom pogledu« i sličnim floskulama. Naravno, to vrijedi samo kada je riječ o revalorizaciji vlastite prošlosti. Kada je pak doista riječ o Drugom i Drukčijem, pravo na drugost se ukida. »Dobro odgojene« civile-statiste na nedjeljnoj proslavi predstavljali su oni relativisti koji »se ne bi šteli mešati«, ali su pritom posve sigurni da između komunizma i fašizma stoji znak jednakosti. Toliko su sigurni da se ne ustručavaju to niti napisati. Jer, njih je povjesničar naučio da prošlost sagledavaju iz hladne matematičke perspektive apsolutnih vrijednosti. A u tom slučaju, predznaci su nebitni.

Upravo dan uoči Dana pobjede, najavljeni su izbori. Ako je suditi po proslavi 9. svibnja, Jakićevo »Doviđenja do sljedeće godine, na Trgu žrtava fašizma« još uvijek zvuči utopistički. Ne zbog toga što bi u hrvatskom narodu bilo više fašista nego antifašista, već zbog toga što je previše statista. Krajnje im je vrijeme da si sami odaberu uloge, usprkos volji redatelja. U protivnom, 26. prosinca ćemo svi zajedno biti manje važni od kulisa. Z

T. Serdar

Zagreb, 9. svibnja 1999. čelnik Nove hrvatske desnice, Mladen Schwartz

Priopćenje za javnost

Krv, suze i odgovornost

Neprikrivene prijetnje bile su jasno izrečene u pogromaškom pozivu Nove hrvatske desnice, u kojem se žali što je »izostala krvava kupka 1990« i što antifašisti nisu završili »pod zemljom«

U organizaciji Odbora za povratak imena Trga žrtava fašizma održano je 9. svibnja, na trgu koji se trenutno zove Trg hrvatskih velikana, tradicionalno obilježavanje Dana Europe i Dana pobjede nad fašizmom. Skup je bio uredno prijavljen nadležnim organima. Kada je nacifašistička Nova hrvatska desnica pozvala tzv. državotvorne Hrvate na nasilno ometanje skupa, nadležni organi unutarnjih poslova upoznati su s prijetnjama i zamoljeni da spriječe prijeteće nasilje. Premda je skup osiguravao velik broj pripadnika temeljne i specijalne policije, organi javnog reda nisu onemogućili nasilničko divljanje ekstremnih neoustaša, što je prouzročilo više tjelesnih povreda sudionika skupa. Na kraju skupa fašistički ekstremisti su bacili suzavac.

Ponašanje policije pokazuje jasnu naklonost spram neofašističko-ustaških nasilnika: Policajci su u ograđeni prostor na kojem se održavao skup pustili organiziranu povorku osoba čiji su transparenti jasno govorili da su došli ometati skup, te im dopustili da trgaju natpise i fizički napadaju sudionike skupa. Kasnije su ih »udaljili« tako da su im omogućili da divljačkom galamom, uvredama, bacanjem kamenja, pa konačno i suzavcem ugrožavaju sigurnost sudionika. U tim su aktima nasilja sudjelovali i neki policajci u civilu. Kada se skup razišao, bez valjanog razloga priveli su u policijsku postaju veći broj miroljubivih sudionika, kako bi stvorili sliku izjednačene krivnje »na obje strane«. U policijskoj izjavi za javnost sve se to prikriva lažnim tvrdnjama kako je bacanja kamenja i tučnjave bilo s obje strane.

Nitko u policiji ne može tvrditi da nije znao što se sprema. Neprikrivene prijetnje bile su jasno izrečene u pogromaškom pozivu Nove hrvatske desnice, u kojem se žali što je »izostala krvava kupka 1990« i što antifašisti nisu završili »pod zemljom«.

Budući da ovo smatramo vrhuncem dugotrajne smišljene tolerancije ustaških fašističkih ideja i simbola, prisutnosti osoba otvorene fašističke ustaške orijentacije u javnim ustanovama, policiji i vojsci, savezništva vladajuće stranke s političkim strankama i organizacijama koje takvu orijentaciju javno manifestiraju, postavlja se otvoreno pitanje domaćoj i međunarodnoj javnosti koje su to snage u današnjoj Republici Hrvatskoj koje mogu štititi njezin ustavni poredak.

Događaj na Trgu žrtava fašizma zloslutno je upozorenje kako policija nije u stanju jamčiti niti sigurnost javnih skupova u toku predstojeće izborne kampanje. Pošto je policija pokazala da djeluje ideološki pristrano, može se očekivati da će svaki za vlast nepoželjan skup biti razbijen toleriranim ekstremističkim protu-skupom.

Vrijeme je da se javno postavi pitanje da li u ovoj zemlji i dalje važi Ustav, u kojem piše:

— da se suverenost Republike Hrvatske temelji i na »uspostavi temelja državne suverenosti u razdoblju drugoga svjetskog rata, izraženoj nasuprot proglašenju Nezavisne Države Hrvatske (1941.) u odlukama Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (1943.)«

— »Zabranjeno je i kažnjivo svako pozivanje ili poticanje na rat ili uporabu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti.«

Zahtijevamo od ministra unutarnjih poslova da hitno i neodložno provede istragu i stegovni postupak protiv policajaca koji su sudjelovali u nasilju te policijskih dužnosnika neposredno odgovornih za osiguranje skupa. Ako istraga u najkraćem roku ne utvrdi krivce i ne uslijede odgovarajuće kazne, zahtijevamo od predsjednika Vlade da smijeni ministra unutarnjih poslova.

Nevladine organizacije Hrvatske

Udruga za istraživanje tranzicije k demokraciji (ToD)
Art radionica Lazareti — Dubrovnik
Hrvatski pokret za demokraciju i socijalnu pravdu
Centar za žene žrtve rata Autonomna ženska kuća Zagreb
Centar za građanske inicijative Poreč
Ženska infoteka
Centar za edukaciju i savjetovanje žena
Srpski demokratski forum
Centar za civilne inicijative
Građanski odbor za ljudska prava
Zamir.Net
B.a.b.e.
Hrvatsko udruženje za humanističke i društvene znanosti
Hrvatski helsinški odbor (HHO)

razgovor

Govori: Mirko Kovač

Emigrant po stanju duha

Svejedno je gdje živimo kad smo posvuda manjina

Daša Drndić

Biblioteka »Feral Tribune« krajem 1998. objavila je knjigu pisama koja ste Filip David i vi razmjenjivali od 1992. do 1995. godine. Kada pisac, koji iza sebe ima poveći književni opus u koji uglavnom spada takozvana fikcija, osjeti potrebu da se izrazi faktično — dokumentaristički? Javlja li se potreba za objavljivanjem iskaza (osobne korespondencije, kolumni, osvrta) koji reflektiraju aktualnu zbilju onda kada stvarnost postaje do te mjere apsurdna da bi se svaka njezina fikcionalizacija dojmila kao (umjetna) konstrukcija, ili se možda radi o »zamoru materijala« (uma, mašte), o »odmorištu«? Kakav je uopće vaš odnos prema epistolarnom žanru?

— Volim epistolarni žanr. Krajem šezdesetih napisao sam kratki roman *Životopis Malvine Trifković* koji je složen od petnaestak »pronađenih pisama«. Taj je roman, primjerice u Francuskoj, doživio dva izdanja i jedno džepno u ediciji *Payot & Rivages*, dramatiziran je i izveden u *Théâtreu Ephéméride*, a kritika je gotovo uvijek isticala to umijeće korištenja epistolarne forme.

I Danilo Kiš je komponirao svoj roman Peščanik *tako što je razradio jedno pronađeno očevo pismo.*

— Da, točno. To autentično pismo donio je na kraju romana kao dokument, a istodobno i kao završno poglavlje koje je nazvao »pismo ili sadržaj«. Nije on to učinio slučajno, njegovo pismo jest sadržaj. Kiš je također volio epistolarnu formu i uopće poslanicu, a jednom mi je rekao da je dopisivanje Lawrencea Durrella i Henryja Millera vrhunska literatura. Prije sedam-osam godina objavljeno je dopisivanje Vladimira Nabokova. Knjiga je u Francuskoj imala fantastičan uspjeh. Rilkeova pisma mladom Franzu Xaveru Kapussu dragocjena su koliko i njegova poezija. Neki znalci Kafkine literature drže da su Pisma Mileni kruna umijeća i mašte toga čarobnjaka. Ta knjiga zapravo postavlja pitanje: koliko su pisma iz pera književnika uopće privatna? Istina, pisac se može u pismima baviti i nekim prizemnim stvarima, sporiti se oko love ili se svađati s lektorima i izdavačima. To se onda ne objavljuje kao nekakvo važno literarno štivo, nego prije kao građa za piščevu biografiju.

Pa ipak se dnevnici i dopisivanja u nas još uvijek smatraju »nižom« literarnom formom. Čak i neki pisci govore prilično mrzovoljno o tome žanru.

— Vi možete reći: ne volim epistolarni žanr, to je vaša stvar, ali nakon toga mene više ne zanima vaše napuhavanje teme. Osobno, ne volim *science fiction*, ali to ne ističem, o tomu ne govorim, štoviše tajim svoju odbojnost. Nema ništa gore nego kad pisac razglaba zašto neku stvar ne voli. Sklon sam eventualno saslušati zašto neku stvar voli. Mene i inače mišljenja pisaca ne zanimaju osim ako nije riječ o piscima koji su moji prijatelji. Naravno, ima mnogo prijatelja do čijeg mišljenja držim.

Treba li doista biti oprezniji kad je riječ o objavljivanju privatnih pisama, u prvom redu mislim na pisma književnika. Ili je već dovoljno jamstvo za njihovu vrijednost to što ih je pisao neki veliki autor, poput Kafke kojega ste maločas spomenuli. Privatnost njegovih pisama »prešla je u literaturu«. Biva li uvijek tako?

— Kada se objave privatna, intimna pisma, bez znanja autora, to može ispasti neugodno, pa i prilično sporno, premda je najveći dio pisama upravo tako objavljen, jer se uvijek netko nađe i objelodani ih nakon autorove smrti. Dakle, tu može biti sporan recimo ukus onoga tko ih priređuje, jer katkad nije dovoljno što ih je pisao veliki pisac, pogotovu kad on više ne može ništa reći o toj svojoj ostavštini. Mnoga pisma mogu biti dragocjena, vjerojatno i jesu, ali zasigurno ima i onih koja autor nikad ne bi pustio u javnost. Kad bi neke žene, ne daj bože, objavile pisma koja sam im pisao, potonuo bih u crnu zemlju. Držim da su i Joyceova *Pisma Nori* vulgarna. Ta su pisma na razini zagorelca iz vojarne, a još je niža njihova estetska razina i oskudna seksualna mašta.

Kompromitirajuća pisma

Meni je jedan znanac rekao kad je pročitao Davidovu i moju *Knjigu pisama* da mu tu fali nečeg običnog, da mu nedostaje malih stvari — kako, primjerice, nešto kuhamo itd. Rekao sam mu da mi ne znamo kuhati, pa stoga i nema ništa o kuhanju. A kad smo kod kuhanja, meni je negdje s kraja šezdesetih pisao iz Londona srpski književnik Milovan Danojlić i to najčešće o tim svakidašnjim stvarima. Piše mi kako kuha grah i kako mu je »gravče na tavče« zagorjelo, pa kako je pješačio do Škotske u cipelama kupljenim na buvljaku, itd. Iz te hrpe pisama vrijedi samo jedan pasus o Solženjicinu; mislim da sam taj lijepi pasus unio u neku svoju knjigu. Ali kad danas pogledam ta pisma to je gomila banalnosti. I zamislite da kojim slučajem taj pisac postane slavan i da ja onda objavim te njegove škrabotine! Srećom, neće postati slavan, pa me neće ni dovesti u iskušenje. Pisma mogu uvelike iskompromitirati njihova tvorca. Osobno se pribojavam takve mogućnosti.

Je li taj strah da će netko drugi prčkati po vašim rukopisima bio odlučujući da sami priredite Knjigu pisama*?*

— Vjerojatno. To da su sami autori uredili pisma i komponirali knjigu, već je neki otklon, pa i neko jače autorstvo, ako se tako što može reći. Treba uvijek od toga krenuti kad se govori o knjizi. Katkad volim reći kako se u našim pismima potkralo ponešto privatnoga, te da im to daje staništvu govoriti o sebi, onda je samo napola pisac«. Katkad mislim da nisam u stanju ništa napisati bez toga *autobiografskoga Ja*! Sada sam sve više uvjeren da smo mi kroz ta pisma sklopili jedan roman s fabulom, čak i s »razvijanjem sižea«. Tu su dvije sudbine, dva prijatelja, koji se razotkrivaju, pa ako hoćete i upoznaju, i to nakon što su se razdvojili poslije trideset godina prijateljevanja. Neke detalje iz biografije Filipa Davida tek sam sada otkrio, kao god i on iz moje. Neke stvari o našim prijateljima Kišu i Pekiću prvi put smo objelodanili, pa tako pisma dobivaju i jednu memoarsku dimenziju. Mislim da je točno zapažanje Velimira Viskovića o slojevima te knjige, o nizu književnih postupaka »prerušenih u epistolarno ruho«. Uza sve to, uvjeren sam da se *Knjigom pisama* doseže i neka estetska razina.

Koliko ja stvari pratim, vidim da opet postoji jedan stari stereotip da je taj »kreativni duh« u Hrvatskoj ispod onog srpskog, te da je srpska kulturna scena bogatija

Vizura iz koje vi pišete (Rovinj, Hrvatska) i za vas i za vašeg sugovornika relativno je nova. Došli ste u sredinu u kojoj ste imali štošta otkriti, dok je Filip pisao iz okruženja (duhovnog i geografskog) vama do potankosti poznatog. Uz to, za razliku od Filipa koji je ostao na svom terenu u relativno velikom gradu, vi ste se »utaborili« u malom primorskom mjestu. Vaša pisma postupno postaju sve mračnija i vrlo konkretna u odnosu prema okolnostima kojima ste okruženi. Kako to da ste izabrali Hrvatsku koju sada promatrate sve više kritički?

— Kada sam 1991. godine odlučio napraviti rez u vlastitom životu, nisam tada uopće mislio na emigraciju, niti sam selidbu doživio kao emigriranje, nego sam želio što prije napustiti kužni otok i sve te kolektivne ratničke fantazije. Iako mi je u mnogim trenucima bilo teško, ipak sam bio zadovoljan što sam umaknuo, ako ništa drugo, poniženjima koja su me tamo već bila snašla. Istina, bio sam i upozoren najmanje iz dvije ambasade da što još čekam u Beogradu, ali sada to više nije važno. Međutim, odmah se postavilo pitanje zašto sam izabrao Hrvatsku. I gdje god sam bio, posebice vani, dočekala bi me pitanja, zašto sam otišao iz jednog fašizma u drugi, a u jednoj emisiji za njemački radio čak su me drsko napali da sam svojim činom dao podršku hrvatskome fašizmu. Međutim, ja sam Hrvatsku izabrao baš zato što nisam pristao da me taj bolesni srpski režim gurne u emigraciju, da me udalji od svega onoga što je moje! Usto, ja sam svojim dolaskom u Hrvatsku imao na umu i gestu, makar je to mala gesta, ali je značila podršku žrtvi, a moralno je značila i meni osobno.

Hrvatska se srozala

Vama se ta moja kasnija pisma doimlju kao mračna, ali ja bih prije rekao da su ogorčena, jer meni je zapravo užasno žao što je Hrvatska srozala samu sebe, premda znam koliko je svaki nacionalizam protiv nacije! I onda mi i ovdje zamjeraju što pišem tako kritički o zemlji u kojoj sam našao utočište. Pišem kritički baš zato što Hrvatska nije moje utočište nego moj izbor, i što mi je stalo da se u Hrvatskoj ostvari civilno društvo i da napravimo pomake prema demokraciji. Lijep je osjećaj što u tome nisam usamljen, imam mnogo istomišljenika, stekao sam nove prijatelje u godinama kada se više prijateljstva ne prave. Ovdje s radošću pišem kritički, baš stoga što nisam »gost«, niti »privremeni građanin«, kako me žele svrstati neka piskarala i zanovijetala iz novinarskog polusvijeta u režimskim glasilima.

Što mislite, kome je bilo teže, Filipu ili vama? Može li se uopće otići? Emigracija — duhovna i fizička.

— Čini mi se da i ja sam katkad pletem razne proturječnosti oko toga jesam li emigrant ili ne. Kada bih na to pitanje morao izravno odgovoriti, bilo bi dvojbi. U neku ruku i jesam i nisam. Nisam kad je u pitanju jezik, pa i pripadnost »mediteranskoj civilizaciji«, kako je to Dali volio reći. Usto, na mene su utjecali hrvatski pisci, a i otprije sam se već vrzmao na ovim kulturnim prostorima. Znate kako je rekao Brodski: emigrant si kad na ulici više nema napisa na tvom jeziku. A s druge pak strane, jesam emigrant po nekom vlastitom izboru, ili ako hoćete »stanju duha«, a tu vam mjesto boravka ništa ne znači. Zapravo, ja sam ovdje već stigao iz neke vrste emigracije. Onda mislim da je svejedno gdje smo kad smo posvuda manjina. Ne vidim da sam ovdje više izgnanik ili više emigrant od recimo Borisa Marune ili Miljenka Jergovića, pa i od Filipa Davida koji je ostao u Beogradu. Jer za pisca ono »svoj na svome« ništa ne znači. Zapravo, ako si svoj, onda si i na svome!

Zašto ste odlučili nastaniti se u Rovinju a ne, recimo, u Zagrebu? Unatoč tome što se »filosofija palanke« kao zaraza širi gradovima, vi ste se odlučili i na fizičku izolaciju?

— Kada sam se odlučio za Rovinj činilo mi se da je to nekako otmjenije, a i već sam u onim godinama kada se polako svode računi, kada je potrebno više mira i kada je osama poticajna. Također, nisam više imao potrebe da vodim bilo kakav društveni život. Na tome planu moja je igra završena, a uza sve to, točno sam znao da će Zagreb sve više postajati politički centar deformirane vlasti, te da će upravo tamo doći do iste nesnošljivosti od koje sam jednom već pobjegao. Jer svaki režim koji nije demokratski nužno se deformira. U tome smislu vrlo sam zadovoljan što sam izbjegao Zagreb i tzv. društveni život, premda taj grad volim i u njemu se osjećam dobro, imam tamo drage prijatelje, lijepe uspomene, jedan dio života proveo sam u Zagrebu, objavljivao knjige kad nisam mogao u Beogradu, pisao za TV i radio, a suradivao sam s *Jadran-filmom* dugi niz godina i napravio dosta filmskih projekata. Ali živjeti u Rovinju, uz mnoge nedostatke, ima i nekih prednosti. Kako je pjevao genijalni Pessoa: »*Iz mojeg sela vidim sve ono što se sa zemlje može vidjeti u Svemiru*«.

Kako vam iz »vašeg sela« izgledaju hrvatska literarna i kulturna scena? Znam da pratite što se na literarnom planu odvija u Srbiji i Crnoj Gori. Odande vam stižu i novotiskane knjige i svježe informacije. Kako to tamo izgleda, odnosno, živi li kreativan duh ili umire?

— Postoje neke teze, ne mislim da su bogzna kako utemeljene, da u diktaturama i pod cenzurom, nastaju zanimljiva umjetnička djela, jer da iz te tjeskobe proistječe neki novi stil, neka bogatija forma. Čak i pod uvjetom da je to točno, ja sam za slobodu, jer u slobodi se jedino mogu dokazati vrijednosti. Sudeći po kulturi i njezinim dometima, te ako prihvaćamo ovu dvojbenu tezu, onda u novonastalim državama ex-Jugoslavije i nisu neke diktature, što je donekle i točno, premda je situacija u Srbiji od intervencije NATO-pakta zapravo jedna nova forma »patriotske diktature«. Ali, u političkom smislu u ovim se državama komunizam produžio na gadan način, istodobno kao deformirani totalitarizam i deformirana demokracija, premda mislim da je Boris Maruna za Hrvatsku najtočnije rekao: Na djelu je sustav koji jest *ništa*! A iz *ništa* dobivamo ništa! Pa ipak, »kreativni duh« nije lako uništiti.

Sprečavanje ideja

Koliko ja stvari pratim, vidim da opet postoji jedan stari stereotip da je taj »kreativni duh« u Hrvatskoj ispod onog srpskog, te da je srpska kulturna scena bogatija. U nekim granama to je točno; primjerice u filmskoj umjetnosti, jer su ondje donedavno, do ratnog stanja u Srbiji, umjetničke slobode bile veće, otuda i snažni filmovi koji vani postoje kao »srpski film«, dok u Hrvatskoj još nije napravljen ni jedan dobar film, jer u Hrvatskoj vlada »ideološka tiranija« jedne arhaične stranke, tako da postoji čitav niz ograničenja.

Koja su to ograničenja?

— Slična onima iz komunizma, jer opet je tu jedan autoritet, zvao se on predsjednik, vrhovnik, Centralni komitet ili VONS, sasvim je svejedno, ali odatle proistječe čitav niz ograničenja koja

se šire na razna ministarstva kao nekada na Sizove, preko Nadzornih odbora koja zapravo nadziru ideološke podobnosti i nisu tu da potiču demokraciju ili se bave nadzorom nad kriminalom, štoviše sprečavaju svaku ideju koja odudara od onoga kako oni »misle svoju partiju«, a znamo kakva je to strava, kakvi su ti tipovi, to su zapravo nekadašnji samoupravljači, s nešto malo nove retorike i u službi novog gazde. Primjera radi, u Hrvatskoj se ne bi mogao napraviti film o nekom poludjelom ratniku, jer bi odmah razne Udruge branitelja to spriječile budući da djeluju po modelu nekadašnjeg SUBNOR-a i segment su režima. Dakle, sloboda ne postoji kad je riječ o filmu, televiziji, kazalištu, tu je upliv politike i kulturne politike presudan, pa je logično da se u tim kulturnim područjima ne zbiva ništa značajno, ništa vrijedno. S knjigama i literaturom uopće, s novinama i nekim časopisima, stvari su drukčije, mnogo bolje što se tiče sloboda, jer svaka se knjiga može objaviti, premda znamo da je gospodarsko stanje nepovoljno za knjigu, ali i za sve drugo. Rezultati tih sloboda već su vidljivi, pratim neke nove mlade hrvatske pisce koji su odlični, prave se dobri časopisi kao primjerice *Europski glasnik*, *Cicero*, ali i još neki, ničiju izdavači koji objavljuju značajne i dobre knjige. Naravno, sve je to još prilično rastreseno, hrvatska kultura nema pravog koncepta, jer nije slobodna! Uza sve to, mediji koji su izborili neovisnost i slobodu, umjesto da usavršavaju »školu demokracije«, vode bitku s primitivnim oblicima cenzure koja u Hrvatskoj ima novo i jedinstveno ime: odšteta za duševne boli!

Osjećate li se u Hrvatskoj kao pisac marginaliziran? Zapravo, na književnoj ili kulturnoj sceni nema vas. Vaša se prisutnost (nazočnost) osjeća preko kolumne u »Feralu« i nigdje drugdje. Ili, možda griješim?

— Vidite, ja tu prisutnost doživljavam na neki drugi način, a to su prijateljevanja, to je neka srdačnost koja postoji i koja mi nešto znači, zapravo znači *prisutnost* bez obzira jesam li ja u svakodnevnom ili samo povremenom kontaktu s nekim ljudima do kojih držim. Dok god postoji ta neka »unutrašnja prisutnost«, meni druga i nije potrebna, štoviše mogu reći da sam vrlo zadovoljan što se nisam dao instrumentalizirati i što moje društvo po prirodi stvari ne mogu biti ljudi iz »grešnih struktura«, a književnici koji su u tim strukturama nezanimljiva su i kvarna roba. Ja pripadam alternativi i to je ugodno. Mogu objavljivati knjige, pisati tekstove, ali zasigurno ne bi se mogao igrati neki moj komad u kazalištu ili na TV, dakle, nema me tamo gdje su mjerila politička, nacionalna, rasna, ali tamo nema još mnogih hrvatskih pisaca kao što su Šnajder, Ugrešićka ili primjerice jedan Supek itd. Dakle, moja pozicija autsajdera jest nešto što sam njegovao.

Povijest se odmotava pred našim očima brže nego što smo je u stanju slijediti. Napad NATO snaga na Jugoslaviju vjerujem da u mnogima ovdje izaziva kontroverzne osjećaje. Istovremeno, puk u Jugoslaviji po tom se pitanju ponovno homogenizirao i kao da je u transu. Anakrono djeluju izjave čelnika, a zblenutost stanovništva i njegovo neshvaćanje zbog čega je NATO intervenirao djeluju nestvarno. Činjenica je da i mnogi najtvrđi oponenti Miloševićevog režima, oni s demokratskim i građanskim svjetonazorom, padaju na ispitu kad se na stol stavi pitanje Kosova. Otkuda ta tvrdokornost?

— Netko će valjda jednom ozbiljno analizirati sve te dosadašnje zabavne i komotne otpore Miloševićevoj diktaturi i postaviti pitanje je li to sve bilo zezanje ili iznalaženje nekog kolektivnog utočišta kako bi se lakše podnijela depresija. Najveći dio oporbenjaka ušao je u Miloševićevu vlast. Onda, ili je to neozbiljan narod ili se doista radi o stanju opće bolesti, ili je pak ostvareno ono što je Bogdan Bogdanović jednom rekao — da je voda svoje ludilo prenio na cijeli narod. Sjetimo se onih blesavih demonstracija, valjda zimi 1996/97, kada su normalni i ozbiljni ljudi, intelektualci, umjetnici, studenti itd., tri puna mjeseca šetali sa zviždaljkama u ustima i svake večeri u vrijeme TV Dnevnika lupali šerpama da se tobože zagluši režimska laž na TV, i kada su Miloševića vrijedali uspoređujući ga sa Sadamom. Danas, nakon što je njihov vođa ušao u rat s »celim svetom«, jedino vjeruju svojoj televiziji, dakle istoj onoj tvornici laži, a Miloševića se ponovno uspoređuje sa Sadamom, samo ovaj puta to mu je kompliment; sada su njih dvojica istaknuti borci protiv svjetske plutokracije. To je zapravo stanje »bolesti na smrt«, kako bi rekao Kierkegaard, jer to su oni isti ljudi s trgova i ulica koji su od Miloševića »popili batine«, a danas su homogenizirani oko vode. Zapravo, oni su homogenizirani prvi puta oko programa, a program je izgon Albanaca s Kosova. Kada sam već spomenuo Kierkegaarda, on veli da je »bolest na smrt očajanje duha« i to je najbolja moguća dijagnoza za cio narod koji sada sebe doživljava herojskim, a zapravo je riječ o »očajanju duha«. Ima Berđajev jedan divan traktat u kojemu govori da naide takvo razdoblje povijesti kada cijeli narodi mogu poludjeti! Mistična veza za povijest također je neka vrst ludila. A oni su mistično vezani za Kosovo.

Ideologija bezumlja

Osobno, svako me bombardiranje rastrojava, jeza me podilazi od rušenja i ruševina, protivim se svakoj odmazdi, a Milošević je sve to činio punih deset godina i sad bi trebalo da ga žalimo zato što se namjerio na jačega. Do jučer su Srbi razarali lijepe mediteranske i druge gradove, uništavali čitavu jednu civilizaciju u Bosni, ubijali nedužne ljude i pravili nezapamćene masakre, kao god što to čine i u ovom času na Kosovu, onda se ja pitam kakvi uopće postoje mehanizmi da se ta »ideologija bezumlja« spriječi, da se jedan krvnik na Balkanu onemogući, jer ostane li, tko nam garantira da ista nasilna sredstva neće sutra primijeniti na Crnu Goru ili Vojvodinu, a u krajnjoj liniji može dovesti i do građanskog rata. Intimno, imam sućuti za sve one ljude koji tamo strahuju i drhte, imam sućuti za one koji pate i koji su patili zbog drugih i suosjećali s drugima! Njih doista žalim. Ali ne mogu nikako shvatiti zašto pristaju da umru zajedno sa svojim diktatorom, zašto pristaju da im »čovjek smrti« kroji život i određuje sudbinu. Pišući o Sadamu H. M. Enzensberger je rekao: »Taj želi za sebe samo privilegij da umre posljednji!«

Nedavno ste u svojoj kolumni u »Feralu« pisali o knjigama u kontejneru; spomenimo da mnogih važnih knjiga s onih prostora u Hrvatskoj više nema. A nove, dakako, legalnim putem uopće ne pristižu. Basaru Hrvati tek sada otkrivaju. Marko Ristić mlađim generacijama potpuna je nepoznanica. Da ne govorimo o Isidori Sekulić i još živom literarnom i filozofskom velikanu Radomiru Konstantinoviću. Osim toga, ovih su se ratnih godina u Beogradu pojavili nezavisni izdavači koji su tiskali brojne intrigantne prijevode vrlo relevantnih stranih knjiga. Istovremeno, veće hrvatske i državotvorne izdavačke kuće prilježno prevode literaturu koja već dugo kruži ovim prostorima — recimo, »Hadrijanove memoare« Marguerite Yourcenar, ili baš ta Kafkina »Pisma Mileni«. Ili, Bruna Schulza. Onda, pojma nemamo što se tiska u Sarajevu. Kako doživljavate ovu opću a potom i kulturnu epidemiju hrvatskog autizma?

Nakon što je njihov vođa ušao u rat s »celim svetom«, Srbi jedino vjeruju svojoj televiziji, dakle istoj onoj tvornici laži, a Miloševića se ponovno uspoređuje sa Sadamom, samo ovaj puta to mu je kompliment

— Ako je točna jedna poprilično zlorabljena natuknica da je Srbija nešto između Istoka i Zapada, onda bi se za Hrvatsku moglo reći da je »ni Istok ni Zapad«. Srpski vladika i teolog Nikolaj Velimirović, »neostvareni svetac« iliti »promašeni svetac«, pisao je da je Srbija »duboko antievropska«, što nije posve točno, dok su hrvatski učenjaci rado isticali da je Hrvatska europska, što također nije posve točno, jer tamo se ne ide s prtljagom ksenofobije i autizma, niti s bolesnim predodžbama o svijetu i svjetskim zavjerama. Zar nismo do jučer imali u dlaku istu retoriku srpsku i hrvatsku kad je riječ o »novom svjetskom poretku«, o zavjerama, Americi, itd. Potpuno je isti jezik beogradske Politike i zagrebačkog Vjesnika u očitovanju antiamerikanizma; doduše, sada je, nakon intervencije NATO-a, hrvatska strana malo zašutjela, ali time se pamet nije promijenila. Sve ovo govorim kako bih našao neki odgovor na vaše pitanje zašto se u Hrvatskoj boje pustiti srpske knjige, nove ili stare svejedno, filmove i sl. Na jednoj je strani ta zabluda o hrvatskom europejstvu, a na drugoj nešto tragičnije: oni zapravo neće sami sebe, svoje lice u zrcalu, jer sve što dolazi odande uznemiruje im lošu savjest, a silno bi željeli osloboditi se vlastitog sudjelovanja u dojučerašnjoj »udbaškoj koncepciji života«, a čitave udbaške strukture prešle su u HDZ i one sada diktiraju te odnose i uživaju u autizmu.

I na kraju: kako ste zadovoljni prijemom »Kristalnih rešetki« i »Knjige pisama« u Hrvatskoj? Kako su te knjige odjeknule u Jugoslaviji?

— Što se tiče prijema mog posljednjeg romana *Kristalne rešetke* u Hrvatskoj, bio je ni bolji ni gori od onoga kako su primljene nove knjige mnogih pisaca, uglavnom sve mlako i nedovoljno. Htio bih dodati da su *Kristalne rešetke* samo u Švedskoj imale ravno 33 prikaza, a neka značajna imena poput uglednih pisaca kao što su Örjan Abrahamsson ili Rita Tonborg pisali su prave panegirike. A u Jugoslaviji mislim da jedva znaju da je knjiga izašla, premda je bilo nekoliko prikaza. Htio bih na kraju dodati nešto važnije od stotine prikaza, a to je da smo Filip i ja za *Knjigu pisama* dobili komplimente od autora remek-djela *Filozofija palanke* koji je rekao da je naša knjiga »potresno intelektualno svjedočanstvo o našoj tragediji i najbolje štivo koje je u posljednje vrijeme čitao«. Da nitko drugi o knjizi ništa nije rekao, bio bih zadovoljan kad nešto takvo dođe od jednog velikana kakav je Rade Konstantinović. Z

Donat, bič Božji

Čuvaj se Danajaca

Džamonja u Bruxelles, smeće na državnoj i paradržavnoj skrbi

Branimir Donat

Tema tome već desetak dana da smo na stranicama *Jutarnjeg lista* počitali zanimljiv intervju s Dušanom Džamonjom, jednim od najboljih hrvatskih kipara.

U tom je razgovoru Dušan Džamonja podsjetio na nekoliko crnih mrlja iz novije hrvatske kulturne politike i potaknuo me da razmislim o nekoliko sličnih primjera koji pokazuju kako glupani puštaju da im iz dlana ruku iscure neprocjenjive vrijednosti, a servilno pružaju dlan u koji će bahati gosti, umjesto u pepeljaru, odbaciti opušak.

Spomenuti razgovor izmedu ostalog aktualizira priču iz osamdesetih godina kada je Džamonja ponudio Zagrebu donaciju svojih kipova, crteža i projekata čiji je inventarski broj prelazio brojku od tri stotine jedinica.

Koliko se sjećam priča je započela koju godinu ranije kada je kipar tražio od Zagrebačke skupštine da mu dodijeli gradilište u blizini Cmroka da tamo izgradi atelje i galeriju svojih radova koji bi po smrti prešle u vlasništvo Grada. Džamonja nije dobio teren tako da od umjetnikove donacije nije bilo ništa. U meduvremenu Džamonja se preselio u Bruxelles, i prema tiskanom razgovoru, i dalje se nada da će se njegove skulpture udomiti u Zagrebu?! Ne želim raspravljati o tome što je time sve Grad izgubio. O tome bi se dalo govoriti ne oslanjajući se samo na gole emocije, gubitak bi se mogao materijalizirati: Zagreb je još jednom zaigrao na apsolutni gubitak. Grad je ostao bez prostora koji bi imao identičnu funkciju s Meštrovićevom galerijom u Mletačkoj ulici te izgubio jedno od žarišta moderne umjetnosti. Ni Džamonju nije uspio zadržati.

Kažimo bez uvijanja: Zagreb je odbacio konkretnu materijalnu vrijednost veću od mnogih industrijskih pogona koji proizvode ništa ili najavljuju stečajeve.

Iz razgovora je vidljivo da kipar nije odustao od svoje namjere, te da i dalje traži pravog subesjednika. Želio bi barem za početak rasčistiti kako je ostao bez prostora koji mu je bio obećan, gimnastičke dvorane nekadašnje Prve i Četvrte gimnazije, odnosno bez dvorane naslonjene na *Gymnasium* Muzeja Mimara.

Kadrovski stan ili umjetnička zbirka?

Umjetnikova sugovornica je s opravdanom skepsom, upitala kipara ne strahuje li kako će i njegova donacija završiti kao slične, Joze Kljakovića u Zagrebu i Emanuela Vidovića u Splitu.

Džamonja je ostao optimist! Iako pamćenje ne potiče optimizam. Osobito boli činjenica da su neki sabirači bili primorani napustiti Zagreb jer im ovaj za njihove zbirke nije uspio osigurati adekvatni prostor. Prevedeno na jezik kvadrata, to otprilike znači: peterosobni stan na dobroj lokaciji — i ništa više.

Kod izbora treba li takav prostor pretvoriti u »kadrovski« stan ili ga ispuniti drangulijama kao što su slike vrhunskih hrvatskih slikara izmedu dvaju ratova, zbirke stakla i porculana i inih »beskorisnih« predmeta — dvojbi jednostavno nije bilo. Primjerice, komunistički režim nije našao takav prostor ni za vlasnika Zbirke Floegel, no ponudu je prihvatio Beograd, pa sada možemo samo strahovati da zbirka ne strada pod NATO-vim bombama.

Vrijedno je spomenuti i zbirku Benka Horvata, očito manje vrijednosti, ali ipak s nekoliko vrijednih primjeraka, a koja je poslije smrti autora jednostavno nestala. Naime, prostor Kulmerove palače na Katarininu trgu ustupljen je drugoj galeriji, premda je taj čin predstavljao grubo kršenje slova i duha ugovora o darovnici pokojnog vlasnika gradu Zagrebu.

I priča s ostavštinom Joze Kljakovića je više nego tužna. Darovana vila na Rokovu perivoju nije pretvorena u njegovu zbirku, a da užas bude veći, slikar nije sve do danas dobio makar i skromnu monografiju. Premda je Kljaković izmedu dvaju ratova bio po mom uvjerenju precijenjen, logika je jednostavna: prihvaćanje dara obvezuje.

Država uključena u prodaju muda pod bubrege

Medutim, kada već pišem o zagrebačkim galerijama i muzejima ni uz najbolju volju ne mogu prešutjeti škandaloznu izložbu Suvremena japanska umjetnost koja je na sramotu Muzeja Mimare i ostalih suorganizatora nekoliko dana bila izložena u njegovu prostoru.

U nekim novinama posvećeno je dosta pažnje »ideološkom neukusu« i primitivnom poigravanju povezivanjem nekoliko simbola suviše lake prepoznatljivosti. Križ, »hakenkrajc« i žensko spolovilo, Hitler u »tanga gaćicama« razapet na svastiku i tome slično naslikano u maniri simplificiranog popa trebalo bi pobuditi umjetnički dojam, a izazvalo je samo tugu, jer o likovnoj vrijednosti i ostalih suvremenih izložaka ne treba trošiti riječi.

Ni Trokutova zbirka koještarija i bizarnih predmeta iz svakodnevnog života nije dobila krov nad glavom premda bi ta kolekcija materijalnih marginalija svakodnevice bila gotovo svjetsko čudo i izvanredna građa za jedan antimuzej.

Možda se gradski očuhi i gradske maćehe drže one »čuvaj se Danajaca i kada darove nose«.

O *Artnet akademiji* koja je organizirala ovu japansku izložbu ne znamo ništa, no ono što o njoj posredno kazuju izlošci jedva bi zadovoljilo kriterije nekog provincijskog doma kulture.

Ono što bode oči jest činjenica kako razni »šmarn« lako u nas nalazi državnu i paradržavnu skrb, te je više nego razvidno da od izložbe ne bi bilo ništa da organizator, a to je stanoviti Igor Tomljenović, koji se lukavo dosjetio da pokloni dvije slike Humanitarnoj zakladi za djecu nacionalne *grossmame* i da se odmah u internacionalni program predstavljanja muda pod bubrege uključe hrvatske državne strukture.

Premda se nedavno direktor Muzeja Mimara »proslavio« blasfemično diletantskim identificiranjem i procjenom jednog izmišljenog Gauguina, ipak iskreno sumnjam da nije vidio kakvo je smeće pustio pod krov Mimare.

Sva sreća izložba nije imala službeni plakat, nije tiskan ni najskromniji katalog pa će se na ovu »svinjariju« s razlogom zaboraviti. Ako već Pantovčak, te posebice organizacija na čijem je čelu predsjednikova supruga, ne pokazuju baš istančani ukus, nebi trebalo pokleknuti pred lažnim autoritetima, puštajući smeće pod »visoke svodove«.

Gledajući ukus gospodina Igora Tomljenovića iz daleke nam Canberre možemo samo požaliti da ne boravi negdje još mnogo dalje, a Dušan Džamonja mnogo, mnogo bliže.

Sajmovi

Pošto kila?

O ljudima koji izdaju knjige pisaca kojima se kasnije mogu podići spomenici

Dušanka Profeta

Sajam knjiga, plato Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, 22-26. travnja 1999.

Jedino lijepo što se na sajmu dogodilo jest da je u nedjelju (25. travnja) prestala padati kiša

U nas svaki dan mora biti ili *povijesni* ili *dan nečega*, jer Hrvati svaki dan obave nešto što će tek daleki potomci razumjeti, a onda to sljedeće godine obilježe. Ako zaprijeti oskudica važnih datuma, izmisli se *dan nečega*. Tako se netko dosjetio da hrvatskoj knjizi »dodijeli« jedan dan (baš kao i ženama u prošlom sistemu), i to 22. travanj, što *pada* dan prije *Svjetskog dana knjige*. *Dan hrvatske knjige* onaj je dan u godini kada se moramo diviti vlastitoj pameti i baštini, ali to nas najčešće ne spriječi da šmugnemo u videoteku i posudimo neki dobar film (praksa kaže da je riječ o *bilo kakvom filmu*) koji će nas spasiti od gledanja dosadnih kulturnjačkih trakavica i beskrajnog repriziranja prigodnih govora o važnosti čuvanja hrvatske baštine. Ove smo se godine »divili« otkrivanju spomenika *ocu* hrvatske književnosti, čiji kameni lik i pogled (»pršut il' janjetina, pitanje je sad«) neupućene može navesti na pomisao da je hrvatska književnost nastala već u neolitu. Ili da je Marulić uskrsnuo, za što se pobrinuo Zlatko Canjuga. »Da je to Marulić vidio, okretao bi se u grobu. Gledanje spomenika ne košta ništa, ali čitanje *Judite* i *Davidijade* danas košta plus 22%.« — kaže jedan nakladnik, sudionik Sajma knjiga organiziranog na platou Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Sajam je također počeo 22. travnja (i trajao do 26. travnja), a jedino lijepo što se na njemu dogodilo jest da je u nedjelju (25. travnja) prestala padati kiša. Jer do tada su hrvatski nakladnici i hrvatske knjige kisnule. S obzirom da u nas ne postoji Dan hrvatskih nakladnika, potrebno je reći da su to ljudi koji izdaju knjige pisaca kojima se kasnije mogu podići spomenici, i zato su izuzetno važni za razvoj hrvatske spomeničke baštine. Organizaciju sajma preuzela je Nacionalna i sveučilišna knjižnica i Hrvatska zajednica nakladnika i knjižara. Kako na Dan hrvatske knjige nisu izašle hrvatske novine, mediji o održavanju sajma nisu donijeli nikakve obavijesti. Nije bilo ni letaka, ni plakata po gradu, a nije valjda bilo ni potrebe jer su stvaraoci povijesti bili na otkrivanju Marulića. Nakladnici su navikli da im se organiziraju egzotični sajmovi (u Iranu na primjer), ili sajmovi na kojima je cijena iznajmljivanja prostora ravna troškovima izdavanja jednog naslova. Zato zadivljuje upornost kojom se, nakon serije takvih iskustava, ponovno odazivaju sličnim programima, često svjesni da će jedini rezultat biti financijski gubitak. Nekoliko nakladnika na upit da li će opet sudjelovati na ovakvim sajmovima odgovara kao iz topa: »Nikad više. Ovo je kap koja je prelila čašu.«

Knjige u najlonu

Sve je počelo od logične ideje da bi za kupnju knjiga najviše mogli biti zainteresirani studenti, sveučilišni predavači i znanstvenici, a njih kroz NSK dnevno prode i nekoliko stotina. Greška u računu pojavljuje se u trenutku kada se pogledaju ekonomske statistike koje pokazuju da je uz umirovljenike, upravo to populacija koja jedva preživljava. A cijene knjiga u nas primjerene su jedino tajkunskom džepu. Zato su korisnici NSK mogli uglavnom razgledavati ponuđeno. Ponuđena *roba* nije izgledala nimalo privlačno na štandovima s natpisom *Tržnice Zagreb*, pokrivena najlonima i prodavačima koji s nadom gledaju u nebo. Riječ je o posvemašnjem poniženju nakladnika, i pitanje je tko je za to kriv. Ponajprije organizatori, a donekle i nakladnici sami. Organizatori nisu predvidjeli alternativnu lokaciju u slučaju kiše. No kiša je padala uprkos tome što je Dan hrvatske knjige i nije potrebna ajnštajnovska genijalnost da se dokuči kako se štandovi mogu preseliti u aulu NSK koja je cijelo vrijeme zjapila prazna. Činjenica je da se štandovi s Dolca ne uklapaju u monumentalnost zdanja (a izbori za raznorazne ljepotice uklapaju) i ideja da se nacionalna knjiga pokuša prodavati u nacionalnoj knjižnici doista je neprimjerena.

Kad već nisu pokazali inicijativu organizatori, pitanje je zašto nakladnici nisu prosvjedovali, tražili povrat novca, prozvali odgovorne ili reagirali u medijima preko svojih pravnih interesnih udruga? Odgovor je dijelom sadržan u nepotpisanom uvodniku posljednjeg broja časopisa *Moderna vremena*: »Nejedinstvo hrvatskih nakladnika čak i oko najvažnijih pitanja za posao kojim se bave, nerazumne odluke koje na tržištu djeluju u najmanju ruku jednako pogubno kao i PDV, ignoriranje putem politike cijena prodaje knjiga u knjižarama, kolikogod da ih je malo ostalo... nažalost, to je dio stvarnosti koju naš ceh prizvodi sam, a za što bi bilo netočno okriviti samo državu ili nekog trećeg.« Odnosi se to dijelom i na blokiranje rada legalno izabrane *Koordinacije Zajednice nakladnika i knjižara Hrvatske (ZNKH)*, čije su se posljedice mogle vidjeti na sajmu. Riječ je o tome da je ZNKH pravno tijelo unutar Hrvatske gospodarske komore zaduženo za pitanja zakonskog okruženja knjige i izdavaštva. To tijelo pokazalo je svoju neefikasnost u nizu situacija, te su zato izabrani članovi Koordinacije zaduženi da ZNKH počne pravno funkcionirati u korist nakladnika i hrvatske knjige. Zajednica je preuzela dio poslova oko organizacije sajma, ali o tome nije imala potrebu izvijestiti *Koordinaciju*, koja je njezino legalno izabrano tijelo. Jedan od članova *Koordinacije* kaže da je vidio »kako će to izgledati prilikom plaćanja pristojbe za dovoz i montiranje štandova.« Tako su se nakladnici zatekli u tragikomičnoj situaciji da kisnu na sajmu kojem su nominalno suorganizator.

Škegro je svoju misiju uništavanja hrvatske knjige majstorski proveo i put u udžbenike povijesti mu je zagarantiran (smiješi mu se i *Guinessova knjiga rekorda*). Podatak da je u 1998. tiskano 3100 naslova (u što su uključeni udžbenici i brošure) pokazuje da je posve legitimno govoriti o *spašavanju* hrvatske knjige. Dojmovi s netom održanog sajma daju zaključiti da se spas može očekivati tek kada Dan hrvatske knjige padne na Uskrs.

Sedam smrtnih grijeha hrvatskog obrazovanja

Nepunih dvadeset godina nakon početka Šuvarove obrazovne sprdnje, i manje od deset od njezinog službenog kraja, sablast reforme ponovo kruži Hrvatskom

Tomislav Reškovac

U generaciji današnjih tridesetineštogodišnjaka, kojoj, uostalom, i sâm pripadam, sintagma *reforma školstva* izaziva neposrednu psihofizičku reakciju u obliku grčeva. Verbalni repertoar koji ide uz to takve je naravi da ga ne valja navoditi hoće li se ostati pristojnim. Rezultati reforme školstva iz sedamdesetih godina nažalost su, još uvijek vidljivi dokaz da je, da bi se škola uništila, doista dovoljno tek nekoliko godina. Jedan od ključnih momenata tzv. *Šuvarove reforme*, bilo je usmjereno obrazovanje, specijalizacija u što ranijoj dobi. Tako su nestale gimnazije, škole koje su unutar srednjoeuropske obrazovne tradicije omogućavale opću naobrazbu kao pripremu za sve vrste studija. Školovanje u gimnazijama završavalo je maturom koja se držala *ispitom zrelosti*, a polaganje mature predstavljalo je inicijaciju u društvo. Drugim riječima, držalo se da je znanje koje se stječe u gimnazijama, opća naobrazba, ono što čovjeka čini punopravnim članom kulturne zajednice građanskog svijeta. Budući da su inicijatori i politički mecene tadašnje reforme smjerali transcendirati građanski svijet bez da ga se apsolvira, ista je sudbina zadesila i opće obrazovanje. Posljedice su poznate: novopečeni *stručni suradnici u obrazovnom procesu* bili su posve *neobrazovani*, a oni u *kulturnim djelatnostima* sasvim *nekulturni*. Za njihovu inicijaciju u društvo nije bila važna opća naobrazba, već *Teorija i praksa samoupravnog socijalizma*. Da situacija bude još paradoksalnija, isto je zadesilo i zanate: dobili smo mesare koji više nisu razlikovali svinjsku nogicu od telećeg šnicla, krojače čije je umijeće dosezalo do rukava, ali ne i do cijelog odijela, vodoinstalatere kojima je promijeniti brtvilo na slavini predstavljalo gotovo metafizički problem. Onih nekoliko škola u zemlji koje su odlučile ostati školama, umjesto da postanu proizvodno-distributivnim centrima fahidiota po petogodišnjem državnom planu, upustile su se u gerilski rat u kojem su šanse za pobjedom i preživljavanjem bile obrnuto proporcionalne uloženom trudu.

Školstvo je u krizi

Nepunih dvadeset godina nakon početka te obrazovne sprdnje, i manje od deset od njezinog službenog kraja, sablast reforme ponovno kruži Hrvatskom. Pitanje od kojega bi potencijalni *ghostbuster* morao krenuti jest *Treba li nam uopće reforma školstva?*. Opće je mjesto javnog mnijenja, ali i stručnog mišljenja, da je školstvo, kako se to lijepo kaže, u krizi. I doista, čini se da već svakodnevno iskustvo svjedoči u prilog toj dijagnozi: nezadovoljni đaci, nezadovoljni nastavnici, nezadovoljni roditelji, nezadovoljni... Dakako da nije svako nezadovoljstvo obrazovanjem nužno i simptom njegove sistemske krize. To nezadovoljstvo često je sinonim za određenu vrstu kritičnosti, svijesti da se unutar obrazovnog sustava stvari ne odvijaju na način kako je zamišljeno, da postoji nesklad između temeljnih načela obrazovnog sustava i obrazovne svakodnevice. Nasuprot tome, kriza obrazovanja nastupa onoga trenutka kada postanu problematični ne tek načini izvedbe temeljnih načela obrazovnog sustava, već temeljna načela sâma. U tome je smislu hrvatsko obrazovanje doista u krizi. Za razliku od sitnih grijeha svakodnevne školske prakse, u potonjem je slučaju riječ o kardinalnim, smrtnim grijesima. Tih pak smrtnih grijeha hrvatski obrazovni sustav, kao što i priliči *katoličkoj* zemlji poput Hrvatske, ima ravno sedam. I u ovom je slučaju, kao i u onom neizmjerno poznatijem, riječ o grijehu struktura.

Grijeh prvi: ideologičnost ili hipertrofija nacionalnog

Svaki obrazovni sustav koncipira svoj krajnji proizvod, obrazovanje, na dvije razine. Sadržaj prve posve je pragmatične naravi i odnosi se na upotrebljivost i korisnost obrazovanja u ostalim supsistemima. Drugačije rečeno, da bi pojedini supsistemi (poput privrede, zdravstva, sudstva, trgovine, pa i obrazovanja samoga), a time i društvo u cjelini mogli funkcionirati, potreban je određen broj ljudi koji znaju obaviti određene poslove. Kvaliteta obrazovnog sistema na ovoj je razini instrumentalna, tj. identična upotrebljivosti njegova proizvoda: ako sustav obrazuje pekara koji ne zna ispeći kruh, pravnika koji se ne razumije u zakone, vozača kamiona koji ima problema sa skretanjem ulijevo i vožnjom unatrag, liječnika koji ne razlikuje virozu od ciroze i glazbenika koji *falša*, tada je očito riječ o obrazovnom sustavu krajnje sumnjive kvalitete.

No, uz tu pragmatičnu razinu, postoji još jedna koja je bitno drugačije naravi. Naime, svaki obrazovni sustav promiče i vrijednosti na temelju kojih se mlade ljude odgaja da na određeni način funkcioniraju u društvu kao cjelini, ovoga puta ne kao stručnjaci u određenoj profesiji, već kao članovi zajednice. Te se vrijednosti ne očituju samo u sadržajima obrazovanja, u kurikulumu, već i u njegovim metodama i organizacijskim oblicima. Koliko je ova razina obrazovanja drugačija od one prethodne, vidi se najjasnije iz prirode njezina kriterija kvalitete. Ovdje kriterij, naime, nema više ništa s efikasnošću, već jedino s vrijednostima samima, a kvaliteta obrazovnog sistema više nije instrumentalna, već intrinzična. Pojednostavljeno, na ovoj je razini obrazovni sustav dobar u onoj mjeri u kojoj su dobre vrijednosti koje promiče.

Vrijednosti koje zajednica posreduje kroz obrazovanje jesu, dakako, vrijednosti na kojima ona sama počiva ili kojima teži. Riječ je, dakle, o vrijednostima koje su pretpostavke zajednice i zajedničkog života, vrijednostima koje odgovaraju na pitanja o razlogu i svrsi života u zajednici, o odnosu između pojedinca i pojedinca, između pojedinca i zajednice. U tom je smislu riječ o pred-političkim, odnosno metapolitičkim vrijednostima, iako je, paradoksalno, njihovo fiksiranje u određenom trenutku rezultat sasvim konkretnih političkih odnosa. Te predpolitičke vrijednosti ujedno predstavljaju određenu vrstu tabua: one ne ovise o trenutnom rasporedu političke moći, interesima stranke na vlasti, pa čak niti o volji birača.

Iz svega ovoga slijedi jednostavan i gotovo tautološki zaključak: karakter temeljnih vrijednosti, koje obrazovni sustav posreduje, ovisi o karakteru temeljnih vrijednosti zajednice. Ukoliko pak ne postoje vrijednosti koje su rezultat implicitnog društvenog konsenzusa, tada obrazovni sustav posreduje vrijednosti koje oktroira državni aparat.

Hrvatska povijest diskontinuiteta

Hrvatsko je društvo u posljednjih šezdeset godina samo tri puta promijenilo stranku na vlasti. Sve tri promjene bile su više no radikalne, pri čemu su prve dvije, 1941. i 1945. godine bile ujedno i evidentno nedemokratske, dok je do treće i posljednje ipak došlo na temelju demokratskih izbora. U sva tri slučaja promjena stranke na vlasti bila je, i to je još jedan hrvatski specifikum, ujedno i promjena države: promjena granica, promjena državnog ustroja, institucija, pravnog sustava. Svaki bi put nova vlast kretala od apsolutnog početka, pri čemu je osnovni impuls bio negacija prethodnog. U tome je smislu dvadesetostoljetna politička povijest Hrvatske doista povijest diskontinuiteta.

Budući da nijedna od tih promjena nije bila redovna promjena stranke na vlasti, već povijesna promjena državno-pravnog okvira, razumljivo je da su sve tri promjene vlasti rezultirale jednako radikalnim promjenama vrijednosnih pretpostavki društva, a time i obrazovanja. U sva tri slučaja inaugurirane vrijednosne pretpostavke obrazovnog sustava bile su posve ideološke. Ipak, za razliku od prvih dvaju režima koji su to učinili posve eksplicitno, jasno deklarirajući ideološku prirodu promjena, ovaj je posljednji to učinio, na prvi pogled paradoksalno, pod egidom dezideologizacije. Ta razlika, čini se, ipak nije rezultat demokratskih skrupula, već tipično ideološke projekcije za koju je samo tuđa ideologija ideologija, dok je vlastita naprosto — istina. Nasuprot uvjerenju da su vrijednosne pretpostavke svakog društva, pa tako i svakog obrazovnog sistema, po definiciji ideologijske, dapače, da je svaka vrijednost, konzekventno tome, ideologijska, moglo bi se izvesti razlikovanje između ideologijskih i ne-ideologijskih, svjetonazorskih vrijednosti.

Ideologija nema sugovornike

Tri su obilježja, u ovom kontekstu, specifikum ideologijskih vrijednosti. Ponajprije, ideologija sebe vidi kao odlikovano mjesto apsolutne istine. U tome je ona poput mita:

svaka je sumnja destruktivna, svako relativiranje subverzivno. Za razliku od svjetonazora koji je svjestan svoje ute-

meljenosti u osobnom, individuumu, pa stoga i ograničenosti, ideologija ne priznaje ni mogućnost vlastita falabiliteta. Nepogrešivost ideologije rezultat je činjenice što ona sebe ne doživljava kao partikularno stanovište, kao jedno od mogućih objašnjenja zbilje, kao perspektivu iz koje su neki aspekti zbilje vidljivi, a neki nužno zakriveni, već kao totalni, božanski pogled koji obuhvaća totalitet već stoga što je i sam totalan. Ideologija nema sugovornike, već isključivo protivnike: ukoliko netko ima drugačije vrijednosti, to nije zato što je moguće i legitimno misliti o stvarima drugačije, već zato što rečena osoba ili još nije upoznata s pravim vrijednostima, pa je treba »odgojiti«, ili je neprijatelj, pa je valja »preodgojiti«.

Iz toga slijedi i drugo važno obilježje ideologije, njezina totalitarnost kada je riječ o aplikacijama i dosegu. Ideologija je, naime, deduktivne naravi i svoje »prve«, najopćenitije principe, redovito želi aplicirati na sva područja ljudskog života, sve podvesti pod sveobuhvatne paragrafe. Ideologija je opsjednuta regulacijom, hoće uredovati u svemu, od obrazovanja do izbora *Miss* i imena nogometnog kluba. Tako smo nedavno dobili i predsjedničkog savjetnika za moral i etiku. Ostavimo li po strani stupidnost sintagme *moral i etika*, ostaje nam još uvijek činjenica da državni poglavar, što znači država, ima osobu koja bi po funkciji bila u stanju prosuđivati o *dobru i zlu*, pri čemu bi ta prosudba, evidentno, obvezivala sve građane.

Naposljetku, koliko god sam proces izvedbe bio visoko racionaliziran, temeljna su načela ideologije, u proceduralnom smislu, posve iracionalna. Ona nam se redovno objavljuju kroz usta odabranih poslanika, koji time i sami počinju participirati u principijelnoj nepogrešivosti onoga u čije ime zbore. U najboljem slučaju, ideologija umjesto justifikacije koristi postupak kvazi-justifikacije, gdje se jedan ideološki iskaz obrazlaže drugim iskazom iste vrste unutar istog ideološkog sustava. Ta *autoreferencijalna justifikacija*, dovedena do savršenstva u ideji skolastike, ovdje je našla svoju, tek na prvi pogled, nešto manje svetu, profanu primjenu.

Čini se da je iz ovoga očevidna razlika između ideologijskih i neideologijskih vrijednosti: ove potonje uključuju kritičnost i samokritičnost kroz svijest o relativnosti i potrebi justifikacije.

Ima neka krvna veza

Ideologija koju aktualna hrvatska vlast reproducira i posreduje kroz obrazovni sustav prilično je transparentna. Ona je neprijeporno kolektivistička, a utemeljena je u ideji nacije kao povijesnog i političkog subjekta. Stoga supstrat hrvatskog društva ne čine pojedinci i njihovi odnosi, već nacionalni kolektivitet, a pojedinci postoje jedino kao funkcije nacije, tj. kao *Hrvatice* i *Hrvati*, baš kao što su likovi u bajkama funkcije, tj. agenti nekih viših principa, kako to objašnjava Propp u svojoj *Morfologiji bajke*. Stoga oni nisu individualizirani, već, sasvim suprotno, funkcioniraju poput marioneta. Jednako tako, zbivanja u bajkama nisu uzrokovana individualnom voljom likova (jer oni nemaju niti individualnosti, niti volje), već njihovim poslanjem. Pri tome je samo po sebi razumljivo da ih je poslao *netko* drugi, odnosno *nešto* drugo, više od njih samih. Izgleda da ipak nije slučajna svaka sličnost između književnih vrsta usmene tradicije koje izviru iz kolektivne svijesti i ideologije.

Posve je jasno da *hrvatstvo* ovdje ne označava građansku pripadnost zajednici, već neku vrstu (meta)fizičke kvalitete koja je utemeljena u rodu i podrijetlu. Budući da se zajednica sastoji od ljudi koje povezuje krvna veza, logično je da je i najgori Hrvat bolji od najboljeg ne-Hrvata, koji je po definiciji stranac. Jednako je tako jasno zašto se ne-Hrvati u Hrvatskoj percipiraju kao strano tijelo, dok su etnički Hrvati *a priori* članovi zajednice, *ma gdje bili*. Stoga je i razumljivo da tzv. *dijas-*

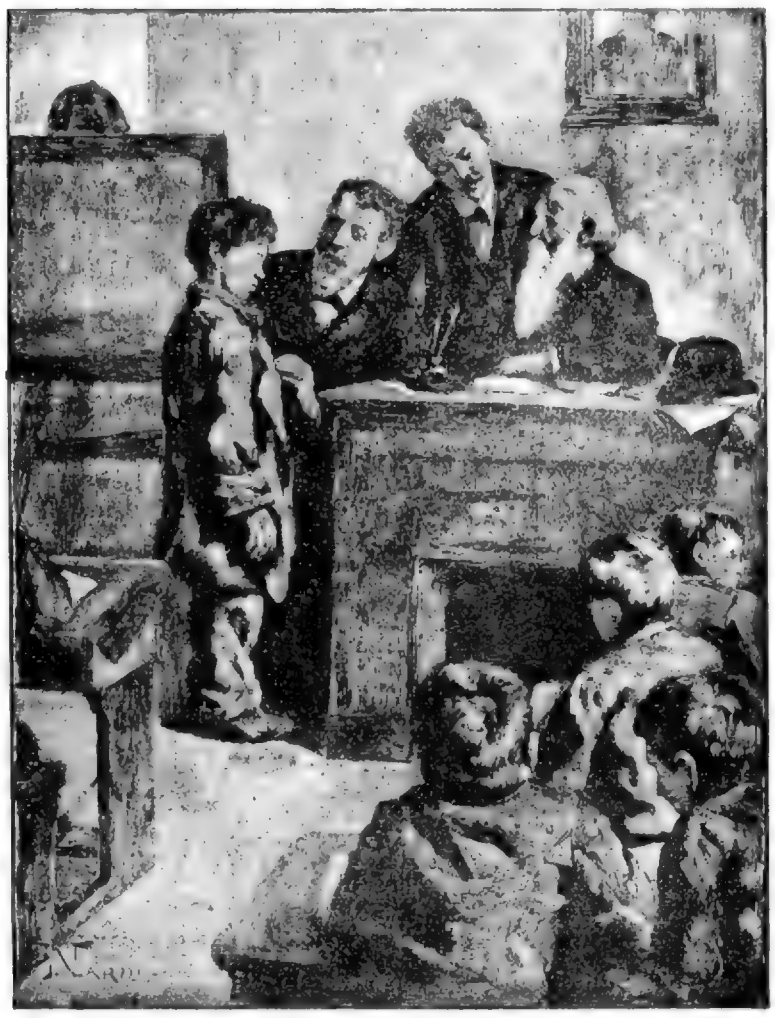

pora ima svoje predstavnike u Saboru, unatoč tome što nitko od njih ne živi u Hrvatskoj i ne plaća porez. Taj naoko paradoksalni *representation without taxation* tek je logična posljedica uvjerenja da istinska zajednica u stvari i nije hrvatsko društvo, već hrvatska nacija.

Tako definirana zajednica, zbog prirode veze koja drži njezine pripadnike zajedno, tek je vrsta proširene obitelji (jednako kao i, na primjer, pleme), pa stoga i ima identične karakteristike: strogog, ali pravednog patrijarha kao poglavara koji skrbi o boljitku cijele zajednice, poslušne pripadnike zajednice, jasnu vrijednosnu podjelu na *naše* i *njihove*, ultimativni zahtjev za jedinstvom kao jedinim i univerzalnim načinom da se riješe svi problemi...

Te karakteristike ideologije manje ili više izravno određuju bitne karakteristike hrvatskog obrazovnog sustava: njegove ciljeve i strukturu, sadržaj kurikuluma i metode za njihovo posredovanje, načela odlučivanja i upravljanja.

Kroatocentrična slika svijeta

Osnovna je funkcija obrazovanja tako, uz onu pragmatičnu o kojoj je bilo riječ na početku teksta, u stvari nacionalna homogenizacija i izgradnja nacije kroz posredovanje nacionalnih vrijednosti. Ta hipertrofirana usmjerenost, gotovo fiksiranost na naciju, najjasnije se vidi u počesto upravo bizarnom inzistiranju na »remek-djelima hrvatske umjetnosti«. Tako nam dječica grade književni ukus na tekstovima krajnje sumnjive vrijednosti, Ivana Tolja ili pak s. Anke Petričević čija je muza, čini se, sestra blizanka one koja je nadahnjivala desetke autora što su kadili pokojnom vlastodršcu jednako tako pokojne države. Zlobnici bi dodali kako je očito riječ o Taliji.

Sličan se dojam može dobiti prelistaju li se udžbenici povijesti. Tamo je pak posve očito da se povijesna građa tako selekcionira i interpretira kako bi mogla poslužiti kao legitimacija za postupke trenutne vlasti. Tako je, s jedne strane, evidentno svojevrsno iskliznuće hrvatske historiografije iz znanosti u mit, a s druge pak zloupotreba povijesti u dnevnopolitičke svrhe. Naprosto je groteskno kako se u postojeće udžbenike umeću naglo otkriveni hrvatski filozofi, znanstvenici, umjetnici i ini kulturni djelatnici čija je relevantnost u svjetskim, ali i hrvatskim razmjerima, gotovo redovno obrnuto proporcionalna strasti s kojom ih se pokušava promovirati u znamenite ličnosti.

U posljednjih je nekoliko mjeseci puno pažnje privukla bizarna pričica o osnovnoj školi u kojoj se svako jutro, prije početka nastave, svira državna himna. Nadasve je zanimljivo da je ta inovativna pedagoška praksa isprva doživljena kao eksces prema kojem su se oprezno distancirali čak i neki službenici ministarstva. No, vrlo se brzo pokazalo da je ta njihova suzdržanost tek posljedica činjenice da u tome trenutku nisu imali instrukcija na temelju kojih bi mogli zauzeti ispravan stav. Nakon te inicijalne zatečenosti, ideološki su guru- i preuzeli inicijativu *iz baze* i pretvorili je u pravu kampanju za ostvarenjem *patriotskog sadržaja* u obrazovanju. Oni s malo dužim pamćenjem vjerojatno će se sjetiti vremena od prije dvadesetak godina kada su se na sličan način, dekretom, u nastavu svih predmeta uvodili sadržaji općenarodne obrane i društvene samozaštite. Kako bi pak izgledali ti *patriotski sadržaji* ugrađeni u lekciju o, na primjer, kretanju nebeskih tijela, još bi se i dalo imaginirati (zacijelo bi se pojavio neki novi Kopernik s *kroatocentričnom* slikom svijeta), no bojim se da bi taj zahtjev postavljen profesoru kemije mogao uroditi posve neočekivanim tipom reakcija.

Moral je samo jedan

Posebna je pak priča nastava vjeronauka u školama. Da stranka na vlasti nije žalila truda i novaca za njegovo uvođenje, svjedoči i činjenica da je vjeronauk uveden u paketu s etikom. Tim se potezom unaprijed htjelo neutralizirati liberalne prigovore o neumjesnosti uvođenja vjerske pouke u državne po definiciji laičke škole, jer, eto, postoji mogućnost izbora. No, o kakvoj je

Ideja je gimnazije u nas ostvarena kao parodija. Taj je parodijski karakter gimnazija poprimila ponajprije zato što je kvalitativno određenje znanja zamijenjeno kvantitativnim

mogućnosti izbora doista riječ, govori nekoliko notornih činjenica. Ponajprije, vjeronauk i etika, za razliku od drugog stranog jezika (koji učenici ne moraju učiti ukoliko ne žele) imaju status izbornih, a ne fakultativnih predmeta. To znači da učenici *moraju* odabrati jednu od tih dviju ponuđenih opcija, a ne mogu reći *Hvala, ne bih ništa*. Činjenica da to mogu reći ponudenome drugome stranom jeziku, a ne i vjeronauku/etici, jasno svjedoči o prioritetima naše prosvjetne politike, prema kojoj je očito važnije da se uči vjeronauk no drugi strani jezik. Uostalom, da se ne bismo zavaravali, etika je u cijeloj priči čisti alibi. Da ona nema druge svrhe no poslužiti kao opravdanje za uvođenje vjeronauka, dade se jasno vidjeti iz njezina programa. Ti se isti sadržaji, naime, na ovaj ili onaj način, ionako uče kroz već postojeće nastavne predmete poput psihologije, sociologije i filozofije.

Koliko je nastava vjeronauka jasan znak o favoriziranju jednog svjetonazora i privilegiranosti jedne konfesije, svjedoči i činjenica da je vjeronauk *de facto* katolički. U javnosti, nažalost, nisu dostupni podaci o broju djece koja pohadaju neki drugi vjeronauk u državnoj školi, no usudio bih se pretpostaviti da takve djece niti nema ili da je njihov broj posve blizu nuli.

Nadalje, zanimljiva je i činjenica da teolozi/svećenici mogu predavati ne samo vjeronauk već i etiku (što stoga i nije rijedak slučaj), dok filozofi, dakako, ne mogu predavati vjeronauk. To je ujedno posve logična posljedica uvjerenosti da je moral samo jedan, onaj katolički, dok su sve ostale moralne perspektive u stvari nemoralne, pa je samo po sebi razumljivo da je katolički svećenik *per definitionem* ekspert za moralna pitanja

Naposljetku, valja nam primijetiti da su vjeroučitelji u posve iznimnoj poziciji u odnosu na svoje manje svete kolege. Naime, o njihovoj kvalificiranosti za obavljanje nastavničkog posla ne odlučuje Ministarstvo prosvjete i njegove stručne službe, već mjesni ordinarijat. Drugim riječima, Ministarstvo tek plaća vjeroučitelja, dok ga imenuje lokalna crkvena vlast.

Klade u modlu

No, nije samo sadržaj kurikuluma deduciran iz funkcije obrazovanja, već jednako tako i metode. Pogleda li se malo bolje, nije teško uočiti da su metodički standardi hrvatskog obrazovanja još uvijek najvećim dijelom izvedeni iz vrlo tradicionalne, bolje rečeno konzervativne i autoritarne pedagogije. Dakako da je predavanje *ex-cathedra* dominantan način poučavanja, a oblici rada koji podrazumijevaju iskustveno učenje, samostalno istraživanje i proučavanje imaju status pedagoškog ekscesa.

Kada naši prosvjetno-pedagoški mudraci hoće oslikati metodičku kvalitetu škole, tada to posve nalikuje kakvom inventurnom popisu vlasnika tvrtke kojoj prijeti stečaj, pri čemu je broj kabineta i računala ključni dokaz solventnosti. No, kako se ta sredstva koriste, posve je drugi par rukava. U kabinetima naših škola učenici mogu samo gledati, no ne i sami raditi, jer da bi nešto sami i radili, za to nisu posvećeni, pa im stoga ne preostaje ništa drugo do skrušeno promatrati taj misterij transsupstancijalizacije što se odvija za katedrom i, s vremena na vrijeme, u zboru izgovoriti svoju već unaprijed odredenu repliku.

Cijeli metodički *credo* hrvatskog školstva temelji se na jednoj jedinoj zamisli, a to je da su učenici klade koje netko treba istesati, da su tijesto koje treba izmijesiti i oblikovati u skladu sa svevišnjim *modlom*, i da je jedino što se od tih učenika može očekivati puki otpor sirove materije prema oblikovanju. Primjer koji to najbolje oslikava nalazi se u uputama koje metodičari na fakultetima, redom imena od profesionalnog ugleda, daju svojim studentima, budućim nastavnicima. Od njih se zahtijeva da u svojoj pismenoj pripremi, za sat koji kane održati, unaprijed odrede sve, pa čak i to što će im učenici odgovoriti na pitanja koja im tijekom sata budu postavljena. Tako se priprema za sat pretvara u bizarni dramolet, pa bi još jedino logično bilo očekivati da se taj tekst pripreme umnoži i podijeli đacima prije sata kako bi mogli na najbolji mogući način sudjelovati u toj do u tančine uvježbanoj predstavi.

Grijeh drugi: reduktivno poimanje znanja ili *ready to use*

Iz svega se ovoga već posve jasno dade naslutiti kakvim pojmom znanja operira hrvatski obrazovni sustav: znanje je tu skup memoriranih informacija, već zgotovljenih, unaprijed pripravljenih istina koje profesor treba isporučiti, a učenik zapamtiti. Ono što je važno u cijeloj stvari jest da to znanje ne kreiraju ni profesori ni učenici. Ovi ga prvi tek transportiraju, ovi drugi tek skladište, a u biti ni jedni ni

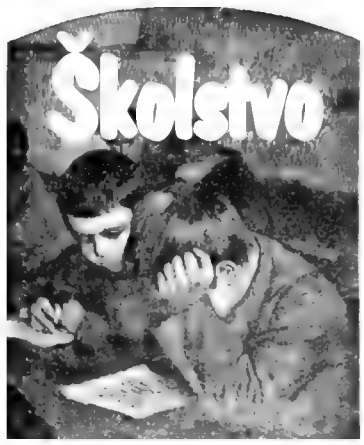

drugi ne rade ništa već papagajski ponavljaju ono što je negdje drugdje pripravljeno kao *ready-to-use*. Cijeli je obrazovni sustav dizajniran tako da nije produktivan već reproduktivan, jer bitne se istine pripravljaju izvan obrazovanja samoga, a ono je tek transmisijski model.

Pri tome je ključni problem upravo u toj sasvim neutemeljenoj redukciji znanja na podatke. Kao što skup svih riječi još nije jezik, tako ni skup podataka još nije znanje. Sasvim suprotno, to što nazivamo znanjem podrazumijeva činjenice, ali jednako tako i niz intelektualnih vještina (poput kritičkog razumijevanja, analiziranja, uspoređivanja, sintetiziranja i povezivanja, kauzalnog objašnjavanja, sistematiziranja, zaključivanja...) neophodnih za povezivanje tih činjenica u smisleni sustav. Činjenice, koliko god bile mnogobrojne, bez tih su vještina beživotna okamina, a ne znanje. Učenike koji tako »znaju« obično se, pomalo okrutno, ali ne sasvim netočno, naziva štreberima.

Parodijski karakter gimnazija

Jedna od svima vidljivih posljedica tog reduktivnog poimanja znanja pretrpani su programi, jer je znanje određeno isključivo kao kvantitativna kategorija, čim više ujedno znači i tim bolje. To se najbolje dade vidjeti na primjeru gimnazije, škole koja počiva na ideji opće naobrazbe, čije smo parodije trenutno svjedoci.

Gimnazija je škola u kojoj učenici imaju u prosjeku petnaest predmeta, a oni pokrivaju široki raspon, od prirodnih znanosti i humanističkih disciplina do tjelovježbe. Toliki broj predmeta rezultat je ideje općeg obrazovanja: učenik treba steći uvid u temeljna načela svih područja ljudskog znanja i stvaranja. Stekne li mladi čovjek uvid u cjelinu ljudskog znanja i stvaranja, i sam će na neki način postati cjelovitim. Svaki bi obrazovani pojedinac trebao, *in nuce*, reproducirati u malome totalitet znanja ljudskoga roda, reproducirajući time, u stvari, samu ljudskost, odnosno humanitet.

Ovdje se sasvim jasno pokazuje funkcija opće naobrazbe kao inicijacijskog načela: nije riječ tek o tome da se mladog čovjeka obrazuje dovoljno široko da može nastaviti studij bilo na kojem fakultetu, ponajmanje da ga se osposobi za neko zvanje (tome, ponajprije, služe profesionalna znanja), već da ga se naobrazbom kultivira. Slijedimo li izvorno značenje te riječi, obrazovanje kao kultiviranje nije ništa drugo do obradivanje nečega što je izvorno sirovo. Govorimo li o ljudima, tada je riječ o kultiviranju kao humaniziranju, tj. uljudivanju. Već je pomalo trivijalan uvid da svaka ideja obrazovanja polazi od određene ideje, ili, da budemo malo precizniji, *ideala* čovjeka. Ideal čovjeka na kojemu počiva koncepcija opće naobrazbe jest onaj koji u sebi sadrži totalitet svih specifičnih čovjekovih mogućnosti. Drugim riječima, čovjek prvo treba biti čovjek, a tek potom može biti liječnik, inženjer, profesor, političar, znanstvenik ili kakav drugi profesionalac. Iz toga i slijedi mišljenje da je opća naobrazba bitan preduvjet bilo kakve daljnje profesionalne edukacije.

No, kako već rekosmo, ideja je gimnazije u nas ostvarena kao parodija. Taj je parodijski karakter gimnazija poprimila ponajprije zato što je kvalitativno određenje znanja zamijenjeno kvantitativnim. U tome trenutku opća naobrazba više nije predstavljala uvid u *temeljna načela* različitih segmenata ljudskog znanja kao cjeline, *već puki zbroj nebrojenog mnoštva podataka* do kojih se na pojedinim područjima ljudskog znanja došlo tijekom stoljeća. Rezultat je toga škola koja od učenika zahtijeva da znaju naizust sve dijelove tijela kišne gliste, stotinjak fizikalnih formula, godišnji promet rotterdamske luke u posljednjem desetljeću, godine pustih bitaka između ovih i onih, broj Shakespeareovih soneta i stihova *Odiseje*. Pri tome kao da nikoga ne smeta što tu istu djecu nitko ne pokušava dovesti do toga da *razumiju* zašto je kišna glista takva kakva jest, zašto materijalni svijet funkcionira tako kako fukcionira, zašto je roterdamska luka jedna od najvećih na svijetu, što su uzroci, a što posljedice tih pustih bitaka i zašto su važne. Naravno, sonete i *Odiseju* nije nužno čitati, doživjeti i razumjeti, ponajmanje u njima uživati. Važno je da se znaju godine rođenja i smrti Shakespeare-a i imena svih sedam gradova koji prema legendi pretendiraju na to da budu smatrani Homerovim rodnim mjestom.

Zanemarene vještine

Tako se školski programi, a konzekventno tome i udžbenici, iscrpljuju u navođenju tog nepreglednog mora činjenica i podataka, brojeva, datuma i čega sve ne, pa je posve razumljivo da se učenje u potpunosti pretvara u puko memoriranje svih tih informacija. Dapače, kako količina ljudskih spoznaja raste iz časa u čas, tako bujaju i programi, a njihovi se tvorci još uvijek posipavaju pepelom što u programima nije spomenuta ne-znam-koja žlijezda kišne gliste koju je netom otkrio ne-znam-tko i za to dobio Nobelovu nagradu za tekuću godinu.

Jednostavan račun, račun koji su *stari* pregnantno iskazali izrekom *ars longa, vita brevis*, pokazat će da to pretvaranje opće naobrazbe, kao poznavanja temeljnih načela cjeline u poznavanje sume detaljiziranih specijalističkih znanja pojedine struke, ima za posljedicu posvemašnje izostavljanje druge bitne komponente znanja, vještinâ.

Ako nam je stalo do općenitosti, ali i univerzalnosti naobrazbe, valja nam priznati da njoj neizmjerno više pridonose opće i univerzalne intelektualne vještine, no mehaničko sabiranje segmenata činjenica specifičnih za pojedina područja. Naime, upravo zbog svoje univerzalnosti, tek ta intelektualna umijeća, koje nisu ništa do ono što se obično zove produktivno mišljenje, omogućuju smisleno bavljenje i uranjanje u pojedine segmente činjeničnog svijeta. Ta intelektualna umijeća predstavljaju, naime, orude za spoznavanje unutar bilo kojeg područja ljudskog interesa, bez obzira radi li se o svijetu prirodnih znanosti, tehnike, humanističkih disciplina ili medicine.

Grijeh treći: nedostatak autonomije ili obrazovni *Family Frost*

Budući da je hrvatski obrazovni sustav tako dizajniran da škole funkcioniraju kao distributivni centri robâ koje dolaze iz centralnog skladišta, pri čemu su profesori vozači kamiona koji dostavljaju određene artikle na adrese malih potrošača, posve je jasno da je kompletan proces distribucije tog obrazovnog *Family Frosta* vođen iz jednog centra. Tamo se određuje koji će artikli kamo ići, kakva će biti njihova ambalaža, kakav marketing, kakva kvaliteta i kakva cijena. U tome pogledu obrazovanje dijeli, tek u nešto radikalnijem obliku, sudbinu ostalih subsistema unutar hrvatskog društva, koji su strukturirani tako da se omogući izravno provođenje mudrih odluka mudrog patrijarha. Zato su svi oni centralizirani, sa snažnom vertikalnom prohodnošću: patrijarh kaže svom ministru, ovaj potčinjenom i tako sve do dolje. Sve počiva na principu dedukcije iz svevišnjeg mjesta i premudre volje, od nogometa pa do slikarstva.

Najvažnija posljedica tako koncipiranog obrazovnog sustava posvemašnji je nedostatak autonomije na bilo kojoj razini, uključujući, paradoksalno, i onu najvišu, samo Ministarstvo prosvjete. Za hrvatski je obrazovni sustav posve razumljivo da postoji samo jedan plan i program za svaki predmet, da je cijeli kurikulum u potpunosti napravljen u Ministarstvu (a kako bi drugačije moglo i biti!) i da Ministarstvo propisuje udžbenike i nastavne materijale koji se moraju koristiti u nastavi. U nas je posve nezamislivo da bi postojalo više verificiranih planova i programa za jedan te isti predmet ili da bi učenici i njihovi roditelji birali dio predmeta u završnim godinama srednjoškolskog obrazovanja.

Drznici i kazne

U nas je posve nepojmljivo da bi škola mogla slobodno koncipirati dio kurikuluma (za razliku od, recimo, Mongolije u kojoj škole same kreiraju 40% školskog kurikuluma) i tako izgraditi vlastiti identitet, jednako kao što je nedopustivo da si profesor *uzme tu slobodu* pa da vlastito iskustvo, znanje i kreativnost koristi tako da intervenira u propisane sadržaje i metode pouke. Uostalom, za sprečavanje toga postoji cijela jedna služba unutar Ministarstva, služba za nadzor (sic!), kojoj je jedina svrha da otkrije takve drznike i da ih primjereno kazni. (Uzgred, krajnje je znakovito i to što je svojedobna institucija *prosvjetnog savjetnika* naprosto zamijenjena *prosvjetnim nadzornikom*.) U načinu na koji rade prosvjetni nadzornici posve se jasno vidi da funkcija nadzora uopće nije ustanoviti koliko kvalitetno radi pojedini profesor, već jedino da li i koliko rad profesora odstupa od propisanih sadržaja i metoda.

Budući da je upravljanje obrazovanjem toliko hipercentralizirano, posve je jasno da na njegove oblike i procese ne mogu utjecati ne samo profesori, nego ni roditelji. Čak se i pravo roditelja da bira obrazovanje za svoje dijete tako svodi na puku farsu, jer se može birati tek između škola koje počivaju na istoj obrazovnoj koncepciji, istom obrazovnom modelu i istim obrazovnim vrijednostima. Tako je ključni kriterij za odabir škole ima li u njoj malo više sati matematike ili malo više stranog jezika, postoji li košarkaško igralište i dovoljan broj *Pentiuma*, pri čemu se onda na kraju ipak ispostavi da je odlučujući faktor broj tramvajskih stanica kojima se mjeri razdaljina od kuće do škole. Uostalom, čemu kompliciratи kada su sve te škole ionako iste.

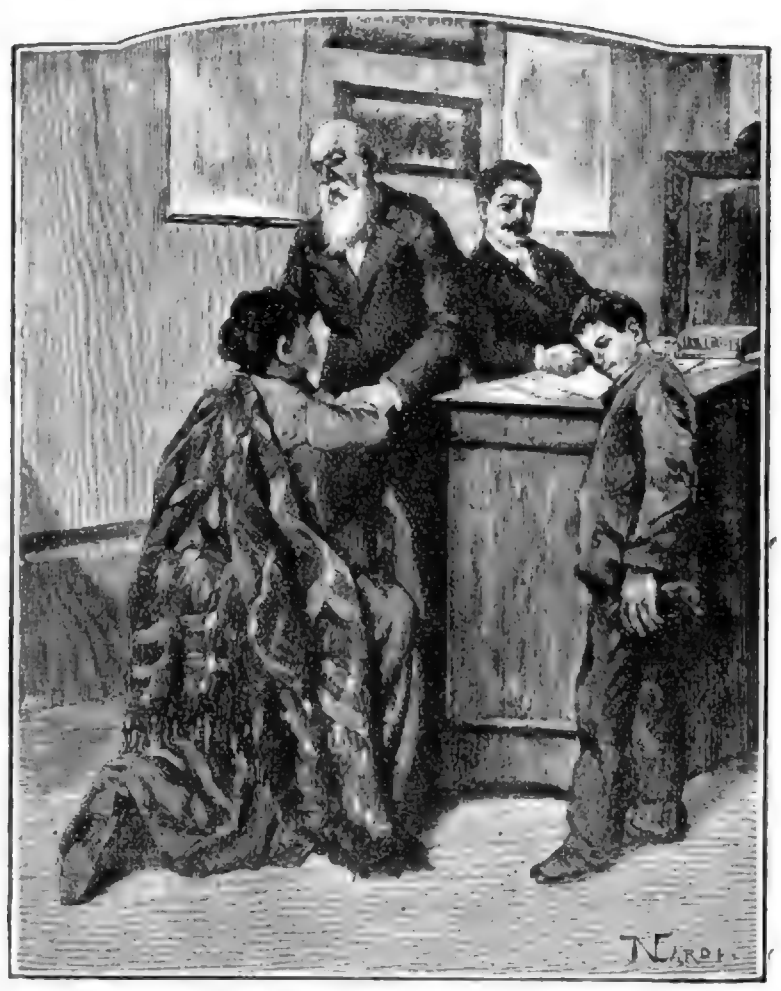

Grijeh četvrti: nedostatak pluralizma ili izbor između jednog

Izravna je posljedica centralizirane prirode obrazovnog sustava, dakle, potpuni nedostatak pluralizma u obrazovanju. Jedan kurikulum, jedna metodička paradigma, jedna čvrsta upravljačka ruka *und eine starke Wille* ono je što karakterizira hrvatsku prosvjetnu svakidašnjicu. U trenutku kada u svijetu postoji toliko iskušanih obrazovnih modela koji, kao što to pokazuju primjeri velikog broja ne samo europskih zemalja, sasvim lijepo mogu supostojati unutar jednog obrazovnog sustava, naše se prosvjetne vlasti ponašaju kao da je njihovo postojanje dio globalne urote protiv hrvatske države i njezine mladeži.

Poseban je problem odnos države prema nedržavnim školama kojih je u nas još uvijek vrlo malo. Uvjeti za otvaranje nedržavne škole izrazito su rigorozni. Kada bi se ti isti uvjeti primijenili na državne škole, sasvim je sigurno da bi ih više od polovice moralo staviti ključ u bravu. Dakako da u isto vrijeme država u potpunosti odbija financirati nedržavne škole osim, pogodit ćete, katoličkih. Koliko je takav stav države neopravdan, može se lako argumentirati.

Ponajprije, u nedržavne škole idu djeca poreznih obveznika koji plaćaju usluge državnog školstva, iako ih ne konzumiraju. Već i stoga bi bilo logično očekivati da država dio tog novca proslijedi tim školama ili da taj trošak prizna roditeljima kao porezni odbitak.

Nadalje, država radi protivno svakoj ekonomskoj logici, koliko god to na prvi pogled izgledalo paradoksalno. Naime, kada bi država sufinancirala nedržavne škole, bilo bi ih bitno više, pa bi one preuzele i dio obrazovnog posla. To ujedno znači da bi obaveze države bile manje. U isto vrijeme, državu bi obrazovanje jednog učenika u nedržavnoj školi koštalo osjetno manje, jer bi dio troškova obrazovanja u privatnim školama još uvijek izravno podmirivali roditelji.

Pluralizam predstavlja ugrozu

Osim toga, na primjeru katoličkih škola se vidi u čemu je stvarni problem. Budući da država u potpunosti financira nedržavne škole u vlasništvu Katoličke crkve, jasno je da nije riječ o principijelnom stavu o financiranju nedržavnog sektora u obrazovanju. Ta je evidentno protuustavna diskriminacija ne-katoličkih škola očito zasnovana na bojazni od one vrste obrazovanja koje bi tamo mogli dobiti mlade Hrvatice i mladi Hrvati. Jer, ne zaboravimo, obrazovni model koji je na djelu u državnim školama izravno je zasnovan na vrijednostima vladajuće ideologije koja nije ništa drugo do, kako se već dugo znade, ideologija stranke na vlasti.

Već smo ranije pokazali koje su osnovne karakteristike te ideologije i u kojem je obliku ona ugrađena u same temelje obrazovnog sustava. Budući da je riječ o ideologiji čiji je ideal i cilj posve homogeno, a ne pluralističko društvo, sasvim je razumljivo da iz njezinog očišta svaki pluralizam predstavlja *ugrozu* onog jedinog interesa koji je legitiman, onog nacionalnog. To je, uostalom, pravi smisao sintagmi *hrvat-*

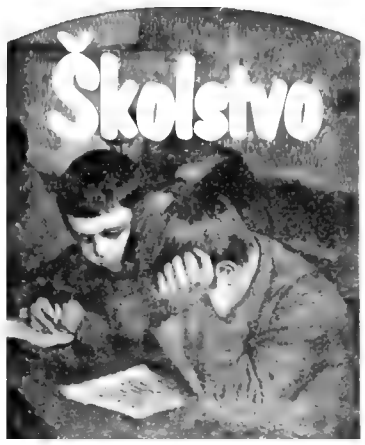

ska kultura, hrvatska znanost, hrvatska umjetnost, hrvatska televizija ili *hrvatsko obrazovanje*. Da bi neki film, primjerice, bio *hrvatski film*, ne dostaje tek da redatelj, scenarist, producent, glumci itd. budu hrvatski gradani. Film je hrvatski jedino ukoliko u sebi sadrži to reducirano, pravovjerno ideološko hrvatstvo kojemu je deseterac doista jedini adekvatni metrički obrazac.

Upravo zato je i jasno zašto nema mjesta pluralizmu u obrazovanju. Katoličke se škole financiraju jer one ne pripadaju *pluralu* već *singularu*, one su dio iste ideološke monodije što se ganga uz zajedničko ognjište.

Dakle, nedostatak pluralizma u obrazovanju nije posljedica nedostatka novaca, kako se ponekad želi prikazati, još manje nedostatka alternativnih obrazovnih modela, a ponajmanje nedostatka potrebe za drugačijim obrazovanjem. Nedostatak pluralizma u obrazovanju izravna je posljedica političke volje koja svaki pluralizam, pa tako i obrazovni, doživljava i tretira posve mitski, kao utjelovljenje primordijalnog zla.

Grijeh peti: preziranje stručnosti ili sindrom Nikoletine Bursaća

Posljednjih desetak godina u prosvjetnoj se javnosti svako malo pojavi neka *nova koncepcija* hrvatskoga obrazovnog sustava. Svaki se put, jednako tako, ispostavi da je riječ o nekoliko desetaka na brzinu sklepanih stranica bez glave i repa u kojima se bez ikakvog relevantnog obrazloženja mahom naklapa o tome što bi trebalo učiniti s hrvatskim školstvom, pri čemu se raspreda cijela metafizika oko pitanja hoće li osnovna škola trajati sedam, osam ili devet godina i trebaju li učenici tehničkih škola imati jedan ili dva sata povijesti tjedno. Te visokopedagoške papazjanije, stječe se dojam, redovito nastaju tako što nekom ministru padne na pamet kako bi bilo zgodno malo reformirati školstvo, pa kada ujutro dode na posao zapovjedi sekretarici, a ova prenese *urbi et orbi*, kako do kraja mjeseca ima biti izradena još jedna *nova koncepcija* obrazovanja. Kako je prosvjetnoministarski aparat mahom sačinjen od činovnika koji tamo sjede već desetljećima tijekom kojih su izradivali već deset-

ke *novih koncepcija*, tako se netko od njih u idućih nekoliko dana primi posla i kompilira još jednu *najnoviju koncepciju*, dok ostali u miru kartaju *Crnog Petra*, ispunjavaju križaljke i vode neformalnu kadrovsku politiku. Svi ti silni *elaborati, prijedlozi* i *pravci razvoja* pate od jedne, u našim uvjetima neizlječive boljke: posve su amaterski. Tako reforma obrazovanja, zajedno s nogometom, automobilima i izborom za *Miss*, ulazi u krug onih tema o

kojima svaki Hrvat koji drži do sebe ima što reći.

Hrvatska pedagoška poema

Svaka ozbiljna koncepcija reforme hrvatskog školstva morala bi poći od ozbiljne analize postojećeg sustava koja bi se pak temeljila na ozbiljnom empirijskom istraživanju svih njegovih segmenata i razina, od kurikuluma do financiranja, upravljanja i oblikovanja prosvjetne politike. No, takvog istraživanja u nas nema, a nema ga zato što u hrvatskoj ne postoji niti jedna jedina nezavisna stručna institucija koja bi se sistematično bavila obrazovanjem. U Hrvatskoj postoji, dakako, cijeli niz institucija i instituta koji se bave svim i svačim, u rasponu od magle do tople vode, ali doista niti jedne koja bi se bavila obrazovanjem. Službama Ministarstva prosvjete, koje su izravno ovisne o dnevnopolitičkim trendovima i trenutnopolitičkim hirovima aktualne vlasti, u potpunosti nedostaje stručnosti, jednako kao i nekim naizgled nezavisnim institucijama koje već desetljećima s podjednakom emfazom prodaju jednu te istu vrstu pedagoške magle. Što se pak tiče tzv. *pedagogije* na našim visokim školama, ona je sve samo ne znanost o obrazovanju, unatoč časnim i posve rijetkim iznimkama. Hrvatska pedagogija, koja je, izmedu ostalih, iznjedrila i velikane, upravo besmrtnike pedagoške misli poput Nedjeljka Kujundžića, Tomislava Biondića i Ante Vukasovića, još uvijek crpi svoje nadahnuće u fusnotama Makarenkove *Pedagoške poeme* koja je za ovu priliku dobila nešto noviju, nacionalpedagošku ambalažu. Hrvatska pedagogija još uvijek nije uspjela iskoračiti iz područja preskriptivnog ideologiziranja u područje empirijskog deskribiranja, pa se činjenica da je poneki nazivaju i znanošću dade objasniti ili potpunim nesporazumom ili elementarnim nerazumijevanjem prirode znanosti.

Rečeni se nedostatak stručnosti u školskoj svakodnevici manifestira još jasnije i još bolnije. Te stotine raznoraznih *naputaka, propisa, naloga* i *objašnjenja* koje s Trga burze svakodnevno stižu na školske adrese, grotesknim su svjedočanstvom da oni koji rukovode Ministarstvom prosvjete uopće ne razumiju i ne znaju ništa o onome što bi trebalo biti predmetom njihove institucionalne skrbi. Paradigmatska je figura prošla ministrica, navodna profesorica hrvatskog jezika i književnosti, osoba koja je bila u stanju u pismu upućenom profesorima napisati »nosi Te ga u sebi« (umjesto »nosite ga u sebi«), koja je provela cijeli svoj mandat u uvjerenju da joj je dano da upravlja kasarnama, a ne školama.

Teror politike nad strukom

Ministrica je na početku svoga mandata izjavila da kao svoju najvažniju zadaću vidi »uvodenje reda u škole«, poneki u tome nisu vidjeli ništa lošega. No, već je nakon nekoliko mjeseci postalo jasno da je »uvodenje reda« tek sinonim za otvorenu čistku, pri čemu se nemilice čistilo iz hrvatskih škola sve one koji su smogli snage i hrabrosti da se suprotstave bahatom diletantizmu i primitivizmu prosvjetnih vlasti. No, nisu u toj čistki stradali samo ljudi, već i programi, a na prvome mjestu oni koji su bili *a priori* sumnjivi, poput programa dvojezičnih gimnazija. Kada je nedugo potom ta ista ministrica, ili možda ipak *ministarka*, izjavila kako nije potrebno da djeca u osnovnoj školi uče dva strana jezika, a oni koji to žele neka izvole sami i platiti, sasvim je jasno pokazala kako ne razumije jednu od temeljnih zadaća hrvatskoga obrazovnog sustava. Ta se pak zadaća sastoji u tome da mladim ljudima pruži obrazovanje koje će im omogućiti sudjelovanje u kulturnoj, znanstvenoj, ekonomskoj i političkoj međunarodnoj zajednici.

Nebrojeno je mnogo takvih primjera koji svjedoče o tome kako su odluke prosvjetnih vlasti motivirane različitim razlozima, no ponajmanje stručnima. Najčešće je ipak riječ o teroru politike nad strukom, jer, čini se, i danas kao i prije pedeset godina, kada komesar kaže da nema Boga, onda je Nikoletina Bursać siguran da je tome doista tako.

Grijeh šesti: ulaganje u obrazovanje ili ukorak s Albanijom

Hrvatska za obrazovanje trenutno izdvaja 2,76% BND-a, što je na samome dnu europske ljestvice. Nizak materijalni standard školstva jednim je dijelom

Kriza obrazovanja nastupa onoga trenutka kada postanu problematični ne tek načini izvedbe temeljnih načela obrazovnog sustava, već temeljna načela sâma. U tome je smislu hrvatsko obrazovanje doista u krizi

naslijeden od prošlog režima, no jednako se tako mora priznati da je u posljednjih deset godina u školstvo ulagano sve manje i manje.

Kada bi se u javnosti prigovorilo kako je sramotno tako malo novca odvajati za školstvo, odgovor bi redovno glasio kako smo tek izašli iz rata, kako nema novaca, kako je teška situacija. Taj bi odgovor možda i vrijedio kao obrazloženje smanjenja apsolutnog iznosa koji se troši na obrazovanje, no njime se nikako ne može objasniti, a još manje opravdati, činjenica da se smanjio i postotak BNP-a koji se troši na obrazovanje. Iz odgovora kako je teška situacija pa nema novaca za obrazovanje, dade se zaključiti kako se obrazovanje tretira kao puka potrošnja, kao čisti luksuz, nešto poput skupog mirisa kojeg se moramo odreći u situaciji kada nemamo za kruh i mlijeko. To da ulaganje u obrazovanje nije potrošnja, već investicija u budućnost ove zemlje, o čemu, uostalom, sasvim jasno svjedoče i količine novaca koje u obrazovanje ulažu razvijene zemlje, našim je *saldokontistima* nešto posve nevjerojatno. Jednako tako, riječ je o sektoru u kojemu se dobri rezultati mogu postići tek dugoroč-

nom smislenom politikom i ulaganjima, dok njihov izostanak dovodi do posljedica koje se vide vrlo brzo i traju vrlo, vrlo dugo.

Grijeh sedmi: smrt profesije ili drži vodu dok majstori odu

Sve ove nedaće koje smo do sada spomenuli imaju kao krajnju posljedicu uništenje profesije. Nastavnička je profesija danas suočena s izazovom s kakvim još nikada nije bila suočena. Ona više nije zaštićena svojim socijalnim statusom, kao što je to bilo stoljećima, a u isto vrijeme nije u poziciji da o sebi slobodno odlučuje i na taj se način pobrine za kvalitetu koja joj može omogućiti očuvanje digniteta. Drugačije rečeno, u nastavničkoj se profesiji ne može slobodno odlučiti što i kako činiti da bi se postigli kvalitetni obrazovni rezultati, a u isto vrijeme katastrofalni rezultati najjače i najneposrednije pogadaju samu profesiju.

S druge pak strane, nastavnici su notorno potplaćeni, toliko da to već izaziva javno sažaljenje koje pomalo prelazi u sprdnju. Od nastavničke se plaće može preživjeti, no ne i dobro raditi taj posao. Naime, kao što čovjeku koji fizički radi plaća mora u najmanju ruku dostajati da svakodnevno obnovi onu količinu energije koja mu je potrebna da bi sutradan opet mogao raditi, tako je i osobi koja se bavi intelektualnim poslom neophodno obnavljati tu vrstu resursa. Međutim, ako si profesori od svoje mjesečne plaće ne mogu priuštiti niti jednu novoizašlu knjigu, a da se i ne govori o nekoj kontinuiranoj profesionalnoj edukaciji, tada je jasno da se njihova intelektualna glavnica vrlo brzo istopi. Gotovo da nema profesora koji uz redovni posao ne radi još jedan ili dva honorarna, čime ga sistem izravno tjera da svoj posao u školi radi loše, jer si naprosto ne može priuštiti da u njega uloži više vremena i energije.

Sve je bolje od škole

Zato je jedan od najvećih problema profesije svojevrstan tuzemni *brain-drain*, bijeg iz profesije. Kada vam se u jednoj jedinoj godini promijeni trećina zbornice, kada učenik tijekom četiriju gimnazijskih godina promijeni pet profesora jednog predmeta, kada netom diplomirani profesori dodu raditi u školu jedino ako baš ne mogu naći nešto drugo, a i u tom slučaju tek do prve bolje prilike koja se redovno ukaže vrlo brzo, jer gotovo da je sve bolje od škole, tada je posve jasno zašto nam njemački predaju umirovljeni konobari, a matematiku trgovci na dužem bolovanju. Stoga se nemojmo čuditi što nam djeca odrastaju u uvjerenju da je još jedino znanje oko kojega se ima smisla potruditi brojanje na njemačkom. Dakako, u markama.

Naposljetku, osjećam potrebu završiti ovu moralističku propovijed jednom, kao što se i priliči, pomalo pučki stiliziranom poukom. Ona je, kao i većina pouka, u svojoj očiglednosti trivijalna. A pouka kaže da je zemlji, kojoj je obrazovanje zadnja rupa na svirali, do vijeka sudeno napasati ovce. Z

razgovor

Govori: Zlatko Šešelj

Skepsa iz socijalizma

Bez korjenite reforme sadržaja i metoda obrazovanja nećemo puno postići

Višeslav Kirinić

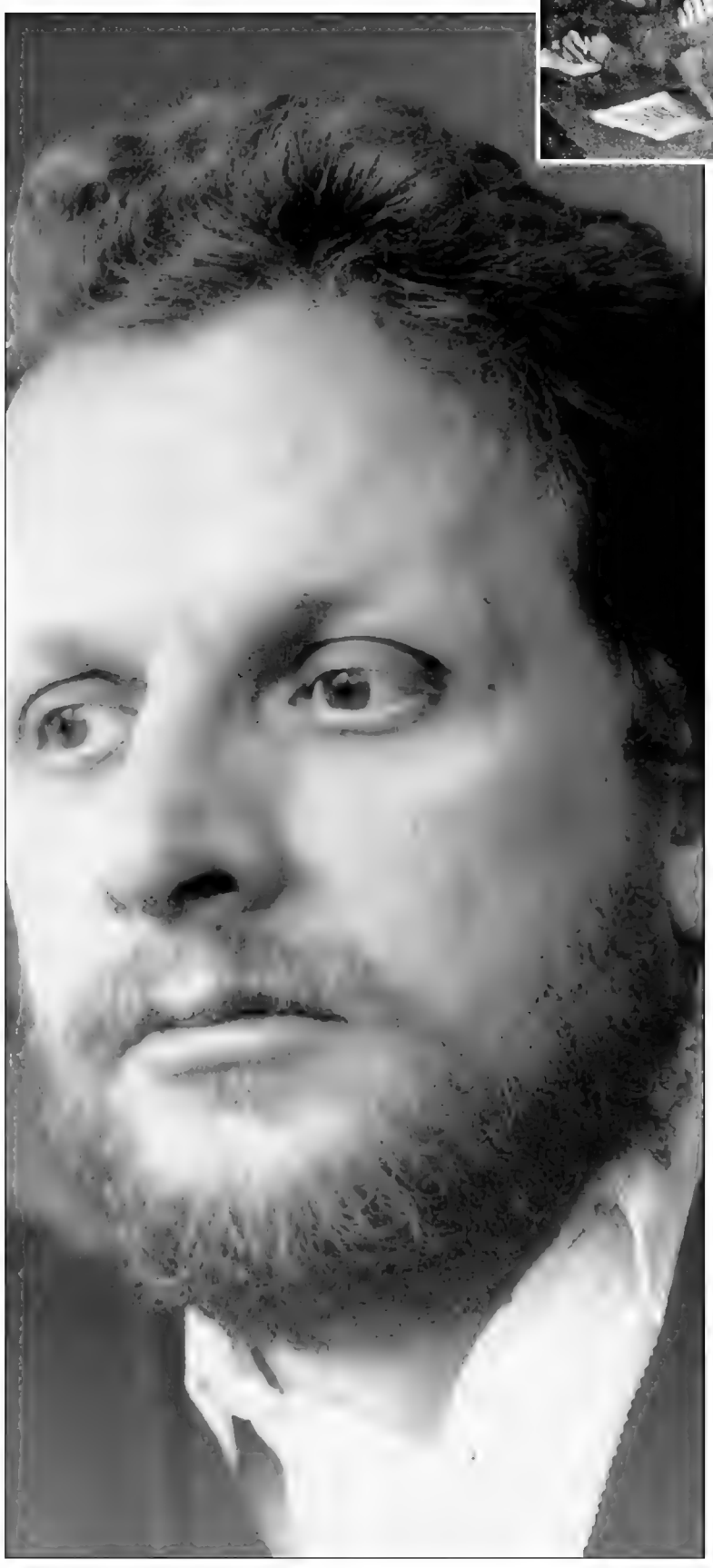

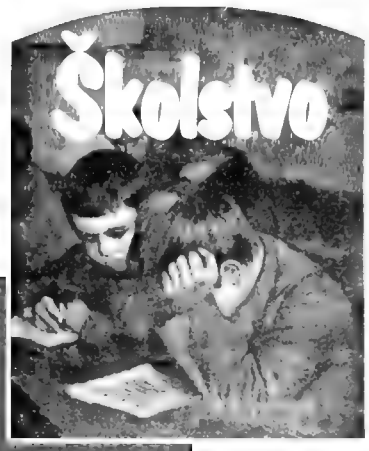

Kako opisujete trenutnu situaciju u Hrvatskoj što se tiče privatnog školstva? Može li se govoriti o pozitivnim pomacima?

— Danas postoji dvadeset pet osnovnih i srednjih privatnih škola, što govori da se situacija poboljšava jer one postaju relevantan faktor u razgovorima s Ministarstvom. Nedavno smo vodili jedan takav razgovor na kojem su se okupili svi koji imaju veze s privatnim školstvom i on pokazuje da će segment privatnih škola ući u školski sustav, na ovaj ili onaj način. Nakon devet godina čekanja ipak se našlo vremena da nas se sasluša iako, razumljivo, još nisu ponuđena niti izrađena nikakva rješenja jer je o tome još prerano govoriti. No, nakon ovog razgovora zasigurno će uslijediti i ostali koji će se baviti sadržajima takvih škola, te zakonodavstvom koje apsolutno otežava rad privatnih srednjih škola jer je zakonski okvir napravljen po mjeri javnog školstva, dok se privatno tretira tek kao jedna mogućnost. Stvari se kreću na bolje prije svega zato jer privatne škole više nisu rezervat na koji se gleda sa skepsom naslijeđenom iz socijalizma. Ono što je u prošlom sistemu bilo posebno iritantno jest težnja da svi moraju biti jednaki, pa nam je to nasljeđe jednim dijelom ostalo kao trag. No, mislim da danas polako suzbijamo taj problematičan odnos, što najbolje pokazuje nedavno održani sastanak na kojem je jasno istaknuto da će se raditi na problemima u segmentu privatnog školstva.

Kakva je procedura koju treba proći kako bi se odobrile privatne inicijative ovog tipa? Često, naime, čujem da problemi nastaju na zakonskoj razini. Kakva su vaša iskustva?

— Postoji zakonska procedura koja je više dugotrajna i birokratska nego što je otežavajuća u nekom smislu apriornog odbijanja i ne bih rekao da tu postoje neke barijere te vrste. Procedura je dugotrajna i ponekad kafkijanska, ali može se proći. Neke kolege govore da su godinama čekali na odobrenje svojih privatnih inicijativa, dok je u mom slučaju proces trajao svega šest mjeseci. Postoji, međutim, čitav niz fizičkih problema jer unaprijed morate imati i zgradu i kadrove, dakle taj je početak zamišljen na način državne škole koja se otvara i onda mora imati sve. Kod privatnih škola postoji jedan prirodni slijed jer u prvoj generaciji upisujete svega deset učenika i ne treba vam kabinet za kemiju. Naravno da u praksi ljudi to shvaćaju pa ne insistiraju na tim stvarima, ali procedura ponekad zapinje jer nema nekih podzakonskih akata na koje bi se čovjek mogao osloniti. Uopće nije regulirano što se sve mora imati i koji su standardi, pa su mogući problemi višemanje proizvod neuhodanosti. Zakon o školstvu donesen je 1992. godine kada privatnih škola još nije ni bilo, osim vjerskih u slučaju kojih je trebalo samo legalizirati postojeće stanje, pa onda zakonodavac i nije puno razmišljao o budućim problemima. Nadam se da će se zakon jednoga dana promijeniti u tom smislu da osnivač škole neće više biti bitan. Danas je naše zakonodavstvo u školskom dijelu na neki način mentalno još uvijek u socijalizmu gdje je do u detalje razrađeno pitanje javnog školstva, a privatno se tretira kao iznimka u pojedinim člancima. Mislim da bi trebalo oblikovati zakon po kojem je vlasnik škole potpuno irelevantan te gdje se propisuju uzusi po kojima nešto jest škola ili nije, ali za to treba vremena.

Mi smo mali narod i moramo sve znati barem dvostruko bolje te biti barem dvostruko spretniji i pametniji od drugih da bismo izvirili van

Kakva je razlika u obrazovnim modelima između javnih i vaše privatne škole?

— Temeljna je razlika u drukčijem pedagoškom standardu zbog toga što je puno manji broj učenika s kojima se radi. To automatski donosi promjenu položaja učenika jer naši razredi broje dvadeset učenika, dok ih u javnim školama ima i po četrdeset. Drukčiji je i tempo rada, tjedna i dnevna organizacija, a često imamo i različite projekte i radionice. Ovdje je također i *nastava na putu*, dakle terenska nastava u sklopu koje učenici upoznaju Hrvatsku, a uslijedit će i upoznavanje okolnih zemalja. Riječ je dakle o čitavom nizu sadržajnih i metodoloških razlika pri čemu je potrebno naglasiti da se učenik ovdje uistinu može osjećati kao kod kuće jer svatko svakoga poznaje. U svakom je slučaju odnos učenik-profesor drukčiji, a sama mogućnost odgojnog utjecaja je veća što nam omogućava bitno različit pristup školovanju. Mislim da je ovdje ključna razlika promjena iz frontalne, nastave *ex chatedra*, u oblik poučavanja za vlastito obrazovanje gdje će se profesor javljati kao mentor, kao pomoćnik, konzultant, a naravno i kao predavač koji može nešto objasniti, ali ne više naprosto sistemom ulijevanja pameti, nego u stvaralačkom međusobnom djelovanju. To je težak i bolan proces jer ni mi nismo obrazovani za takav način rada pa kročimo neutabanim stazama. Neke stvari ćemo preuzeti iz inozemstva, pa tako neki naši kolege već idu na određene oblike edukacije vezane uz suvremene nastavne metode, međutim, ono što moramo napraviti, moramo napraviti sami.

Koji su temeljni problemi obrazovnog sustava u Hrvatskoj i što bi trebalo mijenjati?

— Ono što se sve više pojavljuje kao problem školstva, osim materijalne strane koja je velik upitnik, jest problem sadržaja i nastavnog plana škola ovakvog tipa koji je potpuno besmislen ako se samo preslikaju javni programi. U velikim javnim školama programe će i dalje propisivati Ministarstvo koje je vlasnik tih škola, ali kada je riječ o ovako malim privatnim školama koje se brzo mogu prilagodivati novinama, mislim da treba naći puno elastičnije oblike rada. Ono što vrijedi i za javno i za privatno školstvo jest činjenica da bez korjenite reforme sadržaja i metoda obrazovanja nećemo puno postići. Mi to možemo napraviti na našoj maloj razini, ali problem je puno širi i potrebno je dobro razmisliti o tome kakve škole želimo. Danas imamo škole učenja napamet, biflanja, skladištenja podataka i sve više se udaljavamo od stvaralačkog školstva. Kada se danas govori o školstvu, uvijek je riječ o formalnim promjenama — hoće li osnovna škola imati 7, 8 ili 9 razreda — a to je zapravo sporedno pitanje. Na kraju, zašto ne bi bilo i jednih i drugih škola, pa neka čovjek izabere što želi. Težište se, dakle, cijelo vrijeme baca na formalne, besmislene stvari, a ono što je najkritičnije, a to je sadržaj obrazovanja i metodologija rada, sve se to gura u drugi plan. Velik je problem i materijalni status profesora koji su poniženi na različite načine, ali bojim se da se ljudi zavaravaju kada misle da će samim rješavanjem materijalnog statusa automatski riješiti i stanje u školama. Te stvari su vezane, ali ih treba rješavati zasebno, uvažavajući specifičnu problematiku svakoga pojedinog segmenta obrazovnog sustava. Mi smo mali narod i moramo sve znati barem dvostruko bolje te biti barem dvostruko spretniji i pametniji od drugih da bismo izvirili van. Nažalost, to se kod nas još jako slabo shvaća, te se u Hrvatskoj još uvijek busa u prsa i poziva na Europu koje smo dio. Međutim, legitimacija za Europu i za svijet nije pozivanje na Marka Marulića i njegova tiskana djela niti na bilo kojeg našeg velikana koji se individualno probio — unatoč svom poštovanju koje za te ljude imam — nego je naša jedina legitimacija da u svemu nastojimo biti dvostruko bolji i tek će nas onda drugi eventualno primijetiti. Z

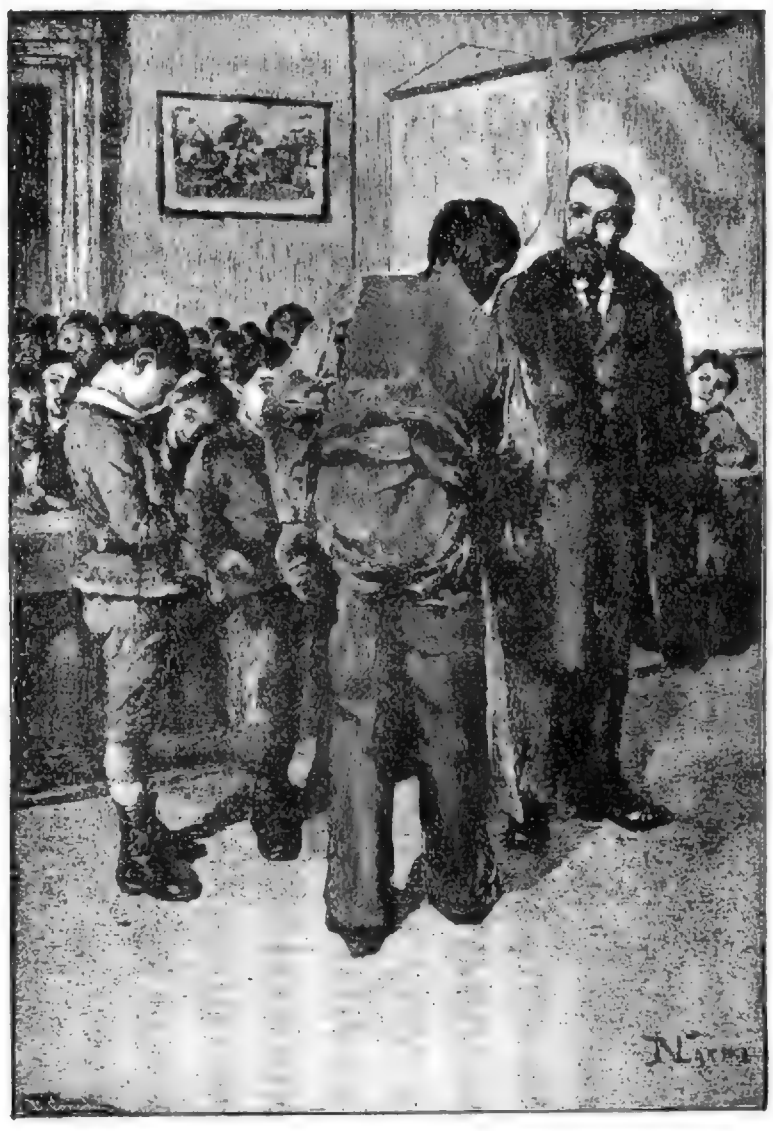

Školska knjiga kao školski primjer

Najvažnije je djeci uvaliti knjigu i novac staviti u džep

Davorka Vukov Colić

Roditelji školske djece, naročito zagrebačke, i danas se s gnjevom sjećaju prošlogodišnje histerije oko nabave udžbenika, maratonskog čekanja u dugačkim redovima ispred knjižara i sumanute zbrke oko toga gdje kupiti koju knjigu. Ukratko, bio je to, čini se, vrhunac neslanaženja i improviziranja koje u hrvatskom školstvu traje nekoliko godina.

Nikad više, rekli su potom u Ministarstvu na Trgu burze i najavili novi način distribuiranja školskih udžbenika koji će u zemlji s uništenom distribucijskom mrežom (slučaj *Mladost*) biti spretniji i sretniji, kako za roditelje i učenike tako i za izdavače.

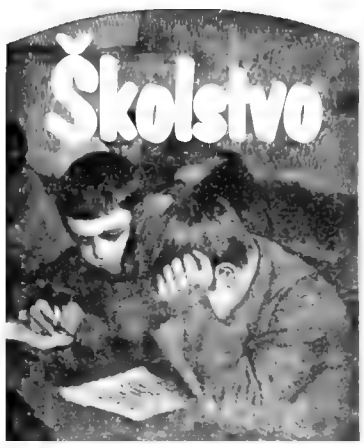

Prvoga rujna, obećaše, udžbenici će učenike dočekati u školskoj klupi.

Od velikih najava do kraja travnja prošlo je prilično vremena, raspisivanje natječaja očekivalo se prije dva, pa prije mjesec dana, no Ministarstvo sve do zaključenja ovoga broja *Zareza* (9. svibnja) nije ga raspisalo i objavilo uvjete kojima treba osmisliti novi način prodaje udžbenika. Doduše, u Odjelu za udžbenike rekoše da će sve biti poznato u drugom tjednu svibnja, što je po mišljenju sada već nervoznih nakladnika, više nego kasno. Kasno već zbog toga, što je ostavilo prostora za neizvjesnost manjih izdavača i vremena za sve glasnija nagađanja u medijima oko najvećega, *Školske knjige*, za kojega — tvrdi *Nacional* — »Vlatko Pavletić lobira u Ministarstvu prosvjete da dobije posao vrijedan pedeset milijuna DEM.«

Lobira li Vlatko Pavletić u Ministarstvu prosvjete da *Školska knjiga* dobije posao distribucije školskih knjiga vrijedan pedeset milijuna DEM?

»Posebni interes pokazao je vlasnik *Školske knjige* Ante Žužul koji želi postati ekskluzivni distributer udžbenika, a njegov je najveći lobist u vrhovima vlasti predsjednik Sabora, inače član Upravnog odbora *Školske knjige*«, pisao je ovaj tjednik, dok su drugi u spekuliranju *tko kome* otišli korak dalje, podsjećajući na biblioteku *Vrhovi svjetske književnosti*, glavni urednik koje je Vlatko Pavletić, izdavač *Školska knjiga*, a novac dobiven iz proračuna mimo redovnog natječaja Ministarstva kulture.

Bitka za monopol

U *Školskoj knjizi*, dakako, nemaju razloga kriti namjeru da su siguran kandidat na natječaju i da se žele natjecati sami, no sve ovisi o kriterijima, uvjetima i načinu koji će na kraju prevladati. Najčešće su se spominjale tri mogućnosti. Prva je *Školska knjiga* kao jedini distributer udžbenika svih izdavača u Hrvatskoj, druga mogućnost je prodaja i dostava putem Hrvatske pošte, a treća raspisivanje natječaja za distributere po županijama.

Prva je, dakako, monopol koji bi mogao uništiti ostale izdavače. Druga je financijsko ubijanje svih izdavača udžbenika, jer ako za jednu knjigu koja košta petnaest kuna HP naplati šest kuna poštarine, stvari su više nego jasne. Treća bi opcija očito vodila najviše računa o svim nakladnicima, a u tom slučaju ne bi bilo presudno hoće li netko držati tri, a netko pet županija i hoće li se mali knjižari udružiti i kandidirati za cijeli prostor, nego hoće li se nakladnicima ostaviti mogućnost sudjelovanja u izboru distributera, bilo davanjem prethodne suglasnosti oko toga tko se može javiti na natječaj, bilo članstvom u komisiji za njihov izbor. Prodaja školskih knjiga putem HP-a bio bi završni udarac svim malim knjižarima, dok bi im distribucija prema županijama ostavila mogućnost da pokažu jesu li sposobni preživjeti na tržištu.

Svoje ambicije da bude jedini distributer, *Školska knjiga* pravda činjenicom da još uvijek izdaje najviše udžbenika, ima najduže iskustvo tijekom pola stoljeća postojanja (osnovana 1950. godine) i najuhodaniji distribucijski sustav. »Tehnički, kadrovski i informatički najbolje smo ekipirani« — kaže Antun Zibar, zadužen u ŠK za odnose s javnošću, no priznaje legitiman strah od monopola i problema plaćanja ostalih, manjih izdavača.

Što se pak manjih izdavača školskih udžbenika tiče, *Profil* i *Znanje* već su se eksplicitno, kako kaže vlasnik i direktor kuće *Profil* Danijel Žderić, a *Alfa* i *Naprijed* implicitno su se izjasnili da ne žele pristati na *Školsku knjigu* kao jedinog distributera. Pobijedi li u Ministarstvu prosvjete prva verzija, nakladnicima školskih udžbenika očito predstoje burna vremena.

— Kako možemo pristati na to da konkurentni izdavač bude distributer naših knjiga? U svijetu je distribucija odvojena od izdavača, pa se ni u nas ne bi trebali time baviti, jer imaju interes da propagiraju svoje naslove — objašnjava Danijel Žderić stav manjih izdavača.

Borba za učitelje

— Bilo bi nedopustivo da Ministarstvo kao službenog distributera odredi jednog izdavača, jer to znači suprotstaviti interese — kaže Žderić. U tom bi slučaju samo jedan od nas imao pravo ući u škole i izravno kontaktirati s učiteljima, a taj bi imao brdo razloga promicati svoje knjige. Tko će ga spriječiti da ne kaže: »Žalim, nemam *Profilovu* čitanku, ali imam ovu od *Školske knjige*«. Ili: ova ima nižu cijenu, ona je kvalitetnija, ova ima niži rabat... Odluči li se Ministarstvo na ovu opciju, dovodi u pitanje to da učitelji po svojem nahođenju biraju udžbenike. Prije se biralo oktroirano na način da je Ministarstvo sugeriralo koliko posto nekog udžbenika ide u neku školu, a sada bi se to očito trebalo raditi putem distribucije. *Profil* na to ne želi pristati, tim više što je sa *Školskom knjigom* na sudu zbog nekih neplaćenih računa, pa se u našem slučaju pokazao nesolidnim partnerom.

Još prije koju godinu Ministarstvo prosvjete punom je parom jurišalo na svevlast nekadašnjeg socijalističkog izdavačkog diva da bi se sada ponovno otvorila mogućnost njegova monopola. Činjenicu da se ŠK-a želi sama natjecati za distribuciju, mnogi tumače nastojanjem da osiguraju posao za više godina, a to znači i nakon moguće promjene vlasti. Žderić spominje i neke ankete Ministarstva o korištenju udžbenika u školama, koje su ljudi iz *ŠK* pokušavali osporiti i prikazati nevaljanima, da bi, ako i kada dobiju u ruke distribuciju, mogli učiteljima sugerirati svoj izbor. Kako se *Profil* u prodaji knjiga mahom oslanjao na neposredan kontakt sa 70.000 učitelja u Hrvatskoj, nije čudo što su u tvrtci izrazito osjetljivi na takve priče.

Jagma za kolač

U zemlji u kojoj je izdavaštvo pometeno, a izdavači odustaju od knjige, školski udžbenici ostali su rijedak posao koji vrti novac, pa je priča o distribuciji bitka za komad dobroga kolača. Prosječna torba u osnovnoj školi sadrži 10 do 11 obveznih knjiga, što je s kontrolnim zadacima i atlasima dvjestotinjak naslova bez lektire (jedan predmet ima i tri različita udžbenika) i sve zajedno iznosi pet do šest milijuna tiskanih primjeraka godišnje. Ako prosječna cijena jednog primjerka iznosi 23 kune, vrlo konzervativna procjena vrijednosti posla debelo premašuje sto milijuna kuna, bez didaktičkih priručnika, rječnika, atlasa, mapa, lektire i ostaloga. Srednje škole broje tristo naslova, godišnja je potreba oko dva i pol milijuna knjiga, a prosječna cijena obveznih udžbenika za srednje škole pedeset posto viša, jer su knjige u prosjeku dvostruko skuplje.

Od pedesetih godina kada je osnovana, pa do početka devedesetih, *Školska knjiga* bila je monopolist u izdavanju udžbenika, no danas je dobila konkurenciju koja se u doba ministrice prosvjete Ljilje Vokić rascvjetala, a ponekad poprimala i karikaturalne razmjere. Knjige za osnovne škole izdaje sedam nakladnika (najunosniji posao, najmanje nakladnika), udžbenike za gimnazije trinaest različitih nakladnika, a za srednje strukovne škole četrdeset izdavača. Neki su orijentirani na određene predmete, kao *Elementa* za matematiku, a među njima je i desetak malih privatnika poput Ćirila Kaludrovića iz Rijeke, Petra Delića i Dragutina Šele iz Zagreba, te samih škola, poput *Tehničke željezničke škole* iz Moravica ili *Ruđera Boškovića* iz Zagreba.

Još prije deset godina *Školska knjiga* godišnje je izdavala sedamsto do osamsto naslova, od toga 60% udžbenika za osnovne i srednje škole, a danas ih izdaje tristo pedeset, upola manje. Nekada je tiskala gotovo sve udžbenike za osnovnu školu, a danas samo pola, jer se ostala polovina rasporedila na nekoliko manjih privatnih i uspješno privatiziranih nakladnika, najviše na *Profil* i *Alfu*, manje na *Znanje* i *Naprijed*. Tržišno gospodarstvo donijelo je i u ovoj branši konkurenciju u kojoj se među najoštrijim takmacima pokazao mladi i žilavi *Profil*, koji je 1993. osnovao danas tridesetdvogodišnji Danijel Žderić, direktor i jedini vlasnik. Krenuli su s jednim izdanjem, a dvadesetak zaposlenih danas godišnje izdaje dvjestotinjak naslova obveznih i neobveznih udžbenika, tri školska časopisa, rječnike i lektiru.

Otimanje tržišta

Neki kažu da je *Profil* uspio jer je slučajno uletio u prazan međuprostor i u trenutku kada se to moglo bez protekcija i veza. Bilo je to u vrijeme uvođenja be-

splatnih udžbenika, koji su za izdavače značili samo gubitak, ali se moglo zaraditi na priručnicima i neobveznim udžbenicima. *Profil* je za to pokazao sluha, što ga je spasilo, *Alfa* se također orijentirala na lektiru, dok su mali izdavači, bez kapitala, ostali, ako su ostali, malima kakvi su i bili. Žderić je među prvima shvatio da treba platiti i autorima, ponudivši im postotak od prodaje, što je bio znatno veći novac od honorara do tada monopolističke *ŠK*, pa se cijela grupa autora-matematičara posvadala s urednicima *ŠK* i prešla u *Profil*.

Profil i *Alfa* danas su sa 25-30% udjela u izdavanju školskih knjiga na drugom i trećem mjestu u ovome poslu, pa kada se tome pribroji četiri do pet manjih izdavača koji su odgrizli svoj zalogaj kolača, *Školska knjiga* je došla do ruba od pedesetak posto. To je granica nakon koje ne smije dopustiti grickanje, želi li opstati, pa nije čudo što se žestoko trudi povratiti izgubljeno. Istodobno, *Profil*, *Alfa* i drugi imaju višestruko jeftiniji pogon, neusporedivo manje ljudi i jeftiniju administraciju.

Bitka za stare pozicije

Kada je riječ o distribuciji, izdavači i Ministarstvo prosvjete načelno imaju isti interes, te bi se oko osnovnih stvari vjerojatno svi složili: da knjige dodu na vrijeme u školu, da se naslovi svih izdavača mogu nabaviti na jednom mjestu, da se roditeljima zbog gospodarske krize omogući plaćanje na obroke. To su zahtjevi do kojih je i državi vjerojatno jedino stalo, no iz nekih drugih razloga došlo je do toga da se Ministarstvo našlo na jednoj, a nakladnici na drugoj strani. Razvilo se nepovjerenje koje ima svoju pozadinu.

Temeljni je problem samo jedan izdavač izrastao u doba socijalizma, koji je pokušavao spriječiti pojavu svakog izdavača, što je logično, jer ako se tako ponaša *Tvornica duhana Rovinj*, zašto ne bi *Školska knjiga*? Međutim, način na koji to radi, konkurencija drži neprihvatljivim, ukazujući na »poseban odnos prema Ministarstvu koji postoji godinama«, pod čime ne podrazumijevaju samo navodna zajednička krstarenja, nego i politiku kupovanja kadrova iz redova visokih službenika Ministarstva, što tajno, što javno. Tako je nekadašnji direktor Zavoda za školstvo nakon završenog mandata prešao u *Školsku knjigu* za glavnog urednika. Nekadašnji prvi čovjek odjela za udžbenike u Ministarstvu danas je u *Školskoj knjizi* direktor odjela za udžbenike. U vrijeme dok je bio u Ministarstvu, protiv današnjeg zaposlenika *ŠK*, *Znanje* je podnijelo kaznenu prijavu, optuživši ga da ih je oštetio u poslu sa školskim mapama u kojemu je *Školska knjiga* ostala jedina na tržištu s rješenjem i dozvolom za tiskanje. U vrijeme Ljilje Vokić tadašnji pomoćnik ministra za školstvo bio je u Upravnom odboru *ŠK*, u Upravnom odboru je bio i pomoćnik ministra zadužen za financije. U *Profilu* pak pitaju zašto su u otkupu udžbenika koji su se dijelili besplatno hrvatskoj djeci u BiH, od trideset pet obveznih knjiga za osnovnu školu samo četiri otišla iz njihove tvrtke, a sve ostalo iz *Školske knjige*? Hladni odnosi *Školske knjige* i *Profila* traju još iz doba kada je *Školska knjiga* navodno uvjetovala prodaju svojih naslova u tada već

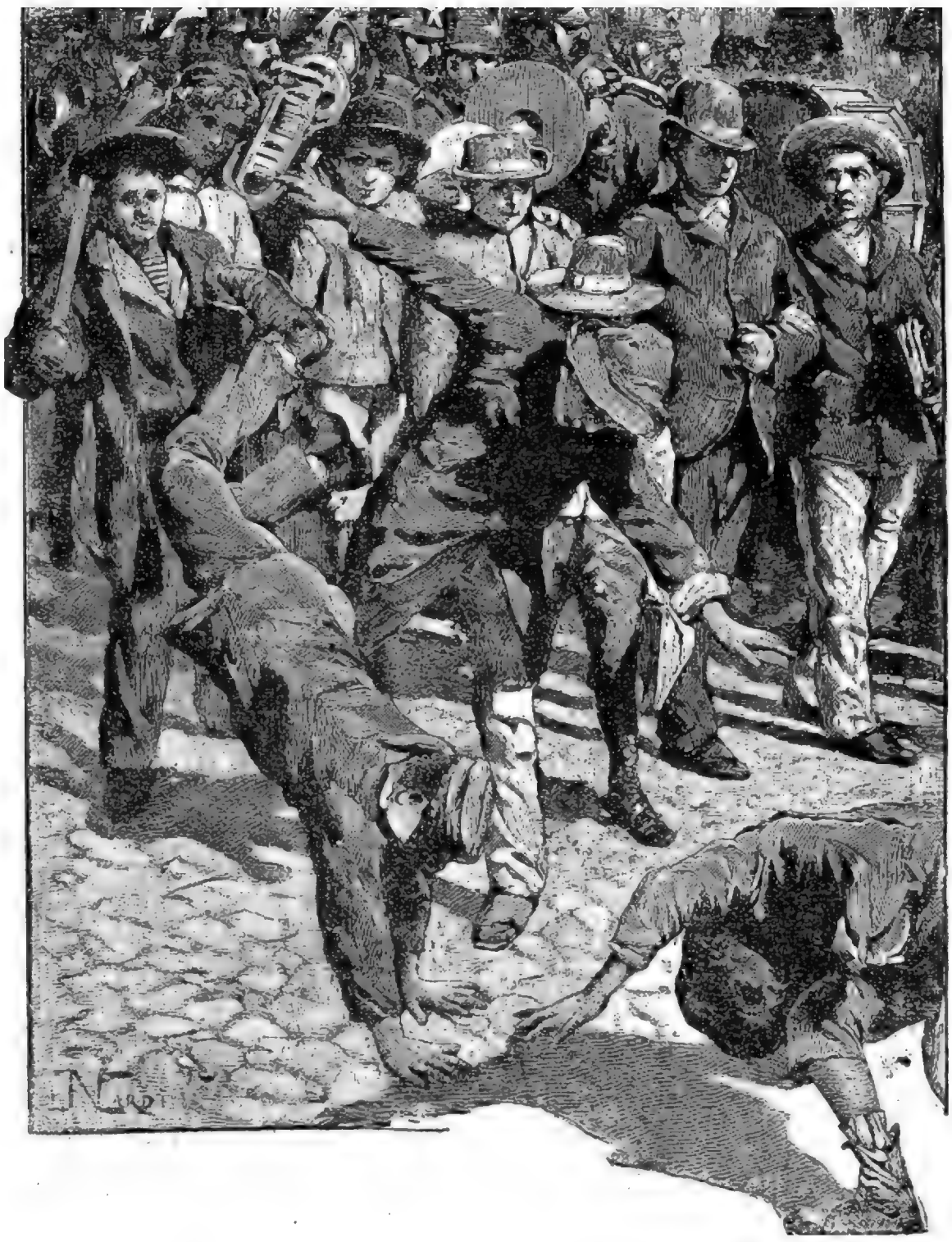

Izbori dolaze, pa malo tko vjeruje da će se Ministarstvo u istom sastavu sljedeće godine baviti školskim udžbenicima

lipsaloj *Mladosti* time da ne prodaju *Profilove*. Budući da *Mladost* nikoga nije usrećila, na kraju je i *Školska knjiga* ostala njezin dužnik. Nakon svega, prošle je godine preuzela preostale dvadeset tri prodavaonice sa stotinjak zaposlenih i formirala novu tvrtku *Mladost-Školska knjiga*, no to je već sasvim druga priča.

Petljanje u igru

Bolni problemi distribucije osjetili su se ubrzanim gašenjem *Mladosti*, a Vokićkinim lutanjima s besplatnim udžbenicima došlo je do toga da su nakladnici sami dopremali knjige u školu, a učitelji ih razvrstavali. Ipak, kao u *Školskoj knjizi*, tako i drugdje, najveći problem u izdavanju udžbenika još uvijek ne vide u distribuciji, nego u nedopustivom kašnjenju Ministarstva prosvjete s rokovima za natječaj za udžbenike i, općenito, stalnim eksperimentiranjima u kojima se svake godine izmišljaju nova pravila igre, umjesto da se uspostavi normalna tržišna utakmica, o čemu jedan službenik samokritično kaže:

— Posao uprave svodi se na to da propiše pravila igre i nadzire igru, a mi je slabo propisujemo i teško nadgledamo, ali se zato stalno u nju petljamo, mijenjajući pravila.

U povijesti hrvatskoga školstva ne pamti se da je natječaj za udžbenike završio tek 30. lipnja, kao prošle godine, zbog čega su nakladnici, naročito oni kojima je odobreno više od deset naslova, gotovo malaksali u trci s vremenom kako bi knjige stigle na školske klupe do početka nastave. Za *Školsku knjigu* to je značilo tiskati više od pedeset naslova, te znatan broj alternativnih udžbenika, dok su čitanku za drugi osnovne morali tri puta nadoštampavati. Čini se da ni ove godine neće biti znatno bolje, pa je tajming sve gori, tuže se izdavači, ludnica sve veća, a nepotrebna utrka s vremenom sve gora.

Prošle su godine također tek u lipnju objavljeni kriteriji za one koji imaju pravo na besplatne udžbenike, te su roditelji u posljednji trenutak jurili za potvrdama. Prethodne, 1997. godine, država je svakom trećem učeniku osnovne škole financirala iz proračuna besplatne udžbenike, te je i za 1998. izdvojila u tu svrhu samo četrdeset milijuna kuna i na temelju te svote s izdavačima sklopila ugovore za tiskanje besplatnih udžbenika. U međuvremenu neimaština je samljela Hrvate, pa se uspostavilo da svaki drugi osnovac ima pravo na besplatne knjige. *Samo vi pošaljite knjige, a ostalo ćemo riješiti aneksom ugovora*, rekli su u Ministarstvu prosvjete, ali do danas nikome nisu namirili niti kune, što samo za *Školsku knjigu* znači milijun i pol kuna potraživanja.

Greškom na grešku

Ovakvi propusti upućuju na to da ipak nešto ne štima, ali se i nadalje vode načelne rasprave i energija troši na nešto, kao u slučaju distribucije, što prema ocjeni izdavača uopće nije briga ministarstva. Čak i u Rusiji ministarstvo tek odobrava udžbenik, a ne bavi se problemima distribucije, da ne spominjemo europske zemlje poput Austrije u kojoj je natječaj stalno otvoren, a ne kao u nas, po birokratskoj navadi, samo jednom godišnje. U Austriji također ne propisuju obvezne udžbenike, nego samo odobravaju naslove koji ispunjavaju jasno uspostavljene kriterije, ostavljajući školama da odluče što će koristiti na nastavi, budući da profil učenika u Beču nije isti kao onoga u štajerskom selu.

Mnogi se i danas s nelagodom sjećaju nedavne zbrke s besplatnim udžbenicima za osnovce. Predlagali su ih još prije desetak godina kao dio obveznog pedagoškog standarda, budući da troškovima u sveukupnim troškovima školstva ionako sudjeluju s jedva 1,5-2%. Tako je ministrica Ljilja Vokić ambiciozno krenula u avanturu, pa se jedne godine davalo svima, druge trećini učenika, lani svakom drugom, ove godine — vidjet ćemo. Dijeljenje besplatnih udžbenika, doduše, samo po sebi ne bi trebao biti problem, kada tomu ne bi trebalo prilagoditi sustav i riješiti neke tehničke detalje, bilo financijske, bilo grafičke prirode. Kako su ih rješavali djelatnici Ministarstva, najbolje pokazuje zbrka oko uvjeta natječaja za izdavanje knjiga. Na stranu s pričom da je primjerak morao stajati dvije njemačke marke, pa je toliko i trajao, no po ocjeni mnogih pedagoga ti su udžbenici bili katastrofalni zbog nekih drugih razloga.

Blago neznalicama

Prva je greška načinjena raspisivanjem odvojenih natječaja za autore i izdavače, što je dovelo do toga da su kućni autori *Školske knjige* — tužio se Ivan Ott, direktor sektora za izdavaštvo — »čudnim odlukama Ministarstva, odlutali sa svojim projektom u *Alfu* ili *Znanje*, dok su nama dolutali autori *Znanja* ili *Alfe*, koje ne poznajemo i s kojima nikada nismo radili.« U tzv. prvom krugu natječaja, izabran je autorski proizvod, a u drugom krugu Ministarstvo je po svojem nahođenju izabralo nakladnika koje ga je tiskalo. Treba li uopće spominjati da je riječ o osnovnom kršenju osnovnih autorskih prava? Jer, zamislite da Pavao Pavličić u svojoj izdavačkoj kući dogovori izdavanje novog romana, izdavač s piscem napravi predugovor, tehnička i grafička redakcija obradi rukopis, a onda taj rukopis odluta u drugu nakladničku kuću!

Druga se greška odnosila na grafički izgled knjiga. Opseg teksta Ministarstvo je autorima ograničilo na šest autorskih araka, a izdavačima na šest tiskarskih araka, no netko očito nije znao da autorski arak nema nikakve veze s tiskarskim, budući da je prvi mjera za dužinu teksta, a drugi za količinu papira, pa su grafički urednici morali trpati karticu teksta na jednu stranicu (pravilo je najviše 50-60% kartice), što je za dijete natrpano, pregusto, dosadno i nečitko. Izdavači su to, dakako, mogli razvući na više tiskarskih araka, ali čemu muka i trošak za sedam kuna po primjerku, kada su i s time već bili na gubitku?

Stati na loptu

I kako će Ministarstvo na kraju isplivati u najnovijoj priči o distribuciji školskih knjiga? Odugovlačilo se mjesecima, tvrde skeptici, a čekanje ide u prilog velikima, jer se mali teže mogu na brzinu organizirati. U zadnjim metrima čekanja neki su se sumnjičavi nakladnici čak pribojavali da se (ne)namjerno ne uspostave takvi uvjeti koje će većina na kraju morati odbiti, zbog čega bi im se povukla rješenja o odobrenim udžbenicima, što je doduše neutemeljeno u zakonu, ali bi time onaj tko pristaje na uvjete dobio dodatni posao.

Distributer se može pronaći samo u dogovoru Ministarstva i nakladnika, ponavljaju manji izdavači. U vrijeme Ljilje Vokić, Ministarstvo ih je — kažu — moglo prisiliti na mnogo toga, jer je znalo da pred sobom ima nekoliko godina i da ih je za to vrijeme moglo ukloniti iz utakmice. Otuda i svjesno odustajanje od bilo kakvog profita u slučaju tiskanja besplatnih obveznih udžbenika, tek toliko da ostanu u poslu, što je klasična ucjena. Izbori dolaze, pa malo tko vjeruje da će se Ministarstvo u istom sastavu sljedeće godine baviti školskim udžbenicima, što znači da više ne može računati na tu vrstu pritiska, ili barem nakladnici tako vjeruju. U svakom slučaju, kažu, vrijeme je da se i u prosvjeti konačno stane na loptu. Z

razgovori

Govori Željko Serdarević

505 s crtom

Dejan Kršić

Dizajn u Hrvatskoj u posljednjih je deset godina pokazao vrlo malo revolucionarnog žara. Nije se dogodilo toliko koliko nam je situacija pružala

Katarina Luketić

Neposredan povod intervjuu sa Željkom Serdarevićem jest nagrada Hrvatskoga dizajnerskog društva koju je dobio na *Izložbi hrvatskoga dizajna 01* za oblikovanje monografije o slovenskom kazališnom režiseru Tomažu Panduru pod naslovom *Pandur's Theatre of Dreams*. No, i da nije dobio to priznanje, razloga za razgovor ne bi nedostajalo. Naime, riječ je o obrazovanom i produktivnom autoru koji ozbiljno promišlja svoje djelo (pa stoga, vjerojatno, kaže da »priznanja dobija ne za rad, nego za izdržljivost«) i vješto artikulira vlastita zapažanja o dizajnerskoj profesiji. Svaki je njegov rad bogat, gotovo zasićen, znakovima, pa poput *otvorenoga djela* sadrži mnogobrojne asocijacije, skrivene signale i kontekstualne aluzije.

Ipak, Serdarevićev je rad poznat tek u užim dizajnerskim i umjetničkim krugovima, čemu i sam donekle pridonosi tako što, primjerice, u katalogu vlastite retrospektivne zagrebačke izložbe ne navodi svoje ime. Spomenuti katalog bio je *zapečaćen* naljepnicom od papira na kojoj je otisnut navod iz Da Vincijeva *Quadrifoliuma* koji, zbog »otmjenosti i pretencioznosti«, ali i »vrhunske skromnosti«, autor uzima kao svojevrstan vlastiti manifest: »Videć ja da se ne mogu mašiti za predmetima od velike koristi ili ugode, jer su ljudi prije mene rođeni uzeli za se sve korisne i nužne teme, postupit ću kao onaj koji zbog siromaštva posljednji stiže na sajam i... maši se za svim stvarima prije viđenim, ali neprihvaćenim... Ja ću tu prezrenu i odbijenu robu... položiti na svoj slabi tovar i njega ću, ne po velikim gradovima nego po siromašnim zaselcima raznašati, uzimajući toliku naknadu koliku zaslužuje ono što dajem«.

Razgovor smo počeli o dvjema izložbama hrvatskoga dizajna, *ZGRAF-u 8* i *Izložbi 01*, zatim prešli na knjige, jezik, greške, revoluciju, nostalgiju... Ostala su netaknuta neka područja o kojima bi naš sugovornik, da novinski prostor dozvoljava, zasigurno imao što reći, primjerice, tipografija i estetika *kiča*, ali i glazba, subkultura, galerijsko izlaganje, suvremena umjetnost.

— Sa zanimanjem sam pratio polemiku o tim dvjema izložbama dizajna u Zagrebu. Svejedno je koja je zapravo od tih izložbi bez koncepta; sjajno je da se netko uopće počeo buniti zbog neadekvatnih kriterija i zahtijevati kvalitetu. To mi se čini jako zdravim. Na neki način se ponavlja situacija s prošlogodišnjeg *Zagrebačkog salona*. U ovom je slučaju polarizacija izrazitija već time što nam je dana mogućnost usporedbe dvaju modela. Premda su na obje izložbe dizajna predstavljeni više-manje isti radovi, slažem se sa mišljenjem da je izložba *01* zanimljivija, i to zbog načina na koji je klaustrofobičnim postavom vješto postignuto da male stvari pobuđuju veliku pažnju. Mogli bismo reći da je to postav po mjeri dizajna. Tradicionalni modeli izlaganja dizajna uzimaju plakat kao jedino mjerilo, a on je vjerojatno najmanje zanimljiv segment suvremenog oblikovanja. Male su forme, *flyeri* na primjer, aktualnije, u njima je više *cirkulacije života*. Obje izložbe su nam uskratile cjelovitu informaciju o izloženim radovima i izravan kontakt s njima, ali ipak je konstruktivnije izložiti naslovnicu časopisa ili knjige i ponuditi znatiželjnim posjetiteljima ostatak projekta na *browseru*, nego sve zaključati u staklenu vitrinu.

Vrata knjige

Razgovarajmo o knjizi za koju si dobio nagradu. Čini mi se osobitom ideja da se u njezinu oblikovanju slijede neke zakonitosti teatarskog mišljenja, odnosno da se knjiga o kazalištu osmisli gotovo kao kazališni čin. Možeš li objasniti tu zamisao i uopće proces rada na knjizi?

— U prvom redu naša je namjera — Livije Pandur, sestre Tomaža Pandura i dramaturginje svih njegovih predstava i mene

U Sloveniji se likovna praksa osamdesetih već obračunala sa slikovnom arhivom socijalizma

— dobiti živu formu, a ne nadgrobni spomenik projekta. Zbog toga je glavno pitanje bilo kako tretirati fotografije. Nizanjem slika i njihovim povezivanjem nastojali smo uspostaviti neku vrst filmskog ritma, reproducirati akciju i time zadržati esenciju materije, trenutačnost kazališnoga događaja. Ključni je trenutak bio kada smo jednu potpuno bijelu scenu, scenu Uskrsa iz predstave *Ruska misija*, odlučili prikazati bijelom stranicom umjesto fotografijom. Od tog se trenutka knjiga za nas otvorila i dalje smo je nastavili graditi upravo na toj tenziji između fotografirane akcije i negativnog prostora. Shvatili smo da u montaži slika možemo koristiti neke dramaturške postupke.

U Pandurovim predstavama knjiga je stalno prisutna, i to kao akter, a ne rekvizit. U *Božanstvenoj komediji*, na primjer, nalazimo je zamrznutu u ledu ili kako gori u vodi. Zbog toga sam čitavo vrijeme osjećao odgovornost za konačan izgled knjige čija je namjera bila obuhvatiti cjelokupno iskustvo tog velikog kazališnog projekta. Na svu sreću, Tomaževo promišljanje teatra u slikama pokazalo se i ovog puta kao zahvalna grada za dizajn.

Temu neke predstave, zadržimo se još na radu za kazalište, nastojiš što više razviti u dizajnu, primjerice katalog za predstavu Ruska misija presvukao si u krzno astrahana. Osobito je zanimljivo rješenje za predstavu Babilon. Ako je priča o Babilonu priča o pomiješanim jezicima i problemu komunikacije, onda je to u tvojem radu provedeno dosljedno.

— Da, *Babilon* ima strukturu labirinta u svim segmentima, uključujući i postupak nastanka. Premda u produkciji grafičkih materijala za mariborsku dramu nikada nije manjkalo ambicioznih projekata, *Babilon* je sigurno najkompleksniji rad i predstavlja zaključak višegodišnjeg eksperimenta. Već prvi susret s katalogom predstave stavlja pred čitatelja određene zadatke: da bi se probilo do prve tiskane stranice, potrebno je fizički rastrgati aluminijsku opnu, vrata knjige, što se simbolički veže na ime predstave, jer Bab-ilu, naziv iz kojeg je Babilon izvedenica, označava vrata nebeska. Nakon toga se ulazi u labirint, koji je nastao razbijanjem osnovne strukture kataloga time što je svaka stranica rasječena na šest manjih, što daje gotovo neograničen broj kombinacija čitanja ili gubljenja vremena u labirintu, kako hoćete. Za *Babilon* smo izradili cijeli niz popratnih materijala, među kojima i knjižicu *ex libris Babylon*, koja dodatno razrađuje grafičke teme iz glavne publikacije, ali pritom ne dovodi u pitanje tradicionalnu hijerarhiju elemenata iz kojih je sastavljena knjiga.

Estetika greške

Možeš li objasniti taj odnos prema hijerarhiji knjige.

— *Babilon* je primjer rada u kojemu se problematizira i razbija tradicionalna struktura knjige, a u nagrađenoj monografiji postoji neka vrsta *uspomene na knjigu*. Pored toga što dokumentira jedan kazališni projekt, monografija *Pandur's Theatre of Dreams* poštivanjem tradicionalnih kanona postavljanja knjige nastoji kazati nešto o knjigama uopće. Razlog za to je činjenica da nas stalno upozoravaju kako će knjige nestati iz našeg života, da ćemo zbog Interneta i drugih novih tehnologija doći u situaciju sličnu onoj iz knjige *Farenheit 451*. To je besmislica. Dizajneri i teoretičari dizajna stalno uzbudeno govore o kraju tiska i istovremeno uporno o tome objavljuju knjige. Situacija je upravo obrnuta: knjiga je sve više i njihov je jezik sve bogatiji.

Strukturalna analiza se okomila na knjige i časopise. Počelo se govoriti o tome jesu li nam još važni termini kao naslov, podnaslov, citat, lead, hrbat... Treba li nam podnaslov ako se konfrontiramo sa stranicom na kojoj je u istom pasusu jedan segment teksta veći od drugoga? Ako takav tekst čitamo neko vrijeme i vratimo se na onaj s klasičnim podnaslovom, što nam on onda znači, je li uopće potreban ili je *osnažio* zato što ga neko vrijeme nismo percipirali?

Početkom devedesetih pojavili su se novi modeli knjige. Dobar primjer je izdanje *The telephone book*. Da bi zorno ilustrirali telefonsku komunikaciju, dizajneri su u knjizi upotrijebili *smetnje;* slova su digitalnim postupcima bila oštećena ili bi se na nekom mjestu pojavio napoznat glas, odlomak koji nije pripadao tekstu kojega smo do tog trenutka pratili. Uvedena je greška kao element naracije. Projekti poput ovog doveli su nas do formuliranja novoga grafičkog jezika, u kojem je naizgled sve dozvoljeno.

Taj novi jezik traži novu percepciju. U hrvatskim okvirima, čini mi se, takvi eksperimenti nisu česti...

— Ipak, postoje neke promjene. Zanimljivo je što se događa s riječima u postmodernim hrvatskim kulturnim časopisima kao što su *Arkzin* ili *Godine nove*. One nestaju prekrivene umjetno stvorenim tiskarskim greškama, ili su ispisane pismima koja ponekad zahtijevaju stvarno strpljive čitatelje. Možda razlog za takav tretman leži u tome da nam u nekom trenutku riječi jednostavno nisu dovoljne da bi iskazali svu kompleksnost fenomena suvremenog života: potrebno je poslužiti se zaobilaznim strategijama. Kada grafički dizajn operira s greškom kao načinom uzbudiva-

Željko Serdarević rođen je u Splitu 1965. godine. Grafičkim oblikovanjem se počinje baviti 1986, a godinu kasnije s Darkom Fritzom osniva *Studio Imitacija Života* u Zagrebu (gdje je studirao povijest umjetnosti i engleski na Filozofskom fakultetu). Uz multimedijske scenske nastupe, konceptualne akcije, glazbu, scenografije i grafički dizajn, najvažnije je projekte, osobito na području oblikovanja plakata, ostvario za razne teatarske kuće i Festival *Eurokaz*. Nakon gašenja *Studia* početkom devedesetih intenzivno počinje dizajnirati za naručitelje iz Austrije, osobito Nacionalni teatar u Klagenfurtu, te Slovensko narodno gledalište u Mariboru. Najveće projekte radi za predstave Tomaža Pandura, kao što su *Babilon*, *Ruska Misija*, *Božanstvena komedija*, a oblikovao je i divot-monografiju *Pandur's Theatre of Dreams*. Od ostalih projekata izdvajamo onaj za Fondaciju *Books for Bosnia* (za obnovu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Sarajevu) i seriju udžbenika njemačkog jezika. Samostalno je izlagao u Mariboru, Splitu, Ljubljani, Beču i Zagrebu gdje je prošle godine imao retrospektivnu izložbu pod nazivom *Kompletni sistematski pregled*. Za grafičko oblikovanje dobio je nagrade *Salona mladih* 1989. (zajedno s Fritzom), zatim *31. zagrebačkog salona* 1996, Sajma knjiga u Ljubljani za *Najljepšu slovensku knjigu* 1998, Fondacije *Žukov* 1998. itd. Nakon Splita, Zagreba i Beča posljednje četiri godine živi i radi u Mariboru.

U okviru Festivala *Season of Hunting* u svibnju će imati izložbu u Bologni, a u srpnju slijedi retrospektiva u Splitu.

nja percepcije, čitatelj se nerijetko buni. S druge strane, na televiziji nam se slova, i to još trodimenzionalna, cijelo vrijeme vrte pred očima i na to se nitko ne žali. Štoviše, govorimo o *dizajnu inherentnom karakteru medija*. Tu imamo dobar primjer robovanja modernističkim floskulama.

Osim kompletnog dizajna za velike kazališne predstave, treba istaknuti i tvoje oblikovanje udžbenika za njemački jezik **Du und Deutsch** ***koji će se uskoro početi koristiti na prostoru od Švedske do Iraka...***

— S aspekta dizajna, udžbenici su neistražen prostor. Ne stoga što ne bi postojalo dovoljno modela, već zato što su oni potpuno zastarjeli. Uvredljivo je generaciji impregniranoj informacijama sa *Cartoon Networka*, naviknutoj na dinamiku video-igara, nuditi udžbenike linearne strukture iz kakvih su učili njihovi roditelji. Materijal iz kojeg su sastavljeni udžbenici *Du und Deutsch* izrazito su heterogeni, i svaka je stranica riješena kao nezavisan grafički zadatak. Tako sad imamo udžbenik u kojem ne postoje dvije iste stranice, ali unatoč toj prividnoj nedisciplineranosti svi se dobro snalaze prilikom usvajanja gradiva. Reakcije koje dobijamo iz škola su fantastične. Strašno me zabavlja da se prilikom rada na tim knjigama uključujem u izradu didaktičkih zadataka i da pri tome mogu staviti uobičajena pitanja izbora tipografija i slično u drugi plan. Ali jedva mogu zamisliti da je moguće danas raditi na dizajnu knjige, a pri tome ne sudjelovati aktivno i na njezinu *pisanju*. Dizajnerska profesija se toliko promijenila da bi trebalo nanovo definirati i sam pojam dizajnera. Uostalom, tko je taj koji je odjednom dobio toliku moć da može nadomjestiti cijeli *repro studio*, oduzeti posao montažerima u štampariji... Tko je taj mađioničar?

Nulta godina

S obzirom da djeluješ u Sloveniji i Hrvatskoj, možeš li usporediti te dvije sredine, njihovu produkciju dizajna i stupanj otvorenosti na eksperimente.

Dizajneri i teoretičari dizajna stalno uzbuđeno govore o kraju tiska i istovremeno o tome objavljuju knjige

— S pojavom digitalne tehnologije, grafički dizajn je svuda u svijetu dobio krila. U Hrvatskoj smo se zbog dramatičnih političkih promjena istovremeno našli i u situaciji egzorcizma postojećih simbola. Novac je potpuno promijenio izgled, dobili smo novu zastavu, ulične natpise itd. Jako je uzbudljivo započeti nešto od početka. Hrvatski je dizajn u doslovnom smislu imao svoju nultu godinu, jedinstvenu šansu da se napravi nešto izvorno i novo. U oblikovanju časopisa došlo je do najradikalnijeg pomaka. Vjerujem da je kroz oblikovanje *Arkzina, Godina novih, Nomada* i srodnih publikacija nastalo nešto doista autentično, čak i ako je riječ samo o refleksnoj reakciji na uzbudljive promjene koje su se u oblikovanju časopisa paralelno događale svuda u svijetu. Izvan tog segmenta dizajn u Hrvatskoj je u posljednjih deset godina pokazao vrlo malo *revolucionarnog žara*. Nije se dogodilo toliko koliko nam je ta jedinstvena situacija dozvoljavala. Sada je taj trenutak iza nas. Živimo sa zastavom kakva jest, s televizijom kakva jest. Izložba *01* i prigodni godišnjak Hrvatskog društva dizajnera svojim nas nazivom također simbolički upozoravaju na to da više ne počinjemo odbrojavanje od nule.

Što se Slovenaca tiče, kod njih ni jednog trenutka nije bilo govora o počinjanju od nule. U Sloveniji se likovna praksa osamdesetih već obračunala sa slikovnim arhivom socijalizma, pa devedesete nije bilo potrebno započinjati općim ikonoklazmom. Socrealističke skulpture ostale su mrtvo-hladno stajati na svom mjestu. Slovensko je oblikovanje do neke mjere već bilo afirmirano i izvan granica bivše Jugoslavije, a postojala je i škola dizajna. Vrlo je vjerojatno da će ono što se u Sloveniji s dizajnom događa danas, biti iskustvo Hrvatske u sljedećem desetljeću. U Ljubljani postoji snažna dizajnerska scena, međutim osim radova *Novog kolektivizma* malo što odstupa iz *mainstreama* koji je u potpunosti stavljen u službu tržišta. Radovi pojedinačnih studija, odnosno dizajnera vrlo se malo međusobno razlikuju. U velikoj mjeri su izbrisane čak i generacijske razlike. Izložbama dizajna posvećuje se mala pažnja u odnosu na fenomen marketinških festivala o kojima se iscrpno piše. Možda je korisno navesti primjer Ermina Mededovića, vrhunskoga hrvatskog dizajnera koji živi i radi u Ljubljani. Premda je sigurno jedan od najzanimljivijih tipografa u ovom dijelu Evrope, Ermin svoje sofisticirane tipografije radi *iz hobija*, a obitelj prehranjuje

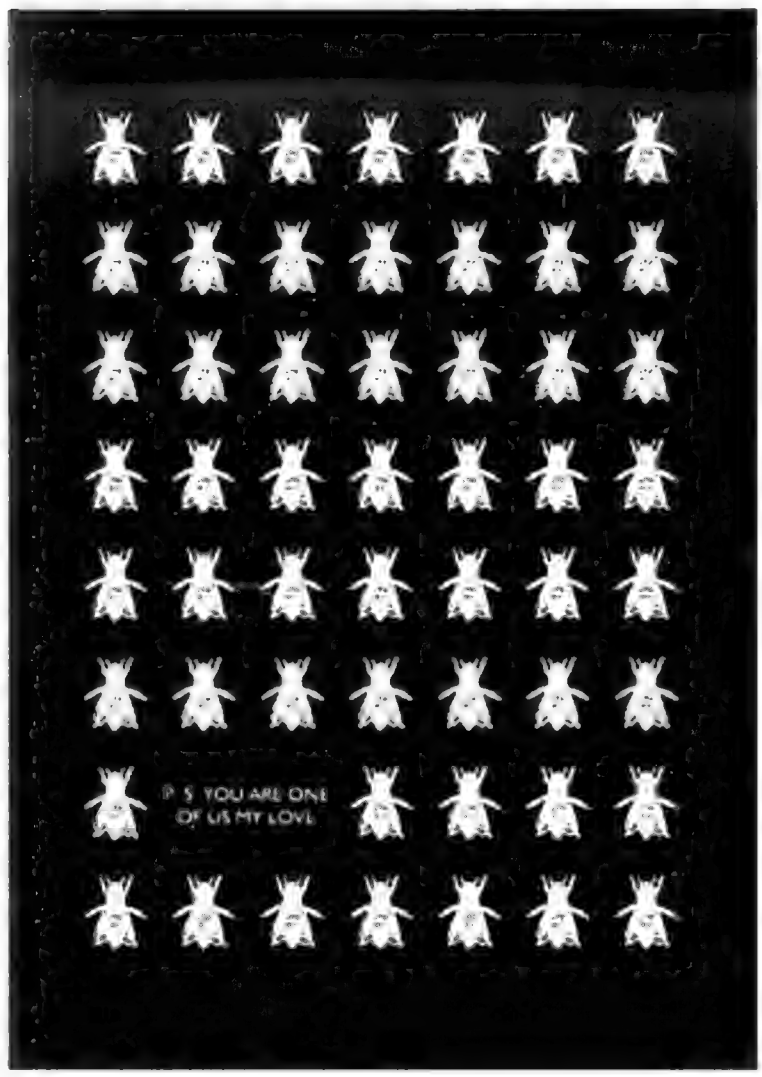

Željko Serdarević: »Postscriptum«

Neko vrijeme je takav dizajn bio vrlo *šik*, jer je imao prividnu neiskvarenost, kao *nema tu kapitala*, i neku vezu s konstruktivizmom.

Što ti se osobno čini najuzbudljivijim u produkciji hrvatskoga dizajna posljednjih godina?

— Spomenuta grupa časopisa za kulturu. Oni će sigurno odigrati velik utjecaj na standard oblikovanja knjiga, kazališnih programa i drugih grafičkih ma-

Rad na promicanju kulture ostavlja privid plemenitih namjera

terijala za sadržaje koje promoviraju. Ali zapravo je u hrvatskom dizajnu najuzbudljivija pasivnost s kojom su dizajneri pristali na diktaturu crvenih kockica kao jedinoga prepoznatljivog elementa hrvatskog identiteta. Kad razmišljam o hrvatskom dizajnu, prije se sjetim bombona *505 s crtom* ili starih Kraševih bombonijera nego kakva novog produkta. Možda je to samo stvar nostalgije; sjećanje stvari čini ljepšim nego što zapravo jesu. Ali kad govorimo o dizajnu, nostalgija predstavlja relevantu kategoriju. Zanimljivo je, na primjer, vidjeti da se sad pojavljuju radovi *novog modernizma*, koje mnogi doživljavaju kao smirenje nakon oluje digitalnog eksperimenta. To je još jedan nesporazum — istina je da su modernistički obrasci grafičkog oblikovanja ponovno na sceni, ali ovog puta ih nalazimo neopterećene ideologijom *progresa* i cijelim popratnim teorijskim aparatom. Jednostavno su se uključili u veliku modnu reviju stilova mam što naučiti. Činilo mi se iz pretenciozne pozicije *svete krave* dizajnera za kulturu, ako znaš neke stvari i ako si dosegnuo Olimp, da si davno ostavio iza sebe sve stepenice oblikovanja, od vizit-karte do pakunga za mlijeko.

Traži li takav rad velika odstupanja od tvoje estetike?

— Zapravo ne, jer u prehrambenoj industriji svi žele izgledati barem pedeset godina stariji nego što jesu. Nostalgija se trenutno odlično prodaje. Iskustvo retrogradnog imitiranja postojećih grafičkih standarda odlična je priprema za tako nešto, čak i ako su drugi mehanizmi u pitanju. Za mene je zapravo najveća razlika u tome što rad na promoviranju kulture uvijek ostavlja barem privid plemenitih namjera, a kad radim za naručitelje iz industrije, stalno sam zabrinut da možda uzimam u ruke Luciferov novac. O tome neprekidno brinem. Z

oblikovanjem reklama za McDonald's i slično i pri tom se uopće ne uzrujava. To mi se čini vrlo ilustrativno.

Kad već govorimo o tome, vrijedi možda podsjetiti da su neke socijalističke zemlje razvile osobit dizajnerski jezik koji je mješavina iskustva industrijskoga i kapitalističkog društva s avangardističkim znanjima u prvom redu ruske avangarde. To je bilo osamdesetih često zanimljivo dizajnerima sa Zapada, na primjer Neville Brody je izjavljivao kako ga strašno inspirira *dizajn DDR-a*. koji suvremenom dizajneru stoje na raspolaganju.

Sveta krava i Luciferov novac

Na kojem projektu trenutno radiš?

— Bavim se time da grupi bivših socijalističkih prehrambenih kombinata dam izgled tradicionalnih kapitalističkih poduzeća. Po prvi put radim oblikovanje za potrebe naručitelja iz industrije i malo sam iznenaden tim iskustvom, jer me uspjeh u radu za kulturne institucije doveo do toga da pogrešno vjerujem da ne-

Nagrade Hrvatskoga dizajnerskog društva

dodijeljene u sklopu *Izložbe hrvatskog dizajna 01* održane od 8. do 24. travnja u zagrebačkoj Galeriji *Forum*

Nagrada za životno djelo

— Bernardo Bernardi (1921-1985)

Nagrade za grafičko oblikovanje i produkt dizajn dodijeljene su sljedećim radovima

— knjiga *Pandur's Theatre of Dreams;* dizajn Željko Serdarević; dizajn studio i naručitelj *Seventheaven*
— identitet biblioteke knjiga *Quorum;* dizajn Maja Franić; dizajn studio *Designsystem*; naručitelj Naklada MD
— godišnje izvješće i kalendar *Croatia bank;* dizajn Davor Bruketa i Nikola Žinić; dizajn studio *Bruketa & Žinić oblikovna manufaktura;* naručitelj Croatia banka
— vatrogasni aparat; dizajn Andrea Milovanović; naručitelj Pastor TVA
— kolekcija za plažu *Fun;* dizajn Goran Ivaniš, Sven Jonke i Nikola Radeljković; dizajn studio *Four Use*; naručitelj Istratours Umag

Priznanja su dobili

— magazin *Godine nove*; dizajn Nedjeljko Špoljar; dizajn studio *Sensus Design Factory;* naručitelj Godine nove, Konzor
— kalendar *2000 (WO-MAN), 2001 (TIMES-FUTURA);* dizajn Boris Ljubičić; dizajn studio i naručitelj *Studio International*
— *Co-Sinus*; dizajn Sven Jonke, Christoph Katzler i Nikola Radeljković; dizajn studio *Four Use*
— sistem uredskog namještaja *Atol*; dizajn Dino Krpan i Jadranka Soviček; dizajn *Diedra dizajn studio*; naručitelj Duka interijeri, Zagreb Z

ikovnost

Tvornica i škola

Olga Majcen

O retrospektivnoj izložbi Andyja Warhola, A Factory Kunsthalle, te izložbi Jeana-Michela Basquiata, Kunsthaus, Beč

Ja sam stroj

Warholova izložba na Karlsplatzu toliko se svidjela bečkoj publici i kulturnim turistima da je bila otvorena doslovno od jutra do deset sati. Izmedu gomile panoa moglo se naići i na čitave grupe školaraca koji su pozorno slušali o Warholu i nosili sa sobom za njih pripremljene šarene sklopive stoličice. *The Factory*, čija je iduća destinacija Palais des Beaux-Arts u Bruxellesu, organizirao je njujorški Guggenheim muzej, u suradnji s Kunstmuseumom iz Wolfsburga, pod kustoskim nadzorom Germana Celanta i Vivien Greene. Prema naslovu izložbe moglo bi se zaključiti da su postavljena djela iz razdoblja njegove *Silver Factory*, studija u 47. ulici u New Yorku, koji se kasnije nekoliko puta selio. Medutim, postav od šest stotina eksponata, koji je scenografski osmislio vodeći talijanski dizajner Gaetano Pesce, retrospektivno pokazuje radove od početaka Warhalova rada. Naslov izložbe ovdje služi kao označitelj za Warholovu djelatnost u cjelini te se referira na njegovu rečenicu koju je često ponavljao: *Ja sam stroj*.

Zidovi izložbenog prostora prekriveni su tapetama, s jedne strane, umnoženim portretom Mao Tse Tunga, a s druge — kravom. Izložba, postavljena kronološki, počinje njegovim komercijalnim ilustracijama iz pedesetih — duhovitim i poučnim reklamnim crtežima s početka djelovanja u New Yorku (npr: *A la recherche du shoe perdue*, 1955). U nastavku postava djela su iz šezdesetih, kad počinje ozbiljno slikati služeći se fotomaterijalima iz novina. Teme koje ga zanimaju portreti su poznatih ličnosti i razne nesreće a prenosi ih sitotiskom na platno i na njima intervenira bojom (*Blue Liz as Cleopatra*, 1963, *White Car Crash 19 Times*, 1963). To su danas njegova najpoznatija djela koja slijede devizu ponavljanja ljudskih misli i akcija. Nakon osnutka *Silver Factory*, 1963, nastavlja s portretima slavnih osoba i sakuplja oko sebe velik broj talenata iz svih grana umjetnosti. U isto vrijeme počinje i njegov interes za film. Jedan dio Warholovih filmova uključen je u postav izložbe a drugi se dio prikazuje u zasebnoj kinodvorani, prema tjednom programu. Sedamdesetih godina, koje za Warhola obilježava novi koncept realiziran kroz časopis *Interview*, u *Philosophy of Andy Warhol (From A to B & Back Again)* — i onih objavljenih o njemu, postav nam omogućuje da shvatimo svu širinu Warholovih interesa. Na mjestima gdje su izloženi njegovi dizajnerski radovi za grupu *Velvet Underground*, može se čuti i njihova glazba. Ova izložba omogućila je razbijanje

Jean-Michel Basquiat i Andy Warhol: »Don't Trade Tennis«, 1985.

njegova djela ulazi i politička ikonologija vezana uz komunizam (*Hammer and Sickle*, 1976). Osamdesetih suraduje s dvama slikarima: neoekspresionistom Francescom Clementeom i Jeanom Michelom Basquiatom — što se, na njihovoj zajedničkoj izložbi, ne pokazuje osobito uspješnim.

Na kraju se mogu vidjeti TV-emisije u kojima je sudjelovao: *Fashion*, *Andy Warhol's TV*, *Andy Warhol's fifteen minutes*, koje su ga pred kraj karijere posebice zaokupljale. Bogato popraćena arhivskim materijalima, fotografijama iz života, primjercima časopisa *Interview*, knjigama koje je objavio — *The* predrasuda o Warholovu radu kao o umjetnosti u kojoj nije prisutna njegova ruka. Učinila je vidljivim radni proces fotografijama i video-snimkama, te nesumnjivu karizmatičnost Warholove osobe.

Princ u ćeliji

Dva kata fantastične Hundertwasserove arhitekture — Kunsthausa, zauzimala je izložba Jeana Michela Basquiata, koji se prvi put Austriji predstavio izborom od sto djela iz Mugrabi kolekcije. Taj svestrani umjetnik hispanskog i afričkog porijekla, doživio je vrtoglavi uspjeh i nedugo zatim umro od prekomjerne količine droge. Tijekom svoje devetogodišnje karijere naslikao je oko tisuću slika i nacrtao oko dvije tisuće crteža. U to, naravno, nisu ubrojene ulične risarije nastale na Manhattanu i na liniji podzemne željeznice (*D-train*), koja vozi iz Basquiatovog radnog mjesta Manhattana do njegova doma — Brooklyna. Ranu umjetnost ceste, zagonetne kombinacije riječi i simbola, Basquiat je radio sa svojim školskim kolegom Al Diazom, a potpisivao ih je kratkom riječju SAMO (*Same Old Shit*). Nastajali su na zgradama povezanim s umjetničkom scenom, a grafitima je magijski ukazivao na onaj krug ljudi i ustanova koje su utjecale na njega.

Napuštajući *black magic marker*, kako sam zove flomaster, i zidove, nastavlja birati neobične medije: jeftine papire za podlogu, daske (*Half moon*, *Procession*), autogume i nepromočiva platna koje zatim ispunjava likovima kompozicijski vrlo

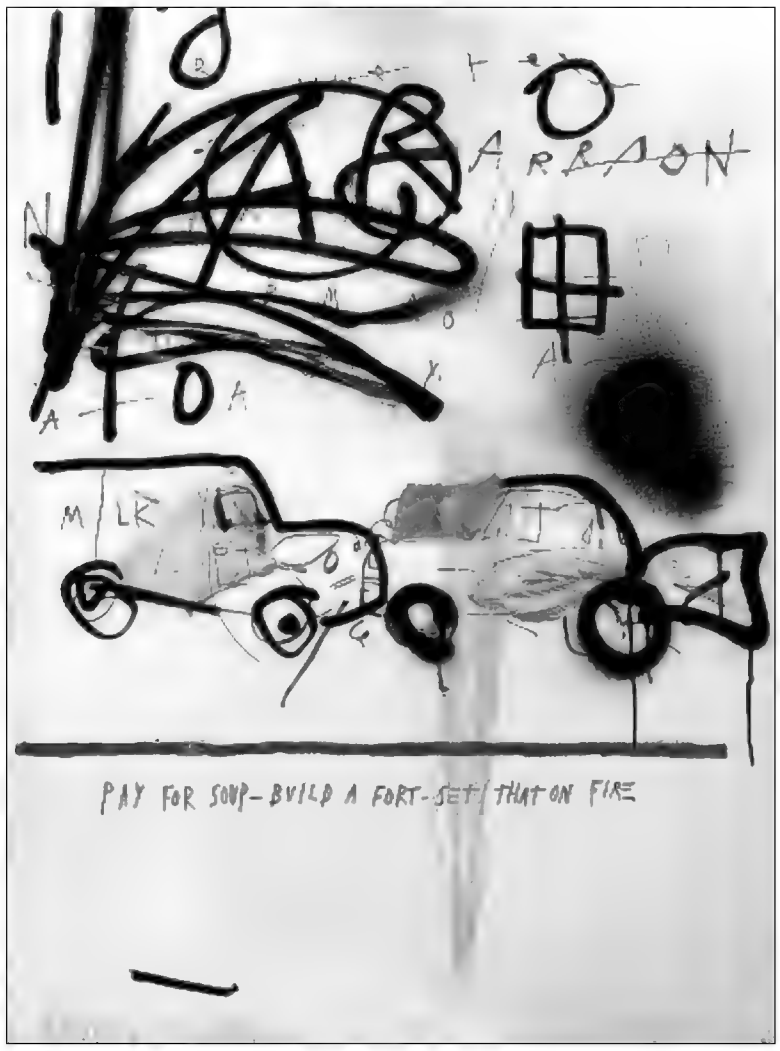

Jean-Michel Basquiat: »Bez naslova (Sudar)«, 1980.

slično raspoređenim kao i do tada — na zidu. Koristi najčešće tri osnovne boje te crnu i bijelu što je u skladu s cjelokupnom jednostavnošću njegova rada: jasan i jednostavan obrisni crtež, labilna kompozicijska ravnoteža, prividna nasumičnost pozicioniranja riječi u odnosu na likove. Tekst koji ispisuje na sliku podsjeća na rudimente pisanja. Teme koje je birao u jednom intervjuu sumira u tri riječi: *Royalty, heroism and the streets*. Motivi koje mi, pak, možemo vidjeti na slikama vrlo su širokog raspona, toliko širokog da mogu podsjetiti na predmete u školi — biologija (*Spermatozoon*, *Lungs)*, kemija (*Achtung)*, fizika (*Tesla vs. Edison*). Osim tema, na školu asociraju i česte tamne pozadine njegovih slika (školska ploča) ispunjene raznim riječima kao što su npr. *punski ratovi* i raznim shematskim crtežima poput onih iz udžbenika.

Osamdesetih pripada krugu internacionalno priznatih umjetnika — Keitha Haringa, Kennyja Scharfa, Juliana Schnabela, Davida Sallea i Francesca Clementea. Kao i mnogi od njih, i Basquiat je suradivao s Andyjem Warholom koji je za njih bio, kroz svoj studio, 'father figure'. Na Basquiata su utjecala i djela *beat* generacije, posebice Jack Kerouac i njegov roman *The Subterraneans* svojim stilom inspiriranim *jazz*-muzikom: *neometani tijek osobnih, tajnih ideja-riječi, koje direktno iz uma 'pušu' na zamišljeni subjekt*. Slike ili simboli povezani s riječima, u kombinaciji imaju značenje koje dobivaju slučajno, jer na papir ne stižu promišljeno, već intuitivno.

Izložba je popraćena izvrsno opremljenim katalogom u kojem se, osim reprodukcija izloženih djela te važnijih tekstova i intervjua s njim, može pronaći kronologija događaja iz njegova života, popis svih njegovih samostalnih, kao i izbor iz grupnih izložbi, selektivna bibliografija kataloga i knjiga o Basquiatu te popis videoradova i filmova o njemu. Takav katalog temeljito je popratio sam koncept izložbe. Kronologija glavnih događaja na samom je početku, kao osnovna informacija o umjetniku, zajedno s fotografijama iz života, a na samom kraju postava nalaze se pjesme suvremenih književnika posvećene njemu te njegovi portreti nekih umjetnika-prijatelja. Nekoliko filmova o Basquiatu puštaju se u zadnjoj prostoriji izložbe.

Možemo izdvojiti film Juliana Schnabela iz 1997. godine koji ga je dosta popularizirao. Na kraju filma ga, taj njegov suvremenik i prijatelj, okrunjuje u paraboli o princu zatvorenom u ćeliji čija kruna, lupajući o rešetke, stvara najljepšu glazbu koja se ikad čula. Z

Warhol-Basquiat, Slike, poster za izložbu, 1985.

7 ikovnost

Arheologija svakidašnjice

Sakupljač s iznimnom stvaralačkom percepcijom, arheolog svakidašnjice, mag pronalaženja, fetišist odbačenih predmeta, dokumenata i materijala

Ana Dević

Marijan Crtalić, Power Machine Redeconstr..., 5. 5-19. 5. 1999, galerija Vladimir Nazor

Premda je riječ o umjetniku mlade generacije i to tek odnedavna poznatom široj likovnoj publici, Marijan Crtalić formiran je umjetnik, prepoznatljivog multimedijalnog izraza i definiranog senzibiliteta.

Dakle, ključne riječi bile bi instalacija, ambijent, slika, fotografija, video, *trash*, *ready-made*, živa — neživa materija, odjeća, *cyber*, industrija, arheologija, propaganda, tortura, svemirci, kič, Rorschachovi testovi... Crtalić sve spaja sa svime te ukida kriterije i hijerarhiju medu stvarima. On je sakupljač s iznimnom stvaralačkom percepcijom, arheolog svakidašnjice, mag pronalaženja, fetišist odbačenih predmeta, dokumenata i materijala. Prostornom montažom i redizajnom postojećih elemenata nastaju višesmisleni organički mutanti — progresivne cjeline. Tema koju Marijan Crtalić razrađuje u svojim recentnim projektima jest uvjetovanje osobnog identiteta i njegove mutacije u širokom socijalnom kontekstu. Ključnim problemom nameće se pitanje što je *ono* što nas uvjetuje i možemo li, i u kolikoj mjeri, uvjetovati sami sebe.

Ništa bez Rorschacha

Rad s prošlogodišnjeg Salona mladih, izložba *Transcendentalna teleportacija* u Galeriji SC, i netom otvorena izložba *Power Machine Redeconstr...* u Galeriji Vladimir Nazor medusobno se nadopunjuju. Sva tri rada temelje se na jednostavnom montažnom principu: autor svoju osobnu foto-dokumentaciju izlaže i pridružuje nekim drugim svakodnevnim predmetima. Te su fotografije intimni fragmenti, fotoarhivi vlastitog lika u protoku vremena, sentimentalnosti promjena, odrastanja, starenja. Spektakularne su jer su sasvim obične. Kao i traume kojih postajemo svjesni tek s distance, odmaknuti od vlastitog života, u trenutku slike, na fotografiji ili filmu.

Crtalićev necenzurirani fotoarhiv potvrduje moć mehanizama reprezentacije, a obuhvaća sve *faze* postojanja jedinke, od ranog djetinjstva do danas.

U Galeriji SC Crtalić je izložio nizove vlastite odjeće. Na svaki odjevni predmet montirane su autobiografske fotografije iz najrazličitijih životnih situacija na kojima je

Transcendentalna teleportacija

Crtalić obučen u izložen komad odjeće. Autor posjetioce nesmetano navodi na promatranje i proučavanje, komparativno zavirivanje u njegovu intimu. Suodnosi dvije razine prisutnosti, fizičku prisutnost predmeta i prisutnost unutar fotografske slike. Pri tome, odjevni predmeti paralelno egzistiraju u dvije navedene, odvojene razine. Odjeća kao naše *drugo tijelo* dekontekstualizirana je i na zidovima galerije postaje mrtav predmet koji svojim fizičkim karakteristikama, oblikom, iznošenošću, modnim trendom svjedoči i apostrofira odsutno tijelo. Ambijent je upotpunjen asocijativnim nizom fotografija iz autorove prošlosti i serijom slika nastalih tehnikom Rorschachovih otisaka. Odjeća uvijek ima važnu

Zdenko Marenić

ulogu pri formiranju nečijeg izgleda, *imagea*, osobnog identiteta. Fotografije iz Crtalićevih arhiva su stereotipi: dječak preodjeven u haljinice, demodirane hlače, košulje s velikim kragnama, učeničke kute, *hippy* odjeća, novi romantizam, punk, *techno*... Formiranje osobnog izgleda Crtalić je povezao i s nastankom vlastitih slika. Autor koristi tehniku slučajnog, zrcalnog otiska boja i oblika na površini papira. Težnja ka ikoničnom za njega je mitološki atavizam, u slučaju Rorschachove mrlje kao i u slučaju vlastitog izgleda konačan rezultat izmiče autorovoj kontroli.

Dva otuđena svijeta

Izložba u Galeriji Vladimir Nazor *Power Machine Redeconstr...* preuzima formu reklamnog panoa na kojima se u svakodnevici često preklapaju različiti sadržaji i reklamne poruke.

Ovaj *ready-made* kolaž kombinira industrijske prospekte, pop-postere, geografske karte, fotografije iz životinjskih atlasa i muzejskih arhiva te autorove intimne fotografije s putovanja, izleta s prijateljima, iz grada i okoline u kojoj živi. Sučeljene su dvije sfere, dva uzajamno otuđena svijeta: *techno* — medijski i privatni. Osobne, i fotografije vlastitih umjetničkih slika izmiješane s tiskanom propagandom plijene novom vrstom pažnje. Čini se da su se medusobno odvojene sfere poništile, zamijenile i stopile. Reklamnom panou Crtalić je u izložbenom prostoru pridružio i video. Kratke videosekvence svojevrsni su autoportreti. Strukturom, načinom montiranja i kadriranjem nalikuju muzičkim spotovima i ističu činjenicu da se introspektivno viđenje vlastitog postojanja često pojavljuje u nekom medijskom obrascu, preuzimajući postojeće forme spotova ili filmova.

Lajtmotiv i ove izložbe je odjeća, točnije jedno *ready-made* skijaško odijelo za koje je autor *trampio* nekoliko svojih slika. Odijelo čiji ga je natpis privukao — Power Machine — nije imao namjeru nositi. Prisvojio ga je kao artefakt i kao ishodišnu ideju redekonstruiranja mehanizama reprezentacije.

Kada predstavlja sebe Crtalić je prije montažer no autobiograf. Kako sam navodi u predgovoru kataloga izložbe u Galeriji Vladimir Nazor: »U prikazanom radu nema autobiografske *linearnosti* već je *sve* izmiješano po asocijativnom *ključu*, ovisno o raspoloženju, obliku, trenutku...«. Na sličan način Crtalić kombinira i montira značenja riječi. Kada piše o svom radu, on ga ne opisuje već prezentira svoj radni princip i svjetonazor: »Ovom izložbom u biti pokušavam postaviti pitanja o tome što je, što može značiti/biti i što može: mašina, mašinerija, moć + varijacije navedenog + svačije osobno nadovezivanje na ovu priču...

Borba za identitet koristi drevne iste nasilne metode (kolonizacija, krada, zaposjedanje, prisvajanje, osvajanje i sl. — kulture, prostora, ideja itd, itd.), a onda to prozivamo *našim*, odnosno *mojim*... Redekonstrukcija je redekonstr...«

Radnici i ratnici

Zabavljeni smo dosjetljivim strategijama zbunjivanja

Nataša Ilić

Igor Kuduz, Foto-objekti, 30. travnja-14. svibnja 1999, Galerija proširenih medija

Još od ranih devedesetih Igor Kuduz izlaže fotografije koje su presnimci reprodukcija iz specijaliziranih maketarskih časopisa. No otkada smo ih prvi put imali priliku vidjeti prije nekih pet godina, stvari su se prilično promijenile. Tadašnji ciklus *Almost Drama* još se otvarao pitanjima koja su obilježavala umjetnost 80-ih: manipulacija/fascinacija medijima, odnos između kulturološki određene fikcionalnosti i jednako tako kulturološki zadane realnosti, koja ionako nestaje rastačući se u zavodljivi *simulakrum*. Novi ciklus radova, premda se koristi istim strategijama kadriranja reprodukcija iz maketarskih časopisa, stvara bitno drukčiji dojam smanjenog entuzijazma za medijske eskapade i mentalne dekonstrukcije, a pojačanog interesa za »konzervativna« pitanja prostornih odnosa, vještine i precizne izvedbe.

Naime, fotografije na izložbi *Almost Drama* raznim su tehnikama prikazivale prizore rata. Istodobno, fotografije su i presnimci slika iz maketarskih časopisa specijaliziranih za ratne teme. Zrnatost njihove strukture, kao i stavljanje na duratranse (medij ulične reklame), naglašavala je manipulaciju medijem, jasno ukazujući da ti filmično kadrirani prizori s jakim narativnim elementima i emocionalnim učinkom ne dokumentiraju stvarnost, već zahvat u medije, postupak prisvajanja već postojećih slika. Budući da fotografija za većinu stanovnika industrijaliziranog zapadnog svijeta posreduje, ako ne i posve predstavlja, empirijski svijet (proizvodnja i potrošnja slika upravo je jedno od istaknutih svojstava naprednih društava), postala je glavni posrednik i kanal kulture i ideologije. Stoga se naglašava identitet fotografije kao masovnog medija koji se može višestruko reproducirati. Napetost između implicirane dokumentarne vrijednosti i reproduciranih snimaka maketa, koje su i same reprodukcija, mijenja tradicionalno shvaćanje fotografije kao zapisa vanjske realnosti (prozori) ili pak kao interioriziranih vizija koje otkrivaju unutrašnje biće umjetnika (ogledala).

Taj osnovni postupak obilježava i radove s ove izložbe, no sada izloženi radovi nisu okupljeni pod slikovitim naslovom kao prva izložba, fotografije su motivski sažetije, a tehnika je ujednačena. Foto-objekti (kako ih karakterizira naslov izložbe) su fotografije detalja uvećane izvorne reprodukcije makete, kašírane na »konzolu« pričvršćenu uz galerijski zid. Premda se doima teškom, konzola u Kuduzovoj izvedbi nije nosivi arhitektonski element već tanka ploha koja djeluje kao prostorni crtež. Obojena je srebrnom bojom metala, no ubrzo otkrivamo da je zapravo riječ o vrlo laganom plastičnom materijalu. Osam takvih konzola postavljenih na različitim visinama duž ophoda ispod kupole elegantno akcentuiraju skulpturalnu prostornost Meštrovićeve arhitekture, te u tom smislu djeluju kao prostorna instalacija. Na obje strane tog trodimenzionalnog elementa kašírana je ista fotografija, a na svim su fotografijama prizori s jednim likom, radnikom na gradilištu. Zabavljeni smo dosjetljivim strategijama zbunjivanja: ono što izgleda teško, lagano je, »dokumentarna« fotografija zapravo prikazuje maketu, i to maketu koju umjetnik ne samo da nije sam radio, već je nikada nije ni vidio osim na reprodukcijama koje je potom fotografirao. U taj složeni niz realnosti uklapa se metoda kompjutorske obrade vizualnih podataka, što je horizont očekivanja koji ponovno promašuje, jer riječ je o klasičnim fotografskim postupcima kadriranja i uvećavanja.

Dok su stariji radovi iskorištavajući bizarnu estetiku ratnih maketa raznim strategijama odbijali govoriti o ratu kao neposredovanom bolnom iskustvu krajnje dramatičnosti, sada ratnike zamjenjuju radnici u industrijskim ambijentima. No ponovno se zapravo ne događa ništa. Upadljivo je da je na svakoj fotografiji samo jedan ljudski lik, a i on je u stanju zaustavljenog mirovanja. Na radnu aktivnost ukazuju samo rekviziti i kulise: zaštitni šljemovi i radna odijela, pokoji stroj, građevinski materijal... Fizički rad na gradilištu, koji bi trebao biti složna kolektivna djelatnost, prikazan je kao usamljeničko, pasivno stanje kakvo zdrav razum obično vezuje uz intelektualno pregalaštvo.

Rad koji je ranije smatran determinantom (»Rad je stvorio čovjeka«), danas je tek derivacija teorije koja definira »medijsku stvarnost«, jer kao što dijagnosticiraju nizozemski teoretičari medija, okupljeni u neakademskoj skupini *Agentur Bilwet*, i rad je medij u smislu da posreduje između tijela i društvenosti. Kao takav, rasplinjava se u neprekidno promjenjivim medijskim slikama i programima. Rad je posrnula društvena vrijednost na čiju slavnu prošlost duhovito i krajnje diskretno podsjeća tek otvorenje izložbe dan uoči Praznika rada i vaza sa crvenim karanfilima koja je prije prateći inventar nego dio izložbe. Kao što se ciklus *Almost Drama* bavio medijima, a ne ratom, tako se i ovi foto-objekti bave estetikom, a ne obnovom.

Antun Maračić

film

Kolonija zapadno od Pecosa

Okrutna vučja narav hrvatskog kapitalizma, očitovala se i među nezavisnim distributerima. Iz godine u godinu trudili su se uništavati jedan drugog, nadajući se ipak da će svaki od njih postati prvi i najmoćniji

Živorad Tomić

Danas nije lako biti ni distributer, ni prikazivač, ni videotekar, ni gledatelj, a ni filmski kritičar. Kao i više manje sve u našoj domovini, tako je i film, zajedno sa svim zanimanjima s njime povezanim, pao na najniže grane, odnosno, postao čimbenikom sveopće sramote i jada. Distributeri se žale da nema publike, da su licence filmova prevelike, da im kinoprikazivači ne plaćaju dugove. Prikazivači jadikuju da ih distributeri ucjenjuju i izborom termina kinodvorana. Videotekari prosvjeduju zbog prevelikih cijena video-kaseta, ucjenjivačkog poslovanja distributera koji im daju manje cijene hitova samo uz uvjet kupovine »video smeća«. Gledatelji nisu zadovoljni kino i video ponudom, a i cijene kino-ulaznica i iznajmljivanja kaseta su im previsoke. Svi zajedno jadikuju da nitko nikome ne plaća, svi su u dugovima, mnogi na rubu stečaja. Zatvaraju se videoteke, kinodvorane, propadaju distributeri, broj gledatelja u kinima sustavno se iz mjeseca u mjesec smanjuje.

Smrt raznolikosti

Da zanimanje za film pada, vidljivo je i po posjetu kinima, kao i po broju gledatelja koji danas mogu namaknuti najatraktivniji naslovi. Još do prije dvije-tri godine taj se broj mogao popeti na 200.000-250.000, dok je danas otprilike 30.000. Prije četiri godine jedan art-film u dvorani zagrebačke Kinoteke mogao je privući 5 do 7 tisuća posjetitelja. Danas je sasvim normalno da holivudski hitovi imaju manje od tri tisuće. Prije četiri godine filmovi Abela Ferrare, Kieslowskog ili Greenawaya prikazivali su se u Hrvatskoj. Danas poneki izadu na videu — ne zato što ih distributeri žele izdati, već zbog činjenice da su ih kupili prije 3-4 godine, u tzv. »predprodukciji«, pa ih sada moraju izdati ako žele vratiti barem 20-30 % uloženog novca. Izuzmemo li neobični »Adria Art 21«, distributersku tvrtku koja godišnje kupuje svega nekoliko »malih« art-filmova (*Tango* Carlosa Saure, *Zbogom, moja konkubino* Chen Kaigea), nijedan drugi distributer danas ne želi ni za živu glavu kupiti »mali« film — ne daj Bože ne-američki! — osim ako ga na to ne prisili strani distributer uvjetujući kupovinu potencijalnog kino-hita takvim nekomercijalnim naslovima. Dok su još prije četiri do pet godina nezavisni distributeri sami tragali za prestižnim art-filmovima i kupovali španjolske, francuske, kineske, meksičke, kanadske, njemačke i sve ostale neameričke filmove, te njima ostvarivali solidnu zaradu, danas to ne mogu čak niti sa skupim visokobudžetnim hitovima. U hrvatskim kinima više ništa ne vrijedi, osim iznimaka, a one, kao što svi znamo, ne čine pravilo. Sporadični uspjesi poput *Titanica* ili *Zaljubljenog Shakespearea* (za kojega je distributer držao da će propasti pa je naručio svega *dvije* kopije za cijelu Hrvatsku!), ne znače ama baš ništa, jer su dvorane s *drugim* filmovima nalik kućama duhova.

Ben Glass

Ne bih želio stvoriti dojam da je prije četiri ili pet godina bilo *bitno* bolje nego danas, unatoč tome što je publike, filmova i, naravno, *novca*, bilo mnogo više. Pronicljivom sudioniku filmske svakodnevice u Hrvatskoj već je tada moglo biti jasno da cijelo zdanje hrvatske filmske distribucije i prikazivalaštva leži na trulim temeljima. Već su se tada međusobno okrivljavali nezavisni distributeri i moćni zagrebački »Kinematografi«, distributer i prikazivač koji, s vlastitim kinodvoranama i filmovima Buena Viste, Warner Brosa, Universala, Paramounta, Metro-Goldwyn-Mayera i Dreamworksa, drži monopol u hrvatskim kinima. Već je tada bilo jasno da bi svaki od nezavisnih distributera, kad bi se našao na mjestu »Kinematografa«, vodio računa o interesima vlastite tvrtke. Okrutna vučja narav hrvatskog kapitalizma, obilježenog nezasitnošću i nepovjerenjem, očitovala se i među nezavisnim distributerima. Iz godine u godinu trudili su se — znajući da to što rade nije razumno — uništavati jedan drugog, nadajući se ipak da će svaki od njih postati prvi i najmoćniji. Radeći za vlastiti interes, radili su, zapravo, »u korist vlastite propasti«. Umjesto da se udruže i podijele »interesne sfere« (nezavisne strane tvrtke od kojih će kupovati filmove), oni su jedan drugome konkurirali, nudeći sve nerazumnije i sve veće svote za pakete filmova, svote koje ni na koji način nisu mogli vratiti eksploatacijom. Tako je, primjerice, cijena visokobudžetnog filma narasla za Hrvatsku od 20.000 do 80.000, a ponekad i 100.000 dolara.

Teror sebičnosti

Istodobno, slijedeći istu logiku sebične bitke za vlastiti (štetni) interes, nastojali su izboriti privilegirani položaj kod moćnih »Kinematografa«, želeći da se samo njihovi filmovi prikazuju uz bok s hitovima »Kinematografovih« *majora*, veseleći se kad filmovi drugih nezavisnih distributera ne bi imali otvorena vrata moćnog kino-lanca. Poslovna politika u znaku »neka mom susjedu krepa krava« dovela ih je sve na rub propasti. Danas oni okrivljuju državu, poreze, PDV, tečaj kune, Škegru, Matešu i lijepo vrijeme (kad, navodno, publika ide manje u kino). Država, porezi, PDV, Škegro i lijepo vrijeme krivi su za mnogo toga u ovoj državi, no ipak nisu uništili hrvatski kino i video-repertoar. *Uništili su ga hrvatski distributeri i prikazivači zajedno*. Pušteni s lanca starog sustava iz bivše države, ponašali su se poput pustolova s Divljeg zapada, stvorivši divljinu »zapadno od Pecosa«. Poneki od njih povremeno bi zaigrali ulogu suca Roya Beana, no svaki bi se, kadtad, našao pod drvenim vješalima ispred saloona, s novim sucem Beanom u ulozi »zakonodavca« i krvnika.

Posljedica tržišnog i repertoarnog bezakonja bila je obezvređenje filma kao robe, zabave i umjetnosti. Osiromašenu publiku teško je privući nečim što već u startu nema vrijednost, nema svoje mjeto i vrijeme, svoje kino i svoje poklonike. Zapadno od Pecosa sve je postalo moguće, svaki film može igrati u svakom kinu, u svako doba, a ne mora ni igrati. Nije važno; kad već ne igra i nema svoju publiku, onda možemo lijepo zatvoriti i kina.

Na početku ovog teksta spomenuo sam da ni filmskim kritičarima danas nije lako. Osim što je ubitačno ponižavajuće pratiti *kolonijalni* hrvatski filmski repertoar (visokobudžetni holivudski filmovi prikazuju se i u najzaostalijim zemljama Trećega svijeta), još je strašnije što čak ni takav banana-repertoar nema vrijednost i privlačnost kakvu vjerojatno ima u drugim, daleko zaostalijim zemljama. Kako pisati nadahnuto i s voljom o nečemu što za potencijalne čitatelje nema osobitu vrijednost, što ih ne zanima ili što im je (zbog siromaštva, Škegre ili lijepog vremena) nedostupno?

Svemirska utopija

Između utopije, akcije i političko-osobne drame najnoviji je nastavak *Zvjezdanih staza*, nažalost, izabrao ono što mu je najmanje ležalo

Nikica Gilić

***Zvjezdane staze: Pobuna (Star Treck: Insurrection)*, SAD, 1998; režija: Jonathan Frakes; uloge: Patrick Stewart, Jonathan Frakes, Brent Spiner, F. Murray Abraham, Marina Sirtis, LeVar Burton, distribucija: Kinematografi**

Nakon prilično jeziva filma *Zvjezdane staze: Generacije* (u kojemu je Jean-Luc Picard poslao Jamesa T. Kirka u odavno zasluženu mirovinu) popularna se znanstvenofantastična serija ipak revitalizirala kada je redateljsku štafetu preuzeo Jonathan Frakes, najpoznatiji po ulozi Picardova zamjenika Rikera. Riječ je, jasno, o filmu *Prvi kontakt*, u kojemu se *Enterprise* vraća u prošlost i bori protiv meduzvjezdanog *gestalt organizma* znanog kao Borg (riječ je o kiborzima). Frakesov je potpis na plakatu filma *Zvjezdane staze: Pobuna* stoga budio nadu za nastanak izrazito osvježujuće faze u životu ove svemirske trakavice, no nada nije dugo živjela.

Prvi kontakt svakako je bio najslabiji u svojem utopističkom segmentu, a najbolji u vizualno vrlo privlačnoj glavnoj narativnoj liniji, kojoj nije manjkalo ni perverznih konotacija. Ta tko ne bi želio gledati kako Stroj-žena zavodi androida koji bi htio biti čovjek te muškarca koji je nekoć bio Stroj-muškarac! U *Pobuni* je pak utopistička gnjavaža na prvi pogled prigušena savezom što ga je premudra i čestita Federacija (ne, nije riječ o nama susjednoj tvorevini) sklopila s najvećim svemirskim ološem. No, dovoljno je da *Enterprajžani* jave centrali što se zbiva pod krinkom relativno legalnoga ugovora, i središnje će se Vijeće, kao u svakoj normalnoj demokraciji, smrtno uplašiti medija i birača.

Etničko čišćenje

Partizanski pothvat kojim Picardova družba spašava miroljubive žrtve etničkoga čišćenja urodio je dakle plodom. No, ako utopistička gnjavaža i nije isprovocirala gledatelja, upadljiv će problemčić nastati kada dobroćudni *Treckie* (naziv za obožavatelja serije) pokuša povjerovati u postojanje javnoga mnijenja, medija i običnih građana zbog kojih su se središnjoj birokraciji zatresle međuzvjezdane gaće. U svijetu ovoga filma, naime, samo glavni negativac Ru'afo (F. Murray Abraham) nije derište koje će smirenje naći u maminu zagrljaju, i to ubrzo nakon što je tu istu mamu pokušalo podmuklo iseliti, a kad to nije išlo, ležerno ukokati. Stoga je prilično teško zamisliti nekakvu futurističku Murphy Brown (Hrgu? Bilića? Nadvinskog?) koja bi se uklopila u ovako upadljivo naivnu *Pobunu*. Jasno, zdrav razum ni inače najčešće nije dobro oruđe za one koji žele uživati u nekom znanstvenofantastičnom proizvodu. Mogli bismo se, primjerice, zapitati koji to buzdo u obavještajno iznimno osjetljivoj operaciji koristi unikatni, eksperimentalni stroj (kao što je Data) bez pribavljanja njegovih detaljnih specifikacija te parametara pomoću kojih bi se na vrijeme mogao uočiti kvar. No takva su pitanja suvišna; na njih ne treba trošiti vrijeme kada imamo posla s tako nevještim miješanjem realizma s utopizmom. Najveći je, međutim, grijeh ovoga filma to što je utopizam potpuno neutemeljen u stilu i izražajnim sredstvima, dok su najpoticajniji motivi (virtualnost pastorale, sukob hijerarhije i morala...) bačeni u zapećak.

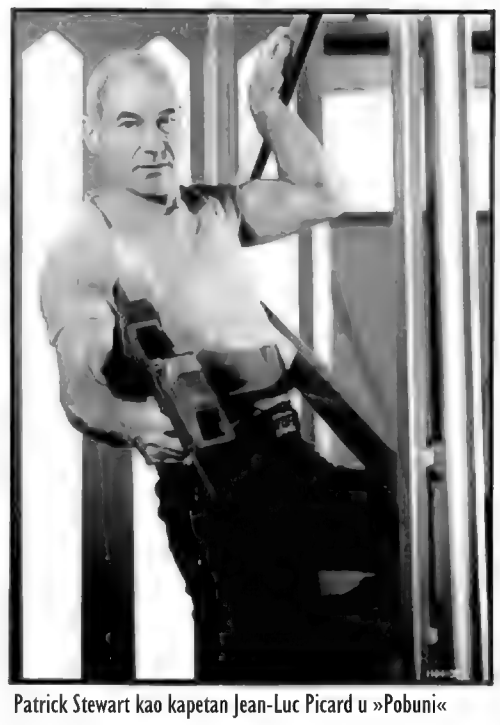

Elliott Marks

Patrick Stewart kao kapetan Jean-Luc Picard u »Pobuni«

film

Majstor crnine

Kultni se američki nezavisnjak John Dahl napokon dočepao hrvatskih kina, pa tim povodom donosimo njegov mali portret

Ivan Žaknić

***Kockari (Rounders)*, SAD, 1998, redatelj: John Dahl, uloge: Matt Damon, Edward Norton, John Malkovich, Martin Landau, Gretchen Moll, distribucija: UCD.**

Redateljsko ime Johna Dahla vezuje se uz obnovu interesa za obrasce *film-noira* u devedesetim godinama. No, dok su se neki redatelji samo *ufuravali* u *neo-noirovsko* ozračje rabljenjem sfumatozne atmosfere iz klasičnoga razdoblja ovoga (pod)žanra, a istodobno bili miljama udaljeni od istoga (primjerice Curtis Hanson u, inače, vrlo dobrom *L. A: Povjerljivo*), dok su neki, poput Schloendorffa u *Palmettu*, slabo popunili *noirovsku* pripovijest, Dahl se pokazao najdosljednijim čitanjem središnjih mjesta *noirovske* jezgre. Naravno, obnovu interesa za pojedina mjesta iz filmske povijesti uvijek valja uzeti s rezervom. Dahl se u svojim filmovima, primjerice, nije libio koristiti pomodnost prikazivanja eksplicitna nasilja. Međutim, filmovi su mu skoro uvijek iskazivali smislenost i dosljednost u koju se, eto, i nasilje u konačnici potpuno utopilo.

Fatalne ljepotice

Ubij me ponovno (Kill Me Again, 1989), *Red Rock West* (1993) i *Kobne strasti (The Last Seduction*, 1994) sve su, manje-više, uspješni primjeri kako davno zadani obrasci mogu lagodno funkcionirati u devedesetima. To se posebno odnosi na *Red Rock West*, zasigurno najbolji Dahlov film do danas, u kojem lokalni sadistički šerif za glavnoga junaka (Nicolasa Cagea) pogrešno zaključi da je plaćeni ubojica koji mu je došao ubiti suprugu (Lara Flynn Boyle). Ponovimo gradivo, u klasičnom *noir*-filmu glavni je junak prijemčiv nevoljama na koje ne može ili ne zna da može utjecati, sklon je porocima (najčešće je to fatalna žena) što ga dodatno ugurava u nevolje iz kojih se u završnici, zahvaljujući vlastitoj inteligenciji, ipak iskoprca. Upravo je takav i Nicolas Cage u *Red Rock Westu*; početno stanje stvari uopće mu nije jasno, seksualni nagon ga tjera u krevet fatalnoj ljepotici koju bi trebao ubiti, a tek kad se u gradu pojavi pravi plaćeni ubojica (Dennis Hopper), pored srca i spolnoga organa, počinje koristiti i mozak. Dahlova redateljska ruka je u sva tri navedena ostvarenja staložena, lišena većih formalističko-stilističkih zahvata i pretencioznosti, kriminalistički zaplet se sve više usložnjava i u nekoliko fabularnih vrhunaca raspetljava. Mjesto zbivanja njegovih filmova izmješteno je u odnosu na klasični film-*noir* — umjesto tamnih gradskih ulica, tu je provincijski gradić pretežno jarkih boja (u koji i iz kojega vode široki putovi, što upućuje na *film ceste*) kao kontrapunkt osjećajnim stanjima protagonista, ali je *noirovski suspens* zadržan uranjajućom glazbenom podlogom (primjerice, u *Kobnim strastima* sjajan jazz-*soundtrack* potpisuje Joseph Vitarelli).

Linda Fiorentino

Nakon tri *neo-noirovska* uradka, Dahl snima *Serum istine (Unforgattable*, 1996), ekscesan film svoga opusa kako po tematici tako i po kvaliteti. U priči ovoga *crackpot* SF-trilera, o liječniku (Ray Liotta) koji se podvrgava eksperimentu ambiciozne neurobiologinje (Linda Fiorentino) kako bi saznao tko je ubio njegovu ženu ne bi se vjerojatno snašao ni David Cronenberg. *Serum istine* stalno pleše na rubu ponora video-eksploatacijskih proizvoda u koji se na koncu i pretvara te uistinu nije jasno kako je Dahlu podvaljen ovaj scenaristički predložak.

Povratak crnini

Recentni *Kockari* u mnogočemu su Dahlov uvjetan povratak na tlo *neo-noira*, koliko god se gledatelju takvo mišljenje činilo diskutabilnim. Svojom vanjštinom, naime, ovaj film baš i ne idu ruku pod ruku s ranijim Dahlovim ostvarenjima, no zapravo sadrži gotovo sve što jedna *noirovska* matrica može sadržavati. Glavni lik je mladi student (Matt Damon) koji u film ulazi s jednim od najvećih poroka — igranjem pokera — te izlazi s njim iz njega. U cijelom filmu se, dakle, gotovo ništa ne dogodi u psihi našega junaka, ali ga njegov porok vodi iz nevolje u nevolju (napušta ga djevojka, dobiva batine zbog duga...). U cijeloj priči oko scenarističkih modela *noir* (pod)žanra vrti se pitanje utjecaja zbivanja na karakter glavnoga junaka. Čini se kako junaci *noir*-filma u pravilu prolaze kroz film bez da kojekakvi događaji ostavljaju vidljiva traga u njihovu habitusu te u tom smislu podsjećaju i na onu podvrstu vestern-junaka koji na kraju odjašu iz filma u prašinu bez značajnijih karakternih promjena.

Dahl u *Kockarima* to vrlo vješto koristi; naš će *rođeni* kockar s gomilom novca u džepu na koncu otići u Las Vegas u potrazi za novim žestokim partijama. *Kockari* su djelo koje u sjećanje prizivaju Scorseseova *Razjarenoga bika* i Melviellova *Kockara Boba* (što su neki ovdašnji kritičari već i zamijetili), a u svom formalno-stilističkom identitetu mrtvomorine, iz koje se začas može izroditi oluja, podsjećaju i na Scorseseov *Casino*, te spomenuti Hansonov *L. A: Povjerljivo.* Postoji u *Kockarima* i nekoliko šmirantskih poteza: prvenstveno, John Malkovich u karikaturalnoj ulozi ruskoga kockara ili prilično dosadno insistiranje na verbalnoj komunikaciji pokermajstora. Ali, osim završne sekvence, ima u Dahlovu filmu još puno sjajnih momenata. Recimo, onaj u kojem naš junak nakon što ga ostavi djevojka (Gretchen Mol) odbija seksualnu naklonost svoje *sestre po poroku*, sasvim koncentriran na novi kockarski početak kojem bi traženje tjelesne utjehe samo odmoglo ili trenutak kada se razilazi s prijateljem (Edward Norton) radi kojega je i počeo opet kockati, duboko svjestan da prava igra počinje tek kad se rastane od svoga nabusitog i ne naročito pametnog druga. Zato, ako se i ne složite s tim da je Dahl povukao još jedan komad *noira*, morate se složiti kako je povukao — dobar komad. Ako promotrimo odnos kvalitete i kvantitete Dahlovih filmova, to je, kako nas uči glavni lik *Kockara*, ipak znanje, a ne puka sreća. Z

Filmski nacisti

Jedan od najčudnije prevedenih naslova iz bogate arhive hrvatskih distributera krije zanimljivu priču o korijenima nacizma

Josip Visković

***Generacija X (American History X)*, SAD, 1999, režija: Tony Kaye; uloge: Edward Norton, Edward Furlong, Fairuza Balk, Stacey Keach; distribucija: UCD**

Tragična priča o nemogućnosti jednog bivšeg *skinheada* da izbavi sebe i svog mladeg brata iz osvetničkog mehanizma nasilja koje vlada losandeleskim Venice Beachom, nekada glavnim uporištem hipijevskog ljeta ljubavi, a danas poprištem mržnje maloljetničkih bandi i siromašnog stanovništva svih rasa i nacionalnosti, doživjela je krajnje humoristučan tretman tih vječitih šereta, hrvatskih distributera. Taj se nije zaustavio samo na besmislenom prijevodu naslova, nego se na plakatu poziva na Hillove *Ratnike podzemlja*, a sam je film u Zagrebu smješten u zabačeno i zapušteno trešnjevačko kino za reprizne eksploatacijske naslove. Ako je sve to namjerno, pa je propaganda zbilja usmjerena na suburbane huligane i naci skinheade, tada se u prezentaciju filma sasvim lijepo uklopilo i ime kina — *Patria*.

Ali jao! Ne samo što distributer laže, i to nestručno (*Ratnici podzemlja* ciljanoj generaciji bliski su koliko i *Anđeli garava lica*, a uistinu kultni film zagrebačkih naci skinheada australski je *Romper Stomper*), nego bi mu se sve to moglo i osvetiti. Jer, inventar i osoblje *Patriae* teško da bi preživjeli kad bi kakva banda ćelavaca doista odgledala film koji, osim što ne sadrži mnogo nasilja, obiluje *flešbekovima* u »čudnoj« crno-bijeloj tehnici, i ozvučen je orkestracijama Anne Dudley umjesto *ska* i *oi!* poskočicama, a uz to krajnje eksplicitno progovara protiv rasne mržnje. Ne preza pritom od krajnjeg pojednostavljenja situacije: skinheadi su glupi i puni fizičkih mana (debeli, krezubi, razroki), njihov idejni voda je postariji pedofil, crnci u filmu su simpatični, duhoviti i pravedno gnjevni, a junacima, u tumačenju Edwarda Nortona i Edwarda Furlonga Jr., za potpunu promjenu uvjerenja bit će dovoljno da čuju neko tude, traumatično *drukčije* iskustvo.

Pamflet o Skinheadsima

Naravno, nisu samo skinheadi ti koji bi prema banalnosti navedenih motiva *American History X* nazvali jeftinim popovanjem bez dramskih kvaliteta. Međutim, ako *Generacija X* i jest film suptilan poput atomske bombe, gotovo je jednako toliko i učinkovit. Rijetko se vidi tako čist primjer nadahnute režije koja uspijeva kompenzirati scenarističke prostakluke. Ne može ih, naravno, izliječiti (stoga ni ne jašem puno na činjenici da je redatelj Kaye zbog sukoba s producentima napustio film u fazi montaže), ali uspostavlja vlastiti princip vještoga i dojmljivoga slikovnog pripovijedanja i baš se zato film razlikuje od, recimo, *Bogorodice*. Najbolji primjer za to jest prizor u kojem braća skidaju nacistička obilježja sa zida, koji se u početku čini patetičan i suvišan, a zatim, produljeno prikazujući ofucanost i turobnu prazninu tamnoga zida koji izranja ispod plakata i zastava, više govori o socijalnim i psihološkim korijenima rasizma od bezbroj dijaloških scena. No, niti one nisu promašene, jer iako su likovi toliko plošni da epizodisti nemaju šanse za dojmljive kreacije (za razliku od Nortona, koji iz filma u film sve jasnije ide De Nirovim stopama i Furlonga koji je kao i uvijek skroman i uvjerljiv), grupne su scene — poput jedne uistinu bolne i stravične obiteljske svade i košarkaške utakmice kojom bande odlučuju o teritorijalnoj premoći — toliko dojmljive da je prava šteta što *Generacija X* nije više obiteljska drama, a manje socijalni pamflet. Jer, u stvarnom se životu skinheadi i ne preobraćuju u dva sata u kinodvorani, dok se Tony Kaye pokazuje kao jedan od rijetkih novih režisera koji zna režirati i dijaloge koji ne pričaju isključivo o hamburgerima i Madonni. Z

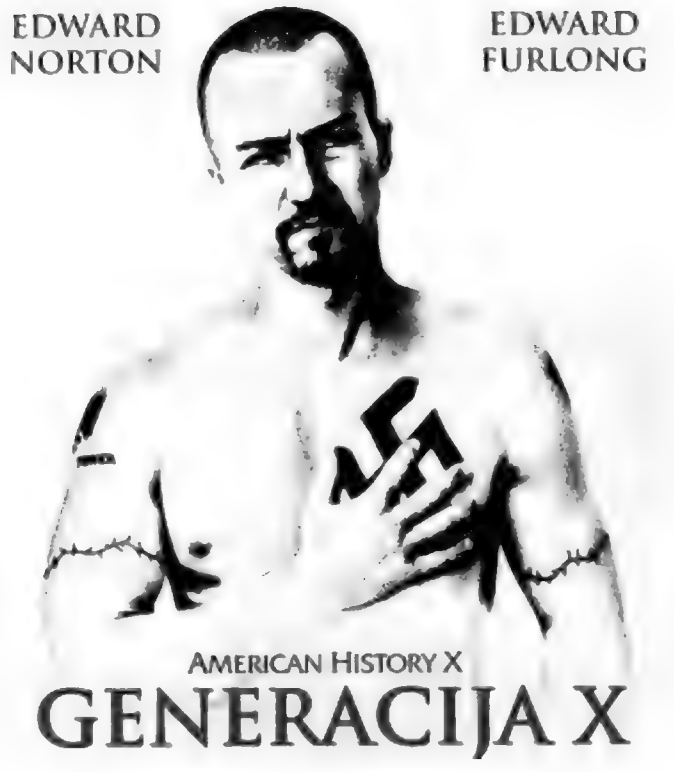

razgovor

Govori: Neven Hitrec

Državni novac – državni film, europski novac – hrvatski film

Između ideje i filma stoji novac Ministarstva i Televizij. U tom međuprostoru nastaje potreba za kompromisima

Vladimir Sever

Nedavna inicijativa Društva hrvatskih filmskih redatelja (DHFR) za osnivanjem Hrvatskog filmskog instituta (HFI), kao ključne institucije za razvoj i promicanje filma u nas unutar novog prijedloga Zakona o filmu, potakla je mnogo znatiželje i špekulacija oko uloge i mogućeg značenja te ustanove. U zemlji u kojoj film proizvodi Ministarstvo kulture, uz tehničku potporu nacionalne televizije, država postaje monopolistički producent, s neugodnom tendencijom doživljavanja igranoga filma kao promidžbenog i ideološkog medija. Postaje li Institut, kao nevladina institucija posve nov čimbenik u drukčijem promišljanju statusa filma u Hrvatskoj? DHFR je za predsjednika Instituta u osnivanju izabrao Nevena Hitreca, koji se nedavno predstavio hrvatskoj publici *Bogorodicom*. Hitrec je prilično zauzet poslom oko registriranja Instituta i naporima za njegovo udomljivanje, a priprema i scenarij svoga drugog filma — koji će morati biti što jeftiniji, kako kaže, jer takva su vremena. U razgovoru za *Zarez*, ipak, Hitrec je zračio umjerenim optimizmom i zamašnim entuzijazmom:

Društvo redatelja osnovano je negdje 1995. godine, s namjerom da se što brže i što bolje artikuliraju neke stvari koje bi mogle s mrtve točke pomaknuti ukupan stav o filmu u zemlji. Kod nas su upravo redatelji ti koji dolaze do projekata, do novaca, pa su oni i glavni krivci ako film nije dobar. Ministarstvo kulture prije par godina izradilo je svoj prijedlog Zakona o filmu, koji je zapeo na Jadran filmu: on je trebao postati državni filmski studio, pa bi tada država i davala novac i proizvodila film. Ta Vrdoljakova ideja zastala je iz mnogih znanih razloga. Drugi prijedlog Zakona, prije oko pola godine, pokušao je doskočiti jadu, to jest napraviti nešto više s istom količinom novaca kao i do sada. Radi se o nekih osamnaest milijuna kuna za šest filmova — manje od milijun maraka za cjelovečernji film. Iz Društva smo uzvratili protuprijedlogom, zasnovanim na osnivanju Hrvatskog filmskog instituta.

Što je potaklo zamisao o Institutu?

— Krucijalno pitanje ovdje je količina novca namijenjenog za film u Hrvatskoj. Sadašnja svota je nerealna, jer se radi o stavki na kojoj se odmah ruši drugi prijedlog Zakona. Unutra ima i još nekih stvari koje organizacijski nisu dosad funkcionirale. Sve jurisdikcije i dalje su pod Ministarstvo kulture. Naš prijedlog dislocira na Institut neke stvari koje je do sada trebalo raditi Ministarstvo, i radilo ih je od slučaja do slučaja, kad je moralo — promociju hrvatskog filma na međunarodnim festivalima te postprodukciju i predprodukciju filma, odnosno rad na scenarijima i priči, traženju koproducenata. U normalnim državama to bi trebalo biti u sklopu neke nevladine ustanove.

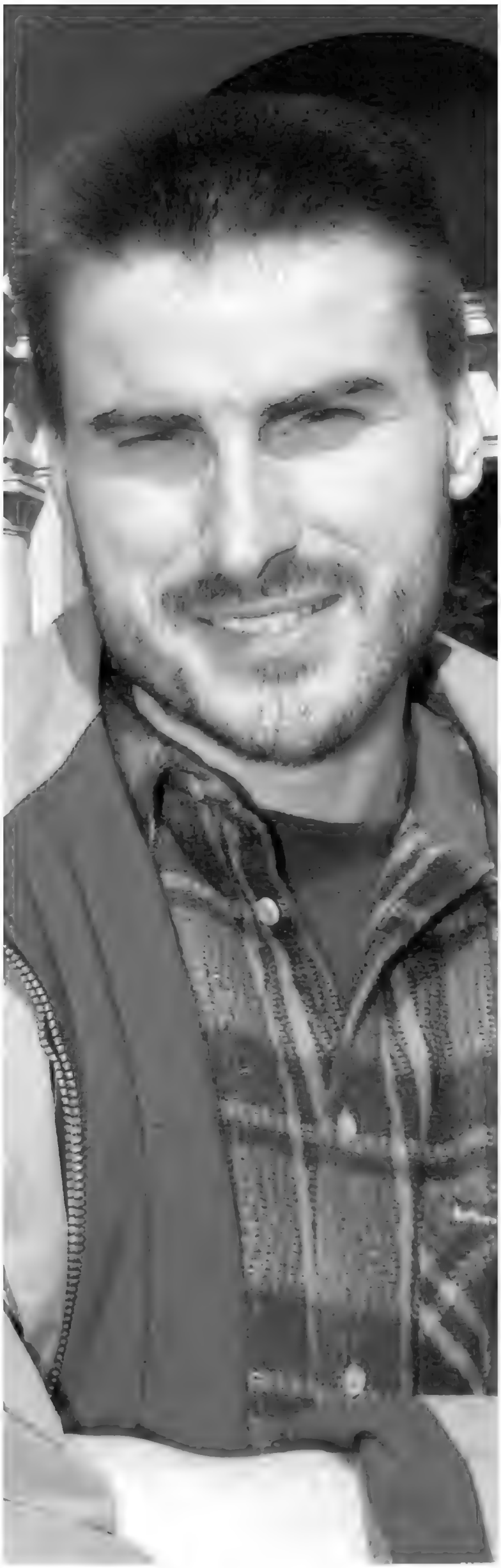

Institut ulaznica u filmsku Europu

U čemu je prednost statusa nevladine ustanove?

— Prema konvencijama koje smo potpisali u Vijeću Europe hrvatski bi film u Strassbourgu trebala zastupati jedna nevladina ustanova, kakvu imaju sve ostale države. Preko takvih organizacija dobiva se novac iz međunarodnih filmskih fondova, koji nam je sve ovo vrijeme bio nedostupan. Vlastitom takvom ustanovom — Institutom — rasteretili bismo količinu novca za film iz državnog proračuna i, s druge strane, počeli napokon konkurirati europskoj produkciji, bar s ekonomske strane. HFI bi tako trebao biti ulaznica hrvatskom filmu u Europu. To je trebalo davno prije napraviti i to nije trebala biti inicijativa DHFR-a, već državna da do te integracije što prije dode.

Hrvatski filmaši toliko dugo čekaju taj strani novac u našoj kinematografiji da je teško povjerovati da će ga u skoroj budućnosti moći dobiti.

— Institut će pružiti hrvatskome filmu vezu s Europom, koje do sada nije bilo. Bude li dobro ustrojen, i dobije li potrebne ingerencije od države, bit će na taj način djelotvoran. On će brinuti

Institut će pružiti hrvatskome filmu vezu s Europom, koje do sada nije bilo

o filmu od sinopsisa do distribucije po festivalima i televizijama i pratiti ga iz širokoga kuta. Ne teleobjektivom, kao do sada. No prepreka ima i previše. Upravo smo u procesu registracije, pa ćemo vidjeti hoćemo li dobiti pravo da se zovemo Institutom, jer je prije nekih pet godina već postojala slična inicijativa Sveučilišta koja nije prošla, jer jedan institut pri Sveučilištu mora imati potreban broj doktora. No, mi smo izvan okvira Sveučilišta, pa smo dobili uvjeravanja pravnika da bismo trebali proći.

Kako bi Institut izgledao, gdje bi se nalazio, i što bi uključivao?

— HFI će očito biti smješten u Zagrebu, pa smo zato tražili novac i od grada. Mladen Čutura, ravnatelj Gradskoga ureda za kulturu, podržao je osnivanje Filmskog kulturnog centra na prostoru današnjeg kina Studentski centar. Ako do toga dode, nadam se da će jedna ili dvije prostorije biti dodijeljene i Institutu. Prema našem prijedlogu, on neće biti velik, imat će dvoje-troje stalno zaposlenih. Ali ti će ljudi svoje ukupno vrijeme moći posvetiti tom poslu. Naši pregovori još traju, no grad je iskazao zanimanje za ulazak u novo stoljeće s prostorom na kojem će biti smještene ustanove koje se bave filmom. Tamo bi bila preseljena Kinoteka i dio Arhiva: oni bi prikazivali svoj program u dvije od tri dvorane koje bi nastale pregradnjom sadašnjega Kina SC-a, a jedna bi zadržala komercijalni program. Koliko znam, ukupno preuređenje koštalo bi oko milijun kuna.

Redatelj sam svoj majstor

Koje osnovne stvari valja mijenjati u sadašnjem stanju stvari?

— Stvari se rade na isti način već desetljećima, i to tako da ja kao redatelj ne mogu danas ni s kim službeno razgovarati o scenariju, nikome se ne mogu obratiti za pomoć pri nalaženju koproducenta, nitko ne stoji iza mene kad mi je gotov film, nikome nije posao baviti se njegovom promidžbom i zaštitom autorskih prava. Redatelji su tu prepušteni sami sebi. Idealno bi bilo rasteretiti Ministarstvo kulture te obveze, koju oni, uostalom, ni ljudima ni opsegom svog posla ne mogu napraviti dobro.

U čemu su glavni problemi s Ministarstvom?

— Sa sadašnjim sustavom financiranja filmova vrlo je ograničen izbor i samoga projekta, onoga što će se odobriti, pa u zadnje vrijeme nemamo baš puno ni nezavisnih tema ni nezavisnih filmova. Smatram da bi se trebale odvojiti teme od — nepopularno rečeno — državnog interesa, ako takve valja raditi, i teme koje bi izlazile iz te kategorije. U ovom desetljeću forsirani su filmovi s temom iz Domovinskog rata, i malo koji film nije imao dodirnu točku s njime.

Tema nije sporna. Ali sporne su interpretacije Domovinskog rata: imamo previše plošnih ideoloških priča kojima je cilj iskazivati neporecive istine.

— Imali smo mi i dobrih filmova, no jako je teško doći do filma. Ministarstvu možete ponuditi bilo koji scenarij, no pitanje je koji će proći, a koji neće. U Komisiji su tri člana — pisac Pavao Pavličić, snimatelj Enes Midžić i arhivist Mato Kukuljica, koji je zamijenio pokojnog Nikolu Tanhofera.

Znači, ta tri čovjeka — od kojih nijedan nije redatelj — određuju koji će se filmovi snimati u Hrvatskoj. Kako bi Zakon o filmu i Institut mogli promijeniti takvo stanje?

— Uvijek će netko morati odlučivati kome će država dati novac. Netko će morati čitati scenarije i odobravati ih. Institut to neće promijeniti; on neće producirati igrane filmove. Ne može se od države očekivati da daje novac, a da odluku o tome koji će se filmovi snimati posve prepusti drugima, pa će ona sigurno uvijek imati nekakav utjecaj. No, Institut će hrvatske projekte povezivati s međunarodnim fondovima koji bi davali, bude li dobrih senarija, dopunska sredstva. Količina financijskog udjela bila bi srazmjerno drukčija. Filmove ne bi isključivo financirala država.

U kojoj mjeri prijedlog Zakona, i Instituta, uključuje iskustva Hrvatskoj sličnih kinematografija? U Srbiji, recimo, televizija automatski daje dio sredstava za produkciju svakog igranog filma koji skupi dio sredstava, ne ulazeći — najčešće — u njihov sadržaj.

— Ni u Hrvatskoj se trenutačno ne može snimati igrane filmove bez suradnje s Televizijom, no čim udemo u međunarodne fondove, nadam se da njen udio neće više biti tako presudan. Ona ima svoj dramski program i u posljednjih nekoliko godina

bilo je vrlo teško ostvariti koproducentske odnose HTV-a i Ministarstva kulture. Volio bih da u budućnosti Televiziju možemo izbjeći. Jedini nam je izlaz okretanje k Europi, osim ako ne dođe do takvog buma da dva milijuna Hrvata ide gledati naše filmove.

Zašto nismo imali nijedan film u konkurenciji nekog velikog svjetskog festivala cijelo ovo desetljeće?

— To je vrlo kompleksno pitanje. Zašto u Šibeniku nitko ne ide u kino? To je kraj lanca. Početak lanca je taj da se trebaš što kreativnije i što profesionalnije zalagati da krajnji rezultat bude dobar. A to je u ovom sustavu odlučivanja o filmu koji sad postoji i u ovom sustavu produkcije vrlo teško. Kako je država stopostotni producent filma, i sami scenariji prolaze kroz neke filtre, pa dobivamo filmove koji se uglavnom ne sviđaju gledateljima.

Posljednji ste redatelj koji je imao dugometražni film u distribuciji. Koja su vaša iskustva s filtrima koje ste spomenuli?

— Moj otac je još '93. napisao scenarij *Hrvatska bogorodica* koji je nagrađen na Ministarstvu kao najbolji u konkurenciji. Prošao je mnoge ruke. Trebali su ga režirati Rajko Grlić, pa Dejan Šorak, a ja sam došao treći na red. Šest se godina čekalo na njegovu realizaciju, što je loše za takav tip scenarija. Trebalo ga je ranije snimiti. To niti nije scenarij kojeg bih sam napisao i dao na Fond. S druge strane, bio sam u ratu, snimao ratne dokumentarce i veterani mi kažu da sam uspio vjerno rekonstruirati tadašnju zbilju. U svakom slučaju, prvi film se uvijek radi s puno snage da se dokaže sebi i drugima da si ga u stanju napraviti. Mislim da se taj predložak nije mogao puno drukčije — i bolje — uprizoriti. *Bogorodicu* nisam radio naročito brzo, ali film je bio gotov do kraja siječnja i nisam vidio razloga s njim čekati Pulu. Nadam se da ću do tada već nastupiti na nekom međunarodnom festivalu. Konkretno, Moskovski festival je već pokazao prilično zanimanje za moj film.

Pula, sama sebi svrhom

Što nedostaje Puli?

— Jedna od boljki naše sredine je da relevantno vrednovanje filmova ne postoji. Ne postoji oslonac kojim bi se dalo reći zašto je neki film dobar, a zašto je neki loš. Je li novinska kritika relevantna? I u naše kritičare sam izgubio povjerenje. Čovjek koji je snimio film dobiva sljedeći po inerciji. Jako je teško doći do prvoga, do drugih je vjerojatno lakše doći, no nadam se da mi to neće postati životni moto. Htio bih raditi filmove što bolje znam i nikada se ne uljuljkati u rutinu. Potrebna nam je zdrava svjetska konkurencija, za što valja biti prisutan godinama s dobrim filmovima, plaćati večere, agitirati po festivalima. Nakon što udemo u taj krug konstantno će nas zvati. Treba zaintrigirati strance da nas zovu, a sadašnji način, gdje imamo jedan festival u Puli i zatim zaboravimo te filmove, znači samo da bacamo novac u vjetar i da se filmovi nikoga ne tiču. Pula je postala sama sebi svrhom.

Kako raditi filmove koji će zaintrigirati svjetsku filmsku javnost?

— Prijedlog Instituta predviđa scenarističke radionice koje bi vodili prokušani scenaristi. Dovodili bi se i strani predavači i recenzenti, tako da to malo oživi. Danas se u Hrvatskoj ne može živjeti od scenarija, ali ima dosta ljudi koji su napravili dobre scenarije u životu i valjalo bi ih iskoristiti. U scenarije se treba daleko više ulagati, ali i u sva ostala filmska zvanja, kako bi hrvatski film izgledao što svjetskije.

Što treba promijeniti u hrvatskim scenarijima?

— Tu opet dolazimo do pitanja kompromisa, ovaj put umjetničkih. Nije se lako izboriti za realizaciju autorski beskompromisnog scenarija. Vrlo je važno da čovjek koji radi film bude što pošteniji prema sebi i prema drugima. Autor bi trebao dati svoju istinu, nekom se svidjela, nekome ne, ali, treba što poštenije ući u temu koju izabere. Od te kristalno čiste ideje do konačnog filma dug je put jer se upleće novac Ministarstva i Televizije sa svojim povjerenstvima i urednicima. Odobren iznos ne mora ni biti dostatan i tako dobivamo potrebu za kompromisima u samoj priči, u samoj produkciji. Već će se ove i sljedeće godine to osjetiti

Volio bih da u budućnosti Televiziju možemo izbjeći. Jedini nam je izlaz okretanje k Europi

time što će redatelj biti dužan napraviti film s okvirnom sumom novca, a ako ne bude mogao, onda ništa. Elementaran iznos za normalan film, uz naše poreze, jest dva milijuna maraka. Plaćam kavu svakome tko snimi film za manje.

Kada ćemo znati je li već osnovani Institut odista i proradio?

— U nas je teško bilo što prognozirati, s obzirom na tempo rada sudova. Kada bi država pristala na naš prijedlog, tu bi ustanovu financirala Ministarstva kulture, znanosti i prosvjete, te grad Zagreb. Nije slučajno da se u isto doba, premda nismo previše znali jedni za druge, dogodila i inicijativa filmskih stručnjaka oko potrebe osnivanja filmskoga centra u kojem bi se mogli gledati relevantni filmovi iz svjetske i hrvatske povijesti i koji bi se bavio pitanjima prikazivanja i arhiva. Institut bi se tada bavio brigom da ono što dođe na program tih umjetničkih dvorana bude što kvalitetnije. Bude li volje da Institut zaživi, to će biti prvi put otkako se bavim ovim poslom — a bavim se već trinaestak godina — da su se poduzeli konstruktivni koraci k osuvremenjivanju razmišljanja o filmu. I to ne teorijski, već praktično, tako da publici ne bude teško dati dvadeset kuna za hrvatski film.

Publika i dalje želi gledati domaći film, samo je vrlo stroga prema njemu i mjeri ga kriterijima holivudskog filma koji naporedo s njim igra na repertoaru.

— Situacija se promijenila i s našom publikom. Jedan od najboljih filmova posljednjih godina, *Tanka crvena linija*, imao je katastrofalnu posjetu, samo zato što je tek malo zahtjevniji za gledanje od prosječnog holivudskog filma. Dok je publika tako nezainteresirana, gubi se i pravi odnos između toga što je dobro, a što loše za hrvatski film. Tako se vraćamo na početak: trebamo li raditi što jeftinije i što primitivnije filmove i tako vratiti publiku ili ići na što jeftinije i što umjetničkije filmove i afirmirati se preko stranih festivala? Za ovu sam drugu opciju. No ni nju nije moguće izvesti za godinu ili dvije. Već smo u sedmoj ili osmoj godini nebrige, i ovo je samo kraj lanca. I kad osnujemo Institut, trebat će nam sigurno bar toliko vremena da se, uz pametnu strategiju, vratimo onamo gdje smo bili. Bit ću jako zadovoljan ako za desetak godina budemo mogli reći da je bilo jako dobro što smo osnovali Institut, i da je žalosno što smo ga osnovali tek 1999. godine. Z

ŠK školska knjiga d.d.

10000 ZAGREB, Masarykova 28
(PO) Box 1039
tel. 4558 511 centrala
telefaks 420 761; 430 265
Žiroračun: 30106-603-38760
Internet: http://www.skolskaknjiga.hr
e-mail: skolska@skolskaknjiga.hr

raspisuje

JAVNI NATJEČAJ

za hrvatsku književnu nagradu "Ivana Brlić-Mažuranić"

1. Jedna od najuglednijih književnih nagrada, "Ivana Brlić-Mažuranić", ustanovljena 1971. godine radi promicanja književnog stvaralaštva za djecu i mladež na hrvatskom jeziku, dodjeljuje se jedanput u godini za originalni, neobjavljeni književni tekst (roman, zbirku pripovjedaka, zbirku pjesama) napisan na hrvatskome jeziku i namijenjen djeci i mladeži do 14 godina.
Opseg književnog teksta ne smije biti veći od 160 tipkanih kartica (288 000 slovnih mjesta). Svaki autor na natječaj može poslati samo jedan tekst.

2. Natječaj je javan, a djela se predaju pod zaporkom. Molimo autore da na tekstu upišu šifru, a uz tekst prilože zapečaćenu omotnicu u kojoj se nalazi šifra, puno ime i prezime, te adresa autora.

3. Najboljem radu (roman, zbirka pripovjedaka, zbirka pjesama) dodjeljuje se skulptura "Šegrt Hlapić i Gita" (rad akademskog kipara Želimira Janeša), unikatna diploma i novčani neto -iznos deset tisuća kuna, a drugonagrađenom i trećenagrađenom autoru skulptura "Šegrt Hlapić i Gita" (rad akademskog kipara Želimira Janeša) i unikatna diploma.

4. "Školska knjiga", d.d. sklopit će s autorima nagrađenih radova ugovor o objavljivanju njihovih djela u biblioteci "Ivana Brlić-Mažuranić", koje će honorirati prema cjeniku "Školske knjige", d.d. prema preporuci Prosudbenog odbora, "Školska knjiga" d.d. može sklopiti ugovor o objavljivanju rukopisa i s nekim od nenagrađenih autora za neku svoju drugu biblioteku.

5. Radovi se dostavljaju u dva primjerka na adresu: **"Školska knjiga", Masarykova 28, 10000 Zagreb**, s naznakom **"za nagradu Ivana Brlić-Mažuranić", najkasnije do 15. rujna 1999.**

6. Radovi moraju biti napisani na pisaćem stroju ili računalu, s dvostrukim proredom na bijelom papiru formata A4.

7. Tekstovi koji ne budu nagrađeni vraćaju se autorima za njihov zahtjev.

8. Svi sudionici samim činom predaje rada na natječaj potvrđuju svoju suglasnost da do dana objave nagrade "Ivana Brlić-Mažuranić" neće ni s jednim nakladnikom sklopiti ugovor o izdavanju toga rada. Ako "Školska knjiga", d.d. ne ponudi autoru ugovor u roku 90 dana od objave rezultata natječaja, autor je slobodan svoj rukopis ponuditi drugim nakladnicima.

9. Rezultati natječaja bit će objavljeni u glasilima u kojima je bio objavljen natječaj, a nagrade dodijeljene u Zagrebu u prostorijama "Školske knjige", d.d.

Školska knjiga, d.d.

EP 84

kritika

Premijere

Zoološki pandemonij

Uz premijeru *Gnjide* Ive Brešana u »Kerempuhu«. Režija: Božidar Violić; scenograf: Drago Turina; kostimografkinja: Ingrid Begović

Nataša Govedić

Priznajem da nisam poklonik Brešanova teatra. Prikazivanje domaće gluposti kao *kolektivne* i *plošne* u toj mjeri da *svi* članovi neke zajednice, bilo urbane, bilo seoske, bilo vojne, bilo sveučilišne, bivaju prikazani kao idioti, još mi se od *Predstave »Hamleta« u selu Mrduša Donja* činilo podosta ograničenim. Ne stoga što vjerujem u anđeosku dobrotu i implicitnu mudrost ljudske prirode, nego zato jer totalitarne projekcije tipa *svi su ljudi x* ili *svi su ljudi y* razumijevam kao jednostranost i jednodimenzionalnost didaktičkog žanra basne. Hrvatski je predsjednik dakako šampion ovog diskursa: »svoje« svekoliko (a i nezadovoljno) stanovništvo dosad nije propuštao klasificirati raznim imenima demoniziranog krda. No basna je sama po sebi toliko ideologizirana, da svagda graniči s pamfletom ili političkom agitacijom; u njoj najčešće nema nijansi ni zrenja — lik je karikatura; poenta je proglas. Čak i naslov najnovije Brešanove drame drži se basnoliko-animalnog svijeta: iz *gnjide* se nesumnjivo ima izleći stjenica. Da ne bi bilo nikakve sumnje tko je u komadu dotična životinja, Brešan joj (u dobroj, staroj devetnaestostoljenoj tradiciji) daje neosporno ime: gospodin Gnjidić. Pa dok su svi likovi oko centralne hulje potkupljivi ili/i korumpirani, Gnjidić je naprosto *poduzetniji od ostalih*; u svakom slučaju dovoljno snalažljiv da iskoristi slabosti svojih sugrađana (izmanipulira ih nekolicinom tračeva) i tako se popne do statusa gradonačelnika. Protutežu općoj pokvarenosti odraslih čine dvoje mentalno zaostalih i zaljubljenih pubertetlija. Kako nije dosta što su *psihički* hendikepirani, Brešan im još dodaje i *fizičke* poteškoće: ona frflja, on muca. Na mjestu svih tih pobrojanih devijacija (devetnaestostoljetni Saltikov-Ščedrin sličnu je sredinu okrstio zbirnom imenicom *Glupovgrad*), logično, uvijek pobjeđuje ono najgore. I tu je možda najveći problem Brešanova teksta: nazvala bih ga tvrdokornim, fatalističkim, staračkim, zlogukim i defetističkim vjerovanjem u NEMOĆ da se ikada išta promijeni. *Gnjida* komunicira autoritativni glas naših predaka: »grozno je, a bit će još i gore; zato uvuci glavu u ramena ili je zabij u pijesak: nikakve promjene nemaju šanse«. No, ako Brešan i jest *politički* u pravu, definitivno je promašio dublju istinu umjetnosti. Citirat ću dramatičarku Karen Finley: *Riječi su nešto što ne možeš kupiti, unutar jezika koji ne možeš kontrolirati. One mogu ubiti bez krvi i oživjeti bez čudotvorstva; one izazivaju promjene, svrgavaju i svrgavaju vlade; vlade čija je jedina zadaća ionako bila cenzurirati svoje protivnike: riječi.* Ovaj kratak navod vrijedan je iz dvaju razloga: prvo, zato jer pristaje na postojanje još neke stvarnosti osim one novinsko-političke, i drugo; zato jer ne shvaća ljudsku vrstu kao zatvorenike i kriple inih režima. Za Brešana, nažalost, ne mogu reći ništa slično.

Mladen Crnobrnja, Vlatko Dulić i Duško Gruborović u Brešanovoj »Gnjidi«

Animalni diptih

Redatelj Božidar Violić, koliko znam, nije u Zagrebu režirao više od godinu dana: još od postavljanja Matišićevih *Anđela Babilona* u »DK Gavella«. Iz današnje perspektive, napravio je snažnu i proročku predstavu. Matišićeva *ovca* — kao ljubavnica krajnje beskrupuloznog gradonačelnika — fantastičnom je metaforom najavila čitav niz ekonomskih i državnih skandala; i ne samo hrvatskih. Slikovno koliko i sadržajno, *Anđeli* bijahu ljutita, mračna, mučna te vizionarska predstava; šepava, međutim, u domeni glumačke mlakosti i nemotiviranosti. S *Gnjidom* je obrnut slučaj: glumci su (za domaće prilike) besprijekorni, ansambl »Kerempuha« funkcionira kao cjelina, dvosatna predstava gleda se bez zamora, ali i bez ikakvih sadržajnih potresa ili iznenađenja. Kao da čitate dnevne novine: jest, sve je prepuno tragikomične nepravde i još smješnije gluposti, ali to smo posve jasno znali i ranije. Uz novine, u ovoj predstavi kao da je upaljen i splitski radio: međuprizore najčešće spaja pjevušenje ili klavirsko preludiranje (aranžman u stilu nijemih filmova) po motivima klapske ili tradicionalne glazbe dalmatinskog juga. Konvencionalna scenografija javnog ili »svačijeg« prostora mediteranskog trga s pokretnim pročeljima kamenih kuća (autor: Drago Turina) također ne predstavlja nikakav vizualni izazov: mnogo je zanimljivije rješenje plakata predstave te programske cedulje, gdje morski psi plivaju kroz stupove mediteranske palače sa čijih nas prozora promatraju uvećane oči i uši incestuozno

Čak i naslov najnovije Brešanove drame drži se basnoliko-animalnog svijeta: iz *gnjide* se nesumnjivo ima izleći stjenica

korupcije, koju smo upravo odgledali, točan odraz »nas« iz kazališne publike: uz poklon glumaca, naime, gledateljstvu se pokloni te osobno *zahvali* gigantski mobitel; simbol domaće mafiokracije. Čitaj: vi ste me odabrali, ja vam tek služim, ovog trena plješćete sebi-kao-mafiji, sebi kao slugama režima. Znači li to da je jedino Violić *iznad* općega društvenog nepoštenja? Ako je, naime, iskvarenost zahvatila i gledalište i pozornicu, kako to da još ima ikoga tko je toliko *izvan* raspadnutog sustava da nam ga može vjerno pokazati tehnikom dvostrukih zrcala?

Luciferova telad

Jedan od opisa poslova scenskog Gnjidića glasi: »vodanje ljudi na konopu: ki telad«. U Violićevoj potencirano ironičnoj režiji, Gnjidić je mnogo više od zlog pastira. Rekla bih da mu čak odgovara opis Miltonova superuvjerljivog, učinkovitog i domišljatog Sotone: Gnjidić je u stvari jedini *pozitivni* lik predstave. Zašto? Ponajprije stoga jer ne laže *samome sebi*. Od početka otvoreno priznaje svoju špijunsku dušu, ponuđenu na prodaju. Zatim: ne pretvara se. Za razliku od ostatka dramske »teladi« koja na sebe navlači Armanijeve modele u nadi da će time kupiti otmjenost, kao i političara koji hine časnost iako ne biraju sredstva za stjecanja vlasti, Gnjidić od početka tvrdi kako će se prikloniti svakoj platežno sposobnoj stranci. I najzanimljivije: u trenutku kad razočarani bivši gradonačelnik Bone upita Gnjidu kako je moguće da mu je vlast »utekla« iz ruku samo zato jer je *slušao* direktive, Gnjida odgovori: *Niste ih trebali u svemu poslušat*. Jedino u ovoj rečenici nalazimo tragove liberalne političke teorije građanske neposlušnosti plus individualne inicijative, ali i ona je ironizirana kontekstom; činjenicom da je izgovara glavni smutljivac komada. U sjajnoj glumačkoj izvedbi okretnog, smirenog, stalno nasmiješenog, prema svima jednako tolerantnog i apsolutno neuvredljivog Ede Vujića, Gnjida postaje uzor kulturnog i diplomatičnog građanina (*sic!*). Kako reče Bertrand Russell — kad bi svi ljudi bili *koristoljubivi*, bili bi i *racionalni*; činili bi samo ono što uvećava njihovo osobno bogatstvo, pa time i popravlja svijet. Bili bi »dobri«, jer se rat, zavist i laganje praktičnom čovjeku dugoročno ne isplate. Gnjidić je živi dokaz da ga Russell nije predvidio.

Slapstick-komedija?

Podnaslov *Gnjide* potpisan je kao »slapstick-komedija u devet i pol slika«, no od »elastičnog štapa koji je u pantomimama upotrebljavao harlekin da bi udarajući izazvao maksimalnu buku, a udarcem zadao minimalnu bol« (iliti *slapsticka*), u »Kerempuhovoj« izvedbi nije ostalo ništa. Glumci su, po običaju, vješto glumili grlom, a ne akrobatikom ili chaplinovskom koreografijom tijela; s tim da im je Violićeva supervizija donijela vokalne pročišćenosti i dotjeranosti koje inače u domaćem teatru ne čujemo. Ljubomir Kapor kao prvobitni gradonačelnik Bone posve je ušao u glasovni gard umornog te sve zabrinutijeg, pa time i glasnijeg plus zajapurenijeg političara; Jadranka Elezović u ulozi njegove žene Nediljke rezala je replike »vlaškom« tvrdoćom i strogošću; Linda Begonja kao njihova mucava tinejdžerska kći Mima također je pogodila karikaturalno infantilni ton lika. Joško Ševo (kao Škrapić, predsjednik HSLS-a) te Otokar Levaj (kao Bakota, predsjednik HSS-a) pokazivali su uvjerljivo netrpeljivo političko rivalstvo, njihove supruge (Nina Erak Svrtan i Branka Trlin) glumile su po starim receptima ženske *pokondirenosti*: brza govora, piskutava glasa, sa strastima prema haljinama, stalnom zavišću prema susjedstvu, ponosna držanja glave ponešto previsoko i sl. Zvonimir Torjanac korektno je odigrao ushodanog i rasrđenog Zekana, bivšeg načelnika SUP-a. Najdoradenijim glumačkim kreacijama, uz naslovnu ulogu Gnjide u interpretaciji Ede Vujića, čine mi se tri uloge: ona konobara Svile, kojeg je isključivo škrtim, ali dobronamjernog vokalima (»aa...«, »e!«, »ooo!« itd.) utjelovio Duško Gruborović, zatim uloga kukavičkog Profesora/Škovacina u izvedbi mojsijevski bradata i budistički uravnotežena Vlatka Dulića, te uloga Bibija, mucava ljubavnika gradonačelnikove kćeri u izvedbi mlada, gorljiva, nespretna i nestrpljiva Maria Mirkovića. Pohvaliti mi je posebno i sporedne uloge tzv. »građana« — Antun Tudić, Branislav Petrović i Ivan Lovričeк znali su dočarati mediteransku skepsu, dišpet, inat i slične karakterne liěposti. Podbacio je jedino Mladen Crnobrnja u ulozi konobara Šiška: tko zna zašto, ovaj veteran hrvatske komike u *Gnjidi* igra odsutno, mehanički, glumački rutinizirano. Srećom, Crnobrnja je jedina iznimka maksimalno iskorištena te karikaturalno ugođena »Kerempuhova« ansambla.

Kopljotres, u prijevodu Shakespeare

I ovog je puta Brešan Barda okrenuo *na domaću* — mladi ljubavnici imaju očeve »narodne neprijatelje« u stilu *Romea i Juliette*, a iz iste je priče posuđen i plan o njihovu tajnom vjenčanju izvan grada, kao i aluzije na pjev prve jutarnje ševe Shakespeareovih zaljubljenika (kod Brešana: prvog jutarnjeg ćuka). U hrvatskoj se varijanti vjenčanje Mime i Bibija sretno obavi, štoviše — istom se prigodom pomire i zavađene roditeljske kuće. U radnju su također upletene asocijacije na Othellovo davljenje žene u čiju nevjeru sumnja liberal Škrapić, a ženski se likovi političkih supruga mahom mogu svesti pod obrazac diktatorski vlastohlepnih Ladies Macbeth. Drugim riječima, naratološka je veza sa Shakespeareom *lažna* — njezina je svrha pokazati da *naše* prilike stvaraju *naše* »heroje« kojima nikako ne pristaju obrazine dramskih klasika. Naivno vjerujući kako parodiranjem Shakespeareovih komada ujedno stvara i autentičan hrvatski kazališni proizvod, Brešan u stvari posuđuje klišeje komedije dell'arte, gogoljske groteske, komedije običaja, mjestimično i humora apsurda (posebno razmislimo li o konceptu likova uhvaćenih u bezizlaznu situaciju), ali ni u jednom trenutku ne doseže nekakav unikatno »hrvatski« tekst. *Gnjida* je napravljena po svim pravilima — moralno zgađene — političke farse europske kazališne tradicije. Ako su imena domaća, dodala bih, metoda karikiranja univerzalno je plošna, tradicionalistička i posve strana Shakespeareovoj (i danas avangardnoj) složenosti. No, u slučaju da vam je draga farsičnost domaće politike ili političnost domaće farse — pritom upakiranih u ideju poraza svake demokratske inicijative, dobru glumu i znalačku režiju — *Gnjida* će vam se sigurno dopasti. I Brešan i Violić dočarali su nam humoristična pakao čovjeka kao *političke životinje*. Šteta je jedino što su mu/joj namijenili premaleni prostor vječita kaveza.

kazalište

Voćna salata ili očevidnost očevida

Neodržan okrugli stol na kojem sudjeluju: Slobodan Šnajder, Srećko Šestan, Božo Biškupić

Odabrao i priredio: Marin Blažević

Predmet: četiri dokumenta: tekst Slobodana Šnajdera naslovljen *Što bi u iduće četiri godine trebalo raditi Kazalište Ivana pl. Zajca u Rijeci* priložen prijavi na natječaj za intendanta; *Četverogodišnji program rada HNK Ivana pl. Zajca* kandidata u trećem pokušaju natječaja Srećka Šestana, dvije odluke ministra kulture mr. Bože Biškupića, prva s obrazloženjem, a druga bez.

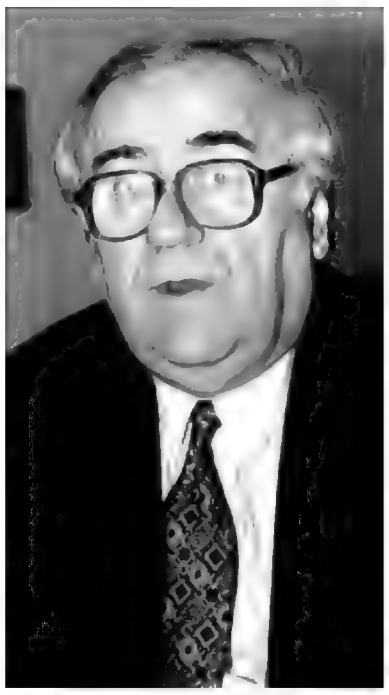

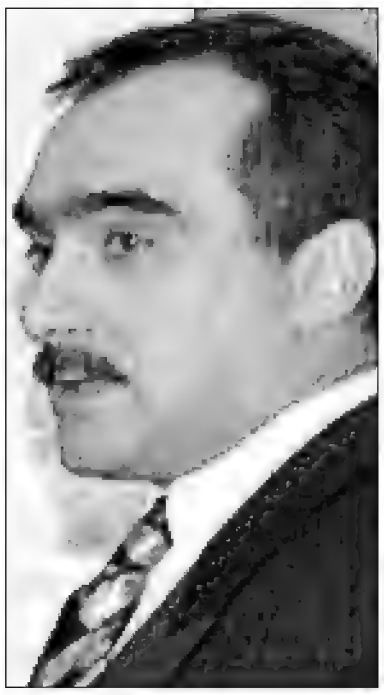

Naranče

— **Biškupić Šnajderu:** Tekst je općenit, većim dijelom općih teatroloških naznaka, bez relevantnih podataka iz kojih bi bio vidljiv program... razvidno pomanjkanje sagledavanja složenog mehanizma nacionalnoga kazališta.

— **Šnajder:** Onaj tko u Rijeci kani raditi kazalište... mora raditi kazalište, ponovit ću sada jednu Gavellinu domislicu, kao da se *uvijek pomalo propinje na prste*... imajući u vidu stvarno stanje, a ne ulazeći u povijest slučaja, u ponečemu se u riječkom teatru mora krenuti gotovo od nule... polazim od toga da Kazalište treba podmiriti mnoge postojeće potrebe, uz to što mora, u hodu, stvarati nove... u riječkom primjeru, nove ideje svakako ne bi trebale stati kod Učke...

...ja polazim od toga da je stvaranje jakoga ansambla ključan zadatak intendanta, najteži ali i najuzbudljiviji dio njegova posla, spram kojeg je sve ostalo mehanika... potrudit ću se da se u Rijeci otvori mogućnost studija glume u okviru zagrebačke Akademije... da Kazalište stipendira jedan broj polaznika... nužno je i trenutno osvježenje ansambla, već i zbog toga što će zahtjevi redatelja koje kanim dovesti biti u tom smislu maksimalistički... repertoar ipak ima biti jedan realitet s profilom... unutar hrvatskog kazališta još se mogu sresti ljudi koji imaju što reći, a neki su od njih potisnuti... postoji generacija mladih redatelja... o repertoarnim figurama... o kontekstualizacijama ovdje govoriti bilo bi odveć detaljno...

...nastojat ćemo oko svih oblika višestrane komunikacije s publikom... teatar ne može bez intelektualne podrške sredine u kojoj djeluje, a tu naročito mislim na studente riječkih fakulteta...

— **Šestan:** Ostvarenje suvremenog i racionalnog ustroja kazališta podrazumijeva promjene u dosadašnjoj organizacijskoj shemi. Promjene bi rezultirale povećanjem broja izvedbi, smanjenjem troškova produkcije i većim vlastitim prihodima... standardizacijom financijskog poslovanja... novim metodama marketinško propagandnog plasmana... kratkoročnim i dugoročnim planiranjem...

Stručno savjetodavni tim: ...u skladu sa smjernicama Grada kao vlasnika i osnivača, neminovno će doći do svekolikog jačanja prihodovne strane Kazališta, uz istodobnu racionalizaciju cjelokupnog poslovanja. Promjena poslovne filozofije rezultirat će preorijentacijom poslovanja na poduzetničkim i menedžerskim načelima koja će rezultirati većim izvanproračunskim prihodima... sastav stručno savjetodavnog tima utvrdit će intendant nakon sveobuhvatnih konzultacija s osnivačem, gospodarstvenicima i kulturnim djelatnicima.

Programsko-repertoarni tim: Osnivanjem programsko-repertoarnog tima stvorit će se preduvjeti za potpuno programsko profiliranje Kazališta. Sastav tima činit će voditelji umjetničkih cjelina koji predlažu prijedlog repertoara u skladu sa smjernicama rada i financijskog poslovanja za narednu godinu.

Marketinško propagandni tim: Reorganizacijom propagandnog odjela i ustanovljenjem tima ostvarit će se novi način komuniciranja sa svim zainteresiranim subjektima. Korištenjem suvremenih marketinških medija i pokretanjem novih marketinško-predstavljačkih aktivnosti i akcija programi Kazališta pronaći će put do novih izvora financiranja... pridonijet će se stvaranju modernijeg i suvremenijeg *imagea* Kazališta... istraživanjem tržišta pronalazit će se nova područja plasmana programa... širiti krug konzumenata istog... povećat će se broj pretplatnika i stalnih gledatelja.

...tim je glavni realizator većine zacrtanih osnovnih programskih polazišta (gospodarstvo, turizam, plasman programa u zemlji i inozemstvu).

Financijsko poslovanje: Osuvremenjivanjem računovodstvene službe postići će se efikasnost financijskog poslovanja. Strogom kontrolom utrošenih sredstava... postiže se ažurnost u svim segmentima poslovanja. Analitičkim praćenjem prihoda i rashoda omogućava se precizan izračun troškova produkcije... racionalizacija troškova...

Tehnika: Reorganizacijom ustroja tehničke službe postići će se racionalnija proizvodnja te smanjiti troškove opsluživanja i održavanja opreme i objekata kazališta... ustroj tehnike počivat će na dugoročnim i kratkoročnim operativnim planovima... Osuvremenjivanjem i obnovom infrastrukture i tehničkih pogona kazališta, te kontinuiranom edukacijom djelatnika ostvarit će se pretpostavke korištenja vlastitih radnih potencijala...

— **Biškupić Šestanu:** Uvidom u dokumentaciju... Klasa: ... Urudžbeni broj: ... od... godine očevidno je da Srećko Šestan, prof., ispunjava uvjete za intendanta Hrvatskog narodnog... Rijeka

Breskve

— **Biškupić Šnajderu:** Priloženi tekst... odnosi se isključivo na općenito promišljanje dramskoga segmenta kazališta, dok su opera i balet tek jednom, i to usput, spomenuti u upitnome obliku... zanemarivanje interesa, ili možda nedostatak iskustva, za vitalne segmente kazališnoga ustroja... upućuje na zaključak da je riječ o osobi koja daje prednost isključivo dramskom programu...

— **Šnajder:** Jedno kazalište koje mora biti i narodno, i gradsko, i regionalno, jest intenzivan pogon koji bi morao dizati svoje zastore svaki dan. Hoće li to biti tri ili pet dramskih premijera, dvije ili tri opere, jedan ili dva baleta, ne da se fiksirati kao pravilo. Ukupni repertoar ove kuće stvorit ćemo u dogovoru koji ne mora biti neko lako usuglašavanje, no držat ćemo se Držićeve upute kako »kuća u kojoj čeljad nije bijesna nije tijesna«...

Talijanska drama bit će most (dvosmjerni) između dviju kultura i dvaju naroda odnosi kojih su opterećeni teškom poviješću... mogli bismo dalje razvijati ideju o kazalištu kao antropološkom laboratoriju za studij sličnosti i razlika...

— **Šestan:** Opera, orkestar i balet: Zajedničkim planiranjem i usuglašavanjem repertoara... postaju neraskidive cjeline, čime se postiže racionalizacija vremena pripreme projekta i korištenja prostora... omogućava se povećanje broja izvedbi... njegovanjem i stalnim osvježavanjem od publike već prihvaćenog opernog repertoara zadržat će se kvaliteta i renome... velika pažnja posvetit će se i novim postavkama domaćeg i stranog repertoara... opereta i *musical*, kao vrlo atraktivna produkcija... pridonijet će većoj popularizaciji glazbene umjetnosti kod mlade publike... pažljivim odabirom repertoara otvorit će se prostor afirmaciji mladih i talentiranih glazbenih umjetnika... vraćanjem koncertne sezone i organizacijom manifestacije *Zajčevi dani* i *Ljeto u Rijeci* višestruko će se opravdati održavanje snažnog orkestra... repertoar baleta zasnivat će se prvenstveno na njegovoj ekipiranosti... racionalnim poslovanjem cjelokupnog kazališta oslobodit će se potrebna financijska sredstva za održavanje kvalitetnog baletnog repertoara...

Hrvatska drama: Oslanjajući se na polazna načela Kazališta kao stožerne kulturne institucije otkriva se veliki prostor plasmana programa koji ne bi bio vezan samo uz disperziju tijekom kazališne sezone već i izvan nje. Promišljenim i ciljanim repertoarom koji će svoje uporište naći u domaćoj i stranoj dramskoj baštini, te suvremenim domaćim i stranim djelima kao i novim praizvedbama omogućit će se višegodišnje održavanje dramskog repertoara.

...izbalansiranost i stalnost ansambla preduvjet je održavanja kvalitetnog repertoara... zapušteni ansambl najskuplji je ansambl, stoga će se velika pažnja posvetiti realizaciji manjih produkcija... ansambl u kondiciji s daleko će manje poteškoća ostvarivati velike ansambl projekte... otvaranje kazališne produkcije prema sve većem krugu konzumenata... relevantni dramski projekti namijenjeni mladoj publici.

Talijanska drama:... stvoriti sve pretpostavke za potpunu programsku i financijsku samostalnost u okvirima programskih i financijskih planova Kazališta... otvorenošću i većom marketinško propagandnom promocijom djelovanja... uspostavit će se čvrsti most suradnje s talijanskim i europskim kazalištima te tako ostvariti pretpostavke većoj afirmaciji hrvatskog kazališta... podrazumijeva se i suradnja s hrvatskom dramom... a u cilju afirmacije hrvatskih autora izvan granica naše zemlje...

— **Biškupić Šestanu:** Uvidom u dokumentaciju... očevidno je...

Banane

— **Biškupić Šnajderu:** ...ministar kulture ne može prihvatiti g... kao osobu koja će voditi jedno od četiri nacionalna... i svojim radom i programom jamčiti boljitak... kazališta... pl.... koje je imalo i ima osobito važnu ulogu u promicanju kulture, te očuvanju kulturne baštine i nacionalnog identiteta na ovim prostorima.

— **Šnajder:** ...kazalište u Rijeci, u iduće četiri godine, trebalo bi krenuti kao društvena, a ne državna činjenica; tek će tako ono biti i narodno, tek će tako ono moći i u svijet. Raditi kazalište za svijet jest siguran način da se ostane u lokalnom...

...gostovanje istaknutih umjetnika iz drugih sredina (pri čemu mislim i na glumce istoga jezika a iz drugih država) bilo bi dignuto na rang principa... svakako kanim iskoristiti svoje međunarodne veze... pokušat ću ispraviti neke političke gadosti počinjene spram istaknutih hrvatskih umjetnika (Šerbedžija, Furlan)

...jasne su mi i često neshvatljive rupe u iskustvima s hrvatskom i svjetskom baštinom... teatar svakako mora smoći osigurati ovaj ili onaj prijevod iz klasičnog repertoara što se... odnosi naročito na Kleista i Schillera... kazalište na svaki način mora tražiti moderan odnos spram Krleže... jer je to ključno mjesto hrvatskog moderniteta, naročito ako se shvati u ukupnoj dimenziji, umjetničkoj ali i političkoj, a ne reduktivno, kao što je to danas slučaj... ovo vrijedi i za sva poznata djela Marina Držića...

...uz Istru, odnosno dio repertoara koji osobito akcentuira istarske nesvodljivosti i bogatstva... nastojat ću oko *longitudinalnih* veza riječkoga teatra... nastojat ću da Rijeka i Split, naprosto, unutar jednog godišnje redovitog tjedna, izmjene svoje repertoare... sa Zagrebom bi to u ovom trenutku bilo teško, no u nekim novim okolnostima...

...*pro domo sua*... moglo bi se kazati, s obzirom da su moje ladice pune, da sam ja *najneigraniji* hrvatski pisac. S jedne strane to dovodi do stanovitih *uzajamnih* frustracija i strahova. Oni koji su u teatru imali moći još je uvijek imaju, ponijeli su se kojekako, uglavnom u skladu s očekivanjima. To ima jednu lošu i jednu dobru stranu. Lošu kanim anulirati obećanjem da se ne kanim osvećivati, to jest da ću bezobzirno provesti vlastite umjetničke, više nego političke, kriterije. Druga je strana što ja nemam ama baš nikakvih obaveza ni prema kome, te mogu provesti to što kanim u punoj slobodi autorske odgovornosti. No govoreći o nepravdama mislim pomalo i na one koje su počinjene meni. U tom smislu, svakako kanim u četiri godine odigrati najmanje dvije svoje drame... *Kamov, smrtopis*, što svakako valja čitati programatski... što se uvodno naznačene međuigre lokalnog i svjetskog u riječkom kontekstu tiče, svakako kanim odigrati dramatizaciju Car Eminove *Danuncijade*.

— **Šestan:** Grad i kazalište dišu istim ritmom. Oni se osjećaju, uvažavaju, poštuju i vole. Jedno drugom su inspiracija i motivacija, koliko primaju stostruko vraćaju. Uronjenost i ukorijenjenost Kazališta u Grad, koji svojim geografskim položajem i duhovnom pripadnošću Mediteranu i srednjoeuropskom ozračju pruža protočnost ideja i stvaralaca osnovna je polaznica međusobnog razumijevanja i tolerancije... kazalište kojem je Grad inspiracija i motivacija realno posjeduje sve pretpostavke za opravdanost svog poslovanja... Utopljenost Grada u nacionalni korpus usmjerava Kazalište u svekoliku lepezu nacionalne kulture. HNK Ivana pl. Zajca kao nacionalna kazališna kuća ima dužnost i obavezu opravdati poziciju jednog od vodećih kazališta u Hrvatskoj.

— **Biškupić Šestanu:** ...očevidno je...

glazba

Treba znati

Razgovor s udovicom Charlesa Mingusa

Davor Hrvoj

Ove godine obilježava se dvadeseta godišnjica smrti jednog od najvećih basista jazz-glazbe, Charlesa Mingusa. Bio je inventivan skladatelj, klavirist, virtuozan kontrabasist, aktivan u crnačkom pokretu za stjecanje građanskih prava. Zbog svog hirovita ponašanja često je dolazio u sukobe, bilo sa svojim glazbenicima bilo u sklapanju poslova, što je utjecalo i na lošu promociju njegove glazbe. Tako je i na objavljivanje svoje autobiografske knjige znakovitog naslova »Beneath the Underdog«, morao čekati nekoliko godina. U njegovoj glazbi možemo čuti cijelu povijest jazza, od bluesa do free jazza i jazz-rocka, ali i utjecaje europske klasične glazbe, a svojim je osebujnim jezikom postavio nove smjernice u jazzu. Svirao je s velikanima bebopa kao što je Charlie Parker, ali je poznatiji po svojim sastavima. Snimao je solo (klavir), u trio-formaciji, vodio male sastave i orkestre. Kao što je slučaj da najpoznatiji veliki orkestri nastavljaju djelovati pod istim imenom i nakon smrti svojih vođa, tako se i nakon smrti Charlesa Mingusa nametnula potreba za formiranjem sastava koji će nastaviti njegovo djelo.

Razgovor s Mingusovom udovicom Susan Graham Mingus vodio sam nakon koncerta Mingus Big Banda na ovogodišnjem jazz-festivalu u njemačkom gradu Burghausenu. S velikim je oduševljenjem govorila o glazbi svojeg supruga Charlesa Mingusa koji je preminuo '79. godine u Meksiku (njegov je prah, na zahtjev svog supruga, gospođa Mingus prosula u rijeku Ganges u Indiji) te o glazbenicima i sastavima koji nastavljaju njegovo djelo. Jedan od njih je i Mingus Big Band koji ove godine obilježava deset godina djelovanja, a što je bilo povod razgovoru.

— Snimili smo novi album, a glazbeni materijal sam nazvala »Blues In Politics«, što je vrlo hrabro, vrlo »drsko« u našoj zemlji. Svi brojevi slijede formu bluesa, kao što je Charlesova najpoznatija skladba »Good Bye Pork Pie Hat« koju do tada nismo snimili. Sada je na našem novom albumu. Tu je i predivna skladba »Meditations For A Pair Of Wirecutters« koju je napisao šezdesetih godina kada se okupljalo nekoliko pokreta za ljudska prava. Demonstrante su zatvorili u neke zatvore na jugu, ograđene bodljikavom žicom pod naponom. Kasnije je izmijenio naziv u »Meditations On Integration«, a nakon toga u »Meditations On Inner Peace«. Uvijek je mijenjao naslove. S današnjeg gledišta »Meditations« je nevjerojatno, opsežno djelo. Mislili smo da je »Blues In Politics« dobar naziv upravo za nastup u Washingtonu D. C.

Susan Mingus

Je li teško okupljati i održavati orkestar s toliko glasovitih glazbenika?

— Imam popis od sto pedeset glazbenika, jer to radimo već osam godina, a svi su vrhunski svirači. Randy Brecker će svirati u Njemačkoj i Japanu, ovdje su svirali John Stubblefield i Ronnie Cuber. Ništa ne planiramo puno unaprijed. Nemamo viziju. Oni su prilično neovisni. Ako netko u određenom trenutku nije na raspolaganju, uskače netko drugi. Kad čujem nekog tko dobro svira, uvrstim ga na popis. U ovom trenutku imamo popis od 10 do 15 vrhunskih glazbenika na svakom glazbalu.

Ali radi se o posebnoj glazbi koju treba osjetiti i koju ne može svirati svatko.

— Upravo tako. Ali to je i glazba na koju se lijepe dobri glazbenici kao osa na med.

Ali što je s duhom te glazbe?

— Mingusova glazba je toliko izazovna i privlači određenu vrstu glazbenika. To su oni koji vole izazov, smionost, rizik. Želiš li svirati tu glazbu, moraš znati tko si. Victor Lewis je jednom rekao da je za to potrebno zatvoriti određene krugove: treba znati čitati note kao klasičar, znati improvizirati kao jazzist, imati osobnost i biti sposoban svirati u okruženju ansambla kao cjeline. To su veliki zahtjevi. Charles je ostavio toliko otvorenog prostora, a to je uzbudujuće za glazbenike. Oni su u prilici donositi odluke, slijediti inspiraciju i srce. Zbog toga je tako uzbudljivo. To mogu samo glazbenici velikog kalibra. Da nisu tako dobri, ne bi mogli potpuno pratiti koncert. Ne možeš unaprijed predvidjeti što će se dogoditi. Potrebno je donositi trenutačne odluke usred izvedbi tih složenih skladbi. Zbog toga uspijevamo pronaći glazbenike, iako svirajući u drugim sastavima mogu mnogo više zaraditi. Ali svirati ovdje je veće zadovoljstvo. Stvar je u izazovu, oduševljenju i komunikaciji s publikom. To je podržavanje neke vrste razmjene osjećaja.

Okupili ste sastav i došli u Europu samo zbog ovog jednog koncerta. Jeste li imali probe?

— Probe? Iz tvojih usta u Božje uši. Charles je bio vrlo mudar prije 40, 50 godina. Svoj je sastav nazivao »The Charles Mingus Jazz Workshop«. Glazba je bila vrlo složena, a nikad nije bilo dovoljno novaca i vremena za probe. Shvatio je da, ako sastav nazove »Workshop«, može stvari uvježbavati na samim nastupima, a nitko neće tražiti povrat novca od ulaznica. Tako je radio u klubovima, a mi radimo nešto slično. Zovem to »Mingus Big Band Workshop« i to naglašavam. Katkad pretjeramo i imali smo slučajeva da su ljudi urlali i tražili novac od ulaznica natrag i izašli s koncerta. Polažemo pravo na povlasticu da ne moramo probati. Imamo probe, ali ne dovoljno. Ne plaćam glazbenike za probe. Možeš misliti koliko bi to stajalo.

Vrhunski sastavi su nekad svirali u klubovima tek toliko da rade nešto, bez plaće, jer nije bilo posla. Ray Anderson je svirao nekoliko nastupa s Mingusom, ali je odustao jer nije bio plaćen za to. Tek kasnije je saznao da nikakav novac nije bio u igri i shvatio da je učinio životnu grešku, ali Mingus ga više nije htio.

— To je zanimljiva informacija, jer pokušala sam ga kontaktirati, ali nije mi se javio. Nisam to znala o Rayu Andersonu. Charles je radio tako. Jednom je tražio gažu u Half Noteu, ali nije ju dobio. S druge strane ulice bio je mali klub čiji je vlasnik bio jazz fan. Charles ga je uvjerio da bi bilo dobro da tamo svira sa svojim kvartetom. Tako su započeli s jazz-klubom preko puta Half Notea. Svirali su za ulaznice. Charles je bio mudar. Prvu večer pozvao je novinare. Svirali su tamo tri, četiri mjeseca, samo za novac od ulaznica, tek toliko da nešto rade, tek toliko da se svira. Ako mu nisu nudili nastupe, sam bi ih našao. I naš je orkestar svirao za novac od ulaznica u Time Cafeu. Prije tri tjedna sam pokrenula još jedan sastav koji sam nazvala Mingus Orchestra. Nazvali su me iz Birdlanda i ponudili angažman našem orkestru, ali nisam pristala na to. Zašto presjeći nešto na pola. Imamo stalnu gažu tamo dolje. Ne trebamo ići u drugi klub. Željela sam napraviti jedan eksperiment sa sastavom koji će biti više orkestralan, koji neće biti toliko orijentiran na sola i koji će imati neka egzotična glazbala koja je Charles koristio. Taj sastav ima fagot, bas-klarinet, francuski rog, gitaru, a na jednoj poziciji se izmjenjuju tuba, violončelo i bas-klarinet. Mislim da ćemo ostati na bas-klarinetu, ali to će ovisiti o razvojnom procesu. Bilo je užasno prva dva, tri tjedna. Bilo je toliko glasno da je zvučalo kao drugorazredni Mingus Big Band. Prošlog tjedna smo svirali akustično i bilo je nevjerojatno. Mogao si čuti svaki zvuk. Fagotist je imao solo i ljudi su se iznenadili kako fagot može swingati. Bez ozvučenja smo dobili na izražajnosti Mingusove glazbe. Usredotočili smo se na samu glazbu. Charles je bio mnogo toga. Bio je: »Cumbia & Jazz Fusion« (Cumbia dolazi od Columbija, a Mingus je spajao ritmove kolumbijskih indijanaca i zvukove džungle s jazzom, op. p.), pokreti, uzvici, blues, ali je također skladao orkestralna djela koja sada sviramo. No, to je za sada eksperiment.

Iako ih vrlo cijene, glazbenici rijetko sviraju Mingusove skladbe.

— To se mijenja. The Mingus Big Band je čudesan, a danas se formiraju i drugi sastavi koji sviraju isključivo Mingusovu glazbu. Postoji izvrstan sastav u San Franciscu koji svira rock, hip hop, jazz, imaju plesače. Svirali su »Cumbia & Jazz Fusion« i bili su apsolutno predivni. Sviraju apsolutno u duhu Mingusove glazbe iako u potpuno drugom stilu. Ali, postoje i jazz-sastavi, jedan u Minneapolisu, jedan u Londonu, posvuda. Kao sastavi koji sviraju Dukeovu glazbu.

Mingus je bio također izvrstan i osebujan basist. Kako se mladi basisti snalaze u toj ulozi?

— Naš basist, Rus porijeklom (Boris Kozlov, op. p.), istražio je neke stvari koje nisam znala. Gledajući video-snimke otkrio je kako Charles svira gudalom s krive strane mosta na kontrabasu. Tada možete svirati brže, možete brže uloviti note jer nije tako velik kut između žica kao na drugoj strani. On cijelo vrijeme otkriva nove stvari. Nevjerojatan je. Upravo radimo edukacijski program pod nazivom »Svirajte s Mingusom«, što je njegova ideja, a on i dalje istražuje nove stvari. To je nova stvar koja traje pet, šest mjeseci.

Glazbeni mostovi

Dina Puhovski

Zbornik *Zagreb i glazba 1094-1994*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko muzikološko društvo, 1998.

Naslov zbornika može zavesti: u njemu su sakupljeni tekstovi s međunarodnog muzikološkog skupa održanog u Zagrebu 1994. godine pod istim naslovom i u povodu 900. obljetnice prvog spomena Zagreba i osnutka Biskupije, ali ne sa samo zagrebačkim temama. Kako i podnaslov *Zagreb i hrvatske zemlje kao most između srednjoeuropskih i mediteranskih glazbenih kultura* ukazuje, Zagreb je ovdje samo početna tema za najrazličitija razmatranja. Njih je podastrijelo četrdesetak hrvatskih i stranih izlagača, pri čemu organizatori i urednik zbornika posebno pozdravljaju susret povjesničara glazbe i etnomuzikologa.

Prilozi simpoziju različitog su tipa. Neki su šire, općenitije problematike koja za ovakav zbir tekstova može imati uvodnu funkciju: *Zemljopisni pojmovi kao strukturne odrednice* Marije Bergamo, o mogućnostima glazbene strukture da izrazi prostor u kojem nastaje, ili tekst Hans-Petera Reineckea o ulozi »glazbenog« u evoluciji europske — i hrvatske — kulture. »Skica za skicu« Stanislava Tuksara, *Devet stoljeća glazbenog Zagreba na razmeđi Mediterana i Srednje Europe* izlaže osnovne okosnice glavne teme ovog Skupa, ocrtavajući miješanje utjecaja na glazbenu kulturu jednog kraja, od različitih provenijencija knjiga prvih neumatskih zapisa u Zagrebu do današnjeg naseljavanja mediteranskih i(li) inozemnih skladatelja i reproduktivaca u Zagreb. Na konkretnim primjerima, kombinacijama mediteranskih, zagrebačkih i srednjoeuropskih utjecaja bavila se i Mirjana Škunca, pišući u tekstu *Mostovi građeni glazbom* o »splitskim epizodama« glazbenog djelovanja Jakova Gotovca i Borisa Papandopula.

U zborniku je najviše historijskih priloga koji se bave konkretnim primjerima iz glazbene prošlosti Hrvatske, primjerice opusom 23 Tomasa Cecchinia, prvom hrvatskom Povijesti glazbe, vezom humanizma u Hrvatskoj i početaka glazbenog tiskarstva u Europi, cecilijanskim pokretom u Hrvatskoj, važnošću Hrvatskog glazbenog zavoda za glazbeni život Zagreba, gostovanjima stranih glazbenika u Zagrebu, stranim natjecateljima za mjesto *maestra da cappella* u Splitu ili orguljama u Hrvatskoj u 18. stoljeću. Među povijesnim temama nekoliko je onih koje se bave liturgijskom glazbom. Čak je dvanaestoro inozemnih kolega za ovu prigodu odlučilo obraditi teme vezane uz Hrvatsku, s ponosom ističe urednik zbornika, dok su ostali upotpunili sliku glazbenih raskršća govoreći, primjerice, o problematici razvitka glazbene klasike u Slovačkoj ili o reprezentativnom slogu 17. stoljeća u Ljubljani. Predstavljene su i suvremene teme: tekstom njemačkog muzikologa o Silviju Foretiću, Splićaninu koji se školovao u Zagrebu, a živi u Kölnu; ili tekstom Eve Sedak *Komponiranje rata*, o odnosu hrvatskih skladatelja spram rata i o »funkcionalnoj glazbi kao identifikacijskoj razini«. Pitanje »žene i glazbe u mediteranskom prostoru« dotaknuto je na primjeru zagrebačke skladateljice u Austriji Lune Alcalay. Etnomuzikološki pak prilozi govore o glazbenim idiomima Slavonije, razlikama između regionalnih varijanti kulture gradišćanskih Hrvata, transformacijama jednog austrijskog plesa u hrvatskim krajevima te o utjecajima srednjo- i južnoeuropske glazbe na folklornu glazbu sjeverozapadne Hrvatske.

Tekstovi su objavljeni u izvorniku, uglavnom na stranim jezicima uz hrvatski sažetak. Uz pojedinačnu bibliografiju za svaki tekst, zborniku je dodan i izbor bibliografije knjiga i članaka o glazbi u Zagrebu koji čitatelja može uputiti dalje. Budući da zbornik u konačnici pokriva ogroman dijapazon tema, od rane liturgijske glazbe do Silvija Foretića, može biti priručnikom za različita područja interesa. Bilo da ga se čita nasumce, ili da se traži konkretan tekst, u njemu se može naći i nešto što se čitatelj nije ni sjetio tražiti — na taj način se i elementom »slučajnosti« mogu proširiti znanja o glazbenoj tradiciji jednog grada i njegove fizičke i duhovne okoline. U izdanju Hrvatskog muzikološkog društva u pripremi su zbornici s još dvaju simpozija, onog o srednjovjekovnim glazbenim kulturama na obalama Jadrana do početka 15. stoljeća te Simpozija *Između moderne i avangarde. Hrvatska glazba 1910-1960.* godine.

Continental Megastore vam predstavlja

Akustični i depresivni

Branimira Lazarin

Dakota Suite *Alone with Everybody*, Glitterhouse Records, uvoznik Dancing Bear

Britanski trio akustičarski je raspoložen, motiviran cool-jazzom, ali i melankolicima svakoga tipa. Vokal Nicka Drakea nedostižan je ideal, a ambicija nasljednika *Cowboy Junikesa* ili pak *Tindersticksa* nije potpuno definirana. *Dakota Suite* će se zato svidjeti sljedbenicima instant-ugođaja što ih nude bandovi poput *Mercury Reva*. Depresivni vokal uz povremeno izvrsnu upotrebu električne i akustične gitare, orgulja, ali i renesansnih lutnji neće se međutim svidjeti onima koji vole kratke i čiste forme.

Prvih par naslova s albuma, koji koriste vokal, nude jasniju i uvjerljiviju sliku o onome što bi *Dakota Suite* htjela biti kad odraste: možda *Mercury Rev*, možda *Chris and Carla*, možda *Leonard Cohen* u mladim danima. Drugi dio albuma, međutim, gubi konture u predugim ostinatima električnih orgulja, zvona i raznoraznih za rock'n'roll neobičnih instrumenata. *Dakota Suite* naravno nema ambicije niti sklonosti prema rocku, ali niti prema komunikaciji s publikom, kako se čini. Autistični i depresivni — to ide zajedno.

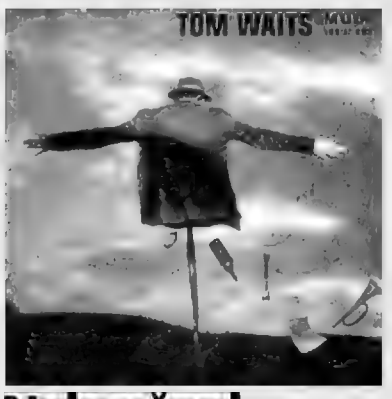

Nebrušeni dijamanti

Dina Puhovski

Tom Waits, *Mule variations*, Epitaph, 1999.

Kultni američki bard, koji više mumlja no što pjeva, povremeno piše filmsku glazbu i glumi čudne ljude u čudnim filmovima, vratio se nakon sedam godina albumom za novu diskografsku kuću. U međuvremenu je izdao kompilacijski album, a pojavilo se još više bendova pod njegovim utjecajem, no malo se drugog promijenilo. *Mule variations*, nazvan kao asocijacija na tvrdoglavost mazgi i ponovno pisan sa suprugom Kathleen Brennan koja je i producent albuma, ima prepoznatljiv Waitsov zvuk, iako pristupačniji nego na posljednjim dvama albumima: pomalo grub, uz puno bubnjeva, često mračnu atmosferu i pjesme koje kao da se vuku uz polu-govorno pjevanje — ali i gdjekoju baladu začinjenu nikotinskim glasom, uz saksofone, klarinete, fagote i harfe. Likovi su i dalje ljudi s ruba, iz barova ili sa ceste na kojoj »prose trudnice i vijetnamski veterani«; sumnjivi susjedi, skitnice koje čitaju Bibliju i izgledaju kao da imaju 47 godina, a zapravo im je 25, i »djevojke premlade za ulicu«. Upravo zbog jedne takve djevojke Waits i proziva »why wasn't God watching, why wasn't God there for Georgia Lee?«, spajajući realistične opise i glasne vapaje. Iz mračnih opisa probija se i nostalgija i ljubavne poruke, u *Hold On* ili *Picture in a Frame*, tako da cijeli album ostavlja dojam grubosti i neizbrušenosti iz koje se ipak može nazrijeti prilično jednostavna ljepota — i u temama i u zvuku. Kao što kaže novi, tipičan waitsovski stih: »She's a diamond that wants to stay coal.«

kritika

Pogled u obmane stvarnosti

Višeslav Kirinić

Ivan Supek, *Mene tekel fares*, Naklada MD, 1999.

Knjiga Ivana Supeka *Mene tekel fares* zbirka je novinskih kolumni koje je objavljivao u *Nacionalu* od srpnja 1997. do siječnja 1998, tu su i dva teksta iz *Novog lista* (*Kao da jest*; *150 godina od Komunističkog manifesta*) i *Vijenca* (*Pismo jednoj starici*; *Očaranost Spinozom*), a također i Supekovi odgovori koje smo mogli čitati u većem dijelu hrvatskih medija (*Otvoreno pismo akademiku Franji Tuđmanu*; *Odgovor g. ing. Hrvoju Šariniću*). No, unatoč tome što je riječ o novinskim kolumnama koje su dijelom snažno obilježene aktualnim društvenim zbivanjima, ipak su ovi tekstovi najčešće oslobođeni bremena dnevnopolitičkih naklapanja, a svaki je tekst duboko ukorijenjen u zadivljujućoj erudiciji i bogatom životnom iskustvu autora. Ono što knjizi osigurava zanimljivost jest činjenica da problemi koji su u njoj obrađeni ne samo da nisu izgubili na aktualnosti, već i danas tvore ključan problemski sklop. Čitatelj će tako među koricama naći tekstove kao što je *Pismo jednoj starici* u kojem Supek vješto isprepliće aktualna društvena zbivanja u Hrvatskoj s čitavim nizom indikativnih i relevantnih događanja u dvadesetom stoljeću. Samo u tom jednom tekstu upoznaje nas Supek s presudnim događajima svoga života, od studiranja u Zürichu, Parizu i Leipzigu preko upoznavanja s Josipom Brozom u Beču 1934. Slijedi zatim i opis prijateljstva sa Heisenbergom čija je slava jednaka Einsteinovoj, a na čije je zalaganje Supek pušten iz zatvora Gestapoa, pa onda burne godine Drugog svjetskog rata, 1948. godina i izbor za predsjednika JAZU-a, te utemeljenje Instituta *Ruđer Bošković*. Spominje se u tom tekstu i *Hrvatsko proljeće*, a posebno mjesto zauzima dio posvećen Miroslavu Krleži koji je Supeku *udario žig na čelo* pozvavši ga na red što nije član Komunističke partije. Tu je i Martin Heidegger, *sipač verbalne magle* kako ga naziva Supek, koji je veličao Führera, kao i mnogi drugi vrhunski intelektualci »koji su opovrgavali naivnu maksimu kako znanost oplemenjuje čovjeka«. Da, sve je to u samo jednom tekstu ove knjige, a svi ostali tekstovi u jednakom su intenzitetu prožeti nizom osobitih opažanja.

Potencijal ljudskih mogućnosti

Već od najranijih dana Supek je bio fasciniran ruskim piscima od kojih osobito ističe Dostojevskog, ali je onda shvatio da »sama književnost ne može dati sve odgovore« na pitanja koja su ga zanimala. Potom je uz matematiku i fiziku upisao u Leipzigu i filozofiju na katedri koju je kasnije preuzeo Heideggerov učenik Hans Georg Gadamer. Međutim, presudan element u povezivanju fizike, filozofije i književnosti bio je humanizam. Tako Supek u tekstu *Načela humanizma* govori o *Dubrovačko-filadelfijskoj izjavi* koju je prigodom dvjestote obljetnice Deklaracije nezavisnosti sastavio s Philipom Noel-Bakerom, dobitnikom Nobelove nagrade za mir, Evom i Linusom Paulingom, dobitnikom Nobelove nagrade za kemiju i mir te drugim znanstvenicima i književnicima. U poglavlju o humanističkoj preobrazbi svijeta, sažeo je Supek svoj nazor u deset načela: uvažavati prošlost i očuvati život na zemlji, afirmirati ljudsku jednakost, afirmirati ljudsku slobodu, proširiti solidarnost na sve ljude, tražiti istinu, upravljati razvojem za opću blagodat, gajiti ljepotu i umjetnost, prenositi humanistička načela u pravne norme, promicati svjetski sporazum u sklad i, na kraju, biti dobar. U odnosu na *Deklaraciju nezavisnosti* iz 1776. godine, autori *Dubrovačko-filadelfijske izjave* krenuli su s drukčijeg polazišta. Naime, Jefferson i Franklin, iskusni pravnik i slavni fizičar, polazište su našli u ondašnjoj filozofiji prosvjetiteljstva koja postulira prirodno pravo »u opreci prema trenutačnim državnim zakonima«. Posebno je tada naglašeno da čovjek svoja prirodna prava ostvaruje već samim rođenjem, dok društvo ili država »često nameću zakone koje Rousseau smatra neprirodnima i protuljudskima, pa zahtijeva povratak prirodi«. Autorima *Dubrovačko-filadelfijske izjave* jasno je da se teško može zamisliti da bi čovjek golim rođenjem imao slobodu i jednakost, jer se »naše misli razvijaju između genetičkih i kulturnih faktora«. Doktrina liberalizma prema kojoj sloboda leži u izboru između različitih mogućnosti također je preuska, jer se »sloboda najsnažnije očituje u pronalaženju novoga ili stvaralaštvu, a mašta je glavni nosilac slobode«. Za razliku od američkih ustavotvoraca koji, nadovezujući se na tradiciju prosvjetiteljstva, pišu o pozitivnoj slobodi ili jednakosti pred zakonima i dužnostima, Supek s pravom naglašava kako se nikada ne može odrediti što pojedini čovjek jest i što sve može biti »pa u svakom čovjeku susrećemo potencijal svih ljudskih mogućnosti«. Drugim riječima, u slučaju pozitivne slobode često se različite stvari mjere jednakim mjerilima.

Jedinstveni pogled u zablude

Ponovno treba naglasiti da su neke vrednote ipak zajedničke gotovo svim kulturama i civilizacijama. Od najprimitivnijih pa sve do najrazvijenijih društava, naglašava Supek, svuda se cijeni govorenje istine, hrabrost u borbi protiv zlih sila, poštenje i dobrota. U tom smislu osobito je zanimljiv tekst *Imaju li različite civilizacije zajedničke korijene* u kojem se Supek polemički osvrće na djela Henryja Kissingera i Samuela Huntingtona. Na nekoliko ključnih primjera prikazani su nepremostivi problemi u Huntingtonovoj teoriji o civilizacijskim i religijskim sukobima, pa tako Supek naglašava da se »u Japanu koji Huntington određuje kao posebnu civilizaciju, čitaju jednako mnogo, ako ne i više, američke i europske knjige kao i japanske«. Samo intelektualci uklopljeni u neke vjerske ili političke dogme ne mogu vidjeti univerzalnost znanosti i umjetnosti koja je, završava Supek, »pokretač budućnosti«. I upravo u tom horizontu treba čitati ovu izvanrednu knjigu, jer ona nudi jedinstveni pogled u zablude i obmane kojima je prožeto dvadeseto stoljeće.

»Oduvijek sam samo želio djelovati na ljude svojim traktatima, romanima i dramama noseći univerzalni, humanistički svjetonazor« kaže na jednom mjestu Supek i daje možda najeksplicitniji opis svoga života i djela.

kritika

Istina o *Ustašiji*

Ovo je najvažnija knjiga koja se u Hrvatskoj pojavila nakon dugog vremena

Ivo Banac

Ilija Jakovljević: *Konclogor na Savi*, Konzor, Zagreb, 1999.

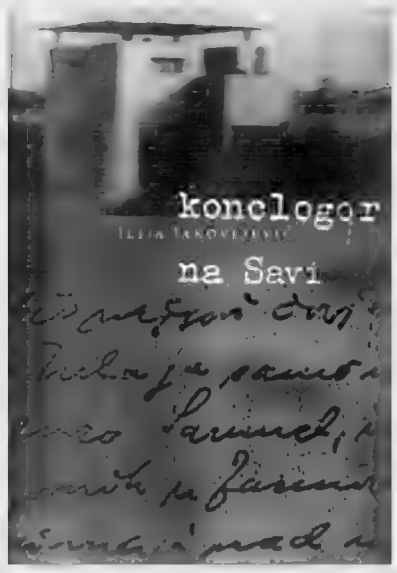

Ilija Jakovljević, rođeni Mostarac iz Podhumske mahale (1898), sarajevski i zagrebački školnik, hrvatski književnik i odvjetnik, urednik središnjeg haesesovskog lista *Hrvatski dnevnik*, predsjednik Društva hrvatskih književnika, imao je čast biti zatočenik triju diktatura — šestojanuarske, ustaške i komunističke. Umro je u komunističkom zatvoru koncem listopada 1948. pod tajnovitim okolnostima, te je stoga tijekom komunističkog razdoblja uglavnom bio *unperson*. Zato se i njegov rukopis o grozotama ustaškog logora Stara Gradiška, gdje je proveo nešto više od godine dana, od listopada 1941. do prosinca 1942, pojavljuje u tisku tek sada, poslije više od oila stoljeća u zapećku, kao prvi značajni dokument o »Ustašiji« (Jakovljevićev izraz) nakon hrvatskog osamostaljenja.

Zločin i motivi

Počnimo sa zaključkom: ovo je najvažnija knjiga koja se u Hrvatskoj pojavila nakon dugog vremena. Upravo zato što je Jakovljević imao savršen dar zapažanja, analitičku smjelost, te prezir prema mistifikacijama svake vrste, njegova je kronika rijetka dragocjenost kako s književnog tako i povijesnog aspekta. U nju su utkani bol, očaj, dar za preživljavanje, samilost, prkos i nemalo lukavstva. Ona razgoljuje ustašku demagogiju, a NDH prikazuje onakvom kakva je bila — kao vlast okorjelih zločinaca. Jakovljević je znao punu istinu o ustašama te nije mogao upasti u apologetske gluposti o procvatu hrvatske kulture unatoč nepovoljnim ratnim okolnostima. On je znao da režim koji ga je zatočio, koji kolje Mihovila Pavleka Miškinu, ne može biti ni hrvatski ni promicateljem kulture. On je, kako veli Ivan Lovrenčić u pogovoru ove izuzetne knjige, »na fonu« Barčeva zapisa o brbljarijama raznih Jožčenka, Bonifačića i Čovića, koji očito nisu ni mogli ni željeli vidjeti što se u »Ustašiji« događalo s čovjekom.

Glavne teme Jakovljevićeve knjige su zločin, zločinci i njihovi motivi. Premda se ne može reći da našoj javnosti nedostaju sve noviji primjeri kršenja međunarodnog humanitarnog prava (ovo pišem neposredno poslije čitanja vijesti o pokolju albanskih civila u Đakovici, ali i Izvještaja HHO-a o naravi vojne operacije *Oluja* u bivšem UN-sektoru *Jug*), Jakovljevićeva svjedočenja i raščlambe odišu osebujnom stravom. Impresivna povorka zločinaca, pod pravim imenima ili tek nadimcima — od Viktora Tomića i Maksa Luburića, Ante Zastavnika i Gazda Nikole, Mile Pravednika i Uzvišenoga, do Muce i Dugonje (»za toga se đavola pripovijedalo da je svojim ručetinama zadavio oko trista djece i tako zaradio čin rojnika«), govori o moralnoj tuposti »u časovima velikih slomova i pobuna«. Ljudi koji su bili u stanju rasparati »utrobu trudne žene i (smijati) se gledajući kako joj kokoši razvlače crijeva« za ideološkog zločinca poput Uzvišenog postaju primjer »vojničkog duha našega naroda«. Zato doista postoje razlike između primitivnih Hercegovaca poput Nikole Međugorca, čija je nesumnjiva okrutnost tek dio njihova degradiranog zanata (»Ja radim što mi se zapovjedi. Ništa ne ide na moju dušu«), koji mogu i mrmljati protiv pretjeranih grozota (»Jesu Srbi, ali i oni su ljudi. /.../ — prije odlaska poubijati pedeset ljudi... Ima nas svakakvih...«) i jednog Uzvišenog, »koji čini zlo, ali ne radi sebe, nego zbog svoje Utvare«.

Uzvišeni, kako Jakovljević nazivlje jednog od svojih visokorangiranih ustaških sugovornika, 1941. godine uspostavio je logore u Gospiću, na Pagu, u Jastrebarskom, Koprivnici i Jadovnom (»računa se da je nekoliko desetaka tisuća ljudi otpravio na drugi svijet«), ali je i sam postao zatočenikom — koliko god privilegiranim (Dido Kvaternik »skinuo je s njega ruke«). Uzvišeni otkriva kako se zavađaju narodi, često provokacijom (»Isplati se žrtvovati i nekoliko tisuća Hrvata za nekoliko stotina tisuća Srba... Samo je ustaško srce sposobno izvršiti takav povijesni zadatak. Veliki je naš Poglavnik...«), on potiče Jakovljevića na recitiranje Kranjčevićeva *Mog doma* dok iz susjedne sobe dopiru zvuci ubijanja logoraša (»Nemojte, ljudi, prekidati, to smeta cjelovitosti dojma«), on je »političar« — što znači da je shvatio kako zločin treba prikrivati, dapače stvoriti dojam da je na djelu razumna politika (»Osniva se i pravoslavni fakultet na zagrebačkom sveučilištu, kojega ni za Jugoslavije nije bilo u Zagrebu... /— ...a koji će i sada ostati samo na papiru, jer ga nitko neće pohađati. / — Naravno! To je politika!«). No, on je u prvom redu čovjek koji mrzi svoj vlastiti narod: »Hrvatsko je seljaštvo otrovano. Radić je čitavo desetljeće trubio o čovječnosti, a zaboravio je da se čovjek upravo po tome razlikuje od životinja što misli na dalju budućnost. /.../ Naša će nas djeca možda i proklinjati, ali će nas unuci blagosiljati. Ostavit ćemo im mnogo slobodna prostora. Hrvatska Hrvatima«.

Sjaj za sretnija vremena

Teško je dočarati sva bogatstva Jakovljevićeva svjedočanstva. U knjizi ima mnogo dokaza o otporu prema zločinu, čak i kod unovačenih ustaša (»Nismo mi Zagorci za takve stvari. Drugo je kada se posvadiš i razbjesniš ili kada si u borbi. Pucaju oni, pucaš ti — što ti drugo preostaje? — ali kao provalnik sići u podrum i klati ljude koji se ne mogu braniti, i to još bez suda, potajno — to nije za nas«), ali i o slabićima i kolaborantima među logorašima. Nezaboravna je naracija klanja Karle Kovačevića, pobožnoga seljaka (»Bog će nas pogledati, jer tko god je protiv ovih razbojnika, taj je božji«), utemeljitelja i bivšeg narodnog zastupnika HPSS/HSS-a, ali i šestojanuarskog lojalista, koji se izlaže u dvije verzije. Izuzetno su važna Jakovljevićeva zapažanja o nacionalizmu (»Sukob dvaju malograđanskih nacionalizama, osmanlijske silovitosti i tisućugodišnje kulturne šmire«), razlikama između narodske i ideologijske svijesti, karaktera endehaškog »parlamentarizma« i »kršćanskog korporativizma«, te svjedočanstva o pojedinim nositeljima režima (o Budaku: »najveća haramija koja se pojavila među književnicima svih vremena i naroda«). Karakterističan je njegov otpor prema ustaškom novogovoru. Riječi poput »dužnosnik«, »promičba« i »postrojbe« redovito su u navodnicima. Ima i veoma mnogo sumornih potresnih slika (*clamor de profundis* židovske liječnice kojoj zločinci odrezaše dojke), ali i najava odmazde. Posve je jasno kako se jedan protukomunistički javni radnik u onim okolnostima odlučio za partizane, kako je počeo vjerovati da »promjena socijalne strukture pretpostavlja nove idejne temelje«. Kako je *Starca Pjesnika* u svojim razmišljanjima već počeo oslovljavati s »Druže Vladimire Nazore. Zdravo!« Svijet utopije zakratko je (doista, vrlo kratko!«) nadomjestio svijet zločina.

Mažoretkinje pod spomenikom

U pogovoru ove Jakovljevićeve knjige Ivan Lovrenović zaključuje da bi otkriće »rukopisa Ilije Jakovljevića o zatočeništvu u ustaškom logoru u Staroj Gradiški 1941. i 1942. godine moralo (...) biti jedan od najvažnijih događaja moderne hrvatske književnosti. Ni ta književnost, ni općenito hrvatska građanska 'slika o sebi', poslije ove knjige ne može ostati ista«. To bi doista tako moglo i biti da u sadašnjoj hrvatskoj književnosti i povijesnoj samospoznaji postoje jasna politička, moralna i intelektualna mjerila. No, u Hrvatskoj danas takvih mjerila nema ili nisu većinska; i to ne samo zato što danas u Hrvatskoj mažoretkinje izvode svoje banalne cirkusarije na državnoj promociji najbanalnijeg spomenika koji se uopće dâ zamisliti, nego ponajviše zato jer »ustaške popeskare« (Jakovljevićev izraz) još i danas služe misu Poglavniku i njegovu Povjereniku. Zato će ova krvlju natopljena Jakovljevićeva knjiga ostati kao jedno od onih svjetala što su mu se poslije izlaska iz Gradiške priviđala u slikama Jablanca, Gradine i Mlake, u kojima se »svaka gruda zemlje koja pokriva tijelo mučenika pretvara u baklju, osvjetljujući putove u novi život«. U tom sretnijem vremenu, kad hrvatska kultura ponovo postane dijelom evropske kulture, a hrvatska povijest samokritična, Jakovljević će zablistati u punini svoje logoraške kronike.

kritika

Raskošno i manjkavo izdanje

Mjera nedotjeranosti hrvatskog izdanja Le Goffove *Civilizacije* ipak je veća od one s kojom je razumno računati u tako zahtjevnu poslu

Stanko Andrić

Jacques le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, prev. Gordana V. Popović, Golden marketing, Zagreb, 1998.

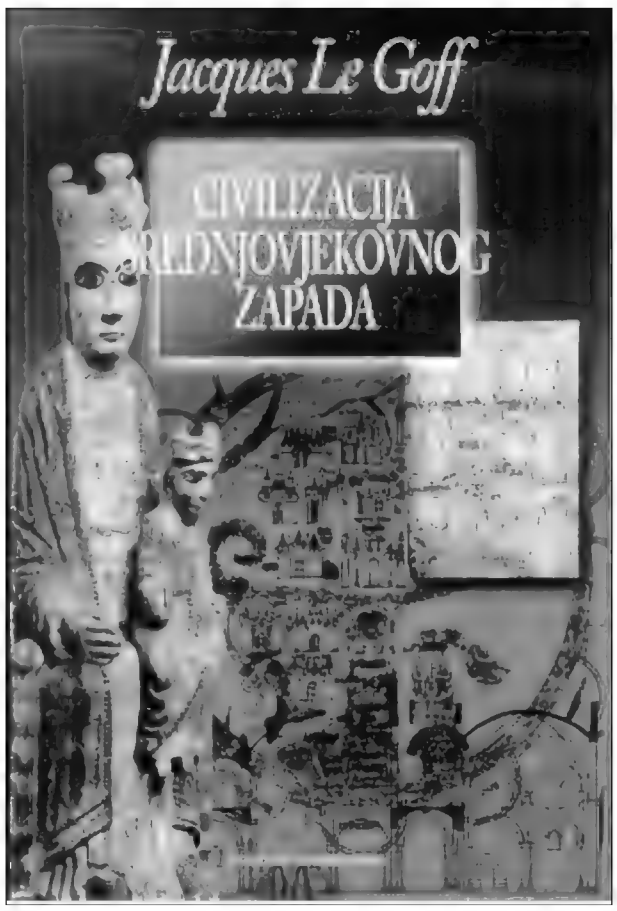

Ovdje naznačene manjkavosti na ovaj su ili onaj način karakteristične za dobar dio hrvatskog prevodilaštva na području humanistike

Jedan od najuspješnijih francuskih intelektualnih izvoznih proizvoda u dvadesetom stoljeću — i u isti mah, vjerojatno, najvažnija pojedinačna škola u suvremenoj historiografiji — poznat je pod imenima *nova povijest* i škola *Anala*. Kao godina njegova začetka uzima se 1929, kada su utemeljitelji nove historiografske sljedbe, Marc Bloch i Lucien Febvre, pokrenuli časopis s programatskim naslovom *Annales d'histoire économique et sociale*. Većina povjesnika koji su se tijekom narednih godina okupljali oko tog časopisa slaže se da je termin *škola* zacijelo prejak: prikladniji su možda izrazi kao usmjerenje, struja, pokret. U glavne specifične odlike *nove povijesti* spadaju tješnja suradnja povijesti i ostalih društvenih znanosti (antropologije, etnografije, demografije, povijesti umjetnosti, ekonomske znanosti itd.); korištenje vizualnih i materijalnih izvora usporedo s tradicionalnom uporabom pisanih dokumenata; proučavanje prošlosti u njezinu totalitetu — bez izdvajanja ili privilegiranja političkog aspekta; naglašeno zanimanje za temeljne, neosviještene strukture i njihove mijene, nasuprot površinskoj faktografiji; valorizacija komparativnog pristupa.

Jacques le Goff (rođen 1924) napisao je desetak knjiga i uz Braudela, Dubyja i Le Roya Laduriea najmnogostraniji je i najutjecajniji predstavnik *nove* povijesti. U hrvatskom su prijevodu sada dostupne tri Le Goffove knjige: *Intelektualci u srednjem vijeku*, prevedeni 1982. ili četvrt stoljeća po izlasku izvornika (1957), *Srednjovjekovni imaginarij*, preveden 1993. ili samo osam godina nakon izvornog izdanja (1985), i napokon knjiga koju ovdje prikazujemo i čije je prvo izdanje izašlo davne 1964. te je odonda više puta dorađivano i ažurirano. *La civilisation de l'Occident médiéval* nesumnjivo je najambicioznije, najobuhvatnije, najraznolikije i najzabavnije Le Goffovo djelo. Ono je također jedan od najuspjelijih i najčitljivijih sintetičkih prikaza srednjovjekovne europske civilizacije uopće. Sastoji se od dva dijela, to jest, lingvistički kazano, od jedne trećine sintagmatske ili dijakronijske pripovijesti u rasponu od 5. do 15. stoljeća i od dvije trećine paradigmatske analize srednjovjekovne civilizacije.

Dobro štivo

Prvi je dio magistralno sažeta priča o srednjovjekovnom Zapadu koji se »rodio na ruševinama rimskog svijeta... istodobno hranjen i paraliziran njime«, i koji je, paradoksalno, umro, ili se preobrazio, usporedo s ponovnim otkrivanjem Antike. Na neki način, svi ključni elementi srednjovjekovnog razvitka bili su zadani već u kasnoj Antici: Antika (Rim), barbari, kršćanstvo. Le Goff ističe kršćanstvo kao najopćenitiju i najvlastitiju oznaku te civilizacije koju se obično opisuje vremenskorelativnim pojmom, naime kao *srednji vijek*: posrijedi je doista prije svega »kršćanska civilizacija«, kroz optiku kršćanstva filtrirano je gotovo sve što o njoj znamo, to je očevidnost za svakog istraživača srednjovjekovlja.

Drugi dio knjige jest mozaički strukturirana panorama te civilizacije, razotkrivanje unutarnje logike njezinih komponenata: prostornih i vremenskih, materijalnih i ekonomskih, društvenih i političkih, idejnih i osjećajnih. Taj je mozaik načinjen ponajprije od mnoštva navoda iz raznolikih onodobnih izvora, anegdotâ, činjenica i pojedinosti kojih je razotkrivalački potencijal prošao neuočen. Le Goffova zapažanja, asocijacije i zaključci često su u isti mah neočekivani, tankoćutni i duhoviti. Uzmimo primjerice ovaj ulomak o dvostrukom odnošenju prema siromaštvu: »Bogobojazni Sveti Louis, pošto je obavio svoje pobožnosti, napuštajući siromahe i gubavce, hladno proglašava u svojim *Uredbama*: 'Ako neki nemaju ničega i borave u gradu ne zarađujući (to jest ne radeći) te rado pohađaju krčme, neka ih pravosuđe uhiti i ispita od čega žive. Potom neka ih izbaci iz grada.' Naklonost i strah, kao i prema kovaču, tom prokletom i divljenjem okruženom umjetniku, kojeg Sigurd ubija pošto je od njega primio mač« (2. dio, 4. poglavlje, odjeljak o »isključenima«).

U skladu sa svojim proklamiranim načelom da dobra povijest mora biti dobro štivo, Le Goff mjestimice izlazi iz okvira srednjovjekovlja i medijevistike kako bi drugdje potražio oslonce ili metafore za svoje interpretacije. Tako u komentaru srednjovjekovnog vjerovanja da su ljudi u davnini bili krupnijeg i višeg rasta od suvremenika, Le Goff kaže: »Kao u kakvoj Ionescovoj ili Beckettovoj drami, glumci srednjovjekovne pozornice imaju osjećaj da kržljaju prema neumitnom kraju tog *Svršetka igre*« (str. 227. našeg prijevoda). Na koncu, kolikogod originalan u svojim uvidima, Le Goff je i izvrstan sintetičar, radoznao i pažljiv prema gotovo svim poslovima što su već obavljeni ili su u tijeku na problemskim područjima i zaljevima kojima u svome periplu prolazi.

Izdavački propusti

Koliko su vrline Le Goffove knjige sačuvane u hrvatskom prijevodu? Nažalost, učinjeni propusti onemogućuju potpuno zadovoljstvo. Prvo, predložak hrvatskog izdanja jest očito skraćena verzija knjige. Najpotpunije, bogato ilustrirano izdanje izašlo je 1977. u nizu *Velike civilizacije* nakladnika Arthaud i od tada je mnogo puta ponavljano i ažurirano. Kao izvornik hrvatskog prijevoda, pak, navodi se izdanje nakladnika Flammarion iz 1982. To izdanje nisam imao priliku konzultirati, ali se takvom odabiru moraju uputiti dvije zamjerke. Naime, zakašnjelu pojavu hrvatskog prijevoda trebalo je nadoknaditi time da se koristi najnovije dostupno izvorno izdanje. Ta je opaska ponajviše relevantna u pogledu bibliografije, koju je Le Goff u više navrata dopunjavao novim naslovima. Tako u bibliografiji hrvatskog izdanja nećemo naći mnoga novija utjecajna djela, poput *La mutation féodale, Xe-XIIe siècles* (1980) Polyja i Bournazela, Stockove *The Implications of Literacy* (1983), Blochove *Etymologies and Genealogies* (1983), Senacovu *L'image de l'autre: l'Occident médiéval face àl'Islam* (1983), itd.

Druga je zamjerka izboru predloška još i mnogo važnija: kao što je rečeno, radi se o skraćenoj verziji knjige. Takav je odabir, naravno, posve legitiman (iako, zacijelo, ne i razborit), ali je morao biti učinjen svjesno i na nj je trebalo upozoriti hrvatskog čitatelja. Verzija koju sada imamo u prijevodu razlikuje se od potpune utoliko što su iz nje izostavljeni mnogobrojni ulomci diljem djela, ponajprije oni koji pridonose bogatijem ilustriranju određenih autorovih teza. Tako, između ostalog, u našem izdanju nema gore citiranog povezivanja Svetog Louisa sa Sigurdom, ili pak dviju stranica odabranih navoda iz *Romana o ruži*, u odjeljku o milenarizmu i Antikristu. Osim tih izostavljanja, u nekoliko su navrata pojedine tvrdnje preformulirane, obično pojednostavljene. Tako u odjeljku o *isključenima* skraćena primjedba o homoseksualcima glasi: »Čini se uostalom da unatoč tome što su osude bile prilično okrutne, u praksi zabrana homoseksualnosti nije bila tako stroga« (str. 413). U duljoj verziji taj je komentar opsežniji i drukčiji.

Prevedena verzija knjige sadržava bogate ilustracije i njihove legende, ali — i to joj je možda najteži nedostatak — u cjelini izostavlja dodatak nazvan *Dokumentarno kazalo*. Radi se o vrlo informativnom i zanimljivom malom leksikonu srednjovjekovlja na gotovo stotinjak stranica, u kojem su umješno obrađene ključne osobe, pojmovi i lokaliteti srednjovjekovne civilizacije, primjerice Abelard, Arthur i Graal, gotička umjetnost, Karlo Veliki, viteštvo, Cluny, Dante, feudalizam, skolastika itd. Čini se da se izostanak tog dragocjenog priloga u hrvatskom prijevodu pokušalo nadoknaditi izradom standardnog kazala osoba i mjesta, kojeg u integralnoj verziji izvornika nema. Nije naznačeno tko je izradio to kazalo pa je umjesno pripisati ga prevoditeljici. Posrijedi je svakako dobrodošlo pomagalo, koje se k tome ne zadovoljava pukim popisom imenâ nego uz većinu dodaje i kratka objašnjenja, ali je ta susretljivost narušena nedosljednošću i pogreškama. Posve je bezazlena nedosljednost u kojoj se na istoj stranici Oxford opisuje kao »sveučilišni grad«, Padova samo kao »grad«, a Pamplona kao »grad u Španjolskoj«. Samo je nepotrebno razlikovanje Luke — »evanđelista« i Luke — »sveca, portretista i zaštitnika slikara«. Malo je nezgodna nedosljednost da se Emmanuel le Roy Ladurie, Etienne Boileau ili Astrik L. Gabriel navode pod osobnim imenima, a ne pod prezimenima. Već su manje-više netočne odredbe po kojima je Pietro Damiani »crkveni vlastelin«, Erwin Panofsky »filozof«, a Cluny »sjedište benediktinskog reda«. Najzabavnije su pogreške nastale zbog Le Goffova familijarnog načina citiranja nekih suvremenih medijevista: on tako kaže »otac Chenu«, misleći na povjesničara teologije Marie-Dominiquea Chenua, inače dominikanca, ili pak veli »kao što je lijepo pokazao kanonik Delaruelle«, misleći na crkvenog povjesničara Etiennea Delaruellea. Le Goffova knjiga ne sadrži fusnote s preciznim navodima literature, ali se radovi spomenute dvojice navode u *Bibliografiji*. No, u našem su kazalu ta dva moderna autora zavedena kao »Chenu, crkveni otac« (sic!), odnosno kao »Delaruelle, kanonik«. Kazalu bi svakako bilo koristilo da ga je pregledao stručnjak-medijevist.

Neprecizan i nedotjeran prijevod

Isto vrijedi i za prijevod knjige u cjelini. Prijevod je tečan i uglavnom napravljen dosta umješno i savjesno, ali ga je pomoć upućenijeg i tankoćutnijeg jezikoslovca svakako mogla još poboljšati. Problemi se mogu podijeliti u tri razreda. Najprije, strogo prijevodne nepreciznosti. Tako u retku »veliko mnoštvo opsjednutih koje je jedino egzorcizam mogao izbaviti njihova sumnjivoga gosta« (str. 412) umjesto »sumnjivoga« treba stajati »strašnoga« (franc. *redoutable*). Rečenica »povijest srednjovjekovne sodomije tek se bila zacrtala« (str. 413) stvara iluziju da se govori o dalekoj prošlosti, a zapravo treba reći »tek što je zacrtana« ili slično. Druga skupina problema tiče se baratanja vlastitim imenima. Sa str. 114. uzimamo ove kratke izreske: »sin bogata trgovca iz Assise, Franjo... u samoći La Verna... plemeniti španjolski kanonik, Dominique de Guzman...«. Taj niz nedosljednosti i iskrivljenja pod utjecajem francuskog izvornika trebao bi izgledati ovako: »sin bogata trgovca iz Asiza (ili Assisija), Franjo (ili, eventualno, Francesco)... u samoći La Verne... plemeniti španjolski kanonik Dominik (ili Domingo) de Guzman...«. Sličnu proizvoljnost u pohrvaćivanju francuskih imena nalazimo i u ovoj rečenici: »gubavci... poput onih kojima je kralj Marc predao grešnu Izoldu, u strahotnoj Béroulovoj pripovijesti pred kojom je ustuknuo nježni i ugađeni Toma« (str. 410). Obzir prema ustanovljenoj tradiciji iziskivao bi da kralj bude *Marko*, a ugađeni pjesnik — *Thomas*. Autor iz 12. stoljeća kojeg Le Goff više puta citira i kojeg zove Honorius Augustodunensis (objašnjavajući, u izostavljenom *Dokumentarnom kazalu*, da je pogrešno tumačiti njegov pridjevak kao da znači »iz Autuna«) u našem prijevodu postaje *Honorije Augustodunenski*, premda bi točna prilagodba latinskog oblika morala glasiti *Augustodunski*. Napokon, posljednja skupina problema leži u samom hrvatskom tekstu. Riječ je o mjestimičnoj neuskladenosti padežâ (»tema gladi, srednjovjekovnoj mori, pojačava ovdje društvenu suprotnost...«, str. 364); o nezgrapnoj uporabi infinitiva (»Karlo Veliki imao je teškoća uspješno upravljati i vladati tim velikim prostranstvom«, str. 63); o stilskoj nedotjeranosti koja nije na visini izvornika (»nije li potvrdila da je neki vukodlak bio nad glavom anglosaksonskoga kralja, svetog Edmonda, kome su Vikinzi odsjekli glavu?«, str. 412).

Sve u svemu, mjera nedotjeranosti hrvatskog izdanja Le Goffove *Civilizacije* ipak je veća od one s kojom je razumno računati u tako zahtjevnu poslu. Pritom su ovdje naznačene manjkavosti na ovaj ili onaj način karakteristične za dobar dio hrvatskog prevodilaštva na području humanistike i treba istaknuti da razmotreni primjer nije u tom kontekstu nipošto najžalosniji slučaj. On je dobar pokazatelj razine na kojoj se kod nas često obavlja taj posao. Ipak, teško je odustati od očekivanja da važno djelo kakvo je Le Goffova *Civilizacija*, kao i kupac i čitatelj ove raskošno producirane i skupe knjige, zavreduju od svih sudionika u prevodilačkom i izdavačkom poslu više promišljenosti, temeljitosti i pomnje. Z

ese

Sredozemlje kao različita gledišta

Uz upravo objavljen hrvatski prijevod knjige francuskog povjesničara Fernanda Braudela *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* donosimo govor što ga je održao Braudelov učenik i nasljednik, suravnatelj časopisa *Annales* te ravnatelj École des Hautes Études en Sciences Sociales u Parizu, Jacques Revel, na predstavljanju ove knjige 20. veljače u Zagrebu, te 22. veljače u Splitu

Jacques Revel

Fernand Braudel: *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*, prijevod: Đurđa Šinko-Depierris (prvi svezak), Mirna Cvitan Černelić i Jagoda Milinković (drugi svezak), izdavač: Antibarbarus, Zagreb, 1997.

Kad sam prvi put došao u Hrvatsku, u svibnju 1992, prevođenje te knjige već je bilo veoma uznapredovalo, no ono je odgođeno do danas zbog razloga koji su nam svima poznati. Sjećam se da sam u to vrijeme osjetio čuđenje i divljenje jer su u zemlji koja je upravo ulazila u rat postojali ljudi koji su se prihvaćali tada toliko neprikladnog i zadivljujućeg posla kao što je prevođenje knjige koja nam govori o jednom drugom svijetu, o istom svijetu prije četiri stoljeća. Ta mi je epizoda ostala u sjećanju i zato sam sa zadovoljstvom prihvatio sudjelovati na današnjem predstavljanju, jer mislim da je ono za Hrvatsku prvorazredni kulturni, ali i moralni događaj.

Čovjek iz unutrašnjosti

Knjiga se u svojoj prvoj verziji pojavila točno prije 50 godina, ali je još starija jer je obranjena kao teza za doktorat na Sorboni 1946, a napisana je još ranije, za vrijeme Braudelovog zatočeništva u zarobljeničkom logoru kod Lübecka, između 1940. i 1944. godine. To je dakle stara knjiga, ali bih vam htio pokazati po čemu je ona aktualna i korisna u kulturnom i društvenom trenutku svih nas, svih nas koji okružujemo Sredozemlje ili se za njega zanimamo i još šire — onih koji pokušavaju promišljati samu povijest.

Za razumijevanje te knjige treba poći od autora. Fernand Braudel bio je briljantan čovjek i velik profesor. Ako govorimo o njegovoj biografiji, vidjet ćemo da je to biografija nekoga tko je u svemu uspio: rođen je 1902. godine kao sin učitelja, što je klasična pojava u povijesti francuske meritokracije, u dvadeset i prvoj godini završio je fakultet, 1950. je ušao na Collège de France, znači na vrh francuske akademske piramide, a zatim je postao član Francuske akademije. No to nam nabrajanje uopće ne govori o zadivljujućem i neočekivanom karakteru tog čovjeka, jer bismo istu priču mogli ispričati i sasvim drugačije: rođen je u Loreni i čovjek je iz unutrašnjosti. Živio je između Lorene i Pariza i nije nikad vidio more, sve dok ga ministarsko imenovanje kao gimnazijskog profesora nije poslalo u Alžir. Tada je sa strašću otkrio Sredozemlje, to su prve riječi knjige: »Strasno sam volio Sredozemlje«. Ali to je zakašnjela strast jer je imao oko dvadeset i tri godine kad je prvi put vidio kako fizički izgleda more.

Drugi paradoks: Fernand Braudel je najfrancuskiji od svih francuskih povjesničara, ali je najvažnijih dvadeset i pet godina svog života, znači godine obrazovanja za vrijeme kojih je napisao tu knjigu, proveo izvan Francuske. Deset godina u Alžiru, četiri ili pet godina u Brazilu, i četiri godine u zarobljeničkom logoru u Njemačkoj. Ti boravci omogućili su mu da na svijet gleda drugačije. U Alžiru je naučio gledati Sredozemlje »naopačke«, kako je sam govorio, to jest gledati s južne obale prostor koji većina od nas gleda sa sjeverne, ali u vrijeme kad na južnoj obali nisu bile države, već kolonije. U Brazilu je otkrio veličinu prostora, dok je u zarobljeničkom logoru naučio kako u samome sebi naći izvore za razmišljanje.

Upis u dugo trajanje

Braudel je tu knjigu napisao prilično kasno, objavio ju je s 49 godina, i to je bila njegova prva knjiga. Čak je i sam negdje rekao koliko je morao učiti. To ne znači samo ići u knjižnice ili arhive, nego razmišljati o sadašnjem vremenu, što po njemu znači dvije stvari: razmišljati o tom promjenjivom vremenu između 1910-ih i 1930-ih godina koje su godine njegova obrazovanja, vremenu kad su ljudi imali osjećaj da ništa ne razumiju i vremenu koje je završilo katastrofom. Braudel tvrdi da se čak i to nesređeno vrijeme može razumjeti, ali da bismo ga razumjeli treba proći kroz povijest, treba ga razumjeti u trajanju jer je sadašnjost po definiciji nečitljiva. Otud i njegova opsesija: da bismo razumjeli događaj, motiv događaja moramo se upisati u dugo trajanje. Sadašnjost, dakle, znači prošlost, ali također i društvene znanosti. Braudel je bio jedan od francuskih povjesničara koji su najdalje otišli u zahtjevu za integracijom povijesti i društvenih znanosti. On nije izmislio tu formulu — rasprava između povijesti i društvenih znanosti počinje u Francuskoj, Njemačkoj, Sjedinjenim Američkim Državama krajem 19. stoljeća. Ta se rasprava manifestira u različitim aspektima koje sad nemamo vremena nabrajati, ali jedno od najplodnijih iskustava bila je škola ili povijesni pokret *Annales* (*Anali*) koji nosi ime časopisa koji su 1929. godine pokrenuli Braudelovi učitelji Lucien Febvre i Marc Bloch. Ta je revija imala vrlo ambiciozan, ali u isto vrijeme i vrlo jednostavan program koji se sastojao u konfrontaciji povijesti i društvenih znanosti, sadašnjosti i prošlosti. Braudel se *Analima* pridružuje tik pred početak Drugog svjetskog rata, a odmah nakon rata postaje njihov urednik, i to ostaje do 1960. godine. Kroz tu opsjednutost konfrontacijom povijesti i društvenih znanosti Braudel vodi česte rasprave s antropolozima, sociolozima, ekonomistima, s kojima ispituje taj projekt interakcije, da bi ga primijenili svaki na svom terenu. Braudel je, s jedne strane, od tog dijaloga očekivao integraciju tih disciplina, bio je uvjeren da će se jednog dana, pa bio on i veoma daleko, sve te discipline stopiti u jednu jedinu čiji će cilj biti proučavanje čovjeka u društvu. Zbog toga se u Francuskoj dugo vremena radije koristio pojam »znanosti o čovjeku«, nego njegova engleska verzija »društvene znanosti«. S druge strane, očekivao je točke gledišta koje bi svaki put omogućavale premještanje pogleda, odnosno koje bi nam realitet, koji promatramo, pokazivale pod novim kutom, poput fotografa ili snimatelja. To je temeljna dimenzija Braudelove misli, pa i u ovoj knjizi, prema kojoj se organizira različita konfiguracija društvenog. To objašnjava način na koji je knjiga sastavljena. Naime, on supostavlja informacije vrlo različitog porijekla koje se za mnogobrojne povjesničare mogu činiti heteroklitne: izvore iz arhiva, naprimjer, no te informacije nemaju cilj uklopiti se u veliki mozaik koji čini Sredozemlje, Braudelova je briga svaki put sačuvati posebno gledište, svojstveno svakom mjestu — što je Sredozemlje viđeno iz Madrida, Barcelone, Marseillea, Alžira, Genove, Venecije ili Dubrovnika? Sredozemlja koja se mogu rekonstruirati iz svakog od tih sredozemnih prostora se ne preklapaju, od njih se može rekonstruirati svijet običaja i odnosa, slika koja je svaki put drugačija. Zaključak Braudelove knjige jest da Sredozemlje nije zbrajanje svega onog što znamo o Sredozemlju, ono je sukob različitih viđenja, različitih slika koje možemo rekonstruirati u određenom razdoblju.

More kao tkivo

No informacije iz arhiva nisu bile jedine, a možda čak ne i najvažnije. Bilo je i drugih. Krajolici, naprimjer. On je bio neumorni promatrač krajolika, vrstan fotograf, a krajolici su ga zanimali jer su za njega oni bili konkretna stvarnost Mediterana, ali također i povijesni putovi, povijesni sedimenti koji nam mogu reći što sadrže od onoga što se dogodilo. Osim arhiva, grčkih ili arapskih kroničara, on informacije crpi i iz novina koje je čitao u Alžiru, Španjolskoj i drugdje i gdje nailazi na suvremene događaje, ali koji su ili odjek ili se bave povijesnim događajima. Ukratko, smatrao je da je Sredozemlje svijet fenomena koji se ponavljaju. Onda razumijemo zbog čega je Braudelu toliko trebalo da napiše tu knjigu, koja je knjiga bez kraja, i kao što znate taj prijevod nije prva verzija iz 1949. nego druga, iz 1965. godine, koja je gotovo dvostruko deblja.

Ta je akumulacija postala beskonačna, jer u biti sve može poslužiti za povijest Sredozemlja, pa si je Braudel dugo vremena postavljao pitanje kako organizirati taj ogroman materijal. Upravo je tu našao, po vlastitom priznanju teško, teoriju različitosti i trajanja društvenog vremena. Prvi je predmet njegove teze bio Mediteran za vrijeme vladavine Filipa II, znači španjolskog kralja druge polovice 16. stoljeća. Ta je tema bila banalna i Braudel je ubrzo shvatio da nije previše zanimljiva i da nas neće naučiti ničemu novom. Malo pomalo se uvjerio da istinski predmet njegovog istraživanja nije politika niti jednog kralja iz bilo kojeg razdoblja, već sâmo more. »Najnevjerojatniji dokument koji za nas čuva sjećanje na povijest«, piše, »jest more kao takvo«. To nam se danas čini normalno, ali moramo znati do koje je to mjere bio neuobičajen način razmišljanja u odnosu na klasično povjesničarsko razmišljanje.

Priroda samog materijala dovela je Braudela do teorije slojeva vremena. U središtu te knjige nalazi se povijest u tri sloja trajanja koji odgovaraju potpuno heterogenim, različitim cjelinama činjenica. Prvi je sloj onaj koji nam govori o odnosu čovjeka i okolice, to je fizička povijest Sredozemlja, odnosno zemljopis koji je upisan u povijest. On traje koliko i sve što znamo o Mediteranu, počinje od prethistorije i traje do suvremenog doba. On nam govori o klimi, o krajoliku, o događajima koji su na neki način bez čovjeka, bez povijesti. To je najdulja, najsporija, gotovo nepomična povijest. Treba reći da je Braudel determinist koji smatra da okoliš na kraju pobjeđuje i zato daje toliku važnost geografskom kontekstu.

Druga razina tog heterogenog vremena, koja odgovara drugom dijelu knjige, jest ono što su francuski povjesničari nazivali konjunkturom: to je vrijeme gibanja cjeline koje utječe na ekonomiju i društvo, a da čovjek toga nije svjestan. Braudel nije nikad bio marksist, pa čak niti veliki čitatelj Marxa, ali je kao i Marx bio uvjeren da je u povijesti bitno upravo ono čega ljudi nisu svjesni, ono što ljudi ne primjećuju da postoji. Ta su gibanja dulja od jednog ljudskog vijeka, brža su od onog prvog gibanja, ali još uvijek vrlo spora, to su kumulativna zbivanja: formiraju se države, privrede itd. i to je čisto socijalno vrijeme.

Višeglasna povijest

Treći je dio onaj koji odgovara tezi koju je Braudel napisao o sredozemnoj politici Filipa II. Kao što je i sam rekao, dugo je oklijevao da li da je napiše jer je nije smatrao osobito zanimljivom. Ona je u potpunosti posvećena onom što poslije Braudela zovemo događajnom poviješću, to jest događajima u povijesti: bitkama, pričama, krizama, smrtima vladara itd. Ali Braudel je bio uvjeren da nas ta povijest ničemu ne uči jer, kako je govorio: »Događaji su prašina.« ili »događaji su poput krijesnica, nagrizaju noć, ali je ne osvjetljavaju.« Dakle, za njega su događaji predstavljali nešto spektakularno, ali što nas ne može ničemu naučiti. Braudel nije prvi koji je tako mislio, ali je prvi koji je u toj fobiji od događaja otišao tako daleko. Ti su događaji ponekad veoma značajni, ali Braudel kaže: »Da, suvremenici su ih doživjeli jače od bilo kojeg drugog događaja, ali povjesničari nisu suvremenici suvremenikâ, oni imaju prednost distance i moraju naučiti odijeliti ono što je bitno od onoga što nije.«

Braudel je, dakle, imao pravo kad je napisao i treći dio knjige. Kad se govori o Braudelovom djelu govori se o temporalnosti, o konjunkturi, o dugom trajanju, a zatim i o površinskom vremenu događaja. Ali očito je da su te razine međusobno povezane i da bi se izmjerio površinski karakter nekog događaja moramo imati pristup ostalim razinama, moramo moći usporediti kratko, srednje i dugo vrijeme. Nemamo posla s trima slojevima koji međusobno ne komuniciraju, čak i ako su temporalnosti koje oni evociraju nestalne, već sa sustavom okvira koji su u međusobnom suodnosu. Ono što Braudel traži u svojoj teoriji različitosti ili pluralnosti društvenog vremena jest želja da se još jednom stvore mnogostruka gledišta o povijesnoj zbilji. U zaključku napisanom za izdanje iz 1965. godine stoji: »Povijest bi se trebala pjevati, čuti u više glasova polazeći od mnoštva različitih gledišta.« I to nam govori o tome kako bismo danas trebali koristiti tu knjigu, jer ona ne sadrži gotove lekcije. Ono što mi se u njoj čini svježe i novo kao prvog dana jest da Sredozemlje nikad nije dano, da ono ne postoji kao takvo — ono se neprestano nanovo gradi kao i svaki društveni fenomen ovisno o točci na kojoj se nalazimo. Taj bogati i raznoliki prostor oduvijek je, nažalost, bio prostor sukoba i napetosti i temeljna je poruka te knjige da tu raznolikost Mediterana treba poštivati, treba je ostaviti u njezinom mozaičkom jedinstvu i nipošto je ne željeti reducirati u jedno. Z

Preveo i priredio Srđan Rahelić

kritika

Inventura narodne kulture

Etnografija nije homogena niti je izraz jedinstvene »škole«, a pojedine priloge obilježava upravo stupanj odmaka od stare paradigme i odgovarajuće građe

Dunja Rihtman-Auguštin

***Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka*, Jasna Čapo Žmegač, Aleksandra Muraj, Zorica Vitez, Jadranka Grbić, Vitomir Belaj; suradnici Reana Senjković, Grozdana Marošević, Tvrtko Zebec, Ivan Lozica, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.**

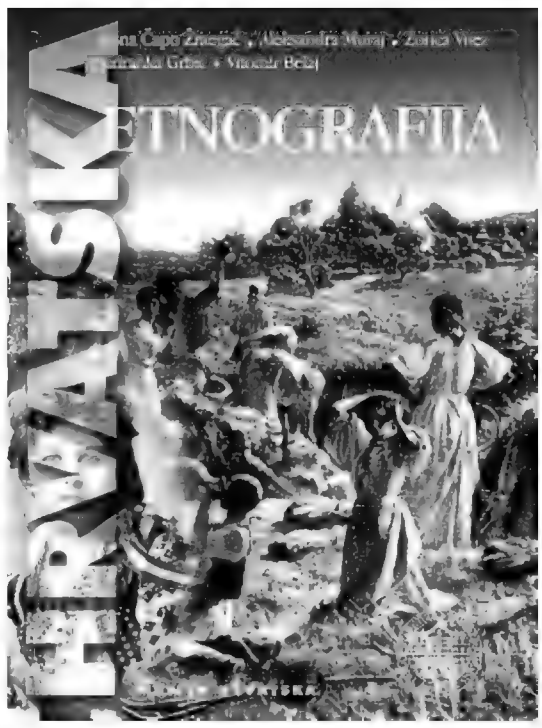

Redovita nastava etnologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu traje već sedamdeset pet godina (od 1924), Etnografski muzej u Splitu djeluje od 1910, a nakon Prvoga svjetskog rata započeo je rad Etnografskog muzeja u Zagrebu — pa ipak u tom dugom i predugom vremenu nikad nije napisana ni objavljena knjiga koja bi čitatelju podastrla cjelovit pregled etnografije Hrvata. Taj posao obavila je sada, na samom kraju drugoga tisućljeća, ekipa istraživačica i istraživača iz Instituta za etnologiju i folkloristiku uz suradnju voditelja Katedre za etnologiju Filozofskoga fakulteta.

Posao nimalo lak i pun kontroverzi i izazova, ponajprije zato što su pojedine europske nacionalne etnologije već odavno objavile takve preglede ili čak sinteze. Nacionalne su se etnologije u Europi kritički odmakle od svojih etnografskih početaka skupljanja građe o regionalnim i mjesnim kulturnim osobitostima koje je imalo za cilj konstrukciju i potvrdu kulturnih znakova nacionalnoga identiteta. U većini, mogla bih reći u gotovo svim europskim zemljama, čak i onima u kojima je razvoj moderne etnologije bio zauzdan ideološkim razlozima, ta se znanost danas odmakla od potrage za neuhvatljivim korijenima, od dokazivanja nedokazivih kontinuitetâ, od zaljubljenoga veličanja vlastitih tradicija i ignoriranja kulturnih međudjelovanja koja presijecaju socijalne slojeve i nacionalne težnje za isticanjem drugosti, napokon od žala za antisvijetom idilične pastorale.

Europska je etnologija osim toga odustala od fiksiranja kanona narodne kulture. Antropologizirajući se, obratila se čovjeku-pojedincu, njegovim mnogostrukim identitetima, socijalnim procesima i kulturnim prožimanjima, simbolima i vrednotama, ne na kraju i neformalnim, to jest neinstitucionaliziranim oblicima moći.

Zašto, dakle, na kraju drugoga tisućljeća pisati ovakvu knjigu u Hrvatskoj? Ponajprije zato što nije nikad bila napisana. Zatim i zato što živimo u vremenu kad ljudi u nas ponovno žele promisliti hrvatsku tradiciju. Zrele europske nacije i etnologije koje u njima djeluju i istražuju s takvim se pitanjima više ne suočavaju. Ondje se nacionalni identitet drži neprijepornim; »nacionalno« živi na institucionalnim razinama, a u svakodnevnom se životu znakovi nacionalnog javljaju na neformalnoj razini, kao igra i dokolica, bogatstvo života, ali ne i razlog njegova osporavanja i razaranja.

Što reći o pregledu povijesti hrvatske etnologije koji je trebao doći kao šećer na kraju, a nije

Propust prijašnjih generacija

Etnološki propust prijašnjih generacija istraživača nije bilo jednostavo nadomjestiti. Ponajprije u hrvatskoj je etnologiji dugo (predugo) vladala autoritativna paradigma kulturnohistorijske etnologije koja je kanonizirala hrvatsku narodnu kulturu. Strogo su naime bile utvrđene pojedine »istine«: koji socijalni sloj daje okrilje narodnoj kulturi (seljaci, i to samo oni!), koje su socijalne institucije bitne (primjerice zadruga, premda novije demografsko povijesno istraživanje pokazuje ono što se zapravo oduvijek znalo, da je u zadrugama živio tek manji broj domaćinstava), fiksirano je koji su oblici materijalne kulture i gospodarstva dio narodne kulture, a koji nisu, napokon koji su običaji dio naših tradicija, a koji nisu. Iz rakursa etnološkoga kanona skupljana je građa pa tako, primjerice, nemamo podataka ni gradu o svakodnevnoj kulturi drugih slojeva, osim seljaka, o takozvanim inokosnim obiteljima, o običajima koji nisu svečarski, nego kao dio socijalne kontrole imaju različite funkcije u društvenom tkivu i međuljudskim odnosima ili, primjerice, jedva da imamo podataka o narodnoj kulturi ili svagdanu i blagdanu onoga »hrvatskoga puka« koji je živio i još živi u većim mjestima i gradovima.

Autorice su se dakle susrele s dvije jedva premostive teškoće: s autoritativnom paradigmom i s mnoštvom na njoj utemeljene građe. Pomoglo im je međutim to što se u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu već gotovo trideset godina razvija kritika tradicionalne etnologije i njezinih pristupa zajedno s istraživanjima koja polaze od različitih pretpostavki suvremene kulturne antropologije i postmoderne dekonstrukcije u etnografiji. Naravno, svaka je autorica izgradila vlastiti pristup. Knjiga, stoga, nije homogena niti je izraz jedinstvene »škole«, a pojedine priloge obilježava upravo stupanj odmaka od stare paradigme i odgovarajuće građe.

U tom smislu Jasna Čapo Žmegač ne prikazuje samo dosadašnje etnografske spoznaje o hrvatskoj seljačkoj kulturi u prostoru i vremenu, nego uvodi u temeljne pretpostavke i pojmovni okvir suvremene europske etnologije. Aleksandra Muraj nudi obrise tradicionalnoga života predindustrijske Hrvatske, i to različite oblike stanovanja, privređivanja, prehrane i odijevanja. Zorica Vitez sintetizira dosadašnja etnološka znanja o običajima životnoga i godišnjega ciklusa. Jasna Čapo Žmegač promišlja seosku društvenost, i to obitelj i kućanstva, odnose u obitelji i društvenu nejednakost, seoski prostor kao osnovni prostor društvenosti te odnose među ljudskim zajednicama. Jadranka Grbić bavi se predodžbama o životu i svijetu. Naposljetku Vitomir Belaj pokušava prikazati povijest etnološke misli u Hrvata.

Pribovaš, koš za ribolov, Žirčica, Sisak, 1942.

Majka s djecom, Oborovo, okolica Dugog Sela, 1935.

Zaštita spomenika kulture

Kad je riječ o odmaku od paradigme Milovana Gavazzija, razabiremo gradaciju, bolje reći tri vrste kritičkih pristupa. U prikazu običaja te predodžba o životu i svijetu autorice se pretežno oslanjaju na Gavazzijev obuhvat i pristup tim temama. Obavješćuju o tipologiji i oblicima narodnih običaja, o njihovim regionalnim varijantama, o podrijetlu pojedinih fenomena te o odnosu kršćanskoga i pretkršćanskoga u običajima i vjerovanjima. Ovdje bi bilo dobrodošlo suvremeno promišljanje otklona ili bolje reći prerade vjerskoga u narodnoj kulturi (koja se ne iscrpljuje u odnosu kršćanskoga i poganskoga) kao i geertzovska interpretacija simboličkoga. Svakidašnji život rekonstruiran je na način koji se nastoji odmaknuti od nekadašnjega promatranja »materijalne« kulture u kojemu su etnolozi više opisivali mrtve predmete, a manje su propitivali njihovo značenje u svakodnevnom životu ljudi, podjednako pojedinaca kao i obitelji. No slika svakidašnjega života i običaja u ovoj knjizi prepuna je podataka o djelatnostima i ritualima seljačkoga svijeta od kojih su neki danas gotovo posve nestali ili su zaboravljeni ili pak imaju drukčije značenje pa je te priloge moguće usporediti s postupcima zaštite spomenika kulture. Naposljetku, onome što je tradicionalna etnologija nazivala socijalnom kulturom, i pri tome se bavila samo izabranim dijelom kulturnih fenomena socijalne strukture, u ovoj se knjizi prišlo nadasve inovativno, pokušavajući, na temelju novih istraživanja i novoga čitanja stare građe, pokazati dosad u hrvatskoj etnologiji gotovo neslućenu i neshematiziranu slojevitost i razgranatost predindustrijske društvenosti, odnosno društvenih odnosa.

Prinos ovom pregledu narodne kulture tekstovi su suradnika koji su prikazali folklorni likovni izraz, folklornu glazbu i ples te usmenu književnost. Oni su, međutim, vrlo sažeti pa su ponekad ostali samo na najopćenitijim obavijestima o specifičnim kulturnim fenomenima koji su neodvojiv dio etnografije, tj. svagdana i blagdana, iako su ih etnologija i folkloristika s nepravom katkad strogo odvajale.

Što reći o pregledu povijesti hrvatske etnologije koji je trebao doći kao šećer na kraju, a nije. Mislim da nije zato što je to ponajprije posve osobni autorski pregled povijesti znanosti, koji se obilno odužio etnološkoj paradigmi koju autor sam zastupa, uz značajno nepoznavanje i neuvažavanje svih drugih mogućih pristupa ali i rezultata etnološkoga i folklorističkoga istraživanja u nas. Baš tim različitim, ponajviše kulturno-antropološkim promišljanjima etnologije nadahnute su one najbolje stranice ove knjige. No o tome drugom prilikom.

Moderna europska etnologija — kulturna antropologija

Posebno želim spomenuti obilan slikovni dio knjige koji je većinom izostavio uobičajeno slatkasto predstavljanje narodne kulture. Premda po poglavljima nije posve ujednačen, nudi zanimljivu i vrijednu dokumentaciju etnografije Hrvata.

Na kraju spomenut ću i koju manu ove knjige koja je objavljena u divot-izdanju Matice hrvatske pa očekuje širok krug čitatelja, a preporučena je i kao sveučilišni udžbenik. Knjiga naravno plaća dug toj dvostrukoj namjeni. Recimo, gotovo se nigdje izravno i precizno ne navode autori citiranih tekstova. Izostanak tih navoda, koliko mi je poznato, nije autorski propust nego zahtjev koji je potekao izvan autorskoga kolegija. Mislim da je to velika šteta. Poznajem inozemna, ali i domaća izdanja etnoloških knjiga koja su, osim ostaloga, namijenjena popularizaciji znanosti, pa ipak nisu odustala od citiranja lege artis. Pritom nisu ništa izgubila u svojoj komercijalnoj namjeni, a dobila su na kredibilitetu. I neki lektorski zahvati nisu lako objašnjivi poput onoga da se naziv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u vremenima kad se ona nazivala Jugoslavenskom navodi u krnjem obliku. Bila je tako nazvana, i to u dobroj namjeri (koja se doduše izvitoperila), a uzusi korektnoga citiranja iziskuju da se takvo što ne izostavlja. Uostalom i prva sustavna etnološka istraživanja objavila je ta ista Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u svom *Zborniku za život i običaje Južnih Slavena* (dakle Hrvata i njihovih susjeda).

Onome što je tradicionalna etnologija nazivala socijalnom kulturom, u ovoj se knjizi prišlo nadasve inovativno

Reći ću zaključno: ova je knjiga dobro došla. Ona je bila potrebna ipak ne samo zbog inventure narodne kulture ili kulture hrvatskih seljaka do početka ovoga stoljeća nego i zato što je bilo implicite bilo eksplicite otvorila važna pitanja daljnjeg etnološkog istraživanja i perspektive same struke. Ta je struka danas na raskršću između ustrajavanja na paradigmi znanosti usmjerene tvorbi nacionalnoga identiteta i svog izrastanja u istinsku znanost o kulturi, koju je najavljivao još Antun Radić, to jest u modernu europsku etnologiju-kulturnu antropologiju. Z

kritika

Biblioteka XX vek

Knjige za čitanje

Antropolog Ivan Čolović osnivač je i urednik Biblioteke dobro poznate na području bivše Jugoslavije po svojim antropološkim i kulturološkim izdanjima

U ono, već davno vreme, krajem 1971. i početkom 1972. godine, kada sam počeo da čitam Sada (Marquis de Šade, op. ur.), *radio sam u jednom domu kulture na periferiji Beograda. Dom se nalazio u velikoj, mada ne mnogo upadljivoj zgradi sa nekoliko sala, mnoštvom učionica, kabineta, kancelarija, sa podrumom, tavanom i sopstvenim parkingom. Zapošljavao je više profesora, instruktora autoškole, »organizatora kulturno-umetničkih aktivnosti«, činovnika, a imao je i portire, konobare, telefoniste, domare, ložače, »higijeničarke« i bar još desetak lica neuhvatljivog zanimanja. U najvećoj kancelariji, na prvom spratu, sedeo je mlad direktor, član Komiteta, predstavnik nove generacije šefova, koji su širili veru u socijalizam s ljudskim likom, prosto stvoren da čoveku, naročito kad je na vlasti, život ispuni radošću. Imao je klimauređaj, interfon, kožnu garnituru, tapacirana vrata, ispred njih sekretaricu, a u dvorištu psa i auto, o kojima su se starali domar i, povremeno, razne ulizice. Uopšte, bio je živ primer prednosti našeg puta. No, u suštini, čovek više uobražen i ambiciozan nego gramziv. Tako mi se danas čini, kad ga uporedim sa današnjim lopužama.*

Ambicija da se afirmiše »na nivou grada« (»a i šire«, rekli bismo danas) navela ga je na jedan pogrešan korak. Dozvolio je da naš dom počne da objavljuje knjige, čemu smo kumovali jedan moj kolega i ja. Nije dugo trebalo čekati, pa da sva štetnost jednog takvog podubvata iziđe na videlo. Objavismo i najavismo nekoliko knjiga, ali se ubrzo pokaza da su bar dve od njih čist »izdavački promašaj«: jedna je otišla skroz udesno (nacionalizam), a druga, mada još nenapisana, pretila je da će otići sasvim ulevo (to se onda zvalo anarholiberalizam). Nastade neopisiva gužva, i to na nivou republike, a i šire. Pornografski rečeno, pomenuti kolega i ja najebasmo kao žuti.

Ovako piše, autobiografski, u knjizi *Erotizam i književnost* iz 1990, Ivan Čolović, antropolog iz Beograda, autor knjiga *Književnost na groblju* (1983), *Divlja književnost. Etnolingvističko proučavanje paraliterature* (1985), *Vreme znakova* (1988), *Bordel ratnika. Folklor, politika i rat* (1993), *Pucanje od zdravlja* (1994), *Jedno s drugim* (1995). O Čoloviću se u Hrvatskoj posljednjih godina pisalo — istina rijetko — ponajprije kao o političkom antropologu i kritičaru (srpskih) političkih mitova i nacionalističkih kultova; posljednji je takav tekst o njegovoj knjizi u izdanju Radija B92 *Politika simbola — Ogledi o političkoj antropologiji* objavljen nedavno u časopisu *Bastard*. Poduži citat na početku ovoga teksta želi ga pak predstaviti kao osnivača i urednika Biblioteke iz Beograda, dobro poznate na području bivše Jugoslavije po svojim antropološkim i kulturološkim izdanjima. Usprkos (auto)ironiji i šaljivom diskursu njegova sjećanja na početke rada u izdavaštvu — što danas čitamo kao pravu malu kulturološku skicu socijalističkog modela kulture — Čolović je kao urednik objavio mnoge vrijedne knjige. U džepnom formatu jednostavna i prepoznatljiva dizajna Biblioteke XX vek — iako uz česte prigovore barem dijela hrvatskih čitatelja na loše prijevode — našli su se tako i Edmund Leach, Edward Sapir, Pierre Guiraud, Claude Lévi-Strauss, Vladimir Propp, Marcel Mauss, Franz Boas, A. R. Radcliffe-Brown, E. E. Evans-Pritchard, Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov i mnogi drugi.

Broj izdanja Biblioteke XX vek prilično se proredio, tako da je za nju bio spas kad je 1989. pala odluka Prosvete da tu seriju više ne objavljuje

Luk i voda

Nakon »izdavačkih promašaja« Biblioteka se preselila u Dugu, pa 1974. u BIGZ, a zatim u Prosvetu. *Prosveta mi je*, kaže Čolović, *namenila zadatak da obnovim Karijatide, čuvenu seriju filozofskih dela koju je početkom tridesetih osnovao Svetomir Lazarević. Taj zadatak sam traljavo obavio, jer sam oko vrata imao balast u vidu Uređivačkog odbora, sačinjenog od umnih ljudi, ali koji se u izdavanje knjiga nisu razumeli. I broj izdanja Biblioteke XX vek prilično se proredio, tako da je za nju bio spas kad je 1989. pala odluka Prosvete da tu seriju više ne objavljuje. Započeo je za mene period sticanja novog iskustva, iskustva malog privatnog izdavača. Udružujući se sa štamparima, knjižarima, a poslednjih godina i uz pomoć Fonda za Otvoreno društvo, stigli smo do stote knjige, čak i prebacujući taj broj.* Posljednja knjiga, stotinu i druga u nizu objavljenih jest *Pristup lingvistici javne komunikacije* hrvatskoga lingvista Dubravka Škiljana pod naslovom *Javni jezik* koji je objavljen u suradnji s izdavačem slovenskoga prijevoda Studia humanitatis iz Ljubljane.

Na pitanje o problemima i uloženom trudu koji je potreban da bi se biblioteka ne samo održala, već i razvijala njezin urednik kaže: *Sve je to u suštini luk i voda, samo je potrebna spremnost da se knjige ne samo čitaju, biraju, prevode ili pišu, nego i koriguju, rediguju, prodaju, pakuju, raznose itd.* Rezultate Čolovićeva *luka i vode* nemoguće je, nažalost, pronaći u hrvatskim knjižarama. Najnoviji *Katalog izdanja* Biblioteke XX vek nudi kratke bilješke o knjigama koje bi se čitale. Primjerice, vrlo utjecajno djelo danas jednog od najpoznatijih svjetskih antropologa Amerikanca Clifforda Geertza *The Interpretations of Cultures* iz davne 1973. godine nije — kao uostalom ni druga Geertzova djela — prevedeno na hrvatski. Naravno da je knjige bolje — a neki misle i jedino ispravno — čitati u izvorniku, ali ni (srpski) prijevod ne bi bio naodmet. Osobito u svjetlu činjenice da je antropološko/etnološka knjiga na hrvatskom jeziku, bilo hrvatskoga ili stranoga autora, prava rijetkost, a mogućnost posudbe ili kupnje takve knjige od stranih izdavača, zna se iz kojih razloga, vrlo je mala.

Antropološko/etnološka knjiga na hrvatskom jeziku prava je rijetkost

Sveto ime i zakletva

Knjige Biblioteke XX vek mogu se ipak kupiti u Sloveniji, kako piše u *Katalogu*, te u Makedoniji i Bosni i Hercegovini, kako kaže sam Čolović te dodaje: *Pre rata, polovina tiraža rasturana je van Srbije. To je jedan od razloga što su tiraži mogli da se kreću od 2000 do 5000 po naslovu. Sada su to brojke od 500 do 1000 primeraka.* U maloj nakladi trebala bi uskoro biti objavljena i knjiga *Imagining the Balkans* američke znanstvenice bugarskog porijekla Marije Todorove. Ona će, kako najavljuje časopis *Bastard*, biti objavljena i u istoimenoj Arkzinovoj Biblioteci. Riječ je o studiji prvotno objavljenoj 1997. godine u izdanju Oxford University Pressa u kojoj se autorica, križajući razne društvenohumanističke discipline, bavi, između ostalog, pitanjem stereotipiziranih predodžbi odnosno nastankom negativnog diskursa o Balkanu. Todorova je neke od svojih teza, tada još neobjavljene knjige, prenijela i hrvatskoj publici kada je u proljeće 1996. godine u Zagrebu održala predavanje u Hrvatskome etnološkom društvu. Tekst pod naslovom *Konstrukcija zapadnog diskursa o Balkanu* objavljen je iste godine u *Etnološkoj tribini* te je potaknuo i neke naše znanstvenike na razmišljanja o odnosu hrvatske javnosti prema pojmu Balkana.

Biblioteka XX vek tiskat će i utjecajnu knjigu koja se, na osobit način, bavi još jednim zapadnim diskursom ili sustavom mišljenja o Drugome — riječ je o *Orijentalizmu* Edwarda Saida. U pripremi su i *Politički mitovi i mitologije* Raula Girardeta, *Rasprava o granicama patriotizma* Joshue Cohena te knjiga Svetlane Slapšak *Veštice, vile, svetice i žene. Za istorijsku antropologiju polova na Balkanu*.

U jednom od svojih tekstova Čolović piše o kultu knjige u Srbiji koji je u tijesnoj vezi s *kulturnom politikom u toj oblasti: širi se na njen račun, stoji u obrnutoj srazmeri sa stvarnom brigom o knjizi. Knjiga je sve više svetinja, sveto ime i zakletva što je manje od ovoga sveta, što se manje čita više se obožava, što je teže dostupna kao osnovno sredstvo obrazovanja i kulture to se lakše nudi kao povod za praznovanje.* Kao da čitamo rečenice posvećene hrvatskoj brizi za kulturu i knjigu. Ima ipak ljudi poput Ivana Čolovića i u hrvatskoj kulturi, koji knjigu shvaćaju na potpuno drukčiji način: ne kao *spomenike* čija je osnovna funkcija uvećavanje nacionalnoga ponosa, već jednostavno kao *knjige* čija je, ako ne jedina, a onda svakako najvažnija, funkcija da ih se *čita*. Z

Odabrane knjige Biblioteke XX vek objavljene u ovome desetljeću

Smrt, nasilje i seksualnost. Zbornik eseja, preveli s francuskog Z. Bečanović, V. Ilijin, B. Jelić, S. Miletić, J. Stakić i M. Vuković, 1992.

Dobrila Bratić, *Gluvo doba. Predstave o noći u narodnoj religiji Srba*, 1993.

Alain Finkielkraut, *Poraz mišljenja*, preveo s francuskog Aljoša Mimica, 1993.

Mary Douglas, *Čisto i opasno. Analiza pojmova prljavštine i tabua*, prevela s engleskog Ivana Spasić, 1993.

Tzvetan Todorov, *Mi i drugi. Francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, preveli s francuskog Branko Jelić, Mira Perić i Mirjana Zdravković, posebno izdanje, 1994.

Henryk Lowmianski, *Religija Slovena*, prevela s poljskog Biserka Rajčić, posebno izdanje, 1994.

Milka Ivić, *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*, 1995.

Luis-Jean Calvet, *Rat među jezicima. Jezičke politike*, prevela s francuskog Marija Džunić-Drinjaković, 1995.

Georges Mounin, *Istorija lingvistike. Od početaka do XX veka*, prevela s francuskog Vera Ilijin, 1996.

Jean Cuisenier, *Etnologija Evrope*, preveo s francuskog Živojin Kara-Pešić, 1996.

André Bourguignon, *Prirodna istorija čoveka*, prevela s francuskog Nada Šerban, 1996.

Slavoj Žižek, *Metastaze uživanja*, prevela s engleskog Slobodanka Glišić, 1996.

Serge Moskovici, *Doba gomile I — II*, preveo s francuskog Nikola Bertolino, 1997.

Predrag Piper, *Jezik i prostor*, 1997.

Žarana Papić, *Polnost i kultura. Telo i znanje u socijalnoj antropologiji*, 1997.

Philippe Poutignat i Jocelyne Streiff-Genart, *Teorije o etnicitetu*, preveo s francuskog Aljoša Mimica, 1997.

Dimitrije Golemović, *Etnomuzikološki ogledi*, 1997.

Georges Balandier, *Politička antropologija*, preveo s francuskog Nikola Bertolino, 1997.

Ulrich Bielefeld, *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*, preveo s francuskog Nikola Bertolino, 1997.

Rastko Močnik, *Alterkacije. Alternativni govori i ekstravagantni članci*, prevela sa slovenskog Marija Mitrović, 1998.

Anthony D. Smith, *Nacionalni identitet*, preveo s engleskog Slobodan Đorđević, 1998.

Clifford Geertz, *Tumačenje kultura I — II*, prevela s engleskog Slobodanka Glišić, 1998.

Dubravko Škiljan, *Javni jezik. Pristup lingvistici javne komunikacije*, 1998.

reagiranja

Cijenjeno uredništvo, Budući da u posljednjem broju »Zareza« niste objavili nastavak moje analize teksta Jurice Pavičića »Split bez ledne moždine« molio bih Vas da u sljedećem broju obavijestite eventualno zainteresirane čitatelje/čitateljice da taj članak mogu pronaći na mojim web stranicama na adresi:
www.umas.hr/@mpetric

Unaprijed zahvaljujem i srdačno pozdravljam,

Mirko Petrić

P. S. Članak će na siteu biti dostupan od srijede, 6. svibnja 1999. (od 14 sati)

Napomena udredništva

Tekst Mirka Petrića nismo objavili u prošlom broju *Zareza* jer smo nakon teksta Slobodana Prosperova Novaka odlučili prekinuti *dalmatinsku akademsku trakavicu*. Temi ćemo se vratiti u trenutku kada prijedlog bude bio ili na pragu ostvarenja ili pak posve otklonjen. Ispričavamo se Mirku Petriću i upućujemo zainteresirane na njegovu web stranicu.

Uredništvo

u kratko

Časopisi

Nomad, pop-magazin, godište 2, broj 10, travanj 1999, glavni urednik Zoran Lazić, Faust Vrančić, Zagreb

Nikica Gilić

Pop-magazin *Nomad* razglašen kao glasilo buntovne popkulturne mladeži dočekao je i svoj deseti broj te po cijeni od dvadeset kuna nudi vjernim čitateljima uobičajenu smjesu informacija, glazbe, filma, kompjutorskih igara, televizije, književnosti, gastronomije, politike... No, temeljna je značajka te tiskovine prevlast osobnoga i prepoznatljivog stila (manje ili više) mladih urednika i suradnika, kolektivna navada oblikovanja teksta u govorno-intimističkom duhu, s obiljem privatnih šala te asocijacija. Zbog takva stila i čestih radikalnih stavova *nomadovci* su u nekim krugovima došli na loš glas, no teško je preozbiljno osuditi njihove *mladenačke* napade na, primjerice, glazbeno-kritičarsku veličinu koja je u stanju potpisati blagonaklonu recenziju benda kao što su *Backstreet Boys*.

Među udarnim tekstovima toga broja svakako su osobna is-

povijest Josipa Viskovića potaknuta knjigom *Naci-bonton* Miljenka Jergovića te podjednako osoban te politički ambiciozan napis Valerija Jurešića o ratu, Srbima i problemu njihove krivnje. Od kulturnih tema (zbog kojih *Nomad* katkada ipak podsjeća na fanzine koje nemilice prikazuje) možemo spomenuti škotsku glazbenu skupinu *Bis*, OTV-ovu *Audiciju*, *Blur*, film *Rane* Srđana Dragojevića, Mancu, *The Roots*, Urbana, *Bogorodicu* na čelu s Hrvojem i Nevenom Hitrecom, ekologiju... Prilično su zanimljivi i rezultati ankete provedene među čitateljima, kojih je 98% nezadovoljno stanjem u Hrvatskoj, 86% ih je spremno izaći na izbore, najviše čitaju *Feral*, žele ići na Urbanov koncert i ne vjeruju pretjerano medijima. Ukratko: *Nomad* nastavlja ići svojim putem — na radost obožavatelji-ma, a na čudenje neupućenima.

Polemos, časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, svezak 1, broj 2, srpanj-prosinac 1998, drugo prošireno izdanje, glavni i odgovorni urednik Ozren Žunec, Hrvatsko sociološko društvo i Naklada Jesenski i Turk, Zagreb

Iva Pleše

Usiječnju je Đuro Dečak, predsjednik Udruge hrvatskih veterana Domovinskog rata — tadašnjega suiz-

davača *Polemosa, časopisa za interdisciplinarna istraživanja rata i mira* — zabranio distribuciju drugoga broja časopisa i to »zbog određenih uredivačkih propusta u sadržaju«. Vodstvo Udruge potvrdilo je Dečakovu odluku, a da ni tada ni kasnije nije javnosti službeno predočilo razloge zabrane. Dečak je u intervjuu *Jutarnjem listu* nazvao *Polemos* »političkim pamfletom«, a tekst Ozrena Žuneca pod naslovom *Rat u Hrvatskoj 1991-1995* karakterizirao kao »štivo za neku 'žutu' tiskovinu« koje UHVDR »ne želi izdati pod svojim znakom«. Zabranu je, pretpostavlja se, izazvao dio teksta u kojemu Žunec, iako u samo tri rečenice, spominje zločine koje su u Domovinskom ratu počinile »hrvatske snage«.

Zabranjeni je časopis ipak došao do čitateljâ, ali ne zato što bi

Dečak pod pritiskom demokratske javnosti promijenio svoju odluku o zabrani, već zato što je uredništvo pronašlo drugog suizdavača i tiskalo drugo prošireno izdanje.

Ukratko: u okviru *Teme broja* odabrani su radovi s *Prve međunarodne konferencije o psihosocijalnim posljedicama rata* održane u travnju prošle godine u Cavtatu u organizaciji Svjetske veteranske federacije i Udruge hrvatskih veterana Domovinskog rata. Tekstove o utjecaju ratnog stresa na obitelji veterana, o samoubojstvu kao mogućem odgovoru na ratni stres te o povijesti posttraumatskih reakcija aktivnih sudionika ratnih zbivanja, potpisuju svjetski stručnjaci iz područja psihijatrije, psihologije, socijalnog rada. Tu je i rad pod naslovom *Ratna ozljeda i prognostičko značenje snova* Muradifa Kulenovića sa zagrebačke Katedre za psihijatriju i psihološku medicinu. U rubrici *Radovi* tiskan je tekst Igora Primorca pod naslovom *Državni terorizam*, zatim već spomenuti Žunecov tekst, rad Tarika Kulenovića koji se bavi kosovskim sukobom, te poglavlje iz knjige *Zaboravljeni rat: sociologija jednog sjećanja* Josipa Županova. Važnom se i korisnom čini bibliografija knjiga s gotovo sedam stotina naslova o ratovima u ovome desetljeću na prostoru bivše SFRJ koja selektivno, iako u širokom spektru od znanstvenoga do beletrističkoga, obuhvaća knjige objavljene na raznim jezicima u razdoblju od 1991. do 1998. godine.

Znanstveno istraživanje ratnih i poratnih tema, oslobođeno političkih i inih pritisaka, itekako je neophodno današnjoj Hrvatskoj, bolje reći njezinim građanima. Koliko će ono biti uspješno i neovisno ovisi ipak o samim znan-

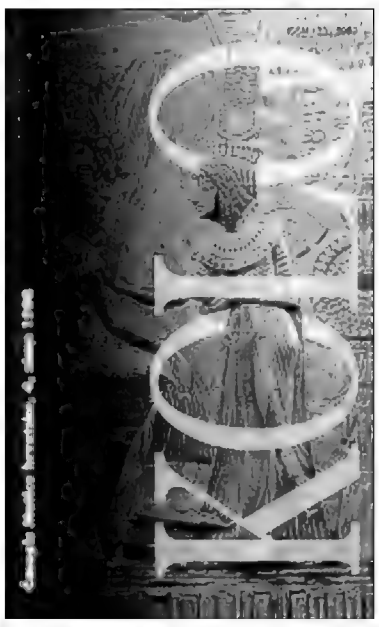

Kolo, časopis Matice hrvatske, godište VIII, br. 4, zima 1998; glavni i odgovorni urednik Vlaho Bogišić, Matica hrvatska, Zagreb

Dušanka Profeta

Kolo je časopis koji izlazi tromjesečno i kad bismo u rukama trebali držati drugi ovogodišnji trobroj, stiže nam posljednji za prošlu godinu. Glavna tema ovaj put je Frano Supilo i iščitavanje njegove političke ideje danas. Unutar ankete o Supilu svoje je mišljenje dalo dvadesetak autora koji su se njime bavili u okvirima različitih struka. Iako ima suprotstavljenih mišljenja, gotovo svi se slažu u jednom: Supilovu političku i publicističku ostavštinu konačno treba proučiti bez nametanja ideoloških okvira koje diktira vrijeme u kojem živimo. Politikom se djelomično bavi i ogled Zvonka Kovača *Lasićeva epistolarna književna historiografija* koji na temelju prepiske Stanka Lasića s Igorom Mandićem i Vlahom Bogišićem na stranicama *Vijenca*, i njezinim odjecima, nastavlja tražiti odgovor na pitanje *je li Hrvatima srpska književnost isto što i bugarska*. Materijal iz *Dosiera Abramović/Adelburg* govori o sudbini opere *Zrinski*, koju je u madarskim arhivima pronašao Nedjeljko Fabrio. Riječ je o monumentalnoj partituri koja će u Zagrebu biti praizvedena na Dan državnosti 2000. godine. U ostalim stalnim rubrikama (*Ogledi*, *Književnost*, *Dnevnik*) pišu Goran Tribuson, Borben Vladović, Irena Lukšić, Stanko Andrić i drugi. Stalne rubrike *Kola* su i *Kritika* i *Kronika*. Postalo je pravilo da kritike kasne za knjigama i do godinu dvije, no teško je shvatljivo zašto tek sada čitamo prikaz knjige Damira Agičića *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*, kada je riječ o naslovu iz 1994. godine. Na kraju, zamjerka kronici koja prati događanja u kulturi, kazalištu i filmu, koje je prilično *anakrona*. Vladimir Sever, na primjer, piše o božićnom i novogodišnjem kino-repertoaru, a Ennio Stipčević o otvaranju Varaždinskih baroknih večeri od 20. rujna prošle godine. Primjedbe, naravno, nisu upućene autorima tih tekstova.

Most, Le Pont, Magazine littéraire, Revue de littérature croate, 3-4/1998, glavni urednik Dražen Katunarić, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb

Srđan Rahelić

Dosad postoji nekoliko djelomičnih prijevoda *Priča iz davnine* na francuski jezik, a prvo djelo Ivane Brlić-Mažuranić prevedeno (1929) na francuski zapravo je njezin filozofski esej *Mir duše* iz iste godine. Iza toga su uslijedili prijevodi pojedinačnih priča (prikaz *Priča iz davnine* i *Regoč*, 1929; *Šuma Striborova*, 1933; *Sunce djever i Neva Nevičica*, 1942). Najnoviji broj književnog časopisa *Most*, upravo objavljen na francuskom, posvećen je Ivani Brlić-Mažuranić te ženskom pismu. U njemu se, osim *Histoires du temps jadis* (*Priča iz davnine*) te cjelovite verzije *Les étranges aventures de l'apprenti Lapitch* (*Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića*), nalaze i mnogobrojni biografski i kritički članci o najpoznatijoj hrvatskoj književnici. Ovi će potonji francuskim čitateljima, koji su slabije ili nikako upućeni u život i djelo autorice, objasniti nešto više o njezinu životu i djelu, ali i o recepciji Ivane Brlić-Mažuranić u inozemstvu te, osim književnoteorijskog pristupa, i o etnografskim ili botaničkim elementima, na primjer, u njezinim pričama.

Drugi temat, koji bi se možda mogao nazvati i »žene o ženama u književnosti«, s obzirom da je posvećen ženskom pismu u Hrvatskoj, a autorice su isključivo žene, govori o problemima ženskog pisma u hrvatskoj povijesti (žena u književnoj kulturi od 16. do 18. stoljeća ili tekst o Cvijeti Zuzorić) ili suvremenosti (članak o knjizi *Krhotine* Željke Čorak) te o problematici današnje hrvatske ženske dramske produkcije ili autobiografske naracije.

I na kraju, *Most* donosi Bibliografiju hrvatske književnosti na francuskom jeziku čiji je autor Stanko Lasić, a obuhvaća sva djela hrvatske književnosti koja su prevedena na francuski jezik do 1968. godine.

Teatar & Teorija, br. 9 i 10, godište 4, 1998, glavni urednik Vjeran Zuppa, Akademija dramske umjetnosti i Centar za dramsku umjetnost, Zagreb

Agata Juniku

»Više tekstova u ladicama nego u kazalištima — to nije problem Akademije već repertoarne politike« — rekao je na promociji 9. i 10. broja časopisa *Teatar & Teorija* urednik Vjeran Zuppa. Upravo zbog te iste repertoarne politike koja će po svemu sudeći još neko vrijeme ostati takva kakva jest — loša, nekonzistentna tj. nikakva — te zbog činjenice da radove studenata oni koji kreiraju repertoare uglavnom ne čitaju, Akademija dramske umjetnosti je prije tri godine *T&T* i pokrenula. Ideja časopisa je bila kontinuirano objavljivati najbolje tekstove studenata dramaturgije te tako dati svojevrsni pregled onoga što oni na nastavi tijekom godine rade, odnosno nekome iz struke tko bi eventualno bio zainteresiran omogućiti relativno lak okvirni uvid u stil, poetiku i afinitete budućih dramskih pisaca.

Broj 9. *T&T*-a donosi četiri završna rada studenata druge, odnosno treće godine, nastala u sklopu kolegija »Praktična dramaturgija — scenarij« profesora Davora Žmegača. Zadatak studentima druge godine glasio je: izraditi scenarij prve epizode TV-serijala te scenoslijed ostalih epizoda, pri čemu je kao predložak poslužio »slučaj« velike pljačke Nacionalne i sveučilišne bibilioteke koji se dogodio krajem osamdesetih godina i čiji je glavni protagonist bio Aleksandar Miles. U zbornik su uvrštena scenariji koji odražavaju različitost odnosa studenata prema zadanom materijalu: »Prava istina o velikoj pljački« Tomislava Zajeca motivirana je medijskom recepci-

jom slučaja, Pavlica Bajsić u »Posudbi stoljeća« pak medijskom odjeku pristupa s oprezom i trudi se Milesu pristupiti objektivistički, dok Tena Štivičić, koristeći autobiografski motiv vlastita pisanja seminarskog scenarija, težište stavlja na vlastitu generaciju u kojoj pronalazi sličnosti s Milesovim krugom prijatelja. »Obojani dom« Ivane Sajko nastao je unutar nastavnog programa treće godine, kao scenarij za srednjometražni igrani film. Ovu — kako je autorica žanrovski definira — »ljubavnu priču iz prašume« profesor Žmegač uvrstio je u zbornik »zbog tematskog novuma u domaćim, ne samo Akademijinim, okvirima, a to je odnos dviju žena koji titra na rubu homoseksualne privlačnosti, pri čemu nesumnjiva tematska ambicioznost nije zagušena patetikom i autorskom nametljivošću«.

U 10. broju *T&T*-a objavljeno je pet tekstova, od kojih su četiri nastala kao završni radovi studenata druge godine, u sklopu kolegija »Dramsko pismo« profesora Nedjeljka Fabrija. Riječ je o dramama: »John Smith, princeza od Walesa« (zgoda iz britanskog života u jednom prizoru) Tomislava Zajeca, »Na otoku« (tri priče o bijegu) Pavlice Bajsić, »Na samrti« (inspirirana istoimenom Krležinom novelom) Tene Štivičić i »Rekonstrukcije, Komičan sprovod prve rečenice« Ivane Sajko. Iznimno je u ovom broju objavljena i drama »Direkt« već diplomiranoga dramaturga Mislava Brumeca.

***Bosna franciscana*, Časopis Franjevačke teologije Sarajevo, Godina VI, broj 10. glavni i odgovorni urednik Luka Markešić, Franjevačka teologija Sarajevo**

***Bilten Franjevačke teologije Sarajevo*, Sarajevo, Godina XXVI, broj 1/1999, glavni urednik Marko Karamatić, Franjevačka teologija Sarajevo**

Grozdana Cvitan

Nikola Šop — pjesnik Bosne zapis je i prosudba Željka Ivankovića nastao u povodu šeststote obljetnice Jajca na mnogo spominjanom skupu održanom 1996. godine u Jajcu. Možete ga pročitati u najnovijem broju *Bosne franciscane* kao i razmišljanje Mira Vrgoča o fra Miroljubu Pervanu (1905-1968) ili Ladislava Fišića o biskupu fra Marijanu Šunjiću i njegovu vremenu (umro 1860). A povijest nisu samo *Ljudi i događaji*, nego i *Vrela* (Bernardin Matić: *Sutješki nekrologij*, Andrija Nikić: *Regesta dokumenta Kongregacije De Propaganda Fide*) i *Pogledi* (prijevod razgovora sa Samirom Khalilom Samirom o temi *Kršćani u islamskim zemljama* i rasprave Gustava Auernheimera *Fallmerayer, Huntington i raspravljanje o novogrčkom identitetu* uz tekst Ante Škegre *Eliminacija Hrvata i Srba iz Bosne i Hercegovine na pseudoznanstveni način*, a u povodu knjige Envera Imamovića *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, objavljene prošle godine u Sarajevu). Uz prikaze novih izdanja pretežno povijesne i pravne literature najveći dio časopisa pripada teološkim i teološko-povijesnim raspravama i člancima (primjerice rasprava Ive Pranjkovića o jeziku fra Bone Benića ili *Bosna i sabor u Mantovi* Bazilija Pandžića) koji temama kao da zaokružuju tisućljeća. Izrečeni su i napisani za različite prigode, seminare i okupljanja mahom intelektualaca u Bosni i Hercegovini. Tako Anto Popović piše o slobodi i grijehu propitujući prijestup u knjizi Postanka (a u povodu Dana teologije u Sarajevu), sličnosti i razlike proročkoga i Isusova govora promišljao je dekan Teologije fra Božo Lujić u povodu otvorenja ove akademske godine, dok je tekst Ivana Šarčevića *Bezlična mržnja u Bosni* nastao za potrebe Međunarodne konferencije Bosanska paradigma, što je u studenom prošle godine održana u Sarajevu. Tako *Bosna franciscana* ostaje tribina različitih promišljanja i tema, utemeljena u prostor i vrijeme u kojem i izlazi, što se za neka izdanja koja izlaze iz okvira Crkve, na ovim i onim prostorima, teško može reći.

Bilten Franjevačke teologije Sarajevo slijedi studijsku godinu tog Fakulteta i aktivnost bosanskih franjevaca. *Bilten* je na neki način ne samo zrcalo njihovih aktivnosti unutar franjevačke zajednice u Bosni, nego i zrcalo te zajednice u društvu u kojem žive i djeluju. A žive u društvu u kojem se s drugima susreću, razgovaraju, polemiziraju, u kojem izuzetno aktivno njeguju i potiču kulturna zbivanja (s mnogim umjetnicima) pomažući stvaralaštvo izvan vlastite zajednice i potičući ga unutar nje. Kronologije izjava, zbivanja, pisama i zapisa i drugi prilozi postaju kroz *Bilten* slika o vremenu i franjevačkoj zajednici u njemu. Jer ono što su franjevci sami izjavili, zapisali ili učinili spojeno je s izjavama, zapisima i sudioništvom drugih prema njima na jednom mjestu. Fra Marko Karamatić već godinama predano vodi kronologiju događanja i rijetke su zajednice koje se mogu pohvaliti takvom građom, pregledom i slikom o sebi kao što je taj fratar stvara o vlastitoj zajednici. Uz primjedbu kako su se i u najnovijem broju *Biltena* našli citati iz *Vijenca* koji smo mi uređivali te iz najnovijih brojeva *Zareza* (Žanić, Šimac...), a što zaista pokazuje kako bosanski franjevci pomnjivo prate i stvaraju kronologiju vlastite slike u vremenu.

Drugi dio *Biltena* proširena je slika zajednice kroz zapise o njihovu djelovanju, statistikama, povodima i obljetnicama. Posebni prilozi odnose se na tekstove i refleksije što ih autori pišu izazvani vremenom ili u prilog vremenu u kojem im je djelovati, promišljanja u naglascima o određenim vjerskim temama koje to vrijeme ističe kao probleme, pitanja pa i prolaznu modu. Z

***Moderna vremena*, broj 8, godina V, proljeće 1999, glavni i odgovorni urednik Nenad Bartolčić, Moderna vremena, Zagreb**

Katarina Luketić

Moderna vremena su vjerojatno najsveobuhvatnija revija za knjigu, književarstvo i nakladništvo na našim prostorima koja na jednom mjestu donosi obilje informacija o novim izdanjima u obliku kratkih notica s osnovnim podacima o sadržaju, žanru, autoru itd. Moguću informativnu zasićenost redovito *olakšavaju* duži tekstovi o pojedinom piscu, knjizi, književnoj pojavi ili pak intervjui i prijevodi. Tako, uz bilješke o važnijim knjigama izdanim posljednjih mjeseci, novi broj časopisa donosi nekoliko razgovora, ogleda i priloga stranih pisaca. Poseban dio pak čine dva bloka u kojima se predstavljaju izdanja Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu te hrvatska književnost za djecu.

Od prevedenih intervjua u časopisu čitamo onaj s Joséom Saramagom, dobitnikom Nobelove nagrade za književnost za 1998. godinu, pomalo anakrona naslova *Usprkos svemu ostao sam komunist*, te Josephom Kanonom, autorom špijunsko kriminalističkoga romana *Los Alamos* o zbivanjima u američkom gradiću u kojemu se tajno odvijao projekt izrade atomske bombe. S hrvatskih prostora za časopis govore direktor Austrijskoga kulturnog instituta u Zagrebu Walter Maria Stojan, pisac i kritičar Igor Mandić te znanstvenik Nenad Prelog koji objašnjava projekt *Srednjoeuropske virtualne knjižnice za 21. stoljeće*. Od eseja bilježimo onaj o *znanosti masturbacije,* vjerovali ili ne, Marka Twaina, zatim o zarazi pisanja biografija poznatih pisaca i njihovoj *vjerodostojnosti* Johna Updikea te o fantastičnom biću Jednorogu, preuzetom iz knjige *Fantastični bestijarij Hrvatske* koja uskoro izlazi iz tiska.

Premda je ponajprije osmišljen kao časopis koji bilježi nova izdanja knjiga i zaobilazi aktualne teme iz kulturne politike, u tom broju osjeća se gorčina zbog katastrofalnog stanja u nakladništvu izazvana poreznim nametom, ali i, kako stoji u uvodniku, »nejedinstvom hrvatskih nakladnika«, odnosno ponašanjem tzv. velikih nakladnika koji »bahato s visine gledaju na probleme zajedničke i *velikim* i *malim*« izdavačima i koji se »kada se pokreću neke inicijative u pokušaju za sređivanjem prilika na hrvatskom tržištu knjiga... u pravilu ne žele oko toga angažirati.« Z

Proza

Philip Roth, *Sabbathov teatar*, prijevod s engleskog Dario Borković, Celeber, Zagreb, 1998.

Višeslav Kirinić

Philip Roth rođen je 1933. godine u Newarku, New Jersey, SAD. Prvu zbirku pripovijedaka naslovljenu *Goodbye Columbus* objavljuje 1959, ali mu svjetsku afirmaciju donosi roman *Portnoyeva boljka* objavljen 1969. godine. Mnoštvo cijenjenih kritičara uvrštava ga u krug vrhunskih američkih pisaca starije generacije uz Saula Bellowa, Normana Mailera i Thomasa Pynchona. Njegov prepoznatljiv rukopis prožet je britkim humorom i čestim satiričkim iskoracima, a možda je najuočljivija karakteristika njegovih djela upravo visoka čitljivost i prohodnost teksta koji odiše spontanošću i dijaloškom prirodošću. Proteklih godina Roth je objavljivao gotovo nevjerojatnim tempom postavivši svojevrstan rekord time što je za posljednja četiri djela primio po jednu prestižnu američku književnu nagradu. Dio te serije predstavlja i djelo *Sabbathov teatar* objavljeno 1995. godine koje se u hrvatskom prijevodu pojavilo 1998. u nakladi Celeber. Roth je u toj knjizi ostao vjeran prokušanim stilskim odlikama, uz to što je tekst dodatno dinamiziran izmjenama oblika

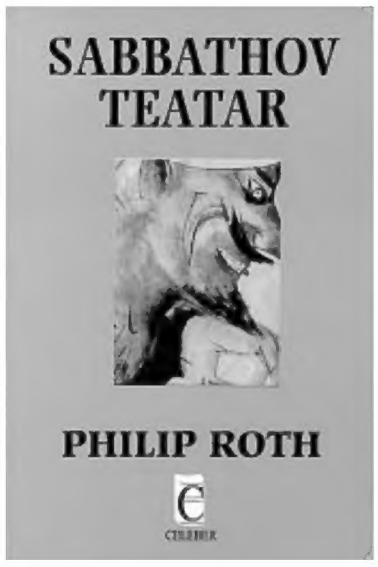

naracije. Tematski sklop izgrađen je na vještom ispreplitanju sudbina nekoliko osebujnih likova čijim se životima autor služi kako bi posredno otkrio neke interesantno obrađene povijesne teme. Osobitu zanimljivost knjizi pruža činjenica da su neki od središnjh likova porijekom iz Hrvatske, pa su tako mjesto u knjizi našle brojne teme s ovih prostora. U središtu zbivanja nalazi se dvoje sredovječnih ljudi kroz čije likove autor propituje egzistencijalne teme te ruši moguće tabue snažnom erotizacijom i ponekad vulgarnim seksualnim žargonom. Mickey Sabbath zaboravljeni je lutkar koji je vlastito umijeće poigravanja lutkama prenio na stvarni život, pa se čini kao da je čitav svijet koji ga okružuje zapravo pozornica na kojoj Sabbath *divlja* poput zloduha uvlačeći ostale likove u svoj neobični teatar. Bilo kako bilo, kritičari su *Sabatthov teatar* proglasili možda najboljim Rothovim djelom, a čitatelju zasigurno neće biti dosadno uđe li na trenutak na pozornicu kojom ravna Philip Roth. Z

Književna teorija

Fredric Jameson, *Brecht and Method* (*Brecht i metoda*), Verso, London, 1998.

Ronald Speirs

Studija Fredrica Jamesona predstavlja Bertolta Brechta kao mislioca koji nam pokazuje put izlaska iz džungle »postmodernog« ili »posthistorijskog« relativizma. Da bi stagnacija koja je snašla svijet »u dvojnim uvjetima tržišta i globalizacije« bila prevladana, Jameson smatra kako »brechtovska koncepcija aktivizma mora ići ruku pod ruku s oživljavanjem starijega, predkapitalističkog shvaćanja vremena samoga, mijene i protjecanja svih stvari; jer upravo je kretanje te velike rijeke vremena ili Taoa ono što će nas polagano ponovno spustiti nizvodno do momenta prakse«. Ono na što nas po-

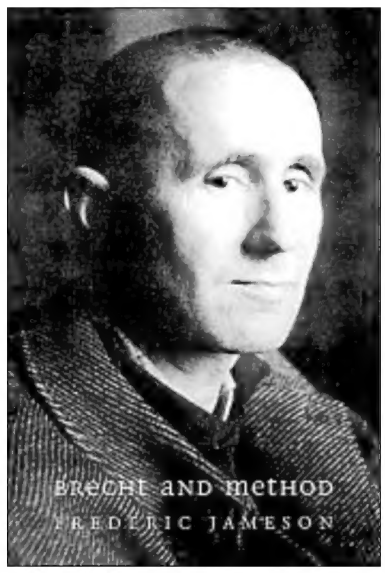

tiče Jameson, zapravo je sinteza maoizma i taoizma (»vrst marksističkoga Taoa«). Brechtovska »Velika metoda« za koju se Jameson zauzima nije, po pretpostavci, neka specifična doktrina, već radije »osobit mentalni *Haltung* (stav ili držanje), karakteristično brechtovski tip pragmatizma (prije nego li 'marksizma')«. Pa ipak ta pragmatička metoda, koju je sam Brecht nazivao »intervencionističkim mišljenjem«, zapravo je dijalektički materijalizam koji plovi pod novom zastavom.

Srž brechtovske metode jest *Verfremdungs-technik* (tehnika očuđenja) koja gledatelju ili čitatelju omogućuje shvaćanje uvjetovanih mentalnih stavova. Ona to čini prezentirajući socijalne procese kao slijed kontradikcija i dilema. Na svakoj od pojedinih točaka preokreta Brecht u svojim pričama prikazuje djelovanje koje dovodi do produktivnih ili destruktivnih konsekvencija (ili mješavine obojega), poziva nas da shvatimo faktore koji sputavaju izbore likova i potiče nas da zamislimo drukčije uvjete koji bi vodili alternativnim odlukama i ishodima. Takvo viđenje Brechta nije novina. Ono što je neobično u vezi s Jamesonovom knjigom jest izlaganje koje, zaodijevajući Brechtove argumente u nove (očuđujuće) izraze, iziskuje mozganje. Z

* *The Times Literary Supplement*, 19. ožujka 1999.

Preveo: David Šporer

Harold Bloom, *Shakespeare: The Invention of the Human* (*Shakespeare, iznalaženje ljudskoga*), Fourth Estate, London, 1999.

John Carey

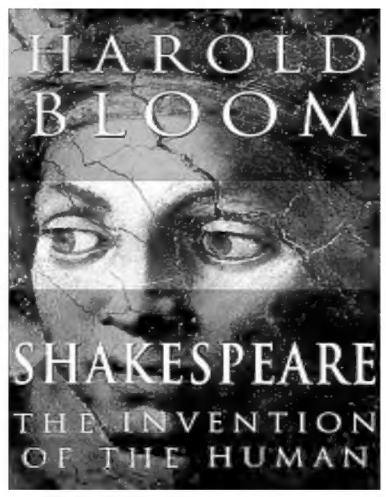

U knjizi koja je zamišljena kao priručnik, Harold Bloom nas, nakon kraćeg uvoda prepunog velikih riječi, vodi kroz Shakespeareove drame u slijedu, dajući sažetke zapleta, upućena razmatranja i izabrane izvatke iz tekstova. Njegova je glavna teza da je Shakespeare, stvarajući likove kao što su Hamlet, Falstaff, Rozalinda i Kleopatra, »iznašao ljudsko«. Isprva, pretpostavljate kako to znači da je Shakespeare iznašao nove načine predstavljanja ljudskih misli i činova. Ali ne. Shakespeare je »izmislio naše osjećaje« i to vrijedi, tvrdi Bloom, čak i u slučaju da nikada nismo čitali nijednu Shakespeareovu dramu. Ljudske osobine su »shakespeareovska invencija«. Modusi svijesti koje danas uzimamo zdravo za gotovo potječu iz njegovih komada. Bez Shakespearea ne bismo mogli misliti i osjećati onako kako to činimo — a to »mi« predstavlja globalnu populaciju.

Budući da je Bloom ugledan član akademske zajednice i da zasigurno nije skrenuo pameću, trebali bismo se upitati kako je došlo do toga da piše ovakve stvari. Odgovor leži, čini se, u njegovoj sklonosti transcendentalnom. On zapravo ne čita književni tekst, nego gradi veći, zamaglјeniji tekst u svojoj glavi. To pokazuju i njegove invokacije beskonačnosti. Hamlet je, kaže nam Bloom, svjestan »svih stvari i na nebu i na zemlji«. Falstaffova svijest također je »infinitna«.

I tako to ide sa svim likovima koje Bloom razmatra. Lišeni njihove shakespeareovske kompleksnosti pretvaraju se u nositelje neke jedinstvene i jednostavne, bloomovske kvalitete.

Kao što se od takva kritičara i moglo očekivati, Bloom ne pokazuje mnogo zanimanja za Shakespeareov poetski jezik premda ga opsežno citira.

Knjiga je brbljava i bjesomučno repetitivna. Naći će se i privatnih anegdota, čestitanja samome sebi (»Ja imam nadnaravnu memoriju«) i mnoštva ispraznih spekulacija o tome kakav je »stvarni Shakespeare« doista bio. Bloom zaključuje da je Shakespeare bio nalik na Rozalindu iz *Kako vam drago*. Također, da je piću davao prednost pred hranom te da je »osjećao žudnju spram oba spola« — premda kasnije priznaje da ne zna je li Shakespeare bio hetero, homo ili biseksualac.

Bloom se ruga modernim interpretatorima Shakespearea — marksistima, feministicama i multikulturalistima — ali ne ispituje njihove argumente. Smisao onoga što govori često je teško dokučiti, kao kada primjerice Shakespeareu, u Macbethu, pripisuje »vrst svrhovitosti bez svrhe«. Koliko god možda bila primjenjiva na Shakespearea, ta fraza živopisno dočarava dojam koji ostavlja Bloomova knjiga. Z

* Skraćena verzija recenzije objavljene u *The Sunday Times Books*, 28. veljače 1999.

Preveo David Šporer

proza

Noćni čuvar

Tomo je nasjekao sir i šunku na tanke kriške i napravio sendvič. Uzeo je praznu plastičnu bocu i sve zajedno spremio u vrećicu. Ugasio je televizor, potom je uzeo pištolj, ključeve i baterijsku lampu i stavio ih u džep pernate jakne. Zaključao je stan, izašao iz zgrade i sjeo u automobil. Djeca su bila kod bake, a žena je u bolnici radila noćnu smjenu. Baš kao i on, samo ovo njegovo bilo je drukčije. On nije morao sjediti uz bočice, lijekove, respiratore i ostale instrumente. Njegova je žena bila doktorica, anesteziolog, a on običan radnik: to nije bila česta bračna kombinacija, no oni su se izvrsno slagali. Sve godine koje su proveli zajedno prošle su manje više mirno, bez većih trzavica. Sitne su svađe normalna stvar, one i održavaju brakove. Imali su već veliku djecu koja će ubrzo krenuti u srednju školu.

Žena je imala lijekove, instrumente i operacijske dvorane, a on je imao puno više: imao je cijeli hektar na raspolaganju. U vojsci je bio kuhar, a kad je završio rat, njegova je stara firma propala, većina radnika dobila je otkaze. Vojska je nekako uspjela srediti da ostane u firmi, zapravo da čuva ono što je od firme ostalo, tako nije bio otpisan kao tehnološki višak, nego je ostao zaposlen, na plaći kao noćni čuvar.

Zaustavio se na autobusnome kolodvoru i kupio večernje izdanje novina. Nije ni pogledao naslove, presavio je novine i bacio ih na prazno sjedište. Znao je da nakon pravog rata slijedi »drugi rat«: socijalni rat, neviđena pljačka i grabež društvenoga vlasništva, sraz bogatstva i bijede, pa se nije previše zamarao čitajući te sumorne članke, od čega bi uvijek dobio glavobolju, nego je uglavnom čitao sportsku rubriku.

Na semaforu je lupkao prstima po volanu. Pokušao je vidjeti nebo, bilo je sivo s prljavim odsjajima sutona.

Tvornica se nalazila na kraju grada. Kompleks dugih, niskih zgrada, s nekoliko garaža i sve to okruženo ogradom: nekadašnji socijalistički gigant, a danas olupina za koju političari i tajkuni više nisu marili.

Parkirao se pored kamiona-mješalice.

Štef je stajao na porti, bio je nestrpljiv, jedva je čekao da preda smjenu i zbriše.

»Požuri se stari, večeras je utakmica«, rekao je.

»Ma, pusti utakmicu, Ivanišević me danas već dovoljno ižívcirao«, rekao je Tomo i ubacio stvari u čuvarevu kućicu.

Unutra je bilo toplo, pogledom je preletio preko jedinog ispravnog monitora na kojemu se vidio dio dvorišta odmah iza porte.

»Kakav Ivanišević... *Dinamo* ne smijem propustiti«, reče Štef i odmagli.

Tomo je gledao kako ulazi u polovni *Opel* i nestaje iza ograde.

Napravio je reda na stolu, sklonio je kuhalo, džezvu i šalice, izvadio je novine, ali ih nije čitao. Nije žalio što neće gledati utakmicu, namjeravao je upaliti radio tek za vrijeme drugog poluvremena.

Još uvijek se vidjelo. Svukao je pernatu jaknu i ostao samo u sportskoj trenerci. Spremio je pištolj i bateriju u ladicu, zaključao kućicu i počeo trčati. Svaku večer bi prvo optrčao jedan krug oko tvornice. *Jogging* je bio njegova tajna razonoda, ako ništa drugo, tako je bar sačuvao vitku liniju. Dok je ubrzavao ritam, osjećao je kako mu studeni zimski zrak prodire duboko u pluća.

»Napor, samo me napor može spasiti«, glasno je rekao.

JRADE JARAK

Spilja

Kad su sišli s autobusa na okuci ceste koja je vijugala kroz malo istarsko selo, nebo je bilo tmurno i teško. Tu i tamo pala bi pokoja kap, bilo je pitanje vremena kada će kiša početi snažnije padati. Ušli su u mračni kafić, nad kojim je visjela zahrđala reklama za *Coca colu*. Unutrašnjost je više podsjećala na seosku konobu, bar po količini mraka i plijesni na zidovima. Pitali su za put koji vodi prema spilji. Neobrijani konobar odgovorio im je: »Ravno, pa lijevo. Kroz polje.«

Kiša je počela padati baš kad su došli na raskršće. Niko je otvorio ruksak i izvadio kišobran. Imali su samo jedan kišobran, dosta mali, pod koji su oboje jedva mogli stati. Uskoro je nestalo asfalta: put je bio blatnjav i izrovan.

Put je vijugao kroz polje, bio je okružen visokom ogradom od kolja, ili grmljem kupine. Žuta se ilovača sve više topila pod kišom, put se pretvarao u žutu blatnjavu rijeku. Marijana je bila nervozna, nosila je kratke hlačice, a na nogama je imala krpene tenisice, zelene *starke*, koje su propuštale vodu. Osim toga bilo im je teško hodati rame uz rame, jer su išli po uskoj zemljanoj brazdi koja je virila iz vode.

»Srećom kiša samo sipi, inače bi bili mokri do kože«, rekao je Niko.

»Ne govori ništa«, rekla je Marijana svadljivo. »Ovo je bila tvoja zamisao. Ti si kriv što su mi noge mokre i što kisnem.«

To su njezini uobičajeni ispadi, sitne scene koje nastaju čim se odlučimo krenuti negdje na put, u avanturu, mislio je Niko.

Nasuprot njezinoj nervozi, Niko se osjećao savršeno. Podizao se na prste i gledao polje. Polje je bilo zeleno i mokro. Gledao je velike mokre čokote. Put je bio toliko gnjecav i ljepljiv da ga je podsjetio na Mississippi, na scenu iz *Muppet showa* kad dva lutka pjevaju: *užitak je gaziti po blatu Mississippija*. Bio je užitak gaziti blato.

Marijana se ljutito odmakne, stajala je na kiši.

»Čovječe, pazi kako hodaš! Tjeraš me u lokvu«, rekla je.

»Oprosti«, rekao je. »Priđi bliže da te pokrijem.« Bila je smiješna, tako usred kaljuže, ali to nipošto nije smio pokazati.

»Ma glupane, opet me tjeraš u lokvu... daj ispravi kišobran!« Namrštila se.

Prošao je veliki plavi automobil i potjerao ih sasvim u stranu, u kraj puta gdje je bilo klizavo. Mali mlazevi blata štrcali su ispod automobilskih guma.

»Shit!« rekla je Marijana održavajući ravnotežu na blatnome pristranku.

»Ne paničari«, rekao je Niko. »Moramo se držati skupa da se skroz ne smočimo.«

Često su ih obilazili automobili, hrpa turista je, saznavši iz turističkog prospekta za jamu, krenula onamo iskoristiti kišni dan.

»Normalni ljudi imaju automobile, a ne kao ti...« rekla je.

Znao je da je to samo njezina gluma, nervoza što su je okolnosti zatekle nespremnu. Trebalo ju je nekako udobrovoljiti. Ali kako? Kiša je uporno padala. Desno rame bilo mu je sasvim mokro.

Nekoliko je voćaka raslo pored puta. »Koja su to stabla?« upitao je.

»Jabuke, krele. Ni jabuke ne možeš prepoznati«, rekla je.

Nakon otprilike pola sata hoda, došli su do jame.

Jama se nalazila nasred polja. Prihvatna drvena kućica s malim šankom i pultom za kupovinu karata bila je izgrađena doslovno usred njive. Jedan dio terena bio je posut šljunkom i pretvoren u parkiralište. Pred pultom za karte bio je veliki red, ljudi su stajali na kiši. »Mi smo ovdje jedini domaći«, rekla je.

Kupili su karte, potom se ugurali pod natkriveni dio. Tamo je bila velika gužva.

»Naša je grupa tek za sat vremena«, reče Niko.

»Mogli bi popiti nešto toplo«, reče Marijana.

Otišao je do šanka i naručio čaj. Probio se kroz gužvu držeći šalice u visini ramena. Marijana je našla mjesto, na kraju stola, pored bučnoga španjolskog društva. Sjedila je namrštena na kraju stola. Stisnula je mokra, gola koljena.

Srkali su topli čaj i čitali prospekt o spilji. »Dolje je temperatura samo šest stupnjeva«, reče Niko.

»Da, pa i nije tako strašno«, rekla je Marijana.

»Ali ti si mokra, noge su ti mokre«, rekao je.

U ruksaku je, kao svi oprezni ljudi, imao rezervne hlače. »Obuci moje hlače«, rekao je. »Prebaci preko vjetrovku i nitko neće primijetiti.«

»Neću«, rekla je. »Ne dolazi u obzir.«

»Ali dolje je samo šest stupnjeva, razbolit ćeš se, ženo luda.«

»Ne mogu obući tvoje hlače. Tvoje grozne hlače«, rekla je.

»Marijana, razbolit ćeš se. Šest stupnjeva. Molim te.«

»Osim toga, gdje ću se presvući?«

»U zahodu, ja ću ti pomoći.«

Izvadio je presavijene hlače od plavog *jeansa*. »Imam i rezervne čarape. Znao sam da ćemo pješačiti.«

Kad su popili čaj, krenuli su do zahoda. Zahod se nalazio s druge strane barake i trebalo je proći uskim i blatnjavim puteljkom. Trebali su čekati red nekoliko minuta. Ušli su u ženski zahod i zabravili se. Prostorija je bila tako uska da su oboje jedva stali unutra, pod je bio mokar i blatnjav. Niko je stajao u kutu i promatrao je kako se svlači. »Pomozi mi«, rekla je. Nije mogla držati ravnotežu, nije imala gdje postaviti bose noge na blatnome podu. Trudila se da noge stavi na tenisice koje je prethodno svukla. Stenjala je. »Stani na moje noge«, rekao je i pokušao je uhvatiti da ne padne. Polako je navlačila njegove hlače potežući ih prema gore uz nogu. Tijela su im bila u neprirodnome, istegnutom položaju. Kad je bila gotova, Niko skine remen i opaše je. Hlače su joj bile vidljivo velike, spustila je crvenu vjetrovku preko, a nogavice je zavrnula. »Sad je skroz O.K.«, rekao je. Nepovjerljivo je gledala u nogavice. »Sasvim su u redu«, ponovio je. S naporom je, stojeći na jednoj nozi, oblačila čarape. Netko je pokucao na vrata.

Brzo je navukla tenisice, bijele su se vezice zaprljale blatom. Zavezala je vezice, oprala ruke i pogledala se u zrcalu. Potom su izašli. Vani je stajao dječak s kantom vode, krpom i metlom, morao je prati zahod svakih pola sata. Nekoliko je ljudi također čekalo red. »Misle da smo nešto drugo radili unutra«, rekao je. Nasmijala se. Vratili su se pod drveni krov, kiša je prestala: s neba se cijedilo tek nekoliko kapi. Niko je otišao do ulaza u spilju. Ulaz je bio ograđen konopcima i rešetkom. Spiralne željezne stube spuštale su se okomito u dubinu. Mogao je vidjeti tek desetak metara od ulaza, potom se put gubio pod masivnom okomitom stijenom. Stijena je bila smeđa i vlažna. Osjećao je tjeskobu, nelagodu što će uskoro krenuti dolje, ali i zadovoljstvo u isto vrijeme, zadovoljstvo pred nepoznatim.

Jedna je grupa upravo otišla dolje, gledao je vodiča. Vodič je imao veliku brazgotinu ispod oka. Promatrao je kako nestaju u tami jame, potom se vratio pod krov.

»Mislim da smo sljedeći na redu«, rekao je. »Je li te strah?«

»Malo«, rekla je.

»I mene je. Ali svi idu, sasvim normalno silaze dolje i vraćaju se. Lica su im potpuno normalna kad izlaze, ni vedra ni tužna. Potpuno normalna. Sve je potpuno u redu«, rekao je.

»Jama je duboka sto dvadeset metara«, rekla je.

»To je kao da se spuštamo u zemljinu utrobu«, rekao je. »No, nemoj zaboraviti da ćemo dolje vidjeti podzemne dvorane, stalaktite i ostala čuda.«

»Kad se budemo vraćali, ubrat ćemo kupina«, rekla je.

Jedna je grupa izašla na površinu. Bili su to Nijemci ili Austrijanci, smijali su se i glasno razgovarali.

Kiša je prestala, sunce se pojavilo iza oblaka i obasjalo njive. Prozvali su njihov broj. Polako su krenuli prema jami. Vodič je bio onaj isti, s brazgotinom ispod oka. Počeli su se spuštati polako i oprezno, držeći se za konopce. Na vlažnu kamenu pored stepenica stajala je velika žaba. Marijana je okrenula glavu s gađenjem. »Je li ti hladno?« upitao je Niko. »Nije«, odgovorila je. Polako ih je gutala tama duboke spilje.

Na povratku su ubrali nekoliko kupina. Put se je brzo sušio, penjali su se uz pristranke i brali crne, sočne plodove. Nakon spuštanja u tamu zemljine utrobe i stvari koje su dolje vidjeli, dan je bio savršeno lijep.

Vratili su se u selo, bilo je čisto i okupano suncem. Sjeli su na stanici, autobus je trebao naići za manje od pola sata. »Ogladnila sam«, rekla je Marijana. Izbrojali su preostali sitniš i u dućanu preko puta kupili dva sendviča od sira i šunke. Zapravo i nisu mogli birati, u dućanu su imali samo jednu vrstu sira i šunke. Vratili su se na stanicu i zagrizli sendviče. »Bilo je super. Baš smo se sjajno proveli«, rekla je Marijana žvačući. Z

euro zarez

Srđan Rahelić/Sabina Sabolović/Gioia-Ana Ulrich

Austrija

Vijetnam, hrana, beskućnici

Martha Rosler, Positions in Life World, Generali Fondation, Beč, do 8. kolovoza

U prostorima Generali Fondation priređena je prva retrospektivna izložba utjecajne multimedijske američke umjetnice Marthe Rosler (Brooklyn, New York). Ona se od kasnih šezdesetih bavi relevantnim socijalnim temama, kritično i humoristično korespondirajući s tokovima suvremene umjetnosti. Iskušavala je različite medije, vežući se uvijek na stvarnost i dekonstruirajući mitove svakodnevnog života. Želeći se obratiti širokoj publici često koristi svima dostupan jezik s mnoštvom osobnih motiva. Poznati su njezini radovi — reakcije na Vijetnamski rat

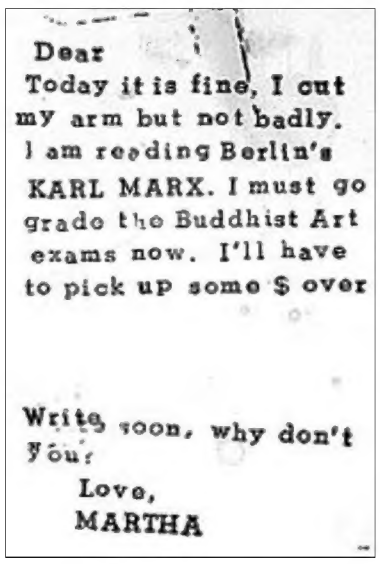

Bringing war home: House beautifull i *Bringing war home: Vietnam* gdje je kombinirala fotografije iz Vijetnama s uobičajenim prizorima iz časopisa posvećenih interijerima. Objavljivala ih je u alternativnim časopisima, bez komentara. U sedamdesetima počinje izrazitije raditi ženski angažirano, kroz *performance* i videoradove od kojih su najpoznatiji *Semiotics of the Kitchen* (1975) i *Martha Rosler Reads Vouge* (1982). Sredinom sedamdesetih radi seriju *razglednica romana*, tj. radova u obliku osobnih poruka u kojima se ponovno dotiče ženskih i općenito društvenih pitanja. U tim se radovima prvi put javlja i motiv hrane, koji će nastaviti i dalje preispitivati videoradovima, koncentrirajući se na različite aspekte veze između žena i hrane (umijeće, svakodnevica, modeli ljepote). Zanimaju je i urbane srukture, a pogotovo one vezane uz socijalna pitanja o čemu govori njen najpoznatiji rad *The Bowery in two inadequate descriptive systems* (1974-75). Tu je kombinirala poeziju i fotografije poslovne zgrade na njujorškoj ulici Bowery, pune beskućnika. Taj je rad *Generali Fondation* otkupila zajedno sa svim njezinim videoradovima. Uz izložbu su tiskani njemački i engleski katalozi, održan je niz predavanja, a posjetiocima je dostupna i soba s raznolikom dokumetacijom o Marthi Rosler i njezinu radu. Izložba će nakon 8. kolovoza putovati u pet američkih i europskih muzeja. (S. S.)

Nizozemska

Otkriven Rembrandt

Nedavno je žena iz Utrechta sasvim slučajno na sajmu starina za par guldena kupila knjigu Jacoba Catsa iz 1813. godine u kojoj je pronašla nekoliko gravura Rembrandta Van Rijna i jednu gravuru njegova učenika. Iz puke znatiželje odnijela ih je na procjenu. Hilversumski procjenjitelj Wilderboer odmah se uvjerio u autentičnost umjetničkih djela te izjavio kako se radi o vrlo kvalitetnim gravurama. Svaka gravura ima vodeni znak, a na jednoj se nalazi Rembrandtov potpis iz 1635. Na jednoj je prikazan pekar koji priprema palačinke, dok druga sadrži portret prosjaka i njegove žene. Ovdje je i Rembrandtov portret koji je napravio jedan njegov učenik. Umjetnička su djela uvrštena u katalog Muzeja *Rembrandthuis* u kojem je opisano gotovo tristo gravura. Vrijednost pojedine gravure Wilderboer procjenjuje na 50.000 guldena, dok portret Rembrandtova učenika vrijedi oko 10.000 guldena. Vlasnica umjetničkih djela odlučila je ostati anonimna, a gravure će prodati. Konzervator M. de Boer iz Muzeja *Rembrandthuis* naglasio je kako još nije utvrđeno jesu li gravure izrađene za vrijeme Rembrandtova života te kako će im vrijednost biti znatno manja, ako su nastale nakon njegove smrti. (G.-A. U.)

Belgija

Romantičan Patton

Jan Fabre: The fin comes

Jan Fabre, flamanski umjetnik kojeg smo u Zagrebu imali prilike vidjeti na Eurokazu prije tri godine, ponovno je aktualan sa svojim opsesijama i kazališnim inovacijama. Tako je upravo predstavljeno njegovo najnovije ostvarenje *The fin comes a little bit earlier this siècle* čiji je glavni junak američki general Patton. To je snažno djelo, s onu stranu rata, ali indirektno ipak govori o njemu. »To nije djelo u ratničkom smislu, već o načinu na koji se vodi borba za čuvanje teritorija«, kaže Fabre i nastavlja da nas upravo ta »borba održava budnima jer nakon nje slijedi smrt. Ona nas drži u pokretu baš zato što nas plaši. A Patton je romantičan čovjek, potomak starih ratnika koji vjeruju u borbu čovjeka i čovjeka i kaže da će se vraćati dok god svijet bude bojno polje. Ista metafora vrijedi i za umjetnike«, kaže ovaj Belgijanac čije su novije umjetničke kreacije kukci, dok je on u isto vrijeme likovni umjetnik, koreograf, dramaturg pa i entomolog. (S. R.)

Francuska

Marulić u L'Institut Catholique de Paris

Nakon predstavljanja u Zagrebu, Splitu i Ivanić-gradu, monografija Mirka Tomasovića *Marko Marulić Marul* 7. svibnja predstavljena je u Parizu, u organizaciji *Bivših studenata hrvatskih sveučilišta* (AMCA) uz potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Iste večeri pariškoj se publici predstavila i zbirka rasprava *Etudes Maruliennes Charlesa Bénéa*, najistaknutijeg inozemnog proučavatelja opusa *oca hrvatske književnosti*, tiskana ujesen prošle godine u knjižnom nizu *Manualia universitatis*. Obje je knjige objavila Naklada *Erasmus* iz Zagreba (sunakladnik): Književni krug Split — Marulianum). Pariškoj su publici o knjigama govorili autori i glavni urednik Naklade, Srećko Lipovčan.

Dodijeljen Molière

Trinaesta francuska nagrada za scensku umjetnost nazvana po najvećem francuskom komediografu dodijeljena je 3. svibnja u Parizu. Najveći je trijumf postigao dramaturg Jean-Claude Grumberg koji je za svoju predstavu *Atelje* dobio čak četiri Molièrea (najbolji kazališni komad, najbolji autor, najbolji redatelj — Gildas Bourdet i najbolje *žensko otkriće* — Marie-Christine Orry). Tom je prigodom i francuska ministrica kulture Catherine Trautmann izjavila da ovog dramaturga smatra »odlučujućim autorom suvremenog kazališta«. (S. R.)

Viza za sliku

Deseti međunarodni festival fotonovinarstva *Viza za sliku* održat će se od 28. kolovoza do 12. rujna u Perpignanu, a tema će mu biti retrospektivno prikazivanje sukoba na području bivše Jugoslavije od 1987. godine do danas. Svake se godine dodjeljuju *zlatne vize* za najbolje fotografije na području novinarstva, dok će ove godine prvi put biti uvedena i nagrada za novinare mlađe od trideset godina. Prošle je godine na Festivalu bilo predstavljeno 10.000 fotografija, a vidjelo ih je oko 133.000 posjetitelja. (S. R.)

Njemačka

Hitler je volio meso

Uspon i pad moderne (Aufstieg und Fall der Moderne), Weimar, od 9. svibnja 1999.

U Weimaru je od 9. svibnja otvorena trodijelna izložba *Uspon i pad moderne*. Na prijelazu je stoljeća Weimar, grad klasicista, bio mjesto svađe između »konzervativaca« i »naprednjaka«, odnosno tradicije i moderne. Podnosi li klasicizam modernu, je li razdoblje moderne zaista prošlo, je li nastupio kraj povijesti ili kraj umjetnosti, pitanja su na koja će ova izložba pokušati odgovoriti. Jedan dio izložbe obuhvaća umjetnička djela najstrašnijeg kancelara i najrastrošnijeg mecene u povijesti Njemačke, Adolfa Hitlera. Njegovu su zbirku suvremene umjetnosti, koja je brojala oko sedamsto djela, 1945. godine zaplijenili Amerikanci, no ona se već desetak godina ponovno nalazi u Njemačkoj. Oko dvjesto eksponata iz Hitlerove umjetničke zbirke sada je prvi put predstavljeno javnosti. No, ovdje se gotovo ne može govoriti o umjetnosti, već o gomili vještog i nazadnog zanata. Njegove slike uglavnom prikazuju marljive njemačke mladiće, njemačke jelene, labudove, mačke i mnogo *mesa* (ženski aktovi). Mladi se Adolf dva puta bezuspješno pokušao upisati na bečku *Umjetničku akademiju*. Trideset godina kasnije zakonski je zabranio umjetničku kritiku kako bi sam mogao odrediti što je dobro, a što loše. I naravno, bilo je dovoljno umjetnika koji su svojeg *Führera* pratili — natrag u 19. stoljeće. Inače na cjelokupnoj izložbi nedostaje tzv. nacionalsocijalistička umjetnost. Jedini vidljivi kukasti križ veličine je poštanske marke.
U istoj zgradi smjestila se umjetnost DDR-a, a prostor je arhitektonski podijeljen velikom rampom. Umjetnost DDR-a predstavljena je kao borba između službene i neslužbene umjetnosti, pa su eksponati tih dviju umjetnosti stisnuti na zgužvanoj sivoj pozadini i zajedno tvore gigantski šareni zid. Slike nisu raspoređene ni stilistički, ni kronološki, ni po kvaliteti. Kritičari tvrde kako se radi o nediferenciranoj jedinstvenoj kaši. Ovdje se može naći gotovo svatko tko je četrdesetih godina umio držati kist u rukama. Izložba predstavlja dosada najopsežniji osvrt na umjetnost DDR-a od ponovnog ujedinjenja Njemačke. (G.-A. U.)

Ponovno otvoren Goetheov muzej

U Weimaru je 4. svibnja sa zakašnjenjem od dva dana ponovno otvoren preuređeni *Goethe — Nationalmuseum*. Pod nazivom *Ponovljeni odrazi* njemačkoj je javnosti predstavljeno sedamsto originalnih eksponata iz Zaklade *Weimarer Klassik*. Obnova zgrade Muzeja započela je 1996. godine, a u radove je uloženo 18.000 maraka. Izložba u prostranoj, novouređenoj zgradi Muzeja površine 800 m², u neposrednoj blizini Goetheove rodne kuće, podijeljena je u dvadeset četiri poglavlja. Uz Goethea, Wielanda, Herdera i Schillera ovdje se pojavljuju vojvoda Carl August, glumica Caroline Jagemann te nakladnici književnika. Izložba obuhvaća i opisuje cjelokupnu Weimarsku klasiku kao suvremeno-povijesni fenomen. Stvorena je bogata panorama kulture, politike i znanosti koja započinje 1759. kad je na vlast stupila vojvotkinja Anna Amalia, a završava godinom Goetheove smrti, 1832.
Neki su eksponati izloženi prvi put, a među njima se nalazi i Goetheov portret iz zrelih godina (1829) te suvremena kopija Schillerova radnog stola veličine kutijice za cigare. (G.-A. U.)

Bachov festival u Leipzigu

Bachovim se festivalom Leipzig svake godine namjerava međunarodno predstaviti kao grad u kojem je Bach radio. Na ovogodišnjem festivalu od 12. do 16. svibnja lajpciški će umjetnici izvoditi Bachove kantate i motete na povijesnim mjestima u gradu. Namjera Festivala bolje je upoznavanje s Bachom izvan profesionalnih krugova te internacionalizacija Leipziga. Grad je za ovu manifestaciju izdvojio 800.000 DM. Johann Sebastian Bach (1685-1750) u Leipzigu je djelovao od 1723. godine do svoje smrti. Bio je voditelj zbora *Thomanenchor* i crkvene glazbe. Njegova su djela *Muka po Ivanu* i *Božićni oratorij* nastala u tom gradu. (G.-A. U.)

Zid od bačvi

Christo i Jean Claude izlažu u Bonnu svoj novi projekt smješten u starom spremištu za plin. To je jedno od najvećih spremišta na svijetu izgrađeno 1928. godine s promjerom od šezdeset osam metara, a u zadnje se vrijeme, prateći trend prenamjene industrijskih objekata, koristi za izlaganje. Christo i Jean Claude podijelit će taj prostor gradnjom zida od 13.000 bačvi za ulje obojanih u sedam različitih boja. Bačve, postavljene jedna na drugu, čine zid visine dvadeset šest, širine šezdeset osam i debljine sedam metara. Iako je ovaj dvojac najpoznatiji po svojim *zamotavanjima* (npr. pariškog Pont Neufa ili dijela australske obale), ona predstavljaju samo dio njihova djelovanja. Radove sa strukturama od bačvi započeli su još 1958. godine, u Parizu su 1962. izgradili *željezni zastor* od bačvi, a nerealiziran im je projekt gradnje mastabe od bačvi u Abu Dhabiju. Ovaj će rad biti izložen do 3. listopada, a prate ga dokumentarne izložbe o dvama prijašnjim projektima: *Zamotavanje Reichstaga u Berlinu* (1971-75) i *Japanski kišobrani* (1984-1991). To je prvi put da Christo i Jean Claude pokazuju čitav proces ostvarivanja tih projekata: od pripremnih crteža, kolaža, modela i maketa, pa sve do materijala kojima su ostvareni te fotografija pregovora i faza same izvedbe. (S. S.)

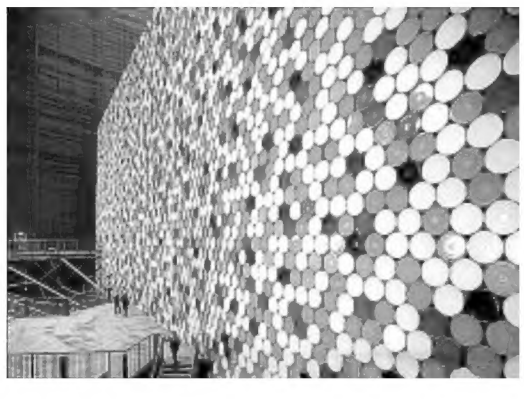

Poljska

Bez grudi za Papu

Bez golih grudi (a i stražnjica!) u reklamama prije Papinog dolaska u Varšavu. To je nedavni zahtjev vijećnika desnice poljskog glavnog grada, iako je papinski posjet predviđen tek za lipanj. Glavna su meta tog čistunstva *jumbo* plakati za cigarete što prikazuju gole grudi plesačice koja muškarcu nudi cigarete uz poruku na engleskom »Test it!« Jedna desničarska vijećnica u gradskom parlamentu izjavila je da se ne može šetati Varšavom i zatvarati oči svake tri minute pred plakatima koji graniče s pornografijom. Zauzvrat, reklamna je agencija prekrila inkriminirajuće grudi vrpcom s natpisom — cenzura. (S. R.)

Španjolska

Dodijeljen Cervantes

Španjolski pjesnik José Hierro (77) primio je 23. travnja iz ruku kralja Juana Carlosa španjolsku književnu nagradu *Cervantes*. Nagrada je vrijedna 15 milijuna pezeta (oko 650.000 kuna), ustanovljena je 1975. godine, a dodjeljuje se književnicima španjolskog govornog područja za njihovo cjelokupno književno djelo. José Hierro autor je dvadesetak zbirki poezije od kojih je posljednja, pod nazivom *Bilježnice iz New Yorka* objavljenja 1998. godine. Po tradiciji, nagrada se jedne godine dodjeljuje piscima iz Španjolske, a druge piscima iz Latinske Amerike. (S. R.)

Velika Britanija

Rogier van der Weyden: Devet dragocjenih fragmenata, National Gallery, London, do 4. srpnja

U londonskoj *National Gallery* postavljena je izložba povodom šeststote godišnjice rođenja nizozemskog slikara Rogiera van der Weydena (oko 1399-1464). Radi se o jednom od najutjecajnijih slikara 15. stoljeća, rođenom u Tournaiu, ali koji je većim dijelom radio u Bruxellesu. Sačuvano je samo dvadesetak njegovih djela, raštrkanih po muzejima Europe i Amerike od kojih je dio preosjetljiv da bi putovao. Na ovoj izložbi pokazano ih je devet, od kojih su najpoznatiji fragmenti oltara *Blažene Djevice Marije i šest svetaca* i dva rada iz serije *Život sv. Huberta*. Osim pet radova koje posjeduje Galerija, posuđena su dva iz Lisabona i dva iz Muzeja *Getty* u Kaliforniji. Tako su prvi put zajedno izloženi dijelovi jednog oltara, a zahvaljujući novim istraživanjima, izložena je i njegova rekonstrukcija. (S. S.)

slike vremena

predstavljamo fotografe

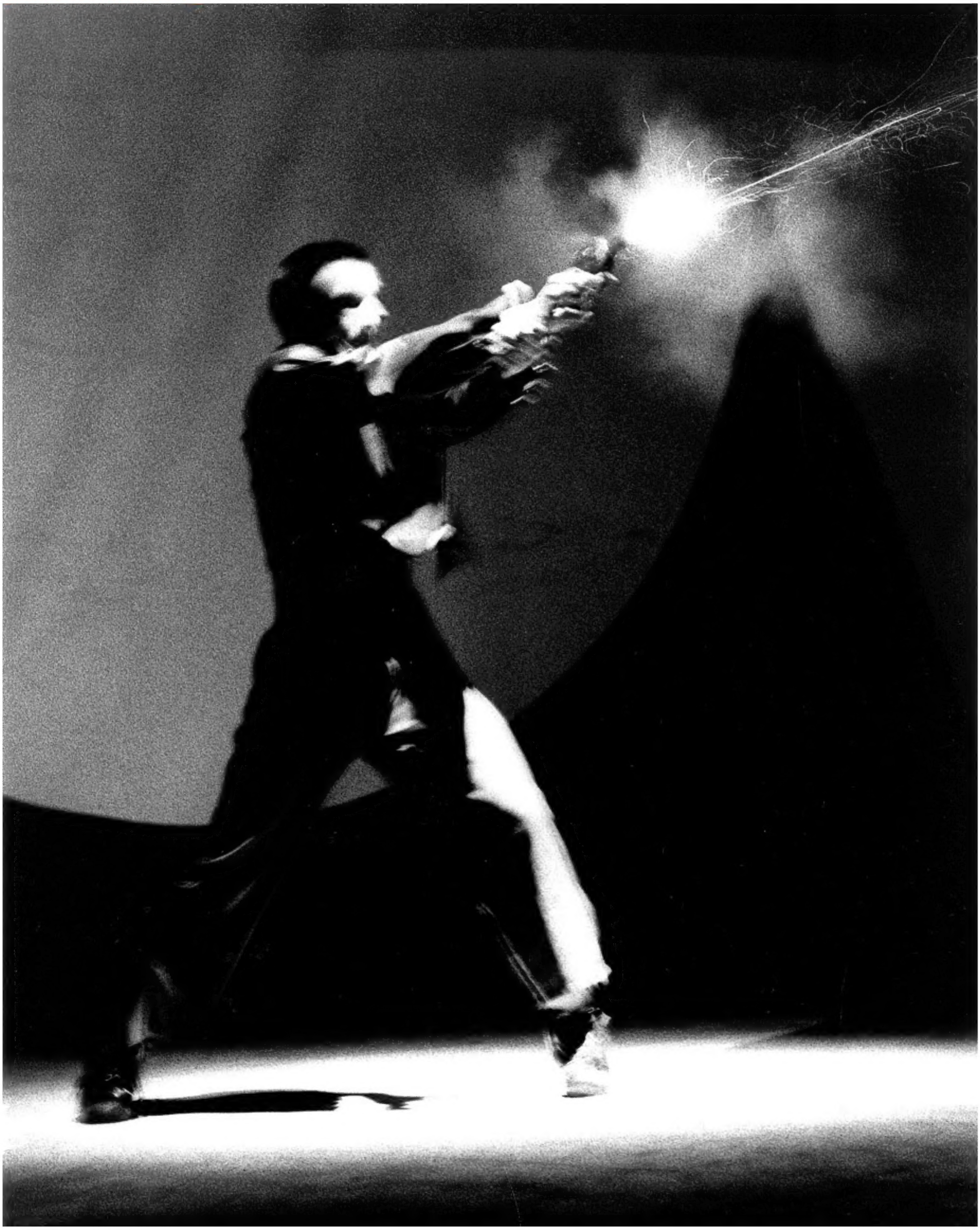

Walter Sirotić, 1967. Buzet. Fotografijom se aktivno bavi od 1988. Imao je nekoliko samostalnih i skupnih izložbi. Član ULUPUH-a. Živi i radi u Zagrebu, a i izvan njega.

Walter